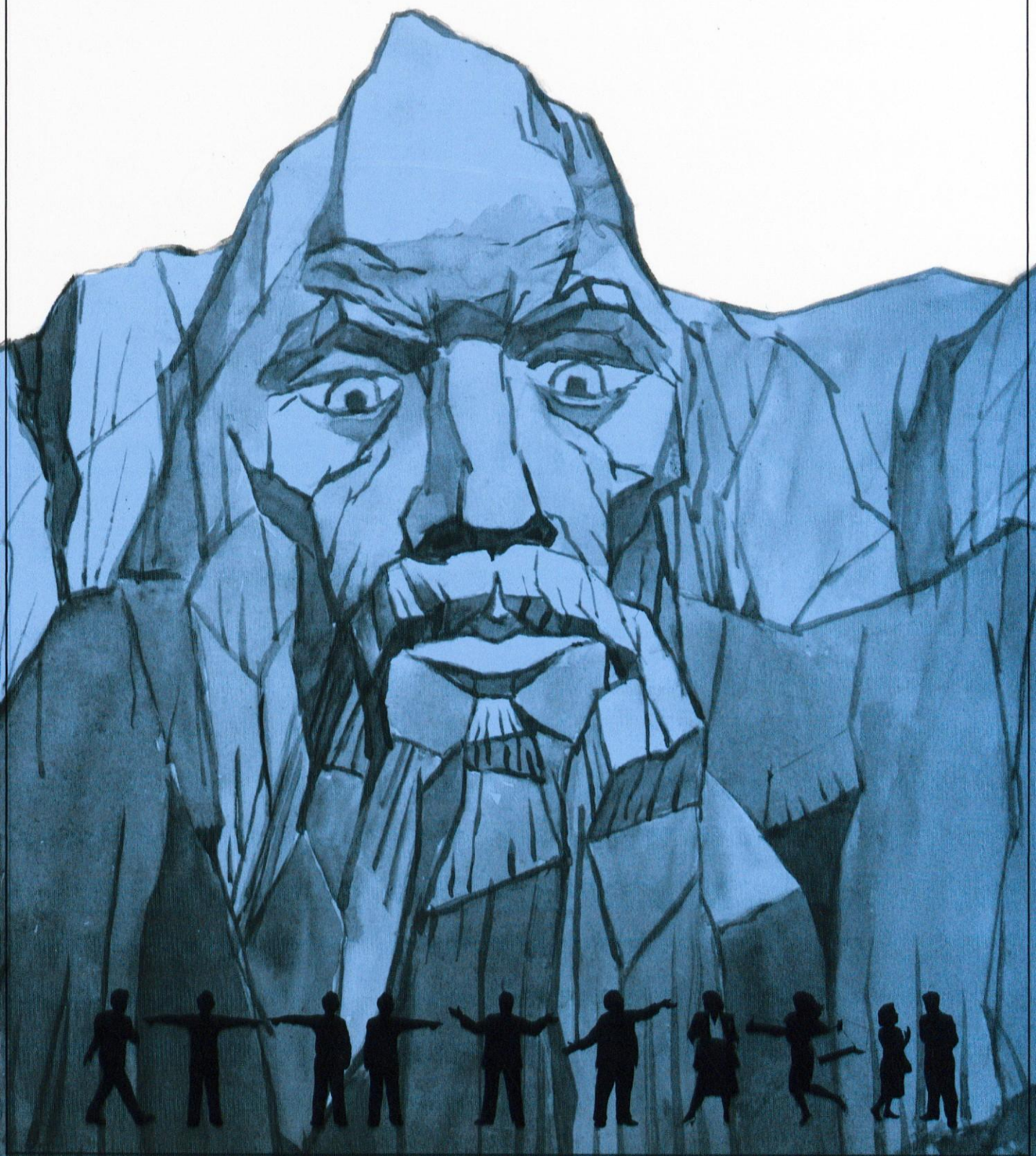

ŽIROVSKI OBČASNIK

NI ZA
IZPOSOJO
NA DOM

VSA VPRAŠANJA NA ŽIROVSKEM, LETNIK XIII/XIV (1992/1993)

19/20

KAZALO

UVODNIK	1
Miha Naglič: Je že čas, da si nalijemo čistega vina?	
ŽIROVIZIJE	5
I. Pogled od zunaj	
dr. Zdravko Mlinar: Žiri po vsem svetu in ves svet v Žireh?	
dr. Anton Mlinar: Žirovskemu občasniku	
Viktorijan Demšar: Da bi Žirovci ostali Žirovci	
Ivan Cankar: Pogled od daleč	
Peter Hawlina: Pogled iz Škofje Loke	
Vincencij Demšar: Žiri in Žirovski občasnik v prihodnosti	
Izidor Rejc: Žiri	
II. Pogled od znotraj	
Bojan Starman: Prihodnost Alpine	
Milan Kopač: Moje videnje razvoja Kladivarja	
dr. Dušan Sedej: Novosti v zdravstvu	
Slobodan Poljanšek: Ukvarjajmo se s turizmom	
Viljem Eržen: Stare Žiri: konec ali (nov) začetek?	
Peter Naglič: Nekaj misli o prihodnjem razvoju Žirov	
Miha Naglič: Znak Žirov	
III. Literarni prividi	
Franci Alič: Pravljičica o barvah	
Franc Temelj: 4000	
INTERVJU	55
Miha Naglič: Pogovor z dr. Karlom Bernikom (1912–1993)	
SLIKAR FRANJO KOPAČ (1885–1941)	77
Franjo Kopač: Spomini na študentska in vojaška leta (1908–1915)	
VIKTORIJAN DEMŠAR (1904–1992)	93
Franci Alič: Viktorijanu Demšarju v spomin	
ZGODOVINA OTROŠTVA	105
dr. Marija Stanonik: Otroštvo med igro in delom	
STAROŽITNOSTI	141
Rado Jurca: Spomini na kontrabant	
IZ NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA	145
Marijan Masterl: Tragedija pod Bevkovim vrhom	
OSVOBODITEV ŽIROV	159
Anton Žakelj: Ob petdesetletnici umika Nemcev iz Žirov	
ŽIROVCI V AMERIKI	187
Anton Žakelj: Žirovci v Clevelandu	
ODMEVI	198
Franc Galičič: Pismo uredništvu	
Stanko Mlinar: Še o žrtvah vojne	
Anton Žakelj: Replika na zgodbo dveh bregov	

UVODNIK

»Resnica vas bo osvobodila.«

Jn 8,32

»Tovariš, zdaj pojdi na miting. Babje čenče boš lahko še pozneje poslušal...«

Neznani tovariš

»Kaj je resnica?«

Poncij Pilat

Miha Naglič

Je že čas, da si nalijemo čistega vina?

V Žireh, julija 1993

Ta številka Žirovskega občasnika je v znamenju dveh objav: enkratnega pričevanja, ki ga je z zapisom svojih spominov na prva tri leta vojne omogočil Anton Žakelj (Anže) in celega šopa člankov, v katerem 16 Žirovcev in prijateljev Žirov razmišlja o prihodnosti kraja in njegovih prebivalcev. Dvajseta številka ŽO je torej razpeta med spomine na preteklost in poglede v prihodnost.

SMO ŽIVELI V »ZMOTI«?

Če se leta 1989 in pozneje v svetu in pri nas ne bi zgodilo, kar se je, potem bi letos v Žireh proslavljali. Slavili bi 50. obletnico »osvoboditve« Žirov in ustanovitve 1. NOO /narodnoosvobodilnega odbora/ na Gorenjskem. Natančneje rečeno: Morali bi slaviti. Tako pa je končno prišel čas, ko lahko spomin na takratne dogodke slavijo in povzdigujejo tisti, ki se jim to zdi primerno in potrebno, druge pa pustijo pri miru. Ti »drugi« (njih je gotovo več) pa morda zamahnejo z roko in porečejo: »Pozabimo, kar je bilo, in pojdimo naprej!« (Na desnem robu te večine je sicer marsikdo, ki bi one dogodke ob taki priložnosti raje poniževal in dajal v nič; a to je njegova stvar.) Vmes pa nas je še nekaj takih, ki nismo ne za eno ne za drugo; prepričani smo namreč, da je omenjena obletnica kljub vsemu priložnost za obuditev spomina in za razmislek ob njem. Anžetov članek je za to kot naročen.

Povojnim generacijam, katerim pripadam tudi sam, so medvojna dogajanja ves čas prikazovali v luči, za katero šele zdaj vemo, da je bila izrazito pristranska in enostranska. Za takšno se pač izkaže zdaj že ugasla luč »zmagovalcev«. Iste dogodke si je seveda mogoče ogledati tudi v popolnoma drugačni osvetlitvi, v luči »poražencev«, ki pa je prav tako in nujno enostranska in pristranska. Anžetovo pričevanje ni po mojem niti prve niti druge vrste. S tem ne

ČB 293/13-14(1992-3)

mislim, da je popolnoma nepristransko (gre za človeka »dobrih namenov«, izrazito privrženega katolicizmu in s tem *eo ipso* konservativizmu), je pa res, da si za takšno, čim bolj objektivno pričevanje vsaj izrecno prizadeva. In to je v tem trenutku bistveno: hotena odprtost za resnico, želja po nalitju čistega vina!

Resnica sama pa je verjetno tudi v tej zadevi, kot zmeraj, »nekje na sredi«. Čas za to, da se nam kot taka prikaže, je očitno nastopil šele zdaj, pol stoletja pozneje. Tako so nam, denimo, dejanje žirovskih prvoborcev v šoli, po katerih se je imenovala, prikazovali kot junaštvo brez primere, ki naj bi zaznamovalo in usmerjalo vse poznejše dogodke. Njihovi nasprotniki, ki si tedaj, ko so oni odšli čez Žirovski vrh na Poljansko in naprej v Dražgoše, še iz hiše niso upali, pa danes vsevprek oznanjajo, da je bilo njihovo ravnanje »donkihotski boj z mlini na veter«. Si nekdo, ki ve, kako se je dogajala evropska zgodovina, sploh lahko zaželi lepšega komplimenta?! – A tako vidimo vso stvar le tisti, ki smo sami nekoliko donkihotski. Resnica pa je, kot rečeno, nekje na sredi med herojstvom in donkihotstvom.

Drugi primer: Učili so nas, da so Žirovci množično sledili svojim rojakom prvoborcem in odhajali k partizanom. Nasprotna stranka bi dejala, da ni tako, da so k partizanom »zašli« le redki. Resnica pa je taka, da jih je res odšlo kar precej, vendar šele od januarja 1943 dalje. (Vmes pa le redke in posamične izjeme.) Tedaj so namreč Nemci začeli z vpoklici celotnih letnikov in vpoklicani niso mogli več vztrajati pri tistem, kar je bila dotlej večinska in človeško povsem razumljiva žirovska izbira: ostati doma in čakati, kaj bo. Morali so se namreč odločiti: ali v nemško vojsko (kar je pomenilo tudi karte in mir za njihove svojce) ali k partizanom (kar je prineslo nevarnost, da domače pošljejo v internacijo). Nemško opcijo je pozneje (od decembra 1943), ko so komisarji začeli s prisilno mobilizacijo, ustrahovanjem, likvidacijami in rekvizicijami, zamenjala domobranska, sicer pa se jih je približno polovica odločila za eno, polovica pa za drugo možnost.

Tretji primer: »osvoboditev« Žirov. Učili so nas, da so partizani Nemce pregnali in tako Žiri osvobodili. Druga stran trdi, da so Nemci kaznovali Žirovce za njihovo naklonjenost partizanom tako, da so odšli iz Žirov, Žirovce pa prepustili eksekutivi njihovih lastnih, rdečih rojakov. Resnica pa je najbrž ta, da so Nemci spoznali, kako bi zaradi očitnega naraščanja moči partizanskih enot (po kapitulaciji Italije) potrebovali v Žireh veliko močnejšo posadko. Ker pa so svoje vojake bolj potrebovali drugod (tedaj predvsem na vzhodni fronti), so 23. oktobra 1943 »pospravili« za seboj in se z obilnim plenom umaknili (ne zbežali!) iz Žirov.

Iz tretjega sledi četrti primer: Žirovci so še istega dne ustanovili NOO in tako prvi na Gorenjskem postavili svojo lastno, ljudsko oblast. Nasprotna stran oporeka: to je bila boljševiška oblast, oblast ene same stranke! Resnica pa je vmes.

Peti primer: Žiri naj bi bile od oktobra 1943 do konca vojne »svobodne«. Nasprotujoča trditev: prepuščene na milost in nemilost boljševiški samovolji. Resnica bo najbrž ta, da so bile Žiri brez prave oblasti. Partizanska je bila sicer postavljena, vendar to ni pomagalo, da ne bi v vojaško izpraznjene Žiri (kadar se v njih niso zadrževale enote IX. korpusa) vpadali Nemci, domobranc, četniki in proti koncu vojne še vsa mogoča vzhodnjaška sodrga. Nemara so se Žirovci, ki niso odšli ne k enim ne k drugim in so vztrajali na svojih domovih, počutili podobno, kot se danes preostali prebivalci bosanskih mest in vasi: vojske se menjavajo, strahujejo, kradejo in morijo, oni pa v moreči negotovosti čakajo, kdaj bo konec, v upanju, da ga tudi dočakajo... In tako naprej: cela vrsta iluzij

in nasprotnih iluzij, ki jih je čas ovrigel ter kličejo k ponovnemu premisleku in ovrednotenju tistega, o čemer so (navidezno) pričevale.

Brž po vojni je bilo po mnenju nekaterih za »drugo« stran še hujše. O rezultatih tistega, kar se je dogajalo maja in junija 1945, govori seznam, objavljen na začetku 17. št. ŽO. Povojni razvoj kraja, zakoreninjen v medvojnem, pa je posebno poglavje. Doživljali in soustvarjali smo ga kot graditev novega, kot »horuk v nove čase«. Nekateri so ga sicer doživljali drugače, kot eno samo veliko zablodo. Resnica pa je preprosto ta, da se je veliko delalo in naredilo (tudi napak) in da smo danes tam, kjer smo, soočeni z razgaljeno preteklostjo (in izgubljenimi iluzijami) ter neznano prihodnostjo. Eno obdobje, kakršno že je bilo, se je sklenilo, drugo se šele začinja.

Spomnimo se še enkrat, na simbolni ravni, kako se je začejala »preteklost«. Anton Žakelj nam zapušča izredno, skoraj nadrealistično pričevanje: junak novega časa pride v cerkev, zaropota po spovednici in ukaže v njej sedečemu duhovniku: »Tovariš, sedaj pojdi na miting! Babje čenče boš lahko še pozneje poslušal.« – Pričevanje, ki sodi na romaneskno, donkihotsko raven! Ironija tega dogodka in pričevanja pa je v tem, da se je zgodovina odtlej tudi v resnici delala zunaj, na cesti in ne v cerkvi, v kateri je omenjeni duhovnik tik pred opisanim dogodkom pridigal na temo: »Resnica vas bo osvobodila.« (Jn 8,32) – Zgodovina se je pač dogajala, kot se je, čas za spoznanje resnice o njej pa je nastopil zdaj. Minervina sova se svojega dela loteva šele zvečer. – Smo potemtakem ves ta čas živeli v zmoti?!

NAS BO RESNICA OSVOBODILA?

Kot vse kaže, se moramo tu, vsaj za hip, povzpeti na modroslovno raven. Vprašanje je namreč, kaj sploh je resnica, nasploh in v našem, posebnem primeru. »Spoznali boste resnico in resnica vas bo osvobodila,« pravi Jezus (Jn 8,32) Judom, ki so že verovali vanj. Kaj pa neverujoči ali drugače verujoči? Pilat, na primer. Ko pripeljejo Jezusa predenj, mu ta govori: »Zato sem rojen in zato sem prišel na ta svet, da pričujem za resnico. Kdor je iz resnice, posluša moj glas.« Nakar mu Pilat odvrne s posmehljivim vprašanjem: »Kaj je resnica?« (Jn 18,37-38) »Poganski« cinik postavlja vprašanje in odgovora nanj sploh ne pričakuje. Je Jezusova resnica potemtakem res samo za tiste, ki so že »iz resnice«, ki že ali še verujejo vanj? Je resnica tistih, ki so »zunaj«, na cesti, kjer se dela zgodovina, drugačna, drugorazredna? Je tu tista usodna razlika, zaradi katere je na svetu toliko nesporazumov in zaradi katere tako pogosto teče kri?

Mogoče ne bo odveč, če ob tej priložnosti navedemo še misel, s katero je Jezusove besede učencem komentiral Pascal: »Velika je razlika med učenci in **resničnimi** učenci. Prepoznaš jih, če jim rečeš, da jih bo resnica osvobodila. Če namreč odgovorijo, da so svobodni in da se sami lahko rešijo suženjstva hudiču, so res učenci, niso pa resnični učenci.« (Misli, odlomek 519) – Duhovnik je skušal slediti evangeliju, neznani tovariš pa je bil eden tistih, ki so stvar vzeli v svoje roke, ravna je tako kot njihovi judovski predniki, ki so govorili: »Abrahamovi potomci smo in nikoli nismo bili nikomur sužnji.« (Jn 8,33) Gre za dva bistveno različna odnosa do zgodovinskega dogajanja. Obdobje od 1789 do 1989 je bilo vsekakor v znamenju »učencev«, ki so bili prepričani, da se lahko »suženjstva hudiču« rešijo sami. Bo prihodnost potemtakem v znamenju »resničnih učencev«?

O »resnici« tistega, kar in kakor je bilo, se bomo danes le težko zedinili. Kaj pa v prihodnje? Se lahko sporazumemo o tem, kako naj bo? – To in tako sprašujoč smo spet pri resnici! V mislih moramo namreč zapopasti tisto, kar (naj) bo. Gre za vprašanje skladnosti naše zamisli s tistim, kar dejansko bo. To

slednje pa je našim očem za zdaj še skrito. Da bi ga ugledali, je treba vizije, zmožnosti zaznave in dojemanja tistega, kar skrito že je, a ga še ne vidimo. »Vision is the art of seeing things invisible« (vizija je umetnost videnja nevidnih stvari), je zapisal Jonathan Swift, angleški romanopisec in satirik irskega rodu v svojih Mislih o različnih rečeh. Navajamo ga, ker želimo ostati na prej zastavljeni »romaneskni« ravni, ki je višja od »profane« in nižja od »čisto« duhovne, filozofske. Vizija je torej pot, po kateri pridemo do resnice. In tako, kot je resnica nasprotje (antonim) zmote, je vizija nasprotje iluzije...

KAJ VSE JE V TEJ ŠTEVILKI?

V uvodnem razdelku, imenovanem kar Žirovizije, objavljamo nekaj naših pogledov v prihodnost. Vprašanje je, ali bomo tako kaj pripomogli k spoznanju osvobajajoče resnice in k »lepši prihodnosti«; škodovala nam gotovo ne bodo. Razdelili smo jih v tri dele. V prvega smo uvrstili poglede tistih, ki nas gledajo »od zunaj«, in na začetek postavili sociološko in široko zastavljeno razmišljanje dr. Zdravka Mlinarja. V drugem smo se, čeprav bolj skromno, razpisali domačini, bolj o konkretnih kot o »vizionarskih« rečeh. Za piko na i smo dodali še nekaj literarnih »prividov«.

Že v začetku sem zapisal, da je ta številka v znamenju »žirovizij« in Anžetovih spominov na čas pred 50 leti. Seveda pa to ni vse. Prinaša še obsežen in vsebinsko bogat pogovor z dr. Karlom Bernikom, ki je bil prvih 36 let po vojni (1945–81) glavni žirovski zdravnik. Tudi nekatera njegova spoznanja so taka, da bi nam lahko pomagala k boljšemu razumevanju sebe in drugih. Kot smo obljubili, nadaljujemo z objavljanjem spominov slikarja Vlasta Kopača. Duhovniku in rojaku Viktorijanu Demšarju v spomin se je poklonil Franci Alič. »Kako drugačno je bilo naše otroštvo (do srede šestdesetih let) od tistega, kakršno živijo naši otroci!«, boste morda vzkliknili ali zavzdihnili ob branju obsežnega, preiščenega in z dejstvi bogatega spisa dr. Marije Stanonik, ki sporoča, kako je nekoč, med igro in delom, minevalo otroštvo na Žirovskem. Rado Jurca se spominja tihotapskih časov med obema vojnama. Marijan Masterl piše o medvojni tragediji, ki se je zgodila na Bevkovem vrhu, zahodno od Žirov, na meji s Cerkljanskim. Tudi ta prispevek kaže partizanski boj v bolj kritični luči, kot smo je bili vajeni še nedavno, vendar ga ne omalovažuje. Da je vojna še živa v ljudeh, govorita odmeva, s katerima sta se oglasila Franc Galičič in Stanko Mlinar, spodbujena z našimi objavami v prejšnjih številkah. In ne nazadnje sta tu še dva prispevka neutrudnega Antona Žaklja (ima jih že 86 in slabo vidi): v prvem piše Jožetu Peternelju – kot avtorju knjige Štirideset let pozneje, v drugem pa se je v Kolumbovem letu 1992 spomnil Žirovcev v Ameriki (Clevelandu). – Ko vse to preberete, boste imeli gotovo čez glavo preteklosti in prihodnosti in se boste radi in z olajšanjem posvetili svoji in naši sedanjosti.

Fotografije Franca Temelja s podobami bunkerjev z Blegoša in Žirovskega vrha so iz cikla »Čemu?«, ki je bil razstavljen decembra 1992 v fotogaleriji na osnovni šoli Ivan Tavčar v Gorenji vasi. Foto: Franc Temelj

ŽIROVIZIJE

Pogled od zunaj

dr. Zdravko Mlinar

Žiri po vsem svetu in ves svet v Žireh?

Glede na številne slabe izkušnje pri napovedovanju in predvidevanju¹ prihodnosti družbe v različnih teritorialnih okvirih se moram najprej zaustaviti ob vprašanju: Na kaj se lahko pri tem opiramo? Uredništvo Žirovskega občasnika je prišlo do sklepa, da so bili doslej objavljeni prispevki bolj usmerjeni v preteklost kot v prihodnost in je zato spodbudilo razpravo o slednjem. Hkrati pa je treba ugotoviti, da analiza sprememb v preteklosti ne predstavlja neakšne alternative in se torej ne izključuje s predvidevanjem tistega, kar lahko pričakujemo v prihodnosti. Zapisi in opažanja o stanju v bolj ali manj odmaknjeni preteklosti nam služijo tudi za razkrivanje trendov sprememb, ki bodo sledile. Pri tem ne mislim na nekakšno mehanično podaljševanje dosedanjih teženj, kar se je že dostikrat izkazalo za neustrezno. Gre tudi za to, da nas ti zapisi o (iz) preteklosti spodbujajo k primerjanju stanja v različnih časovnih točkah in s tem navajajo k razkrivanju dolgoročnejših tokov spreminjanja na različnih področjih vsakdanjega življenja.

Tako nam npr. zapisi slikarja Franja Kopača (Žirovski občasnik, št. 18) kažejo, kako so še v začetku tega stoletja ljudje prihajali do informacij v razmeroma odmaknjenem kraju in ob razpršeni naselitvi znotraj kraja. Rade volje so poslušali berače, ki so lahko ostali le nekaj dni na eni domačiji, zato pa tem bolj natančno poznali dogodivščine iz širšega zemljepisnega območja, saj so bili bolj gibljivi kot pa večina kmečkega prebivalstva. V tej zvezi navaja tudi sejme, božja pota, srečanja na tako komunikativnih točkah, kot so bili vaški »frizerji« ipd. V primerjavi s tem danes izstopa bogastvo raznovrstnih oblik komuniciranja, tako znotraj kraja kot prek njegovih okvirov, iz česar sledijo številne druge spremembe v načinu življenja krajanov.

Po sedemsto letih od prve pisne omembe Žirov (Loški urbar, 1291) se torej lahko marsikaj naučimo na podlagi zgodovine lastnega kraja. Hkrati pa bi bilo nesmiselno, če ne bi upoštevali izkušenj v širši družbi, v Sloveniji in v mednarodnem merilu. Še zlasti gre za izkušnje iz tistih krajev in držav, ki so po razvitosti že dosti pred nami in nam tako nakazujejo, kaj v prihodnosti (verjetno) čaka tudi nas.

V širšem družbenem kontekstu se sicer ta trenutek nahajamo v fazi nekakšnega **umika in razočaranja** nad velikopoteznimi vizijami in pričakovanji

¹ Napovedovanje izhaja iz podatkov o konkretnih razmerah, ki so že znane (npr. pogoste so napovedi ekonomistov o tem, kakšna bo gospodarska rast v naslednjih mesecih ali letih; sicer pa vsak dan slišimo napovedi vremena za nekaj dni vnaprej); predvidevanje pa se opira na določeno teorijo o razvojnih spremembah v družbi.

glede prihodnosti (socialistična, komunistična družba ipd.), ki se niso ureničila. Celo poseben val zanimanja za leto 2000, ki je stopal v ospredje zlasti v sedemdesetih letih, je zdaj nekako uplahnil. Leto 2000 je že neposredno pred nami in je zato izgubilo svojo privlačnost in nekoliko skrivnostni značaj.

Hkrati s tem pa je več drugih razlogov, ki nas silijo k razmišljanju o tem, kakšne bodo spremembe, ki že posegajo v prihodnje tisočletje. Zlasti gre za – zdaj ne več predvsem ideološke, politične vplive, temveč predvsem – tehnološke spremembe, ki pogojujejo tudi vsakdanje življenje ljudi ter razmerje med lokalnim in nacionalnim ali svetovnim dogajanjem. Pri tem ne gre za nekakšno ugibanja, saj se lahko v veliki meri opiramo na že opravljena družboslovna raziskovanja ter na razkrivanje sprememb, ki se v začetni obliki že nakazujejo.

ŽIROVSKE POSEBNOSTI: IZGINJAJO IN SE UVELJAVLJAJO

Dogajanje v tem kraju seveda ni nekaj povsem enkratnega. To, kar razkrivamo v Žireh, se v veliki meri pojavlja tudi v številnih drugih krajih. Hkrati pa gre vendarle za določene žirovske posebnosti, ki so še premalo preučene. Anton Trstenjak je v svoji knjigi *Misli o slovenskem človeku* (1991) prikazal – ne le značilnosti slovenskega narodnega značaja, temveč – tudi veliko različnih posebnosti po izbranih »zemljepisnih okvirih«. Pri tem izstopajo zlasti regionalne posebnosti, npr. Gorenjcev, Dolenjcev, Prekmurcev ipd. Žirovcev seveda ni posebej obravnaval. Vendar pa iz lastnih izkušenj vemo, da so tudi med posameznimi kraji lahko velike razlike. Kot primer vzemimo prav razlike med Žirovci in Idričani, čeprav jih loči le 12-kilometerska razdalja. Za Žirovce je značilna **delavnost**; lahko bi rekli, da so pravi **garači**, tako v delavnici kot na kmetiji. Idrijski rudarji, ki so bili skozi stoletja vezani le na delo v jami, pa so oblikovali drugačen, bolj liberalen in meščanski odnos do preživljanja prostega časa (v gostilni, na ulici).

Ob današnjem vse večjem povezovanju v širšem prostoru pa vrsta krajevnih posebnosti izginja in nekateri družboslovci (Levitt, 1983) nakazujejo, da se približujemo poenotenemu (uniformnemu) življenju po vseh krajih, regijah in državah tega sveta. !2

Najbolj znamenit raziskovalec slovenskih narečij Fran Ramovš je že v tridesetih letih izdelal karto teh narečij za celotno slovensko ozemlje. S te karte je razvidno, da je ravno na najbolj hribovitem območju Slovenije, tj. v njenem zahodnem delu, prišlo do izoblikovanja največjega števila različnih narečij. V tem smislu je pač veljalo, da so se tam, kjer je bila povezanost v prostoru najmanjša, pojavile jezikovne razlike. Zdaj ko se uveljavlja nasprotni proces – zlasti na podlagi širjenja uporabe informacijske in komunikacijske tehnologije (računalnik, telefon, radio, TV, časopisi) – pa seveda lahko spet pričakujemo, da se bodo te razlike med kraji zmanjševale.

Danes imajo Žirovci, Vrhnici, Idričani, Ločani in seveda Ribničani, Prleki itd. vse več skupnega s tem, ko npr. prevzemajo slovenski knjižni jezik. Žirovca je vse **težje prepoznati** že na podlagi njegove govorice (več o tej govorici: Stanonik, 1977). Tudi strokovnjaki, ki se posebej ukvarjajo z narečji, kot je pokazala oddaja na ljubljanskem radiu, iz same govorice težko prepoznajo krajevno poreklo govornika. Podobno bi lahko spremljali zamiranje značilne – ne toliko krajevnosti kot – regionalne arhitekture. Posebnosti kmečke hiše na žirov-

2 Navedli bi lahko več sprememb, ki takšno razlago potrjujejo. Vzemimo npr. posebnosti žirovske govorice in rovtarskega narečja (dialekta). Čeprav o tem še nimamo podrobnejših raziskav, pa hkrati vsakdo od nas sam doživlja, da v tem pogledu krajevnosti iz generacije v generacijo zamirajo. Celo znotraj iste generacije lahko opazimo, kako **opuščamo** uporabo **krajevnega** načina izražanja hkrati s tem, ko **prevzemamo standardni, knjižni jezik** – v šoli, prek radia in TV, knjig in časopisov itd.

skem in škofjeloškem območju se umikajo splošnim industrijskim standardom, bodisi da gre za vrsto materiala,³ obliko, razporeditev v prostoru ipd. (v slovenskem merilu več o tem v: Fister, 1979; Gabrijelčič, 1985). Seveda Žirovci niso (več) prepoznavni niti po načinu oblačenja. Tudi kadar gre za folklorno oživiljanje preteklosti, ne izstopajo iz gorenjske (narodne) noše itd.

Temeljitejši premislek nas opozori, da že danes preveč samoumevno jemljemo posebnosti Žirovcev kot nekaj danega. Ko pa si postavimo vprašanje, kdo je ali kdo ni Žirovec, se kaj hitro znajdemo v zadregi. Če izhajamo iz **kraja rojstva**, je ta zadrega očitna glede na to, da se danes večina prebivalcev ne rodi več v domači hiši v Žireh, temveč v porodnišnici v Kranju. Če torej niso rojeni v Žireh, pa so vendarle otroci žirovskih staršev in živijo v tem kraju, jim zaradi tega še ne bomo jemali njihove žirovske pripadnosti. Po drugi strani pa tudi vsi, ki ta čas živijo v Žireh, niso Žirovci, vsaj po poreklu ne. Statistiki ali demografi nekoliko samovoljno opredeljujejo merilo, da mora človek vsaj eno leto prebivati v nekem kraju, da bi mu tu priznali **stalno bivališče**.

Ob tem pa seveda najdemo dosti »Žirovcev« tudi drugod v Sloveniji, Evropi in po vsem svetu. Toda koga od njih pravzaprav lahko še štejemo za Žirovca? Tu so objektivna merila, kot npr. koliko časa živi zunaj kraja, kako pogosto se vrača v kraj, kakšne stike vzdržuje s krajem, pa tudi subjektivna, kot je osebna navezanost na kraj, občutek pripadnosti ipd. Če že 45 let živim v Ljubljani, ali se potem še lahko štejem za Žirovca ali ne?

Prav v času, ko se (s 1. januarjem 1993) uveljavlja širši prostor »Evrope brez meja«, imamo trdno nakazano izhodišče, da se bo **prostorska gibljivost** ljudi, dobrin in idej v prihodnosti samo še povečevala (Wistrich, 1989). Čeprav še nismo sestavni del Evropske skupnosti, imamo tu dano zelo trdno oporo za sklepanje o tem, da se bo v prihodnosti še povečevala gibljivost prebivalcev v vse širšem prostoru, **zmanjševal pa se bo tudi delež domačega, avtohtonega** prebivalstva. To je bilo že ugotovljeno na ravni nekdanjih jugoslovanskih republik. Branko Horvat je npr. že prikazal statistične podatke iz štirih popisov prebivalstva, ki zelo značilno kažejo upadanje deleža avtohtonega prebivalstva po federalnih enotah (relativno zmanjševanje deleža Slovencev v Sloveniji, Hrvatov na Hrvaškem, Srbov v Srbiji ipd.). Vse pa kaže, da se bo ta težnja (če že ne na Balkanu zaradi sedanjih političnih sprememb, pa vsaj drugod po Evropi) še nadaljevala.

Iz tega sledijo tudi številne druge posledice, ki zabrisujejo krajevne posebnosti oz. identiteto. Med njimi naj izpostavim povečevanje deleža t. i. mešanih zakonov. Pri tem gre za »mešanje« glede na narodno pripadnost in tudi glede na krajevno poreklo (Avgustin, 1989).

Prvotnemu enotnemu navdušenju, ki je spremljalo uspešno premagovanje nekdanje zaprtosti v ozke lokalne okvire, pa se vse bolj pridružuje bojazen, da bo to privedlo tudi do negativnih povratnih vplivov. Doslej je bilo to širjenje v prostoru le znak napredka, čeprav je pomenilo, da je ob širjenju Žirov in z uvedbo »uličnega sistema« brez odpora izginila identiteta Stare vasi, in čeprav je standardizirani, knjižni slovenski jezik – kot nekaj samoumevnega – že močno izrinil domač žirovski govor. Krajevne posebnosti praviloma niti pri nas v Sloveniji niti drugod po svetu niso našle odločnejših zagovornikov,⁴ vsaj dotlej ko je postalo jasno, da se dokončno poslavljujejo od nas. Šele ogroženost

3 Anton Ramovš (1972) je npr. v Loških razgledih pisal o tem, da so v Selški dolini (Dolenja vas) kot kritino uporabljali kamnite ploščice, ki so jih pridobivali v okolici. Industrijska proizvodnja strešne opeke pa je izrinila rabo domačega materiala (tudi slame in skodelj) in povečala uniformnost v širšem prostoru.

4 Ponekod so se sicer manjši kraji – bolj ali manj uspešno – upirali težnji, da bi jih preprosto izbrisali kot posebne identitete in pripojili večjim, npr. Češnjico k Železnikom, Solkan k Novi Gorici ipd. Vendar to ne izpodkopava osnovne ugotovitve.

na nacionalni ravni spodbuja odločnejše reakcije, npr. za zaščito slovenskega jezika in nacionalne kulturne dediščine. Zaščita nacionalne celovitosti je izražena kot zadostno opravičilo za preganjanje in ubijanje ljudi.

Vendar pa vključevanje v širši svet samo po sebi še ne pomeni, da bodo s tem v celoti izginjale vse krajevne posebnosti. Nekatere od teh posebnosti se bodo še bolj uveljavile in našle svoje mesto, »nišo« v svetovnem merilu, in sicer na gospodarskem in tudi kulturnem področju.

To nam nakazuje že dosedanje uveljavljanje Tovarne obutve Alpina, ki si je že našla svojo »tržno nišo« z **lastno blagovno znamko**. To pomeni, da več kot stoletna tradicija in pridobljene izkušnje na tem, glavnem področju gospodarskega delovanja Žirovcev s prodiranjem v mednarodne in svetovne okvire ne **bodo izgubljene**, temveč prej obogatene in tako **še bolj uveljavljene**.

Podobno lahko na kulturnem področju navedemo akcijo mladih žirovskih izobražencev, ki so odšli študirat v Ljubljano in drugam po svetu in po vrnitvi v domači kraj začeli izdajati Žirovski občasnik (Naglič, 1988). Presenetljivo velik odmev je ta revija dosegla prav s povezovanjem krajevnih posebnosti ter širših slovenskih in obče človeških vrednot. Njen urednik je to medsebojno dopolnjevanje lepo prikazal z naslednjimi besedami: »Širina obzorja ... je potrebna tistim, ki jih doma vznemirja svet. V Žireh, ki so z visokimi hribi obdana kotlina, je taka potreba še toliko večja. Tisti, ki smo bili po svetu ali pa nas svet vznemirja sredi zaspane in lagodne domačnosti, smo ustanovili Ž. O., revijo za vsa vprašanja na Žirovskem. Da bi se razgledovali po svetu in da bi svet imel pregled nad tem, kaj se dogaja pri nas. In da bi tako spodbujali ustvarjalno sožitje obojega« (prav tam, str. 323).

Kadar je šlo za podjetnost, so Žirovci znali iznajdljivo premagovati zemljepisno odmaknjenost svojega kraja. »Mojstri čevljarji so namreč svoje pomočnike že zdavnaj pošiljali delat v znane firme po svetu, da so se naučili novih znanj in prijemov ter se nato spet vrnili domov.« Še toliko bolj pa to velja danes, bodisi da gre za čevljarje in njihovo proizvodnjo bodisi za druge gospodarske in negospodarske dejavnosti v kraju. Čeprav vsakršno povezovanje s svetom samo po sebi še ne zagotavlja hitrejšega razvoja, pa je po drugi strani gotovo, da vsako frontalno **zapiranje v svoj kraj** nujno pomeni **zaostajanje v razvoju**.

V preteklosti so Žirovci oblikovali svoje krajevne posebnosti (identiteto) na stičišču Gorenjske, Notranjske in severne Primorske. V prihodnosti pa bo vse bolj stopalo v ospredje: a) po eni strani raznovrstno vključevanje v svetovno družbo in b) povečevanje razlik med posamezniki in skupinami znotraj kraja. Krajevne posebnosti ne bodo zagotovljene že kar samodejno, na podlagi podaljševanja stanja iz preteklosti, temveč le toliko, kolikor bodo rezultat zavestne izbire in privrženosti konkretnih posameznikov, ki bodo krajevne posebnosti uveljavljali kot eno od številnih možnosti.

ŽIROVSKI PROIZVODI PO VSEM SVETU

Že dosedanje delovanje Žirovcev nam – skladno s splošno sociološko razlago o dolgoročnem procesu globalizacije – nakazuje vse večjo vključenost v svetovno gospodarstvo in svetovno družbo. Podjetje Alpina je – kot pravi njen direktor – s svojo glavno dejavnostjo komunalno vezana na Žiri, sicer pa je to že zdaj pretežno mednarodna firma. Kar 80 % svoje proizvodnje obutve izvozijo in le 20 % prodajo na slovenskem tržišču. »Predvsem pri smučarski obutvi ima Alpina dober položaj, saj z visokimi tržnimi deleži in uveljavljeno prodajno mrežo sodi med srednje velike proizvajalce obutve za alpsko smučanje, medtem ko z obutvijo za smučarski tek sodi med **vodilne proizvajalce v svetu**« (v: Sanacija strukture virov sredstev – povečanje deleža dolgo-

ročnih virov, Alpina 1992, podčrtal Z. M.). Čeprav so v zadnjih letih izgubili kar 75 % svojega prejšnjega tržišča (predvsem zaradi izpada v okviru prejšnje Jugoslavije in Sovjetske zveze, pa še zato, ker ni bilo snega v Kanadi), se v Alpini niso odločili za zmanjševanje proizvodnje in odpušcanje delavcev, temveč so si s še večjo zavzetostjo v hudi svetovni konkurenci izbojevali svoj sedanji delež oz. »nišo« na tržišču s konvertibilnim načinom plačevanja. Ob tem so se namerno odpovedovali večjemu dohodku, ki bi ga lahko dosegli drugod, samo da so se **dolgoročno utrdili** na zahodnih tržiščih. Uspeli so predvsem s specializacijo na področju športne obutve in še zlasti tekaških čevljev ter prav pri slednjih dosegli višji cenovni razred, tako da so kar za trikrat povečali zaslužek po enoti proizvoda. Tako je Alpina postala vodilni proizvajalec tekaških čevljev, saj npr. s svojimi čevlji pokriva kar okrog 40 % tržišča v ZDA in 45 % na Norveškem.

S tem je bila že v praksi potrjena ena od dolgoročnejših **razvojnih usmeritev**, to pa je prehajanje od standardne, množične in poceni proizvodnje velikih količin k vse bolj zahtevnim in specializiranim programom, ki jih je mogoče uveljaviti na svetovnem tržišču.

Pri tem prihaja še do druge pomembne novosti, ki bo v prihodnosti dobivala vse večji pomen. Ne gre več le za prodajo (posebnih vrst) obutve, temveč tudi za **prodajo znanja**, t. j. celotnega »know-howa« o tem, kako tako obutev proizvesti in uveljaviti na tržišču. To že uresničujejo v sodelovanju z japonskim partnerjem.

Tako se Alpina danes pojavlja v ZDA, Kanadi, na Japonskem, v Nemčiji, Franciji, Italiji, Norveški, Švedski, Finski, pa tudi v Argentini, Čilu, v Avstraliji, Novi Zelandiji in drugod. Še večja **internacionalizacija** v delovanju Alpine pa je razvidna tudi iz podatka, da danes že kar 80 % potrebnih surovin dobijo iz uvoza. Četudi so pri tem vpleteni npr. trgovski posredniki iz Italije, bi vendarle lahko vzeli kot značilen primer, da v Žireh predelujejo usnje, ki prihaja iz Argentine, hkrati pa svoje smučarske čevlje med drugim spet pošiljajo tudi v Argentino. Obutev, proizvedeno v Žireh, nosijo plezalci na Himalaji tako kot »deskarji« (surf) na Bermudskih otokih ali Havajih, tekači (jogging) v ameriških mestih in drugod.

Ker ni moj cilj, da bi na tem mestu podrobneje prikazoval sedanje stanje, se moram omejiti na nekoliko poenostavljeno ilustracijo vključevanja Alpine kot največjega žirovskega podjetja v svetovno tržišče. K temu bi lahko dodali še prikaz mešanih firm, ki jih je ustanovila v ZDA, Nemčiji in Italiji, ter široko omrežje poslovno-tehničnega sodelovanja s številnimi tujimi partnerji; nadalje mrežo dislociranih proizvodnih enot v Sloveniji in na Hrvaškem, maloprodajno mrežo (29 prodajaln v Sloveniji, 75 prodajaln v nekdanji Jugoslaviji idr.). Za celovitejšo predstavitev **teritorialne razvejenosti** in organizacije dejavnosti Alpine pa bi morali dodati še okrog 45 servisnih delavnic, ki so bile namenjene kupcem (smučarskih) čevljev na območju prejšnje Jugoslavije.

Pri tem pa je nasploh pomembno, da proizvajalec nenehno dobiva povratne informacije od prodajalcev (in torej potrošnikov oz. kupcev), tako kot je to sicer uspelo svetovno znani firmi Benetton (Mlinar, 1992). Sem sodi še nenehno spremljanje novosti na specializiranih sejnih ipd.

Alpina je danes organizirana in opremljena za veliko- in maloserijsko proizvodnjo. Vendar je v njenih programih jasno izražena zavest, da se čas velikoserijski proizvodnji izteka in zato uvajajo delno reorganizacijo proizvodnje, tako da bi oblikovali manjše, s tem pa tudi bolj fleksibilne proizvodne enote. (Sanacija strukture. ..., 1992, str. 54). To, kar je nasploh značilnost postindustrijske dobe, se v vsej razsežnosti že danes kaže tudi v delovanju Alpine. Le-ta

mora upoštevati **hitre modne spremembe**, kar pa terja izredno dinamično prilagodljivost in uvajanje **vedno manjših serij** v izdelavi obutve.

V to dinamiko sodi tudi uvajanje računalniško vodenih strojev za proizvodnjo obutve, kar bo omogočalo še hitrejšo odzivanje na spreminjajoče se zahteve tržišča in zmanjševanje števila zaposlenih. S tem se bo zmanjšal delež ponavljajočih se enostavnih opravil, kar bi lahko bila podlaga za prestrukturiranje danes še razmeroma nizko kvalificirane delovne sile. Vendar pa je ob tem tudi nevarnost, da s povečano vlogo nove informacijske tehnologije proizvajalci v razmeroma manj razvitih državah (kjer smo tudi mi) izgubijo svojo »komparativno prednost« (poceni delovno silo), saj se bo s tem povečala možnost, da obutev proizvajajo tam, kamor jo zdaj izvažamo. Vse to pa bo v prihodnosti še bolj zaostrovalo bitko za preživetje na svetovnem tržišču in prinašalo nove nevarnosti, da bi delavci ostali brez dela.

Za celovitejšo predstavo o gospodarskem vključevanju Žirov, ki so bile – kot smo že videli – označene za »tradicionalno zaprto in že po naravi odmaknjeno območje«, v svetovne okvire, bi bilo treba pritegniti še gradivo o drugih gospodarskih organizacijah in dejavnikih v Žireh. Tako je npr. tudi delovna organizacija Kladivar v zadnjih treh letih močno povečala izvoz na zahodno tržišče (razčlenitev kaže, da izvažajo v 10 evropskih držav), pri čemer so se lahko v precejšnji meri oprli na to, da je bilo ime te firme številnim potencialnim kupcem že znano in s tem zagotovljeno potrebno zaupanje. Prav tako so vredne posebne pozornosti izkušnje in razvojne perspektive Etikete, še zlasti glede na možnosti povečevanja vloge **industrijskega oblikovanja**. Ravno tu se nakazuje možnost prehajanja od enostavnega, rutinskega k bolj ustvarjalnemu delu. Vendar vse to že presega zastavljeni okvir obravnave na tem mestu.

Čeprav ravno gospodarsko vključevanje v svet zadeva delovanje največjega števila krajanov, bi značilen **proces internacionalizacije** lahko spremljali tudi na vseh drugih področjih. Najbolj so bili doslej prodorni **žirovski slikarji**, bodisi da gre za profesionalno izobraženega Tomaža Kržišnika ali za slikarje – čevljarje, kot so Jože Peternelj, Konrad Peternelj, Janez Sedej, Ivan Gluhododov idr. Tudi na ta način so Žiri postale navzoče celo v takih svetovnih središčih, kot sta New York, Tokio idr. Takšni prodori posameznikov sicer ne zagotavljajo trajne navzočnosti žirovskih umetnikov tudi v prihodnje. Tako kot na znanstvenem tudi na umetniškem področju ni mogoče že vnaprej z gotovostjo predvidevati konkretne »prodore«. Pomembno pa je, da je tu podlaga, ki pomeni ugodne okoliščine za ustvarjalnost na teh področjih. V prihodnje lahko pričakujemo, da se bo likovna umetnost, ki za zdaj predstavlja področje samo zase, vse bolj povezovala tudi z delovanjem na področju industrijskega oblikovanja.

V ŽIREH LAHKO ŽIVIŠ SAMO KOT ŽIROVEC!?

Zgoraj sem prikazal značilen trend vključevanja žirovskih čevljarjev v svetovno tržišče. Pri tem gre za izjemen prodor, ki se opira na več kot 200-letne izkušnje iz preteklosti in hkrati predstavlja podlago za solidno, dolgoročno perspektivo. Čeprav ni več poudarek na količini, je vendarle presenetljivo, da Žirovci letno »zasipajo« svet z več kot **dvema milijonoma parov** čevljev, ki jih z zabojniki in na druge načine razvažajo v prek dvajset držav po svetu. Vse to kaže, da so Žirovci že odločno vstopili v novi čas, ki ga sociologi na splošno označujejo kot prehod iz »prostora krajev« k »prostoru tokov«. Namesto prejšnje lokalne ali nacionalne zaprtosti imamo zdaj opraviti s **tokovi ljudi, dobrin in idej**. To je glavna usmeritev tudi v okviru prizadevanj za evropsko integracijo ter za »Evropo brez meja« (Cecchini, 1988).

Toda na tem mestu želim izpostaviti nekaj, kar od tega najbolj odstopa. Gre za paradoks, da v času, ko vstopamo v »informacijsko družbo« ali »prostor tokov«, najdemo Žirovce strnjene kot na nekakšnem otoku, na katerem se jim komajda priključi še kdo od drugod. V Žireh za zdaj še popolnoma prevladuje **domače, avtohtono prebivalstvo**, pa še tisti maloštevilni posamezniki ali družine, ki se priseljujejo v Žiri, se praviloma čisto **asimilirajo** v to okolje. Zato domačini ugotavljajo, da v Žireh »ni problemov s priseljenci«. Vendar je to treba razumeti tako, da hkrati predpostavljajo, da v Žireh lahko živiš **samo kot Žirovec in nič drugače!** To pa je stanje, ki je značilno za tradicionalne, »predmoderne« vaške skupnosti, v katerih ni bilo prostora za raznovrstnost življenjskih stilov, mišljenja in delovanja. To torej ne more biti vzorec za življenje v prihodnosti. Sociološko ugotovljene smeri razvoja nam nakazujejo povsem nasprotno, to je vse večjo raznovrstnost, diverzifikacijo ljudi, dobrin in idej, tako glede na njihove osebne značilnosti kot na geografsko poreklo.

Prostorska gibljivost je danes še razmeroma zelo omejena; priselitve v kraj in odselitve iz kraja so približno uravnotežene (glej tabelo spodaj). Vendar to še ne pomeni, da se bo takšno stanje nadaljevalo tudi v prihodnosti.

MEDKRAJEVNA GIBLJIVOST PREBIVALSTVA

	1989	1990	1991	1992
Priseljeni v Žiri	38	24	14	38
So se odselili iz Žirov	26	16	18	33
Skupno število prebivalcev Žirov (31. 12. 1992)				4720

Vir: Matični urad Žiri

Še bolj »življenjsko«, kot to omogočajo statistični podatki, lahko bralcu prikažem dosedanje krajevno zaprtost kar s seznamom krajanov. Pri tem izstopijo podobnosti in skupne korenine prebivalcev že glede na njihove priimke in imena. Velikokrat se ponovijo isti priimki, kot npr. Kavčič, Bogataj, Jereb, Oblak ipd.; nemalokrat pa celo isti priimki in imena, tako da v Žireh (če pogledamo samo telefonski imenik) najdemo sedemkrat zveze Kavčič Franc, po štirikrat Demšar Alojz, Bogataj Anton in Jereb Janez, po trikrat Oblak Anton, Žakelj Janez in Jereb Peter ipd. Individualnost vsakega posameznika se torej s precejšnjo težavo prebija iz nekdanih rodbinskih okvirov, čeprav v teku desetletij vendarle izgubljajo svoj pomen. Pri tem torej razkrivamo neki dolgoročni proces – ki ga sociološko označujemo kot – individualizacijo. Gre za osamosvajanje človeka v odnosu na njegovo družinsko in rodbinsko poreklo pa tudi krajevno pripadnost (glej tudi Mlinar, 1990 A). Že samo ta proces nam veliko pove tudi o tem, kaj in kako se bo spreminjalo še v prihodnosti.

V obdobju, ki sega pred drugo svetovno vojno in traja do danes, je v tem pogledu prišlo do velikih sprememb. Nesporno lahko rečemo, da je včasih pripadnost določeni rodbini dosti pomembnejše določala življenjsko pot in družbeni položaj posameznika kot danes. Včasih se je poudarjalo vprašanje – »čigav je ta in ta«? Odgovor pa je lahko bil: Kamškov, Bahačev, Županov, Petronov, Jakobčev, ali pa Polonkarjev, Vrbancikov ipd. S hitrejšim osamosvajanjem mladih družin, ki niso bile več vezane le na dedovanje in domačijo svojih prednikov, so začela izginjati tudi **hišna imena**, upadal pa je tudi pomen **rodbinskega porekla**.

Hkrati s takšno težnjo po osamosvajanju, ki se je najmočneje izrazila prav z odpiranjem možnosti zaposlovanja zunaj domače kmetije, pa so se odpirale določene možnosti tudi za priseljevanje od drugod. Zgodovinsko gledano so že med naseljevanjem kmetov na širšem škofjeloškem območju prihajali tudi

prebivalci nemškega porekla. Na to spominjajo priimki, kot so Albreht, Cimerman, Kofler, Hafner, Pintar, Šifrer, Štremfelj, Štumberger ipd. Tu so nadalje imena, ki opozarjajo na italijansko poreklo, kot npr. Giacomelli, Mazzini, Nicoletti, Andreuzzi; po prvi svetovni vojni so se pojavili begunci iz Sovjetske zveze, kot npr. Gluhodedov, Ivanov, Lupsky, Ponomarenko; potem smo imeli priseljence iz drugih republik Jugoslavije, bodisi srbohrvaškega ali albanskega porekla, kot npr. Beović, Ikić, Disić, Padovac, Radošević, Biljali. Vendar vse to predstavlja nekakšne izjeme, ki po svoje le potrjujejo, da gre tu v osnovi za prvotno, domače, avtohtono prebivalstvo, kar odstopa od že zgoraj nakazane odprtosti v svet ter dinamičnih tokov prebivalstva, dobrin in idej v vse širšem prostoru.

Takšno stanje se na svoj način ujema s prevladujočim stališčem v Sloveniji nasploh, saj so Slovenci (vsaj kolikor lahko sklepamo na podlagi anketne raziskave o lokalnih voditeljih, FDV, 1991) voljni sprejemati tuje ideje in dobrine, dosti manj pa so pripravljeni sprejemati tudi priseljevanje ljudi od drugod. Vendar ni verjetno, da bi dolgoročno tudi v prihodnosti lahko vztrajali pri takšnem razlikovanju.

IZBIRA DELA, ZAKONCA IN BIVALIŠČA

Doslej so tako Žirovci kot tudi Slovenci nasploh pošiljali svoje ljudi »na tuje« zaradi strokovnega izpopolnjevanja ob predpostavki, da se bodo potem ti »kadri« spet vrnili v domači kraj. Za prihodnost pa lahko predvidevamo, da ne bodo le domačini hodili v »tujino«, temveč da bodo ti tokovi bolj dvosmerni, čeprav danes s tem večinoma še ne računamo (niti v Žireh niti v Ljubljani). Podjetja bodo sama zainteresirana, da **pritegnejo najboljše** strokovnjake ter redke izjemno sposobne in uspešne posameznike, ne glede na njihovo krajevno, nacionalno oz. geografsko poreklo (to že danes prakticirajo zlasti ameriška podjetja, univerze idr.).

Kot sem že nakazal, do večjega »mešanja« prebivalstva prihaja tudi nenamerno, z nastajanjem »mešanih zakonov«. Torej s tem je treba računati tudi v primeru, če bi le Žirovci hodili (na izpopolnjevanje, na poslovna potovanja ali celo le kot turisti itd.) v svet. Prav pritegovanje tujcev povsem specifičnih profilov oz. sposobnosti bo v prihodnosti dobivalo vse večji pomen.⁵

Že danes se v Alpini zavedajo, da bodo potrebovali strokovnjake za programiranje, tehnologijo, modeliranje, za konstruiranje obutve in podobno. Tu se nakazuje vrsta različnih strokovnih profilov, za katere se bodo lahko z večjim zanimanjem odločali tudi mladi Žirovci. To pa je popolnoma nekaj drugega, kot je bilo v preteklosti, ko so se za čevljarški poklic odločali **zaradi nuje** bolj kot zaradi osebnega nagnjenja in zanimanja. »Marsikoga je veselilo kaj drugega, a zaradi revščine svojih želja ni mogel uresničiti in se je hote ali ne sprijaznil s tem poklicem. Sicer pa o tem niso toliko premišljevali. Zadovoljni so bili, da so prišli do zaslužka, ki je bil vsaj jeseni zagotovljen v domačem kraju in je bilo njihovo delo na toplem in suhem. Precej jih je čevljarstvo tradicijo **prevzemalo** za očetom... Najmanj je bilo tistih, ki so se za ta poklic **odločali** iz resničnega veselja.« (Stanonik, 1972, str. 206, podčrtal Z. M.)

V teku časa pa se nenehno povečuje razpon alternativnih možnosti izbire poklicnih dejavnosti, vendar ne toliko znotraj istega kraja, temveč predvsem glede na možnosti zaposlitve v večjih mestnih in sploh v širšem prostoru znotraj in prek državnih meja. Če velja splošna težnja po vse večji gibljivosti ljudi v

5 Nasploh pa bo vse težje razločevati »tujce« in »tujino« od domačinov, domačega okolja in domovine. Državna meja, jezik in geografska oddaljenost bodo izgubljali sedanji razločevalni in izključevalni pomen.

prostoru, kot sem že zgoraj nakazal, potem lahko pričakujemo, da bodo v prihodnosti stopila v ospredje nekatera vprašanja tam, kjer se je doslej vse odvijalo kot samoumevno. Ena od takšnih samoumevnosti je bila ta, da so se prebivalci vključili v delo, **kakršno** je pač bilo na razpolago v njihovem kraju ali bližnji okolici. Glavno je bilo dobiti zaposlitev, drugotnega pomena pa so bili posebni interesi in **spособnosti** posameznikov, ki so ostale **pritajene in neuresničene**. Potem ko ne gre več samo za preživetje in za logiko »s trebuhom za kruhom«, z višanjem stopnje izobrazbe ter z boljšo prometno povezanostjo ter popolnejšimi informacijami o alternativnih možnostih tudi zunaj danega kraja oziroma območja, po vsem tem torej **ne bo več samoumevno**, da bi se ljudje zaposlili v prvi, najbližji tovarni in ostali v domačem kraju.

To vprašanje se lahko najprej zaostri v dislociranih obratih Alpine, npr. v Gorenji vasi, na Colu, v Rovtah in Šentjoštu, kjer je raznovrstnost in s tem **možnost izbire** del razmeroma najmanjša. Seveda pa se bo v prihodnosti spreminjalo oboje, tako proizvodni proces in iz tega izhajajoče potrebe po kadrih, kot tudi usposobljenost in aspiracije, želje iskalcev zaposlitve. Težko je torej predvideti, kakšna bodo neskladja med enim in drugim. V vsakem primeru pa bo težnja po večji raznovrstnosti interesov in usposobljenosti spremljala tudi težnja po večji gibljivosti in torej razpršenosti v širšem prostoru. To pa pomeni oboje: pogostejše odhajanje domačinov v širši svet in tudi številnejše prihajanje ljudi od drugod.

Ob vse večji odprtosti in povečani konkurenci – kot kažejo izkušnje tudi iz bolj razvitih držav na Zahodu – se bo zaostriло vprašanje, **kako pritegniti** pa tudi **kako zadržati** najboljše strokovnjake v svojem podjetju in kraju. Danes se v Žireh poudarja, da so ljudje zelo navezani na kraj in da izražajo visoko lojalnost tudi do svojega podjetja, npr. Alpine. Splošni trend v svetu pa se kaže v tem, da se ljudje (tu nekoliko odstopa Japonska) vedno **bolj odzivajo na razlike v širšem prostoru**. Slovenci smo v tem pogledu še zelo negibljivi, tako kot na drugi strani ugotavljajo, da so Američani – v povprečju vzeto – pripravljeni sprejeti zaposlitev v drugem kraju že v primeru, če bi prišli do 17 % višjega dohodka. Vendar pa ne gre le za dohodek; še zlasti bo težko pritegniti v manjši kraj potrebne strokovnjake, če tu ne bodo našli kaj več kot delo in zaslužek; zanje osebno in mogoče še bolj za njihove družine bo odločilno vse tisto, kar označuje **kvaliteto bivalnega okolja**.

V preteklosti je bilo značilno, da je družina sledila »družinskemu poglavarju«. Tam, kjer je moški našel primerno (ali pa edino možno) zaposlitev, tam je bilo tudi mesto za njegovo družino. S težnjo po vse večjem osamosvajanju članov družine pa je postalo to vprašanje dosti bolj zamotano, še zlasti v manjših krajih, v katerih je zelo omejen razpon možnih zaposlitev. Po tej »logiki« v Žireh ni ravno ugodnih možnosti, da bi se lahko ustrezno odzivali na takšne težnje. Ta problem so že prepoznali npr. v ZDA, kjer govorijo o družinah z dvojno profesionalno kariero (»dual career families«) in o zakonih »vozačev« (»commuters marriage«). Če se žena noče več podrežati zahtevam moževe poklicne kariere, zlahka pride do okoliščine, ko bi npr. v našem kontekstu on imel na voljo možnost privlačne zaposlitve v Žireh, medtem ko bi njej bolj ustrezalo delo na Univerzi v Ljubljani ipd. Takšna razhajanja bodo vse pogostejša.

Nakazujejo pa se tudi že nekatere rešitve, ali pa vsaj olajševalne okoliščine. Pri tem želimo izključiti tradicionalno rešitev, ki je pomenila prevlado enega in podrežitev drugega. Druga smer reševanja je preseganje alternativne izključnosti med kraji. To bi v našem primeru pomenilo, da sta sicer lahko zaposlena vsak v drugem kraju, da pa hkrati zaradi dobre prometne povezanosti vendarle lahko

živita skupaj (mogoče na neki vmesni lokaciji ali pa le nekaj dni v tednu).⁶ To je torej rešitev v smislu že omenjenega »zakona vozačev«.

S tem ko telekomunikacije vse bolj nadomeščajo fizično gibanje in promet ljudi, se odpirajo nove možnosti »**dela na daljavo**« oziroma »**dela na domu**«. Čeprav se je izkazalo, da so nekateri avtorji v takšnih pričakovanjih nekoliko pretiravali (npr. Alvin Toffler, 1981), vendarle ostaja dejstvo, da se vzporedno s širjenjem nove komunikacijske tehnologije povečuje tudi delež ljudi, ki ne delajo (v celoti) na delovnem mestu v podjetju ali ustanovi, temveč doma. Na ta način se bodo povečevale možnosti, da bodo tudi žirovska podjetja imela vse več svojih sodelavcev, ki bodo živeli zunaj Žirov, hkrati pa bodo vendarle opravljali – mogoče celo razvojno najbolj pomembne – svoje naloge.

Takšna pričakovanja so v skladu z že prepoznavnim trendom v razvitem svetu, da se zmeraj manj dela opravlja na delovnem mestu, znotraj delovne organizacije, in da se nasploh povečuje fleksibilnost, spremenljivost prostorske in časovne organizacije dela oz. proizvodnje. Pri tem ne moremo računati, da bi kar v trenutku popolnoma spremenili sedanjo organizacijo dela in življenja v celoti. Gre za to, da se zavedamo splošne usmeritve in da zavestno spremljamo ter ugotavljamo, katere so tiste dejavnosti, ki terjajo ali omogočajo bolj **sproščeno** organizacijo, kot je tista, ki nam je znana kot »klasika« industrijske dobe tudi v Žireh.

V to klasiko vsekakor sodi značilnost, da se že pred šesto uro zjutraj oglasi sirena in na stotine delavcev z vseh strani hiti, da bi bili točno ob šestih že znotraj tovarniške ograje. Takšen red je sicer zahteval industrijski način proizvodnje, npr. delo ob tekočem traku itd. Vendar pa pri tem ni bilo prostora za medosebne razlike; vse je bilo togo, poenoteno in vnaprej določeno. Industrijski sistem je torej silil h grobim razločevanjem oz. kategorizacijam: »prišel na delo«, »odsoten z dela«. Delovna organizacija je bila preveč toga, da bi lahko upoštevala raznovrstne osebne probleme posameznika in njegove družine: nerazpoloženje ali celo pretresenost matere delavke zaradi težav, ki jih je imela doma s svojim otrokom, ali pa proslavljanje izjemnega uspeha katerega od družinskih članov, ki se je zavleklo pozno v noč ipd.⁷ Na takšne posebnosti delovna organizacija ni reagirala. Osebni problem ni bil tudi problem organizacije.

V prihodnje pa lahko pričakujemo, da se bo vse bolj zabrisovala razlika med delovnim in prostim časom ter nasploh med delovnim in bivalnim okoljem. Vse kaže, kot da se v neki drugi obliki spet vračamo na staro, ko delo in bivanje še nista bili dve prostorsko in vsebinsko ločeni funkciji (za kmetovanje v preteklosti bi lahko rekli, da to ni bila **poklicna** dejavnost, temveč bolj način življenja). Bistvena razlika je v tem, da se je v preteklosti npr. kmetovanje odvijalo v zaprtem krogu kmečkega gospodarstva, nove težnje pa kažejo, da se širi delo na domu v tem večji meri, čim večje so možnosti komunikacijskega povezovanja z drugimi udeleženci (re-)produkcijskega procesa. Pri tem gre značilno za dve vrsti dejavnosti oz. opravil. Po eni strani za delo izobražencev, ki predpostavlja veliko samostojnost pri delovnih nalogah, katerih izvedba terja daljši čas in temu primerno zaupanje, ki nadomešča dnevni, operativni nadzor. Po drugi strani gre tudi za najbolj enostavna opravila, npr. za rutinsko delo s pomočjo računalnika na domu, torej za delo, ki ga je zelo enostavno nadzorovati

6 Dosti takšnih primerov je bilo že doslej, ko so posamezniki iz raznih slovenskih krajev za nekaj let prevzemali pomembne politične funkcije v Ljubljani ali Beogradu ter se tedensko vračali k svojim družinam.

7 Le maloštevilni posebni primeri so bili že vnaprej predvideni s predpisi, ki so omogočali opravičeni izostanek iz dela, npr. v primeru rojstva, poroke, selitve, smrti ipd.

prek telekomunikacij, četudi se ne odvija znotraj same tovarne oz. sedeža podjetja.

Nasploh pa tudi Žirovci ne bodo mogli zaobiti svetovnih trendov, ki nakazujejo upadanje deleža zaposlenih v industriji (govorijo o procesu »deindustrializacije«) in povečevanje deleža servisnih dejavnosti, še zlasti tistih, ki zadevajo obravnavanje informacij. To pa hkrati pomeni, da bo v nadaljnjem razvoju vse večji poudarek na **majhnih** podjetjih. Velikost ne bo več sinonim razvitosti.

Ob vsem tem bo seveda odločilnega pomena, kako hitro bo napredovala avtomatizacija in »kompjuterizacija« (širjenje uporabe računalnikov) v samem proizvodnem procesu. Sedanja vezanost na delo z velikimi stroji ter na delo ob tekočem traku seveda tega še ne omogoča.

Pač pa je pri tem zanimiva še možnost, da Žirovci spodbudijo velik neizkoriščen kapital. Gre za razmeroma velike stanovanjske površine, saj skoraj vsakdo gradi stanovanjsko hišo, ne kot enodružinsko, temveč kot hišo, ki vključuje dve stanovanji. Eno je pač predvideno za »ta mlade«, za katere se pričakuje, da bodo ostali doma. Vendar izkušnje v Sloveniji in drugod po svetu že danes kažejo, da »ta mladi« težijo po čimprejšnji osamosvojitvi in torej ustanovijo svoje lastno gospodinjstvo, toda ne v hiši svojih staršev. Starši torej, kot pravimo, »delajo račun brez krčmarja«. Glede na dolgoročni trend po osamosvajanju (mladih) se bodo takšna – v preteklosti ukoreninjena – pričakovanja staršev vse poredkeje uresničevala, njihove hiše pa bodo ostajale na pol prazne.

V teh okoliščinah pa se popolnoma nenačrtovano in nepričakovano nakazujejo nove možnosti, kako izkoristiti že razpoložljivi stanovanjski prostor (Slovenci gradijo celo večje stanovanjske hiše, kot je praksa v Nemčiji, Veliki Britaniji in celo v ZDA ali Kanadi). Te možnosti zadevajo tako tiste, ki so zaposleni v večjem podjetju, vendar bodo kljub temu lahko delali doma, kot tudi tiste, ki bodo opravljali samostojno poklicno dejavnost sami ali v družinskem krogu, ali morebiti z drugimi sodelavci. V obeh primerih bodo vsaj v izhodišču izkoristili razpoložljiv stanovanjski prostor doma. Tako lahko v prihodnosti predvidevamo **številne adaptacije stanovanjskih hiš** in nasploh večje prepletanje stanovanjske in poslovne namembnosti prostorov v vsem kraju.

NOVA »FILOZOFIJA«: POMOČ ZA SAMOPOMOČ

Še večja razširjenost informacijske in komunikacijske tehnologije na splošno nakazuje perspektivo, da bo prišlo do zbližanja med človekom posameznikom ter sistemom (družbo) in njegovimi različnimi institucijami (zavodi). V naši polpretekli dobi je prevladovala usmeritev, da naj bi »družba« zagotovila vse potrebno za človeka: družba naj bi mu zagotovila delo, stanovanje, otroško varstvo in podobno. Izkazalo pa se je, da so takšni programi v veliki meri ostali le črka na papirju, ki so hromili lastna prizadevanja ljudi. V prihodnosti lahko pričakujemo, da bo prevladala »filozofija«, ki jo je mogoče izraziti z geslom: »**pomoč za samopomoč**«. Ljudem je treba pomagati tako in toliko, da si lahko še bolj sami pomagajo s svojimi sredstvi in zmožnostmi (pa četudi omejenimi). Namesto poskusov, kakršne smo imeli v preteklosti, da bi sistem **nadomestil konkretnega človeka** (dejansko ga je pasiviziral in napravil še bolj odvisnega), je treba torej spodbujati medsebojno dopolnjevanje. Problem ostarelih ne bomo rešili s tem, da jih bomo kar vse od kraja pošiljali v posebne zavode, domove za ostarele, temveč jim bomo predvsem poskušali čim bolj pomagati, da bi ostali doma aktivni ter si tudi sami in s svojimi bližnjimi pomagali. Če pa bodo živeli sami v svojem gospodinjstvu, bodo hkrati imeli

tudi možnost, da bodo v vsakem trenutku poklicali in dobili potrebno pomoč, npr. že s tem, da bodo pritisnili na gumb (kar npr. omogoča nov način komuniciranja in poseben »alarmni sistem« – »life line«, ki poskusno deluje tudi že v Ljubljani; gl. Hojnik-Zupanc, 1993).

Večje povezovanje v širšem okolju na podlagi novih oblik komuniciranja (ne le telefon, temveč tudi telefaks, elektronska pošta, telekonference, vključevanje v različna računalniška omrežja v lokalnem in svetovnem merilu ipd.) bo hkrati omogočilo, da bo vse več stvari **dostopnih tudi kar doma, na domu**. Še zlasti za manjše podeželske kraje bo pomembno, da bodo telekomunikacije v številnih primerih nadomestile potovanja v večja središča, bodisi zaradi nakupov, zdravljenja, izobraževanja, finančnih poslov, udeležbe na kulturnih prireditvah ipd. Vstopamo namreč v čas, ko se na podlagi novih oblik komuniciranja uveljavlja »kupovanje na daljavo« (teleshopping), podobno kot »izobraževanje na daljavo« (npr. v Veliki Britaniji je že zelo uveljavljena t. i. Open University), pa tudi »telemedicina« in samozdravljenje, ki sicer ne nadomešča dosedanjih oblik zdravljenja v zdravstvenih zavodih, vendar pa odpira perspektive, da prizadeti – bodisi preventivno ali kurativno – ne bodo več le predmet, objekt zdravniške »obdelave«, temveč si bodo lahko v veliko večji meri tudi sami pomagali (v svetu so že v uporabi različne naprave, ki omogočajo spremljanje zdravstvenega stanja, različne teste krvi, urina, nosečnosti ipd.), ali pa bodo prek telekomunikacij povezani z zdravniki oz. strokovnjaki, ne da bi zaradi tega morali hoditi v bolnišnice, zdravstvene domove ipd.

PERSPEKTIVE MAJHNEGA KRAJA V INFORMACIJSKI DOBI

Satelitske komunikacije omogočajo zблиževanje ljudi po vsem svetu (včasih pišejo, kako se danes svet vse bolj »krči«, postaja vse manjši). S tega vidika velikost samega kraja ne bo več tako pomembna, kot je bila v preteklosti. Prostorska oddaljenost kot ovira pri povezovanju ljudi bo tako v veliki meri presežena, s tem pa bo prišlo tudi do neposrednega stika in spopada zelo različnih nacionalnih kultur. To ne sproža le vprašanj na »višjih ravneh«, temveč se bodo v različnih pojavnih oblikah postavljala tudi znotraj posameznih krajev (npr. glede strpnosti do tujcev). Povečale se bodo razlike med generacijami, tako kot se to že danes nakazuje npr. na glasbenem področju. Mlajše generacije se odmikajo od kulturne dediščine svojega kraja in svojega naroda, hkrati pa prevzemajo tisto, kar smo včasih šteli (ali še danes štejemo) kot tuje, vendar bodo oni to doživljali kot svoje lastno (rockovska glasba, različni angleški izrazi ipd.). Čeprav zdaj še prevladujejo enosmerni tokovi in vplivi iz sveta (zlasti anglo-ameriški vpliv), sem že na drugem mestu ugotovil (Mlinar, 1991), da mladi glasbeniki vse bolj vključujejo tudi elemente domače kulturne dediščine.

Takšna razširitev horizontov bo torej po eni strani velika obogatitev za manjše kraje, kakršne so tudi Žiri; po drugi strani se bo s tem povečevala tudi nevarnost, da bi izgubili svoj lastni jaz, svoje krajevne in narodne posebnosti. Vendar se hkrati z nevarnostjo izumiranja domačega povečuje tudi zavest o pomenu naše preteklosti, ki se nam odmika in do neke mere tudi izumira. Že v zadnjih desetletjih se je bistveno spremenilo vrednotenje naše kulturne in naravne dediščine. To **prevrednotenje** (kot sem že nakazal glede izumiranja nekdanje žirovske govorice in »rovatarskega narečja«) je mogoče prišlo že prepozno. Marsikaj bo dokončno in torej **nepovratno izginilo** iz zgodovine. V nekaterih pogledih nas bo preplavila kultura (ali nekultura, npr. tudi kriminal, ki je zdaj v Žireh skorajda neznan), ki prihaja iz širšega sveta; številne krajevne

posebnosti se bodo utopile v njej. Nekatere pa bomo ohranili le kot vzorce v muzeju ali kot folkloro, ki dejansko ne bo več sestavina vsakdanjega življenja. Navsezadnje pa je pred nami tisto, čemur sem posvetil največ pozornosti: določene krajevne posebnosti, npr. večstoletna čevljarska **tradicija, se bodo uveljavile v svetovnem merilu.**

V tretjem poglavju sem podrobneje prikazal, kako se žirovski proizvodi pojavljajo po vsem svetu. Na tem mestu lahko sliko o prihodnosti zaokrožim s tem, da nakažem dolgoročno razvojno perspektivo: najbolj značilno žirovsko postaja tudi svetovno; hkrati se nekdanji tuji svet vse bolj prežema z domačim tako v družinskem in krajevnem kot tudi v slovenskem merilu.

LITERATURA:

- Avustin, Barbara (1989): *Marriage Accross Frontiers*, Clevedon, Multilingual Matters
- Brunn, Stanley D., Leinbach, Thomas R. (Eds.) (1991): *Collapsing Space And Time*, London, Harper Collins Academic
- Cecchini, Paolo (1988): *The European Challenge 1992*, Aldershot, Wildwood House
- Čeplak, Mišo (1992): Program »Nadomestitev dela stroškov za ohranitev produktivnih delovnih mest«, Žiri, Alpina
- DHL Worldwide Express (1990): *Corporate Report*, Brussels, DH Worldwide Network
- Featherstone, Mike (1991): *Consumer Culture and Postmodernism*, London, Sage
- Fister, Peter (1979): Arhitekturna dediščina kot kriterij za identiteto in kontinuiteto v procesu oblikovanja okolja, AB, št. 43, Ljubljana
- Gabrijelčič, Peter (1985): *Urejanje in varstvo kulturne krajine*, FAGG, Ljubljana
- Hojnik-Zupanc, Ida (1993): *Prostorsko-družbena pogojenost (ne)samostojnosti starih ljudi*, Ljubljana, FDV, Center za prostorsko sociologijo
- Horvat, Branko (1989): *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Globus, Zagreb
- Levitt, Theodore (1983): *The Marketing Imagination*, New York, The Free Press
- Urad v Žireh (700 let Žirov), *Žirovski občasnik*, letnik XII, št. 18
- Mlinar, Zdravko (1990 B): (Ne)samostojnost posameznika in spremembe v načinu življenja, *Žirovski občasnik*, št. 16
- Mlinar, Zdravko (1990 A): Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije, *Družboslovne razprave*, št. 10
- Mlinar, Zdravko (1992): *Globalization and Territorial Identities*, Aldershot, Avebury
- Mlinar, Zdravko, Mirko Poštrak (1991): Svetovna homogenizacija in/ali kulturni pluralizem, *Teorija in praksa*, št. 12
- Naglič, Miha: »Tam nekje v Rovtuh...«, Pogovor Naših razgledov z M. Nagličem, urednikom *Žirovskega občasnika*, Naši razgledi, 27. maja 1988
- Ramovš, Anton (1972): *Geološki razvoj Selške doline*, Loški razgledi, XIX, Škofja Loka
- Ramovš, Fran (1935): *Historična gramatika slovenskega jezika*, Dialekti, Ljubljana, Učiteljska tiskarna
- Stanonik, Marija (1972): O čevljarskem poklicu in o življenju čevljarjev v Žireh, Loški razgledi, XIX, str. 206–221.
- Stanonik, Marija (1977): Govor žirovske kotline in njenega obrobja, *Slavistična revija*, letnik 25, št. 2–3, str. 293–309

- Starman, Bojan (1992): Po 45 letih s pogledom v prihodnost, Delo-življenje, Žiri, letnik 30, april
- Starman, Bojan (1992): Sanacija strukture virov sredstev – povečanje dolgoročnih virov, Žiri, Alpina
- Stokes, Bruce (1981): Helping Ourselves: Local Solutions to Global Problems, New York, W. W. Norton
- Toffler, Alvin (1981): The Third Ware, New York, Bantam Books
- Trstenjak, Anton (1991): Misli o slovenskem človeku, Ljubljana, Založništvo slovenske knjige
- Wahlstrom, Bergt (1991): Europe 2002: Looking Ahead to New Europe, London, Kogan Page
- Wistrich, Ernest (1989): After 1992: The United States of Europe, London, Routledge

Žirovskemu občasniku

dr. Anton Mlinar

Repnje, 7. oktobra 1992

Dragi Miha in uredništvo!

Poskušam odgovoriti na tvojo pobudo, da naj bi stekla beseda o prihodnosti Žirov. Verjetno bo ostalo pri poskusu, kako se približati vzvodom, ki premikajo voz zgodovine. Mislim, da je veliko teh, ki razmišljajo o prihodnosti Žirov, pa prenehajo takrat, ko bi bilo treba posoditi svoje besede ali roke. Tudi sam se vidim med njimi, tokrat še z nekim težko opredeljivim občutkom, ki mi pravi, da gre tudi v primeru prihodnosti naših krajev za neke vrste njihov stečaj in da je zaradi tega postala tudi usoda (prihodnost) naenkrat zelo »poceni« za tiste, ki jo vidijo, in draga za tiste, ki jo bodo morali izpeljati. Nekaj misli je kljub temu takih, da bi jim posodil besede in papir.

Nobenega kraja ni mogoče gledati ločeno od drugih. V slovenskem svetu to pomeni po eni strani zadovoljstvo, da Žiri niso na repu, po drugi strani pa bolečino, da so tudi Žiri, kot večina slovenskih krajev, rastle stihijsko in brez načrta. Edina stvar, ki se je bolj ali manj načrtovala, je bil gospodarski razvoj kraja, vendar ima tudi ta vse značilnosti »planske« miselnosti sistema, ki je samo na videz deloval regijsko. Kulturi se je pisalo slabo ne le zato, ker se je začela in končala pri zadružnem domu, marveč tudi zato, ker je t. i. zadružništvo pohodilo tradicijo, naravno arhitekturo krajev in ponos prebivalcev. Nemogoča podoba krajev, ki smo jo s tem dobili, je nemogoča predvsem zato, ker so naše vasi in mesta brez središča. To je dejstvo, da tako Žiri kot večina slovenskih krajev nima središča (srca). Da potem ni tiste podobe, na katero bi bili ponosni in bi jo lahko ponudili, se ni čuditi. In Žiri je nimajo.

Tako se tudi meni kot verjetno še marsikomu začne razmislek o prihodnosti kraja pri sicer tako banalni in vendar tudi tako nemogoče dragi stvari, kot je ozdravitev okolja, in ugotovitvi, da gre za naselbino, ki jo vse sili v individualizem in tipično razdrobljenost interesov. Tukaj se začne sterilna »sveta jeza« nad vsem, kar bi bilo treba spremeniti, in nemoč, ko vidim, da je zaradi tega prišla prihodnost na dražbo. Seveda nimam ustreznih dokazov, ki bi bili dovolj

prepričljivi in bi pokazali, da gre za miselnost, po kateri bodo za to poskrbeli drugi, kot so doslej. Vprašanje seveda sploh ni samo »žirovsko«, še posebno, če govorimo o urbani urejenosti kraja. Mislim na naše ulice, ki so vse po vrsti preozke, ki ne povezujejo in dobro kažejo, koliko smo pripravljeni dati za skupno blaginjo oz. na kakšen način trmasto vztrajamo pri tem, kar je »moje«. Nekoč sem prebral stavek: »V življenju sem toliko izgubil, da sem postal hvaležen za to, kar mi je ostalo.« Čisto drugače pa je, ko vidim, da se v neverjetnem strahu za to, kar je mojega, onemogoči tista minimalna »Pascalova stava«, ki tudi v razmerju 1 : 1000 in več računa na enko, če pomeni vero v skupno korist. To je simptom, kakor je simptomatično tudi delovanje imen ulic, ki niso naša in ki so v glavnem brezobzirno izbrisala preteklost. Rešitev seveda ni le zamenjava imen. Spremeniti je treba miselnost in ugotoviti, kaj je lahko in res »naše«. Kako bo prišlo do tega, pa je tudi vprašanje pomanjkanja središča kraja.

Z veseljem ugotavljam, kako pomembno vlogo pri razkrivanju zgodovine ima Občasnik. Tukaj smo šele na začetku. »Čiste« zgodovine ni. Belih lis izbrisane spomina ne more zapolniti še tako natančno zgodovino pisje, ker mora svoj spomin vsak prečistiti sam. Zgodovina je razlog za to, da bi se ukvarjali s sedanostjo (redom), pa ne, da bi jo reševali z vizijami. Zgodovina je več kot domneven razlog za kritiko sedanosti, je pa neustrezna pot, če ne vodi k spravi s sedanostjo. Zgodovina je tudi več kot domneven razlog za ukvarjanje s prihodnostjo, toda prihodnost niso le »vizije«, saj bi se po nekem paradoksu morali (smeli) prihodnosti že »spominjati«. Hočem reči, da je smiselnost ravnanja v tem, da je »za« prihodnost, pa naj bo še tako malenkostno. Vidi pa se, da je naša rakasta rana nesmiselno delo, tisto delo namreč, ki je za marsikoga postalo terapija, začasna in v bistvu še najmanj škodljiva tolažba v osamljenosti, hkrati pa tudi ravnanje, ki že vnaprej razveljavlja sedanost (npr. privlačnost kraja) in prihodnost, po navadi pa tudi osebno zgodovino.

Tako je razmišljanje o prihodnosti pravzaprav kritika obstoječega. »Krisis« pomeni »razpoko« in teh ne manjka. Več jih slutimo, kot vidimo. Naša mesta so postala mesta preživetja. Ne morem se upreti misli, da je za zidovi te rasti brez navdiha temeljno vprašanje t. i. duhovna sestavina Žirov, ki je perspektiva sama na sebi. Vsakdo bi sicer lahko rekel, da za kaj boljšega potrebuje več sredstev. Pa ni stvar v sredstvih, marveč v živem organizmu, ki bi mu rekli: Žiri. Naše misli so »kockaste«, »geometrične«, ostre. V njih se ne moremo odpočiti. To po eni strani pomeni, da od tega, kar počneš, ničesar ne daješ svojemu kraju. To z nasprotne strani tudi pomeni, da tipičnemu Žirovcu ne more nihče preprečiti, da ne bi vlekel na svojo stran in da se ne bi, če se le da, obnašal »brezpostavno«. Brezpostavnost je brezimnost. Je ena najbolj žalostnih dediščin, ki je mogoče nismo hoteli podedovati, pa smo jo kljub temu dobili. Tudi Žiri same so na hitro posrkale vase vse kraje v kotlini in jih potisnile v brezimnost. Je bilo to potrebno?

Perspektiva ni nikoli stvar papirja in besed. Pa tudi ne zgolj dela. V bližnji preteklosti smo se naučili tega, da je treba delo plačati. Ker to v večini primerov ni držalo, saj se je plačevala tudi lenoba (ali vsaj ne obsojala) in nesmisel, se nam je pod kožo zakoreninilo prepričanje, da – če že ne dela – naj se plača vsaj to, da bom lažje prenašal njegov nesmisel. Ni težko ugotoviti, da od tod izvira tista vsakdanja in najbolj trdovratna sebičnost in strah pred resnico, ki preprečuje, da bi mesto postalo »polis« v pravem pomenu besede. Do tedaj, ko bo prišlo do spremembe mišljenja, pa bodo verjetno še vedno ostali nekateri arhitektonski »biseri«, ki že sami po sebi jemljejo pogum, da bi kdo smel narediti nekaj posebnega in lepega ne samo zase.

Končujem s prepričanjem, da je odgovor na vprašanja odvisen od trme, s katero si jih bomo postavljali. V bistvu pa gre za duha ustvarjalnosti, ki ga vidim v tem, da se za nobeno ceno ni dovoljeno pobotati z golo racionalnostjo in ne nasesti tehnicističnemu strokovnjaštvu. Prihodnost za vsako ceno se je že v preteklosti izkazala kot delo (laži)znanstvenega poprostašenja, ki si je dajalo duška v cenenih gotovostih, v resnici pa je bilo sad ponižne, ponižane in podkupljive znanosti, ki je, namesto da bi vabila k sebi, postala »poljudna« in tako rekoč »naprodaj«. Ustvarjalnosti ne moreš nivelizirati. Do nje se je treba povzpeti. Včasih to traja dolgo časa, vsekakor pa dlje kot njen propad.

Da bi Žirovci ostali Žirovci

Viktorijan Demšar

Komenda, pozimi 1990

Napredek človeku ni prinesel tistega, kar je od njega pričakoval. Kjer se življenje prepušča samo tehniki, se pojavita gorje in praznina. Človek mora v vse, kar počne, vložiti tudi nekaj duše in srca. Če tega ni, je vse prazno, kakor škatla. Prav te praznine se loteva glasba, z ropotom, ki skuša preglasiti molk praznine. Danes mlad človek ne more ne študirati ne jesti, če zraven njega ne ropotata jazz ali rock; to je po mojem počasno ubijanje človeka. Že vnaprej se mi smilijo ti mladi ljudje: na starost bodo reveži, če jo bodo sploh doživeli.

Ekologija, za katero si ta čas toliko prizadevamo, mora biti tudi psihična. Če pogledamo evangelije, vidimo, da je Kristus svoje najlepše nauke navezal ravno na prilike iz narave. Mi vendar hodimo po zemlji in ona je tista, katero moramo oplemenititi. Naravna zakonitost je nespremenljiva in po njej se moramo učiti živeti. Če jo tepeš, te udari nazaj. Če bomo še naprej ravnali tako kot doslej, je vprašanje, kako bo. Saj še vojn ni več treba, ko človek mori že samega sebe. Pred petnajstimi leti sem proučeval »napredek« v Ameriki in tu pri nas, na kmetih. Kakšen smisel ima pridelovati hrano, ki zastruplja? Ljudem sem dopovedoval, da dobiček ne sme postati edini motiv. Eni so prisluhnili, drugi ne, misleč, da že vedo, kaj je zanje prav. Je pa tako: »Dokler ne dobiš klofute, ne boš verjel.« In zdaj nas zemlja prav dobro klofuta. Ne samo zemlja, tudi voda, zrak in ogenj, se pravi luč in svetloba. Zanimivo je, kako je Peter Pavel Glavar že leta 1744 v eni svojih pridig o poslednji sodbi povedal, da nas sodnik ne bo sodil samo po naši vesti, po tem, kaj smo storili dobrega in kaj slabega. Tudi štirje elementi nas bodo sodili. Ogenj bo vprašal: »Zakaj si me zlorabljal?« Voda: »Zakaj si me zastrupljal, da je življenje v meni usahnilo?« Zemlja: »Zakaj si me uničeval, da ne morem več roditi, da drevje ne raste več in ptice nimajo kam sesti?« Zrak: »Tako si me zastrupil, da sam ne moreš več dihati!«

Ja, človek mora poskusiti vse. Spoznanje pa je, da bo treba k naravi in to ne samo z besedo. Človek, vsak človek bo moral k njej nazaj. To, kar je sejal, se je razblinilo in razrasel se je egoizem. Samo nekateri so obogateli, drugi so obubožali, duševno in materialno. To žali človeško dostojanstvo in pripelje do položaja, ki postane za človeka nemogoč. – Kot kristjan verujem v prihodnost, rastočo iz zdravega in trdnega evangelijskega nauka, ki globoko v človekovo

notranjost zasaja osrečujočo stvarnost. Kristijanovo načelo je prihodnost. »Kdor se ozira nazaj, ni pripraven za oranje.«

Bilo bi lepo, če bi se enkrat srečali žirovski izobraženci, videli, kdo smo in koliko nas je. Pred zadnjo vojno, ko nas je bilo še čisto malo, smo se poznali in se radi obiskovali. Zdaj, v tem pluralizmu, bi bilo tako srečanje še posebej primerno. Če bi vsak povedal kakšno dobro misel, bi že bilo nekaj.

Želel bi predvsem, da bi Žirovci **ostali** Žirovci oziroma da bi tisti, ki to zmorejo, tudi **postali** Žirovci. Da bi družine bile družine. Da bi se še zmeraj našel kdo, ki bi svojim staršem zaprl oči, ko umirajo. Da ne bodo osameli umirali v žalosti. Danes premalo mislimo na vse tisto, kar prinese starost. Kaj ti pomaga dobra pokojnina, če si kot smet v kotu, za katero se nihče ne zmeni. Če bodo moji dragi rojaki to razumeli, bi bil presrečen. Ne maram, da bi doživljali tisto, kar sem doživljal v nekem kraju, ko je sin edinec očital staršem, da so sebični: »Niste imeli toliko srca, da bi imel družbo doma.« Zato sem odtlej pri zaročnem pouku zmeraj poudarjal: »Boljše nobenega kot preračunano samo enega!« Če je seveda možno. Kjer je samo eden, sta po navadi tudi sebičnost in nehvaležnost. Vsaka reč, ki je kaj vredna in zdrava, zahteva žrtev. Danes gre pa vse na ugodnost. Družina je žrtev, ljubezen brez žrtev pa ni nobena ljubezen, je le zloraba bližnjega. Nekdaj so znali po botrih to vprašanje simbolično in globoko psihološko reševati. Materi so oskrbeli masleno štruco – za mlajše bratce in sestrice novorojenčka (-nke), za vsakega malo večjega otroka pa manjšo štručko, češ: zaradi novega bratca ali sestrice ne boš kruha stradal!

/To besedilo je prirejeno iz odlomkov daljšega pogovora z gospodom Viktorijanom Demšarjem, ki ga je v začetku 1990 opravil in zapisal Miha Naglič in je spomladi istega leta izhajal kot podlistek v časopisu Gorenjski glas. Odlomke je izbrala Marija Stanonik./

Ivan Cankar

Pogled od daleč

Pariz, 12. novembra 1992

V 18. št. Žirovskega občasnika je bilo natisnjeno povabilo bralcem, naj se oglasijo z mnenji in pogledi o prihodnosti Žirov. Čeprav že dolga leta stalno živim zunaj žirovskega območja, se še vedno čutim Žirovca, zato sem se odločil, da se vsaj oglasim. Seveda se zavedam nevarnosti, da komu ne bo všeč, ker se poskušam vtikati v čisto žirovske zadeve, pa mi bo menda oprostil dobronamerni poskus.

Zanimivo se mi zdi, da je bilo vprašanje postavljeno prav zdaj. Ne morda pred letom in pol, ko se je začelo uradno osamosvajanje Slovenije. Takrat morda še ni bilo jasno, kam in v katero smer se bodo dogodki razvijali, verjetno je malokdo verjel, da se bo konec komunizma in konec Jugoslavije res tako razvijal, kot smo mu zdaj priče. Žiri so spet enkrat pred neznanim, na razpotju, starega je konec in novo se še ni dobro ustalilo – kaj zdaj? Kam obrniti poglede? Kam nas zanaša? Veliko novih izzivov in novih nalog, ki jih bo treba na novo reševati. Gospodarske odločitve, za posameznike in še bolj za podjetja, so v teh

časih verjetno najbolj v ospredju. Kljub vsem težavam, ki so prav gotovo zelo resne, se ne bojim za Žiri in Žirovce. V zadnjih osemdesetih letih so bili ti kraji in njihovi ljudje postavljeni pred podobna vprašanja vsaj trikrat, štirikrat in vselej so si znali v novih razmerah poiskati nove poti. Z novimi prijemi in novimi rešitvami novim časom naproti. Ne vidim, zakaj bi danes bilo drugače: znana žirovska trma in pripravljenost za trdo delo sta najboljše jamstvo za uspeh.

Bolj me zanima, ali bodo Žirovci znali poskrbeti za druga področja, kjer bo potrebno vlaganje dela in denarja, od katerega ne bo neposrednega dobička, toda koristi se bodo pokazale šele dosti pozneje. Prav rad verjamem, da je veliko različnih mnenj o tem, kam naj se vlaga, kaj je najpomembnejše za dolgoročni napredek Žirov. Morda sem, obremenjen s svojim poklicem, nekoliko pristranski glede tega, katera so tista področja, ki jih je treba posebno spodbujati in pri katerih so vlaganja pomembna glede na bližnjo in daljno prihodnost. V mislih imam dve področji: dobro elektronsko povezavo Žirov s svetom in varovanje okolja, dokler je še čas.

Vsakdo, ki danes telefonira v Žiri, se bo strinjal z menoj, da je bilo v zadnjih desetih letih na področju telefonije veliko napravljenega. Zaradi majhnosti in relativne oddaljenosti Žirov je prav telefonska, elektronska povezanost tisti most, ki bo podjetjem, posameznikom, šolarjem, pisateljem, znanstvenikom skrajševal svetovne razdalje, zato bodo lahko v Žireh živeli in delali prav tako uspešno, kot če bi bili kje drugje v svetu. Verjamem, da ni več daleč čas, ko ne bo treba vsake stvari prinesiti in odnesti, ko bomo lahko dobili sporočila, knjige, slike, glasbo itd. na svoj računalniški zaslon iz kateregakoli območja sveta. V svojem poslovnem življenju praktično ne dobivam več nobene prave (papirnat) pošte, nobenih skic ali načrtov na papirju, ni mi potrebna omara za dokumente in tako naprej. Vsa sporočila, potrebni dokumenti so mi vsak trenutek dostopni, čeprav se fizično nahajajo na različnih mestih po svetu. In kadar potujem, nisem odrezan od svojega dela in svojih dopisov, samo prek računalnika vzpostavim zvezo in spet sem kot v svojem uradu. Danes je tak svet dostopen še bolj redkim posameznikom, toda večina večjih podjetij ne bi več mogla poslovno uspešno delovati brez elektronske povezave. Čez čas bo seveda tako, da bodo tisti, ki te možnosti ne bodo imeli ali je ne bodo znali izkoristiti, v neugodnem zaostanku. Žiri so na dobri poti, vsaj kolikor lahko sodim jaz. Ob obiskih doma sem videl, da so nadvse resno jemali računalniško pismenost, prirejali tečaje za šolarje in podobno. Zanesljive telefonske zveze s primerno zmogljivostjo in njihova uporaba za dostop do informacij po svetu bi bil naslednji korak. Upam in želim, da bi prihodnjim rodovom zagotovili dober start tudi na tem področju z vlaganjem v primerno infrastrukturo.

Prav zaradi majhnosti in sorazmerne oddaljenosti od velikih svetovnih središč in poti so Žiri doslej ostale dobro povezane z naravo in brez velike, umazane industrije. Kljub vsemu se je stanje v zadnjih tridesetih, štiridesetih letih v Žireh in njeni okolici precej spremenilo, saj je bilo pomembno samo dosegati razne plane, zdravo okolje pa je bilo brez cene in vrednosti. Za prihodnost Žirov in predvsem za dobro počutje je nadvse pomembno, da Žirovci (vsak zase in kot celota) dojamemo, da nismo lastniki okolja, ampak nam je naloženo preudarno upravljanje z njim, da bi ga mogli zdravega in nepoškodovanega predati novim rodovom v enako skrbno varstvo in uporabo. Na svetu je nešteto primerov, kako se lahko človek opeče, če misli, da je »gospodar« okolja, Žirem gotovo ni potrebno biti tak svarilni primer. Meni pomeni »okolje« vse, kar nas obdaja, polja in gozdovi, voda in zrak, poti, ceste in hiše, tudi jezik, ki ga govorimo. Med prvimi spremembami, upam, bo naš odnos do slovenščine.

Rad bi videl, da pri naslednjem obisku doma ne bi našel srbohrvaških plakatov za kino, kot je bila to dolga leta malomarna navada.

Še ena misel za konec: morda bi se iz tega dalo kaj izpeljati. Iz Žirov nas je veliko odšlo po svetu, v bližnje in tudi bolj oddaljene kraje za kruhom ali iz drugih razlogov. Danes bi se našli že kar po vsem svetu. Morda bi bilo dobro zbrati podatke o vseh žirovskih izseljencih? Zdi se mi, da bi bil marsikdo pripravljen pomagati žirovskim podjetjem in ljudem, kadar bi želeli dobiti podatke o posameznih krajih, uradnih poteh, navadah itd. Seveda je prvo vprašanje, koliko so izseljenci še vedno pripravljeni sodelovati z Žirmi; po mojem mnenju Žirovci ostanejo Žirovci. Drugo vprašanje pa je, koliko bi taka mreža znancev res lahko pomagala, morda take potrebe sploh ni. Ampak, naj bo vsaj v premislek.

Žirovskemu občasniku, vsem znancem in prijateljem v Žireh vse najboljše želje za novo leto 1993 iz deževnega Pariza!

Peter Hawlina

Pogled iz Škofje Loke

Škofja Loka, oktobra 1992

Ocenjujem, čeprav nisem iskal statistične potrditve, da je delež tistih Žirovcev, ki doseže vidnejše uspehe na različnih področjih delovanja v domačem kraju in v svetu, večji kot drugod.

Pri svojem sedanjem delu sem dolžan, kolikor je le mogoče, spremljati dogajanja v občini, poleg tega pa tudi misliti na morebitne izboljšave. Ko sem pred dobrima dvema letoma sprejel to funkcijo, sem se močno zavedal temeljnega vprašanja: Česa si želimo? Kam se želimo usmeriti? Kakšne cilje si bomo zastavili? Kako jih bomo dosegali? Takrat smo namreč na vsa usta kritizirali zdedanji sistem in usmeritev. Hočemo torej nekaj drugega.

Ta vprašanja sem najprej postavljal samemu sebi. Zavedal sem se, da sam nanje ne morem najti odgovora, zato sem jih postavljaj tudi bližnjim sodelavcem, pa tudi drugim naključnim sogovornikom. Takih ni bilo malo, od manj do bolj učenih in za tako razmišljanje izvedenih strokovnjakov.

Presenečen sem bil, ker je bilo med sogovorniki tako malo takih, ki bi kazali vsaj majhno zanimanje za pogovor o tej temi.

Navadno se je pogovor zadrževal pri splošnih kategorijah naših želja v prihodnosti. Slišati je bilo besede: boljše, več, lažje, uspeh, blaginja, seveda tudi zdravje ni manjkalo, najbolj pogosto pa je bil govor o napredku in razvoju.

Vse skupaj zelo privlačno, vendar, vsaj meni, zelo nejasno.

Ne spominjam se namreč, da bi mi doslej že kdo odgovoril na morda nenavadno vprašanje. Kaj pa je po tvojem mnenju napredek? Razvoj? Rast? Odgovora ne dobim. Na občini imamo oddelek z zvenečim imenom: Sekretariat za družbeni razvoj. Pa to še ni vse, poleg tega imamo še Zavod za družbeni razvoj. To je torej tisto, kar pomeni koncentracijo občinske stroke. Vse drugo je zvečine občinska birokracija. Seveda sem odgovor najprej iskal pri njih. Iskal in tudi dobil: Dokumenti z zvenečimi naslovi, bolj ali manj zajetni, so pripravljani, prav zdaj pa pripravljamo novega. Prej kot v enem letu bo gotov.

Aha, si mislim, stvar ni tako preprosta, dosti časa potrebujejo, ne bom silil vanje, naj v miru pripravijo.

Leto je minilo, tudi drugo in v tretje smo že krepko stopili, napredek, razvoj in tisto, kar še k temu sodi, pa mi še vedno ostaja nekaj nejasnega. Marsikdo mi sicer zatrjuje, da on sam, morda tudi občinski modreci že vedo, kaj naj bi to bilo, vendar pa mi skrivnosti še niso izdali.

Pred približno letom dni mi je zmanjkalo potrpljenja in na delegate občinske skupščine, 69 nas je vseh, sem naslovil razmišljanje na to temo z naslovom: Če ni cilja, je vsaka pot prava.

Pričakoval sem, da bo završalo, da bo kdo morda protestiral, da se bo dejansko stanje temeljiteje ugotavljalo.

Pa ni bilo nič takega. Reakcije skoraj ni bilo. Še nekaj sem v tem pisanju povedal vsem poslancem: Če jim tako stanje ustreza, če je to volja večine, se bom temu podredil tudi sam, ne glede na to, da s tem ne morem biti zadovoljen. To je ena od značilnosti demokracije.

Takole na kratko smo na občini opravili z razvojem, cilji, napredkom, programom, usmeritvijo, strategijo, poslanstvom, načrtom, ... pa še sami kaj dodajte.

Nisem primeren, nisem poklican, tudi ni moja dolžnost, da bi izdeloval načrt razvoja občine, ne domišljam si, da bi ga bil sposoben pripraviti, še bolj pa sem prepričan, da mi ga ne bi bilo mogoče uresničiti.

Zato bolj ali manj prizadevno in prizadeto spremljam tisto, kar je o tem slišati ali videti okoli nas. Prištevam se med tiste, ki verjamemo v stroko. Delitev dela je privedla do nastanka številnih znanstvenih in strokovnih disciplin. V teh so osnova temeljna spoznanja, ki določajo procese in, z manjšimi izjemami, veljajo tako, kot veljajo zakoni v fiziki.

Če te zakone zanemarjamo, še ne pomeni, da ne veljajo več. Navidezno si jih sicer včasih podredimo, vendar le kratkoročno, na daljši rok se ti le še bolj neusmiljeno potrjujejo in dajejo račun za goljufijo; pozneje ko bo prišel račun, večji bo.

Eno od spoznanj teh strokovnih disciplin je tudi, da organizacija mora poznati svoje cilje, če jih hoče uresničiti. Določanje cilja je pogled v prihodnost, ki začrta potek prihodnjih dejavnosti. Cilj ni srečanje s pričakovano prihodnostjo, cilj je ustvarjanje prihodnosti.

Postavljen cilj pa je lahko zlasti za vodjo silno nadležna zadeva. Neprofesionalni vodja, diletant, v stroki se mu reče tudi naključni vodja, ne želi merjenja ob ciljih, ker to zahteva in izziva sposobnost. Naključni pristop dopušča izogibanje merjenju in odgovornosti.

To je po mojem mnenju razlaga za to, zakaj nočemo določiti ciljev, nočemo sprejemati priporočil stroke o zadevah organizacije, poslovanja, vodenja projektov, delitve dela in odgovornosti ipd.

Danes se največkrat sliši, da nas bo rešil turizem. Jaz v to preprosto ne verjamem. Dopuščam sicer možnost, da iz te panoge iztisnemo nekaj več, ne verjamem pa, da jo bomo kaj kmalu podvojili; če pa bi se to zgodilo, bi to dalo kruh za približno 1 odstotek prebivalstva, po dosedanjih podatkih je to okoli 400 ljudi. Nekaj bi bilo, vendar to le ne more biti naša vodilna panoga, če vemo, da v občini hoče jesti skoraj 40 000 ljudi.

Tega razmišljanja (o turizmu) doslej še nihče ni ovrigel z vsaj približno konkretnimi projekti in izračuni.

Nenehno tudi poslušamo, da bo največ izboljšav, torej napredka, prinesla preusmeritev gospodarstva. Velika podjetja so po pravilu slaba, zato jih bomo razdrobili na majhna in ta bodo uspešna. Morda res, vendar vem za številna

podjetja v Evropi in svetu, ki so ne samo velika, velikanska so, naša največja jim ne segajo do gležnjev. Pa so doslej bila kar uspešna. Bolj kot po velikosti se od naših razlikujejo po organizaciji in organiziranosti.

Nič kaj prepričljivo se mi tudi ne zdi zagovarjanje drobljenja, če ga hočemo presojati v luči rasti, razvoja, napredka. Kaj ni rast nasprotna drobljenju? Ali ni napredek tudi naraščanje? Hitro bo kdo rekel: Kdo pa govori o klasičnem, morda celo imperialističnem ekstenzivnem načinu rasti. V mislih imamo vendar rast v smislu inovacij, visoke tehnologije, znanja, pameti, ekološko neoporečnih dejavnosti. Lepo se sliši, lahko je reči. Kdo pa se že lahko pohvali z rezultati?

Vse prevečkrat so se lepo zveneči obeti izkazali za bleščeče nesmisle. Prav zdaj smo pred tem, da Slovenci začnemo uživati sadove evropske pomoči iz programa PHARE. V tem okviru bo za Gorenjsko opravljena študija potencialov, na podlagi predlogov, ki bi se oblikovali kot rezultat te študije, pa tudi možnost najemanja ugodnih kreditov. Vse skupaj je še tako odmaknjeno, da o tem ne bi rad govoril kot o nečem, kar bo občini in s tem tudi Žirovcem močno spremenilo življenje.

Razmišljanje o napredku na sploh bi rad končal vsaj s skromnim žirovsko specifičnim razmišljanjem. Če zanemarim svetovne in evropske vplive, če zanemarim vplive sosednjih dežel, če nadalje zanemarim vplive države Slovenije, na vse to Žirovci nimate bistvenega vpliva; če nadalje zanemarim napovedano preoblikovanje občin, če zanemarim občinske načrte, ki jih nimamo, če zanemarim tudi projekte, ki sicer niso brez pomena (zdravstvena postaja, krajevna infrastruktura), potem nam ostane samo še to, kar zmorete Žirovci sami. In če je za doseganje tistega, v tem razmišljanju nedefiniranega napredka, potrebna zlasti pamet, če poleg tega drži tudi uvodna teza, potem bi Žirovci od prihodnosti imeli kaj pričakovati in bi žirovski pogledi v prihodnost morali odkriti spodbudne in vznemirljive svetove.

Vincencij Demšar

Žirovci in Žirovski občasnik v prihodnosti

Škofja Loka, decembra 1992

Žirovci! Žirovska kotlina, Žirk, Alpina, čipke, Poljanšek, Zajc, Gantar, Dobračeva, Opale, Lekše iz Žirovskega vrha; vse to so samo nekateri pojmi, ki opredeljujejo Žiri in Žirovce v preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Kdor meni, da bo lahko kar brez upoštevanja zgodovine in geografske lege kakega kraja načrtoval njegov razvoj, bo pač moral spoznati, da to ne gre. Poskušali so nekateri, za katere vemo, da so bili res revolucionarji, pa ni šlo. Tudi Žirovcem ne bi več želel take revolucije, izkušnja je prehuda.

Prvo, kar želim Žirovcem, je, da se še bolj utrdijo kot celota v zavesti, da so enkratni, čeprav jih kdo hoče prištevati med Notranjce, drugi že bolj k Primorcem (zaradi bližine stare jugoslovansko-italijanske meje). Vsi, ki vedo za loško gospostvo, pa vedo tudi, da jim je (kot ostalim Ločanom) skoraj osemsto let

gospodaril – in upam reči, da ne tako slabo – loški oskrbnik. Ker pa je bil le-ta nekoliko odmaknjen, so Žirovci lahko imeli veliko samouprave. In to je tisto drugo, kar bi želel Žirovcem. Tretje: Žirovcem bi zaželel harmoničnega razvoja v vsem – v gospodarstvu, kulturi, politiki, skratka ohranjanje lastne identitete. Čisto konkretno tudi to, da jim tuje navade, zlasti pa razvade, ne bi spremenile življenja do take stopnje, da ne bi bili več razpoznavni po obnašanju, govorjenju, veri in neveri.

Prišleki – priseljenci so povsod dobrodošli, ker so lahko poživitev, ne smejo pa biti domačini preplavljeni s tujimi navadami (kar se dogaja v nekaterih krajih naše občine).

Žirovski občasnik naj bi tako poučeval ljudi Žirovske kotline. Sosede in druge Slovence naj bi seznanjal o tem, da Žiri niso v Poljanski dolini in da Žirovci niso Poljanci, ker se to premalo ve.

Priporočal bi, da se Žirovski občasnik močno vključi v nastajanje nove občine Žiri ter se nekoliko razgleda naokoli, kaj vse »sliši« pod Žiri. Pozabiti tudi ne bi smel, malo v šali, malo zares, na tako imenovano žirovsko manjšino. Pri tem domačini vemo, da gre za tisti del Žirovske kotline in Žirov proti zahodu, ki je stoletja spadal pod žirovsko župo, spada pa tudi še danes nekako pod žirovski zvon. Veliko je tu meja, ki jih bo treba urediti, zlasti katastrsko. Ali bo občinska, šolska, zdravstvena, cerkvena meja v Osojnici ali na Razpotju. O tem se bo treba dogovoriti, kajti s silo ni bilo nikoli dobro, tudi takrat ne, ko so se v devetinšestdesetem letu tega stoletja Žirovci množično odločali, da se odcepijo od Logatca.

Žirovski občasnik naj sega nazaj v zgodovino, da bodo Žirovci spoznavali, kako močne so njihove korenine, ker bodo s tem tudi delali lepšo krošnjo drevesu, ki se mu bo reklo žirovska občina. V času nastajanja te nove občine pa moramo biti kot dober gospodar, ki pripravi svojim otrokom, ko odhajajo od hiše, doto, da se lahko postavijo na lastne noge in ustvarijo svoj dom. Tako naj bi bila zgraditev žirovskega zdravstvenega doma en del bale, ki jo morajo in so jo tudi upravičeni pripeljati Žirovci iz Škofje Loke.

Hkrati naj Žirovski občasnik seznanja Žirovce in tudi ostale, da je nekdanje razprostranjeno škofjeloško gospodarstvo dobra osnova za moderen loški okraj v upravnem in gospodarskem smislu.

Žiri in Žirovska kotlina so verjetno ravno pravnji okoliš, da se Žirovski občasnik iz njega napaja in k njemu vrača.

Žiri

Izidor Rejc

Ljubljana, novembra 1992

ODPRIMO VRATA

Odprimo vrata, prihodnost je tu!

Kakorkoli obračamo misel, je nekaj res: pred nami so posebni časi, novi, od nas odvisni. Politične nestrpnosti se bodo polegile in zavedeli se bomo tega, da nas je zelo malo. Toda, če smo enotni, nas je neverjetno veliko in smo občudovanja vredni.

Žiri so poseben primer. Nekaj svojega, sebi zvestega in odgovornega. Odprta dolina na štiri strani, kamor popeljejo tudi ceste. Lahko bi bile boljše, ceste seveda, le vztrajati je treba. Dolina, odprta na štiri strani neba. Cesta pelje navzgor ali navzdol, tega smo že navajeni.

ŽIRI, MESTO

Da, Žiri so mesto.

Ta podoba se oblikuje premalo sistematično, vendar opazno. Temu mestu je treba dati svoje lastnosti in posebnosti. Kar veliko nam ponuja večstoletna zgodovina. Občasnik je vztrajen in ne pusti, da listine ostanejo založene in nikomur v sporočilo.

Mesto. Mlado mesto, ki ga je treba pogledati z okoliških gričev in se nam zasmeji. Pokličemo še koga medse, da nam začrta arhitekturo, red, podobo, nekaj našega, a vendar popotniku opaznega. Ta se bo ustavil in zavedel, kje je.

ŽIRI, OBČINA

Nov izziv. Zaključena celota.

Če zabodeš šestilo sredi zemljevida mesta, je skoraj enako daleč na vsa obrobja. Kot gnezdo, ki privablja. Vedno smo bili odvisni od samega sebe in to je tudi zanesljiva pot naprej. Poiskali bomo potrebne značilnosti, oblikovali grb, lastno zastavo in lastni razvojni načrt. Oblikovalce imamo doma, uspešne in v svetu znane.

ŽIRI, GOSPODARSKO SREDIŠČE

Dosedanji razvoj je bil odziv na dogajanje v več stoletjih. Strokovnjaki so se vračali domov in oblikovali intelektualno moč za razvoj Alpine, Etikete in drugih podjetij. Krize so prihajale, a so bile premagane. Prostor zahteva odgovor in zagotovitev trgov, da spozna svet, kaj se tu zmore.

Industrija, majhna podjetja, obrt, trgovina, kmetijstvo so področja, kjer se ne bomo ustavljali in obotavljali. Prihaja nov rod podjetnikov. Prisluhnimo jim, dajmo jim prostor, možnosti, podporo. Gospodarski razvoj je temelj in na njem bo rastlo vse, kar je potrebno, da se vsi dobro počutimo.

Vsa zakonodaja, ki mukoma potuje skozi parlament, je temelj za poslovno življenje. To je le pogoj, pot pa je v Evropo, Ameriko nezadržna in brez strahu. Tu imajo Žiri velike izkušnje in prednosti.

ŽIRI, TURISTIČNO SREDIŠČE

Bili so časi, ko je v Žireh turizem nekaj pomenil. Zakaj ne bi izrabili te možnosti? Podoba mesta, arhitektura, urejeno okolje, zgodovinski spomeniki. Prerez zgodovine je vse tisto, kar more napraviti Žiri privlačne. Predvsem pa, kot smo že navajeni, lepe hiše, cvetje, parki in veselje na obrazu. To bo vsak opazil.

Potrebne so dobre prometne povezave, zanje pa je bilo v preteklosti narejeno premalo. Popotniku je treba pokazati, ga opozoriti in vljudno povabiti.

ŽIRI, ŠPORTNO SREDIŠČE

Dolgo se že ve, da so iz Žirov doma številni uspešni športniki in da je tu nekako prirojen športni duh. Ob dobrih učiteljih so se oblikovali znani tekmovalci.

Brez objektov ne gre. Zimski športi so že uveljavljeni, poletje pa je lahko dolgo in vroče. Potreben je pokrit plavalni bazen s športno dvorano. Denar. Denar je korajža, postavljen cilj in vztrajanje. Smo mesto in občina, kaj bi razmišljali!

ŽIRI, KULTURNO SREDIŠČE

Človeški duh je neulovljiv. Zakaj bi ga preganjali? Pustimo, da pove, napiše, nariše, oblikuje, zapoje in zaigra. Ali sploh kje piše in je tak zakon, ki določa, kaj kje bo? Hvala Bogu, ne. Ko se izvijamo iz težav, ki spet niso tako velike, se odprejo obzorja kulturnega delovanja. Sicer pa, ali niso že naši predniki ustvarjali v tako mračni zgodovini?

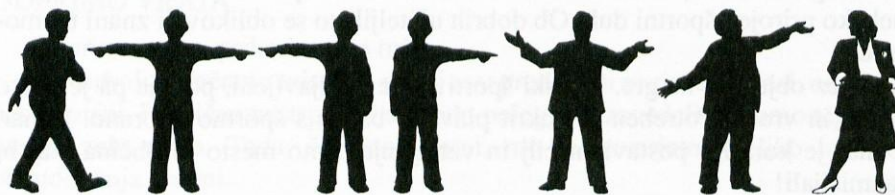
Kultura je bit našega naroda, bit Žirovcev in se dobro počuti v vseh generacijskih obdobjih, kjer se svežina preliva z globino in lepoto izpovedi.

Odprimo vrata, nov čas prihaja, tisti, ki ga bomo sami oblikovali!

Ne ustavljajmo se. Zajemajmo iz preteklosti, dolivajmo sedanjost in vedro zrmo v prihodnost. Mlada generacija je tu, poleg nas, čakajoč na priložnost. Zaupajmo ji, saj je njena nasmejanost tudi nam, starejšim, v spodbudo.

Nikoli se nisem bal, da bi Žiri pozabile na svoj trenutek. Zdaj je posebna priložnost. Razvoj je odvisen od posrečenega sestava ljudi, nosilcev, ti pa so tudi zunaj Žirov in se radi odzovejo.

Ker prihodnost pospešuje korak, ne pustimo, da gre mimo naših duri.

○○○ pogled od znotraj

Bojan Starman

Prihodnost Alpine

Žiri, 16. oktobra 1992

Žiri in bližnja okolica sta zgodovinsko zelo povezani z obutveno industrijo. Po drugi svetovni vojni se je stoletna tradicija izdelovanja čevljev združila v Alpini. V njej se je postopno zaposlilo in je še danes zaposlenih več kot polovica aktivnih prebivalcev Žirov in okolice.

Zaradi tega je usoda in razvoj našega kraja v marsičem odvisen od Alpine in njene uspešnosti v poslovnem smislu.

Kraj je toliko oddaljen od večjih industrijskih središč, da bi v primeru, če bi Alpina prenehala delati, ostalo tu brez zaposlitve več kot polovica ljudi. Vsakemu prebivalcu Žirov je jasno, da bi bila to za kraj katastrofa. Tega se tudi v Alpini močno zavedamo in temu prilagajamo našo poslovno usmeritev in odločitve.

Kljub neugodnim okoliščinam, saj smo v zadnjih nekaj letih izgubili več kot 70 odstotkov trga, se nismo odločali za zmanjšanje proizvodnje in odpuščanje delavcev. Z velikimi naporji smo poiskali nove trge in programe ter namesto odpuščanja celo ves čas zaposlovali nove delavce. Tudi zaradi take poslovne politike v žirovski Alpini kljub splošni gospodarski krizi skoraj nimamo nezaposlenih.

Res je sicer, da zaradi procesov racionalizacije poslovanja v tovarni ne more vsakdo delati tistega, kar si želi ali pa za kar se je izobrazil, vendar je predvsem za mlade bolj imeti kakršno koli delo kot nobeno.

Nadaljnja usoda Alpine je odvisna predvsem od tega, kako se bomo na vseh področjih prilagodili zahtevam trga.

Lahko trdim, da smo imeli srečo, ker kljub pogostim težavam v preteklosti in tudi slabim rezultatom poslovanja (največkrat zaradi nerealnih tečajev, ki so stimulirali uvoznike, ne pa izvoznikov) nikoli nismo bili deležni nobene pomoči. Vse težave smo premagovali sami. Skoraj vedno smo imeli nižje plače kot drugje. Nenehne težave so pospeševale procese racionalizacije poslovanja. Danes že lahko ponudimo izdelke, ki po kakovosti in tudi razvojno dosegajo visoko raven, in kar je najpomembnejše – so tudi konkurenčni na svetovnem trgu. Popolnoma nam je jasno, da v svetu ni mogoče prodajati slabih izdelkov in da svet priznava samo svetovno ceno. Vse, kar nepotrebne bremeni ceno izdelka, je treba izločiti.

Doslej smo se skoraj vedno spopadali s prenizko produktivnostjo, slabo kvaliteto, prevelikim stroškom vgrajenih materialov, velikanskim režijskim stroškom, nerealnim cenam denarja, prevelikim davkom oziroma stroškom države itd.

Trg pa pred nas postavlja popolnoma drugačne kriterije, kot smo jih bili vajeni doslej.

V Alpini smo bili vedno močno usmerjeni v izvoz na zahod. Čeprav smo pogosto izvažali tudi z rdečimi številkami, pa zdaj lahko ugotovimo, da je bila za nadaljnjo usodo Alpine pravilna samo taka poslovna usmeritev. Pravočasno smo namreč spoznali trg in njegove zakonitosti v pravem pomenu besede.

Zakoni neizprosne tržne konkurence so vsem v Alpini jasni. To, kar bodo nekatera podjetja šele začela ugotavljati, je v Alpini že zdavnaj vsem jasno in po teh zakonitostih tudi delamo.

Še vedno smo premalo učinkoviti in racionalni pri svojem delu, vendar pa smo kljub temu lahko ponosni na to, kar smo dosegli.

Tudi naši nadaljnji cilji so jasno načrtani, zato se kljub stalnim tekočim težavam ne bojimo prihodnosti.

Že doslej smo dokazali, da smo zmožni kljubovati vsem viharjem in bomo tudi vnaprej.

Veseli smo, da se počasi oblikuje tudi sodobna država Slovenija, od katere pričakujemo pravilnejše okvirje za napredek uspešnega gospodarstva. Upamo, da bodo pogoji za naše delo vsaj enaki, če že ne boljši, kot jih imajo naši konkurenti v razvitih državah.

Predvsem z rezultati našega dela želimo doseči, da nam bo Alpina v ponos. V procesu lastninjenja pa si bomo prizadevali, da bo tudi čimprej v naši lasti. V lasti vseh, ki v Alpino verjamemo in ji želimo dolgo in uspešno življenje.

Moje videnje razvoja Kladivarja

Milan Kopač

Žiri, 23. oktobra 1992

Od minulega dela se živi vedno slabše, zato je prav, da se kljub vsakodnevni težavi, ki nas miselno preveč odtraja v bližnjo preteklost, pogosteje »ozremo« v prihodnost. Uredništvo Žirovskega občasnika se je tega zavedelo »tik pred zdajci«, zato zasluži podporo izzvanih.

Kladivar je med 43-letnim obstojem (ustanovljen 21. 9. 1949) že doživel vzpon in padce na krivulji uspešnosti. Zdaj se nahaja v fazi prilagajanja novim razmeram in iskanja novih poti. Zato je naravno, da se v takem trenutku obračamo v prihodnost, tako vodstvo kot vsi zaposleni.

Okoliščine, ki nas obdajajo in delno vplivajo tudi na prihodnost podjetja, so precej klavrne; duhovno in materialno nas vsakodnevno obremenjujejo in nam jemljejo čas. Različne družbene (samoupravljanje, družbena lastnina) in politične (večstrankarstvo, »nova« politična ekonomija) spremembe so za večino novost in zahtevajo svoj čas, ki nam ga potem zmanjkuje za »produktivnejše« delo.

Poleg tega je okolje precej nespodbudno tudi glede tehnološkega razvoja. Konkurenca kot gibal razvoja ni bila dovolj močna in samozadovoljnost se je preveč udomačila na za industrijo najpomembnejšem področju (kakovost, produktivnost).

S tržnega vidika smo v tem okolju v zadnjih dveh letih doživljali same »knock downe«, zanje pa smo seveda tudi sami krivi, saj nam izvoz na »boljše« trge ni bil izrecno prepovedan.

Kladivar je še leta 1990 približno 75 odstotkov svoje proizvodnje prodal na jugoslovanskem trgu oziroma posredno tudi na trg SEV in samo tri podjetja v Sloveniji (LITOSTROJ, METALNA, RIKO) so pomenila 42 odstotkov celotne

prodaje. Danes tega trga praktično ni več. Nismo izgubili samo trga in dobrih cen, izgubili smo delno tudi proizvodni program.

Težavam na domačem trgu so se pridružile tudi težave na zahodnem trgu. Fluidna tehnika, s katero se ukvarjamo, je imela v zadnjih desetih letih za elektronsko industrijo drugo največjo stopnjo rasti. V fazi recesije pa so instalirane zmogljivosti povsod postale prevelike in konkurenca se je neusmiljeno zaostila. Poleg tega so se sprostile tudi vse zmogljivosti na vzhodu, ki jih prej na teh trgih ni bilo, tako da je vse skupaj že kar kritično in pomembno pri strateških odločitvah.

Na osnovi vsega, kar smo vedeli in predpostavljali, smo si v Kladivarju postavili cilje in razvili strategijo, ki je v povzetku videti takole:

GLOBALNI CILJ: dobiček.

SLOGAN: – boj proti stroškom s kakovostjo dela.

CILJI: – leta 1992 prodati 60–70 odstotkov fizične proizvodnje na trg EGS, EFTA, in sicer pod lastno ali tujo blagovno znamko;
– povečati profitnost (povečati skupni promet za 30 odstotkov ali zmanjšati stroške pri enakem prometu za 20 odstotkov);
– motivacijski OD;
– WERT ANALYSE;
– izboljšati kakovost celotnega poslovanja – uvajanje ISO 9001;
– razširiti prodajo na nove trge – internacionalizacija podjetja.

STRATEGIJA ZA DOSEGO CILJEV:

– koncentrična diverzifikacija.

SLOGAN: DELATI, KAR LAHKO PRODAMO, IN NE PRODAJATI, KAR ZNAMO DELATI – V OKVIRU NAŠEGA PROGRAMA IN OBSTOJEČE TEHNOLOGIJE.

Za uresničevanje strategije smo zapisali tudi nekaj splošnih smernic:

– Na vseh področjih poslovanja spremljati strategijo razvoja, ki naj bo samo realna ocena ali odsev konkurenčnega okolja in vnaprejšnjega razumevanja strank.

– Gibanje stanja trga moramo prenašati na vsa področja poslovanja. Pogoji na izhodni strani podjetja se morajo izenačevati s pogoji na vhodni strani.

– Ustvarjati moramo čim krajše poti za razvoj novih idej; čas »amortizacije« izdelka (break – even point) skrajšati na polovico.

– Pridobiti zaupanje kupcev kot dober dobavitelj s poudarjanjem lastnih komparativnih prednosti.

– Iz vsakega dela mora vsakdo narediti dobiček.

– Nenehno izboljševanje procesa poslovanja z uvajanjem poslovnika kakovosti.

– Vzgajati zaposlene v smislu pomembnosti njihovega prispevka firmi in njihove odgovornosti ter ustvarjati kulturo medčloveških odnosov in pripadnosti podjetju.

– Delati v prepričanju, da se mora vsak izobraževati na svojem področju (management in ostali, UP or OUT).

– Na vseh področjih poenostavljati oblike vodenja in upravljanja (odgovornost prenašati navzdol).

V Kladivarju želimo nadaljevati tudi znanstveno-raziskovalno in raziskovalno-razvojno delo. V ta namen smo letos ustanovili Inštitut za fluidno tehniko

(IFT), ki ima sedež v našem podjetju. Na ta način bi lahko v Žireh delovali tudi »mladi raziskovalci« in vsi tisti, ki jih to delo veseli, firma pa bi prek tega inštituta lažje navezovala stike z drugimi podobnimi inštitucijami doma in v tujini.

Znotraj IFT naj bi nadaljeval delo tudi naš izobraževalni program FLUID-AKTIK, namenjen šolam, serviserjem, projektantom in vsem, ki želijo pridobiti osnovno znanje s področja fluidne tehnike.

Iz navedenega se vidi, da Kladivar zdaj še ne misli opustiti programa fluidne tehnike, saj je le-ta obsežen in dopušča veliko prostora za inovacije na raziskovalno-razvojnem, izobraževalnem in proizvodnem tržnem področju. Tudi po tehnološki opremljenosti smo najbližji temu programu. Vsako spreminjanje programa zahteva nove naložbe, za katere pa zdaj ni sredstev.

V tako nejasnih tržnih razmerah je tvegano napovedovati, v kateri segment Hidravlike se bomo v prihodnje bolj usmerili (industrijska – stacionarna hidravlika ali mobilna hidravlika, oljna ali »vodna« hidravlika ipd.). Vsakokrat se bomo morali prilagajati vsakokratnim potrebam trga brez načelnega trmarjenja vse dotlej, dokler ne bomo utrdili svojega položaja na novih trgih.

Nasploh se bo z lastno akumulacijo v bližnji prihodnosti težko razvijati že znotraj obstoječe tehnologije. O privatizaciji še ni pametno izgubljati besed. Najbližje realnosti je upanje na ugodne kredite. Brez razvoja tehnologije si skoraj ne znamo predstavljati prihodnosti.

V prihodnje naj bi obdržali sedanjo raven zaposlenosti. Glede na sedanje gibanje trga (potrebe, cene) bomo morali za dosego tega cilja fizično proizvodnjo povečati vsaj za 50 odstotkov. Faktor pokritja direktnih stroškov nam zaradi nižanja svetovnih cen še vedno pada. To pomeni, da se bo »teoretično« del režije moral preseliti v »proizvodnjo«. V mislih imamo direktno fizično delo pri izdelku ali indirektno z izboljšanjem delovnih razmer oziroma dvigovanjem produktivnosti. Vse to je odvisno od asortimenta naših izdelkov.

V fazi iskanja novega dela, sestavljanja ponudb in uvajanja novih izdelkov pa je, kljub velikim stroškom delovne sile v podjetju, določena »predimenzioniranost« režije upravičena, saj se drugače ne bi mogli in znali niti ponujati.

Veliko napisanega, a brez vrednosti, če za tem ni ljudi, delavcev – profesionalcev, ki to tudi hočejo. Ne zunanje ne notranje težave ne morejo biti tako velike, da jih tisti, ki to hočejo, ne bi zmogli. **Hoteti pa mora večina.** Če hočemo osvojiti nove trge, potrebujemo novo znanje, enako je pri razvoju novega izdelka ali tehnologije, zato nam ne kaže drugega, kot da se vsak **izobražuje** na svojem delovnem mestu, zato da bi lahko čim kakovostneje vgradil svoje delo v izdelek, ki ga bo kupec z veseljem kupil.

Novega znanja, potrebnega v novem okolju, pa primanjkuje na vseh ravneh.

Moje videnje nadaljnjega razvoja Kladivarja niso samo kvantificirani cilji (dobiček) in strategija, ampak predvsem profesionalni odnosi do dela in poklica vseh zaposlenih. Kaj je prej (dobre plače ali profesionalni odnos), to vprašanje si zastavljamo pri nas, uspešni pa si ga ne več.

Upam, da bomo ta »najtežji« premik v razvoju Kladivarja čim manj boleče preživeli, saj je povezan z veliko ustvarjalne energije, časa in predvsem potrpljenja.

Le aktiviranje vseh človeških potencialov v firmi je prava pot za ohranjanje in odpiranje novih delovnih mest.

S podobno filozofijo so nekateri že uspeli (Japonci). Za to so potrebovali čas. Tudi mi ga bomo, zaradi nas namreč ne bo tek el nič hitreje. S potrpežljivim, profesionalnim delom ga lahko z lastno pametjo po bližnjicah skrajšamo le sami.

Pri doseganju teh ciljev bomo še padali, a pomembno in častno se je vedno znova pobrati. To pa so delavci Kladivarja doslej vedno zmogli.

Žiri, oktobra 1992

Z novim letom naj bi v celoti zaživel nov sistem zdravstvenega varstva in z njim povezano zdravstveno zavarovanje. Uvedba zavarovalniškega sistema je sestavni del preusmeritve v zdravstveni politiki, ki se od bolnika in bolnišnice obrača k zdravju, k varovanju zdravja in odgovornosti zanj.

Po sedanjih zakonodaji je bilo vse, kar slovenska medicina zna in zmore, dostopno vsakemu državljanu, le-ta pa je bil prepričan, da je s prispevki za zdravstvo tako ali tako vse plačano. Državni birokrati so sicer naglo naraščajoče stroške skušali brzdati z ugotavljanjem, katero bolnišnico bi bilo treba zapreti, za koliko zmanjšati število zaposlenih v zdravstvu, z nalaganjem participacij itd.

Po novem so nam v celoti zagotovljene le omejene storitve, pri vseh ostalih pa le do določene vrednosti. Za del, ki ga obvezno zavarovanje ne zajema, se bo moral vsakdo dodatno zavarovati. V celoti, torej brez doplačil, so vsem zavarovancem zagotovljeni le preventivni ukrepi, zdravljenje poklicnih bolezni in poškodb pri delu, nujni reševalni prevozi, zdravljenje in nega na domu ter v socialnih zavodih, zdravljenje nalezljivih bolezni, raka, sladkorne bolezni, epilepsije, cerebralne paralize, multiple skleroze, paraplegije, tetraplegije, živčno-mišičnih bolezni, hemofilije, psoriaze in duševnih bolezni. Z obveznim zavarovanjem je pokrito zdravstveno varstvo otrok in mladostnikov do sedemindvajsetega leta starosti, če se redno šolajo, ženskam pa storitve v zvezi z načrtovanjem družine, nosečnostjo in porodom. Poleg tega obvezno zavarovanje zagotavlja še nadomestilo za »bolniško«, povračilo potnih stroškov, pogrebno in posmrtnino. Za vse druge storitve se bo treba dodatno zavarovati. Za to nam zavarovalnice ponujajo različne možnosti in od vsakega posameznika je odvisno, za katero se bo odločil. Seveda so predvidene tudi socialne varovalke.

Z novo zakonodajo so znova odprta tudi zasebnikom, ki lahko opravljajo vsakršno zdravstveno dejavnost, ki ni z zakonom izrecno prepovedana. Zavarovanci si lahko svojega zdravnika izberejo med zasebniki, ki bodo imeli sklenjene pogodbe z Zavodom za zdravstveno zavarovanje Slovenije, oziroma med zasebniki, ki take pogodbe ne bodo imeli, le da bodo v tem primeru vse storitve plačali sami. Preden si torej izberemo svojega zdravnika med zasebniki, je dobro vedeti, ali ima naš izbrani zdravnik koncesijo za opravljanje dejavnosti.

Kot zavarovana oseba boste pravice do zdravstvenih storitev praviloma najprej uveljavili pri svojem osebnem zdravniku, ki ste si ga izbrali. Računati morate, da gre za dolgotrajnejšo izbiro. Zakon namreč določa, da si zavarovana oseba izbere osebnega zdravnika najmanj za leto dni in da se ta čas lahko skrajša le, če pride med njo in zdravnikom do nesporazumov ali nezaupanja. Izbira osebnega zdravnika ni vezana na kraj bivanja ali zaposlitve ter je v celoti prepuščena zavarovani osebi. Enako velja tudi za izbiro zdravstvenega zavoda, v katerem se zavarovanec želi zdraviti.

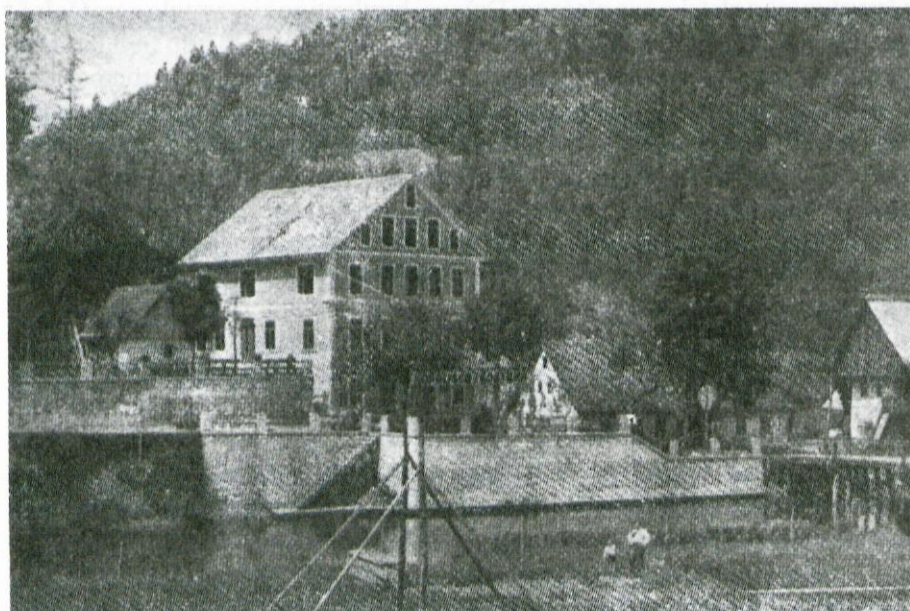
Pri odhodu k zdravniku morate imeti vedno s seboj pravilno izpolnjeno in overjeno zdravstveno izkaznico in pri prostovoljnem zavarovanju še ustrezno izkaznico in potrdilo o plačani premiji.

Druga velika novost za naš kraj in krajanje pa je vse bližja uresničitve dolgoletne potrebe po zgraditvi nove zdravstvene postaje v Žireh. Gradbeni odbor se je že pred tremi leti začel pripravljati na gradnjo. Medtem je prišlo do mnogih sprememb in prilagoditev novim zahtevam časa in zakona. Izogniti smo se morali mnogim vidnim in nevidnim oviram. Pri tem so nam stali ob strani

naši poslanci in naša krajevna vlada. Danes je projekt tako daleč, da čakamo na potrditev izvajalca za predvidena dela in upravičeno pričakujemo, da bo postaja do jeseni 1993 zgrajena. Odprto pa ostaja še financiranje notranje in medicinske opreme; tu bodo potrebni še nadaljnji dogovori med zainteresiranimi stranmi.

Ukvarjajmo se s turizmom

Slobodan Poljanšek

*Primerjava dveh
fotografij iz leta 1932
(zgoraj) in iz leta 1992
(spodaj).*

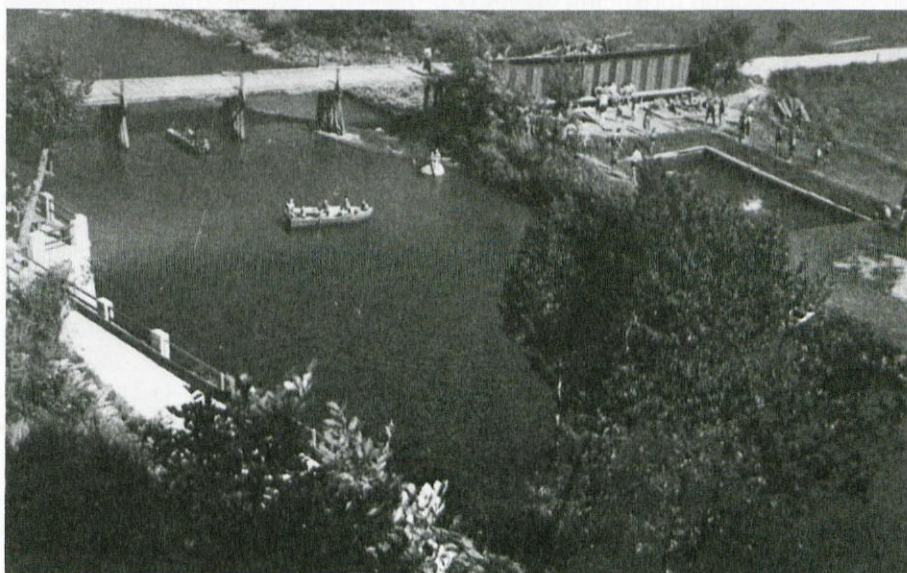

Žiri, decembra 1992

Ko sem se pripravljaj na pisanje tega sestavka, sem se spomnil besed našega najvidnejšega politika prejšnjega sistema, ki je ob otvoritvi enega od kompleksov Železarne Jesenice grmel z govorniškega odra: »Mi Slovenci ne bomo narod sobaric, kuharjev in natakarejev. Mi bomo razvijali naprej težko industrijo – naš proletarec si bo ob svojem delu gradil lepše življenje in v prostih uricah užival v (beri: zasvinjani) naravi in na delavskih piknikih.« Nekaj orwelloskega je v tej viziji našega politika in še sreča, da se ne uresničuje.

Pred časom sem prebiral dnevni časopis – postal sem pozoren na sestavek, ki me je takoj pritegnil, saj sem tudi sam prepričan, da je to najverjetnejša vizija razvoja Slovenije, zlasti če upoštevamo, kako na to gledajo sosednje dežele.

Predstavniki ameriške delegacije, ki je raziskovala, kakšne so možnosti razvoja turizma pri nas, je tedaj izjavil: »V Ameriki bi dali na stotine milijonov

*Primerjava dveh
fotografij iz podobnega
zornega kota:
zgoraj iz leta 1932 ,
spodaj iz leta 1992 .*

dolarjev, da bi okolju vrnilo prvobitnost, da bi bilo torej takšno, kakršno vi še imate. Upamo, da ga ne boste uničili z nepremišljenim in nenadzorovanim vlaganjem v industrijo, ki, dolgoročno gledano, ne bo dala takšnih rezultatov, kot jih lahko daje turizem.» (Dnevnik, 21. januarja 1991) Zanimivo je, da tako rekoč skoraj vse stranke (še najbolj desne) postavljajo turizem v razvoju Slovenije na prvo mesto. Mogoče so še najbolj skeptični demokrati, ki pravijo, da je za turizem treba imeti tudi turiste (dr. Jože Mencinger). Seveda imajo prav, vendar če ne bomo začeli naše dežele urejati turistično, bomo tudi turiste zaman čakali! Turisti namreč radi pridejo v prijazno okolje. Ali sta Portorož in Bled z betonskimi silosi in sumljivo umazano vodo turistu prijazno okolje?

Odgovor na to, kaj moramo Slovenci na področju turizma najprej storiti, je zame kot na dlani: Najprej moramo očistiti reke in jezera in to postaviti kot prioriteto investicijsko nalogo, potem pa razvijati turizem povsod tam, kjer so za to naravne možnosti, v obliki kmečkega, družinskega turizma. Torej nikakor ne razvijanje samo turističnih gigantov in zdraviliškega turizma, pač pa začeti celotno slovensko krajino turistično preoblikovati, kjer so za to možnosti, in s tem tudi vplivati na zavest ljudi, da bodo znali tudi sami skrbeti za čisto okolje.

Da ima tudi naša kotlina obilo naravnih lepot, ki bi se jih dalo izkoristiti v turistične namene, je kot na dlani. Sam sem najbolj vnet pobudnik obnove predvojne turistične tradicije v Žireh! Poleg kmečkega turizma, ki je že precej razvit, se bo uveljavljal rekreacijski turizem. Njegov pomen bo vse večji glede na delovne (psihofizične) napore, ki jih mora današnji človek prestati, in glede na to, da je najceneje vlagati v zdravstveno preventivo. (Znano je, da si povprečni Američan finančno najtežje privošči biti bolan. Zato veliko vlaga v svojo zdravstveno preventivo – najrazličnejšo rekreacijo, jogging, klubsko življenje itd. Taki časi zagotovo prihajajo tudi k nam.)

Za čisto okolje naše kotline bo treba še marsikaj postoriti. Ustrezna zgraditev čistilne naprave bi morala biti ena prvih prihodnjih investicij. Prav tako sanacija deponije Raskovec, zagotovitev ustreznega delovanja čistilnih naprav v industrijskih podjetjih in tudi očiščenje zraka, ki v zimskem času zaradi številnih kurišč ni najboljši. Tu je še grožnja uranskih odpadkov iz nekdanjega RUŽV.

Nekaj škode na račun lepe krajine smo že napravili s sicer nujno, a neustrezno regulacijo reke Sore; postala je urbaniziran kanal brez tolmunov, zavojev, pragov in padcev vode, ki dajejo prepotrebni kisik za življenje v vodi. Regulacija – da, vendar ne na tak način! Ohraniti bi morali vse zavoje, jezove in te ustrezno utrditi ter s tem zmanjšati razdiralno moč vode. K sreči so strokovnjaki svoj odnos do tega vprašanja močno spremenili, zlasti po pogostih poplavih. Pred parlamentom je nov zakon o ustreznosti regulacij vodotokov, ki bo preprečeval neprimerne in škodljive posege. Tako z veseljem ugotavljam, da bo Sora od Ledinice dalje ohranila svojo prvobitnost. S tem zakonom izgubi pomen tudi zamisel o obvoznici ob reki, ki je bila povezana z njeno nadaljnjo regulacijo. Tega tudi sicer nikoli nisem razumel, saj imamo že lepo urejeno cesto s pločniki do Dobračeve. Zato bi bilo najceneje, če bi obstoječo cesto od Dobračeve le ustrezno sanirali in razširili do spodnjega Sela.

Turizem naj bi torej v prihodnje odpiral nova delovna mesta, prav tako ekologija. Žirovsko gospodarstvo se verjetno ne bo moglo razvijati v sedanjem obsegu, ki bi zagotavljal enak trend zaposlovanja kot doslej. Gre za populacijo okoli 70 otrok na leto, ki končajo obvezno šolanje in so prej ali slej potencialni iskalci zaposlitve. Dodatna delovna mesta pa naj bi se odpirala tudi z razvojem drobnega gospodarstva, ki se v našem kraju glede na vse močnejšo pobudo zasebnikov krepi, in kmetijstva (gorskega) s poudarkom na biohrani.

Novembrski poplavi v letih 1990 in 1992 sta Poljanščico na tem mestu poglobili do globine 3,5 m. Tako so možni skoki v vodo s treh skakalnic: z višine 1, 2,5 in 5,5 m.

Panoramski pogled na spodnje Selo.

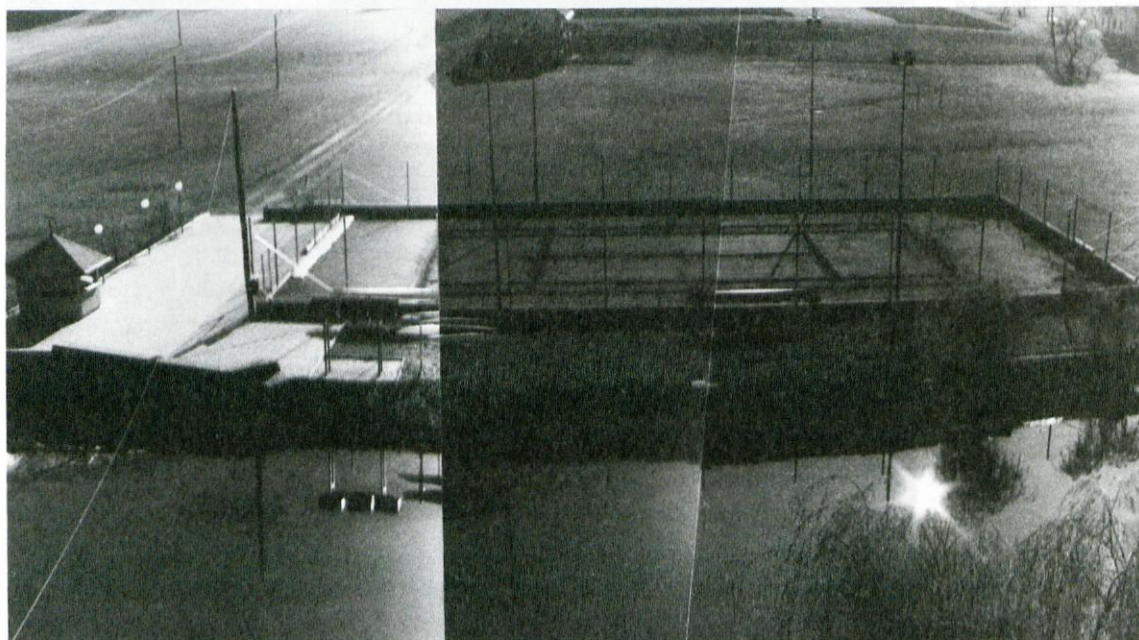

Nekaj besed namenjam tudi splošnemu vtisu, ki ga napravi krajina na tujca, ki pride v Žiri. Nič kaj spodbudno. Središče je precej brezoblično – nekoliko se je izboljšala podoba z dograditvijo nove blagovnice. Arhitektura zgradb je neprijazna in mešanica raznih stilov in vplivov – od severnih sosedov pa do južnih balkanskih. Gre za poglavitno napako, da nismo razvili za naše področje tipične hiše, značilne za škofjeloško hribovje z vplivi primorske (tolminske) arhitekture. Veliko lepih starih hiš je že porušenih. Na prste ene roke bi lahko preštel stare hiše, ki so ustrezno adaptirane. Nekaj hiš je še ostalo, ki bi jih bilo pametno ohraniti. Vsekakor je najlepša secesijska arhitektura Primožičeve hiše nasproti cerkve (izziv lastnikom za obnovo fasade). Lepa je še Lustikova hiša, nekdanji gasilski dom na Dobračevi, precej starih hiš na Breznici, pa še kaj bi se našlo, za druge pa je že prepozno (Štalarjeva, Mrovцова, Lengarjeva...)

Lastniki so se raje odločili za gradnjo novih hiš, verjetno tudi zaradi nestimulativne zakonodaje, ki lastnikom starih zgradb ne daje nobenih olajšav pri adaptacijah (ugodni krediti). Tako so Žiri v očeh tujca le dolga vas, ki ima samo tu in tam kak biser, pa še ta je v večini primerov zanemarjen.

Tako, dragi bralci Žirovskega občasnika: veselo na delo! Tako kot to delam jaz že od leta 1970. (Sam v šali večkrat pravim, da sem strankarsko opredeljen. Sem član delavske stranke na Selu 30.)

Prilagam nekaj fotografij »mojega konca«. Primerjajte fotografije iz leta 1932, ko je oče začel razvijati turizem, s fotografijami iz leta 1992, kjer se s podobnim programom ukvarjam sam, in presodite, ali naj bi se tudi Žiri razvijale v nakazano smer. Članek naj bi bil vsem v premislek, kaj lahko storijo na svojem področju, zlasti pa vsem odgovornim na občini, ki mi do danes še niso uspeli izdati lokacijskih dovoljenj ali pa dovoljenja za nadomestno gradnjo, kot se je to dalo urediti v zvezi s triglavsko kapelico.

Športno-rekreativni klub Pristan. Možne dejavnosti: tenis, čolnarjenje, kopanje in v prihodnosti okrepčevalnica za člane kluba. Leta 1992 je bilo vpisanih 240 članov.

Stare Žiri – konec ali nov začetek?

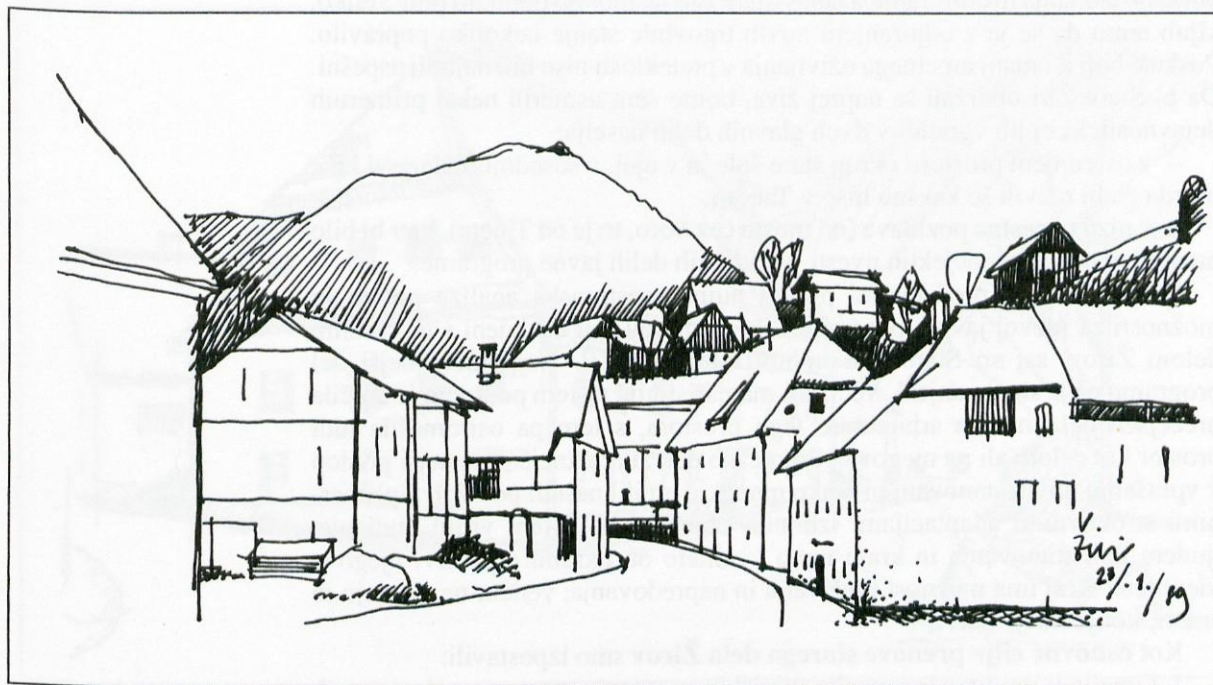
Napisano februarja 1991

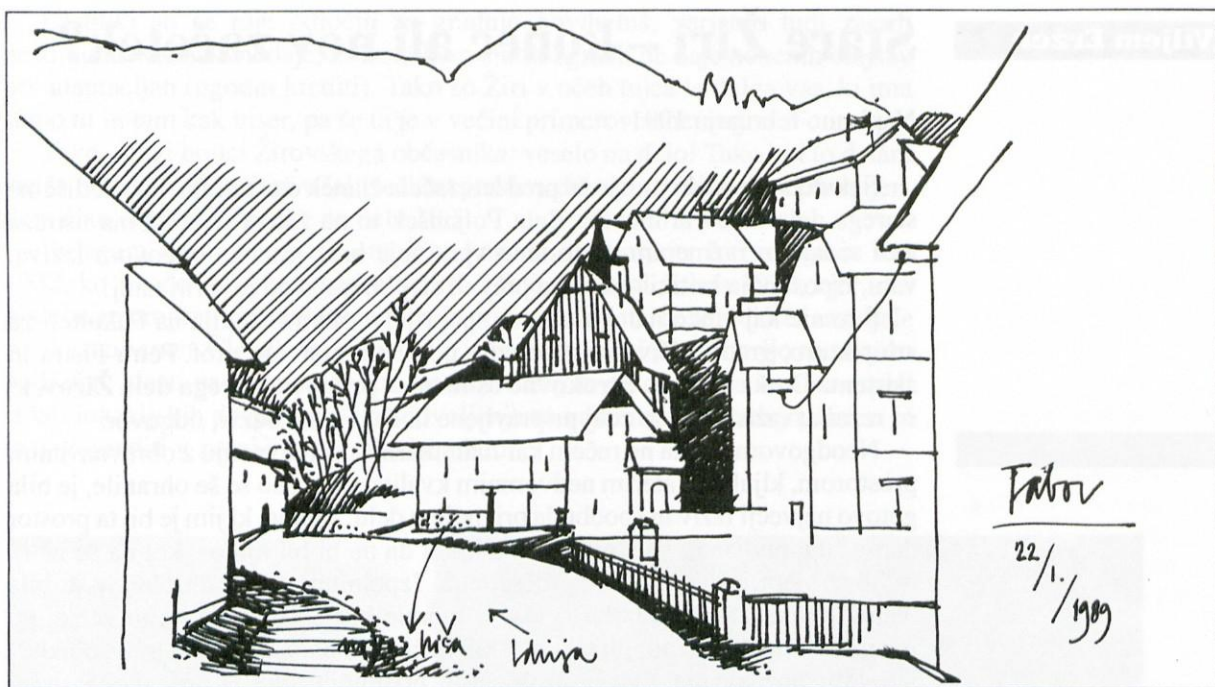
S podobnim naslovom je že pred leti začela članek o usodi stavbne dediščine starega dela Žirov arhitektka Beta Poljanšek in na žalost popolnoma ustreza tudi sedanjim razmeram. Retorično vprašanje brez jasnega odgovora izziva, vabi, izpostavlja kritiki – skratka prej ali slej bo treba odgovoriti nanj!

S to nič kaj lahko nalogo sem se spoprijel v okviru študija na Fakulteti za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo pod mentorstvom prof. Petra Fistra in asistenta Darka Likarja. **Strokovne osnove za prenovu starega dela Žirov**, ki so rezultat raziskave, so zdaj pripravljene in čakajo na odziv, odgovor.

Neodgovornost, da ne rečem kar malomarnost pri ravnanju z obravnavanim prostorom, kljub nekaterim nedvomnim kvaliteta, ki so se še ohranile, je bila gotovo največji izziv in spodbuda pri mojem delu. Ljudje, ki jim je bil ta prostor dan v soupravljanje, so z njim ravnali, kot da ne bi bil njihov, kot da se ne bi rodili v njem in tam živeli že desetletja. Izpolnitev načrtanih planov je bila naloga vsake krajevne oblasti. Da so morale biti stvari videti čim večje, po možnosti kot odsev zadnjih tehnoloških in časovnih dosežkov, ni treba poudarjati. A nepoznavanje, tudi nestrokovnost pristojnih ljudi je puščala ob strani pomembnejše, zahtevnejše naloge in se raje lotevala tistih, ki so dale »odmevne« rezultate. Da pa ne bi bili neobjektivni, je treba priznati, da se je precej naredilo, da je kraj brez dvoma napredoval in se razvil.

Mnoge strokovne službe in institucije (Fakulteta za arhitekturo, gradbeništvo in geodezijo, ZVNKD) pri svojem delu največkrat niso našle pravega sogovornika oz. nekoga, ki bi jih poslušal, zato so bile številne raziskave Fakultete, Strokovne osnove ZVNKD in različna priporočila bolj ali manj neumestna. Larpurlartizem pa prav gotovo ni namen takega strokovnega dela.

Zanimiv in spodbuden pa je precejšen odziv ljudi, krajanov na predstavljene naloge, raziskave. Večina je prizadevanja stroke sprejela z naklonjenostjo in pripravljenostjo sodelovati.

Kako je torej s Starimi Žirimi danes, kakšne so njihove možnosti?

Nekdaj zelo živahen, dokaj avtonomen, skoraj avtarkičen naselbinski prostor s posebnimi odnosi med ljudmi («freisinško jedro Žirov») je ob zgraditvi nove cerkve (začetek 20. st.) in s tem prenosom središča prek Sore, razpadel. Številne dejavnosti so se prenesle v novi del naselja, stari pa je bil obsojen na počasno usihanje in odmiranje. Danes Stare Žiri ne morejo ponuditi prav veliko, kljub temu da se je z odpiranjem novih trgovinic stanje nekoliko popravilo. Poskusi bolj ali manj umetnega oživljanja v preteklosti niso bili najbolj uspešni. Da bi Stare Žiri obdržali še naprej žive, bomo sèm usmerili nekaj primernih dejavnosti, ki bi jih vgradili v dveh glavnih delih naselja:

- v osrednjem prostoru okrog stare šole in v njej, v sosednji Štalarjevi hiši, morda pa bi oživili še kakšno hišo v Taboru,
- v nizu obcestne pozidave (od mostu čez Soro, to je od Tineta), kjer bi bilo mogoče v nekaterih objektih uvesti v pritličnih delih javne programe.

Seveda bi bila pred takimi posegi nujna vsestranska analiza potreb in možnosti za razvoj javnih programov, ki bi morali biti usklajeni s preostalim delom Žirov, saj so Stare Žiri njihov integralni del. Najpomembnejši del programa pa je stanovanjski. Večja ali manjša stihija na tem področju je uničila precejšen del kmečke arhitekture tega prostora, s tem pa osiromašila tudi prostor kot celoto ali pa njegove posamezne dele. Pametnejši, treznejši pristop k vprašanju novih stanovanj bi lahko marsikje omilil nastali položaj. S primernimi strokovnimi adaptacijami izbranih objektov bi le-tem vrnil življenje, ljudem dali stanovanja in kraju novo kvaliteto ob hkratni ohranitvi njegove identitete. Kraj ima možnost preživetja in napredovanja, vendar ne v stanju in smeri, kot je zdajšnja.

Kot **osnovne cilje prenove starega dela Žirov** smo izpostavili:

1. Omejitev, ureditev in sanacija stihijskih posegov v prostor v vseh njegovih

segmentih, ki so že močno načeti, v nekaterih delih pa tudi že skoraj popolnoma uničeni.

2. Uvedba in premišljena razporeditev novih funkcij, ki naj oživijo nekdanjo živo strukturo.

3. Preprečiti propad opuščenih objektov, ki so ključnega pomena za naselje (Štalarjeva hiša, ostanki prezbiterija stare cerkve, nekateri objekti v Taboru in ob Cesti 31. divizije).

4. Novogradnje prilagajati zahtevam prostora, lege in funkcije, pa tudi arhitekturno-likovnim zahtevam (tipične gmote, ometi, gradbeni materiali, detajli).

5. Paziti na ohranjanje vedut, dominant, tipičnih silhuet, gabaritov.

6. Preprečiti pretirano »širokopotezno« gradnjo ceste v staro jedro.

7. Zagotoviti varstvo in malo več posluha za ohranitev tega, kar nam je še ostalo od nekdanjega živega jedra Žirov, ter angažirati javnost.

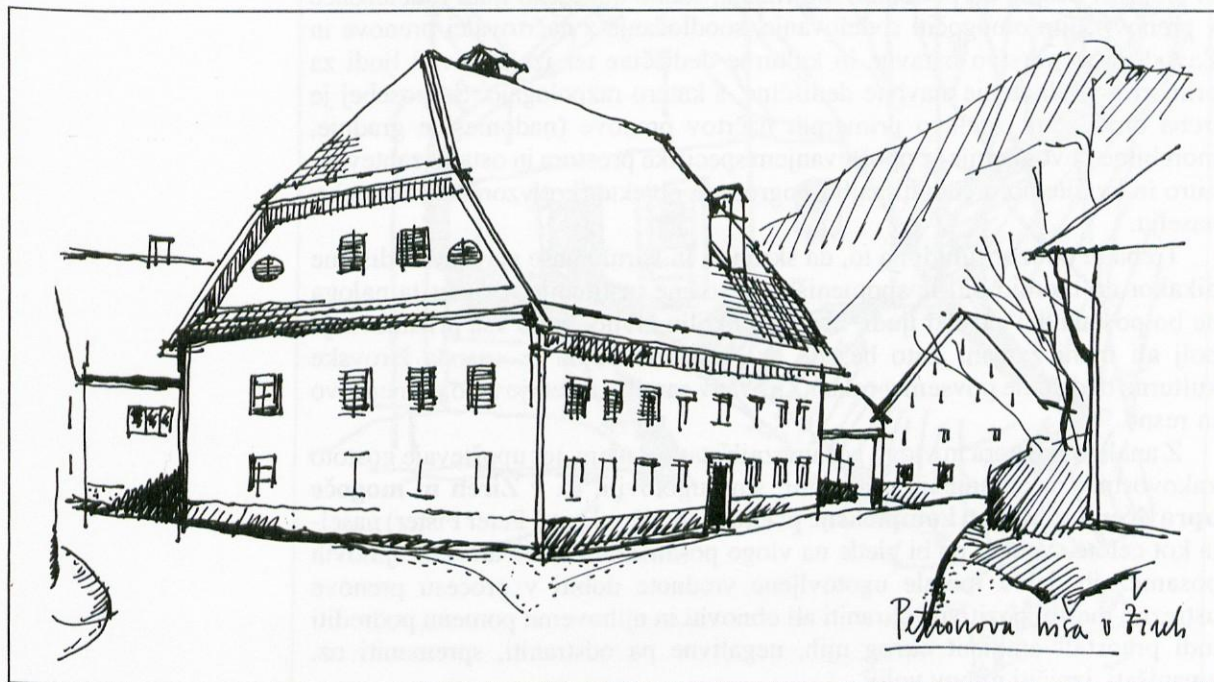
OMEJITEV STIHIJSKIH POSEGOV

Neprimerni posegi v prostor in tudi objekte niso le problem Starih Žirov, temveč splošno vprašanje. Najdemo jih po vsem naselju in lahko rečemo, da so bistveno razvrednotili njegovo podobo, enotnost in prostorsko skladnost.

Nepoznavanje odgovorov na vprašanja **kaj, kje, kako in zakaj graditi**, oz. njihova nepopolnost je prvi od vzrokov za take gradnje. Pomanjkanje primernih tipskih ali netipskih načrtov je posledica le-tega. Največje take negativne vplive opazimo v strukturi Tabora in ponekod v nizu občestne pozidave (glavni cesti). Posebej pa bi izpostavili ulični niz Pod Žirkom, kjer novi, neusklajeni objekti že skoraj preraščajo staro zasnovo. Kot celota so Stare Žiri razbite in kot take tudi neobnovljive.

Podobno stihijo je mogoče opaziti tudi na mikronivoju ulice ali posameznih objektov (odstopanje od stavbne linije, neupoštevanje orientacije, tipičnih gabaritov, neenotnost fasadnih obdelav, kritin, barvna neskladja).

Tudi prostorske značilnosti, ki smo jih označili z vrednostmi vedut, dominant, silhuet in gabaritov in jih predstavili v analizah, bodo morale postati

omejitveni in usmerjevalni kriteriji za oblikovanje kakršnihkoli posegov v območje starega dela Žirov.

Velika težava ne le Starih Žirov so tudi cestnoprometni posegi, ki s širitvijo glavne prometne osi naselja in z gradnjo pločnikov ob njej v zadnjem času že skoraj ogrožajo staro zasnovo naselja. »Interna cesta naselja, ki je dodatno sicer obremenjena s tranzitnim prometom, je namenjena predvsem pešcem s temu primerno opremo (širši pločniki, počivališča, ambientalna razsvetljava, pristopi k rečnim bregovom, parkovne ureditve).« Podoben problem predstavlja tudi ureditev primernih površin za mirujoči promet, ki jih zdaj praktično ni (razen pri cerkvi sv. Martina). Zato je nujno treba urediti naslednje:

- uresničiti načrtovano obvoznico,
- protihrupno zavarovati objekte ob cesti (trojna zasteklitev),
- urediti površine za pešce,
- sprostiti in urediti primerne parkirne površine.

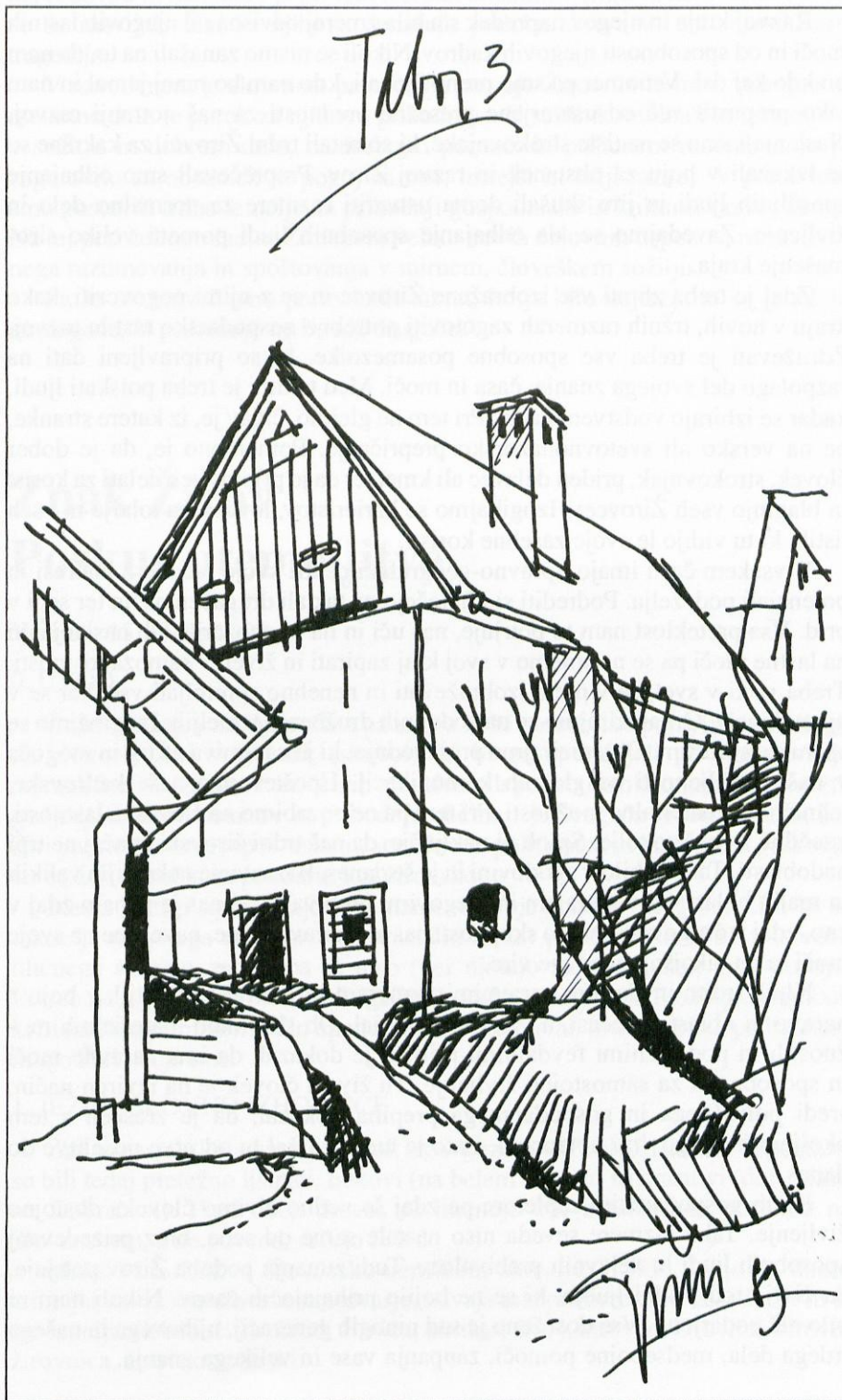
Poskušali smo najti tudi vzroke propadanja stavbne dediščine, ki so največkrat kompleksen in zato tudi razmeroma težko rešljiv splet okoliščin. Na osnovi teh ugotovitev smo iskali možnosti reševanja: od vloge občine, ki naj predvsem skrbi za usklajevanje različnih razvojnih možnosti krajev, do krajevne skupnosti, kjer bi moral biti nujno **kdo** odgovoren za razvoj kraja in kot tak imeti tudi ustrezne pravice (izbira sodelavcev, programov, boljša nagrajenost za odgovorno delo) in seveda dolžnosti, če bi bilo treba, pa nositi morebitne posledice.

Uveljavitev formalnega dokumenta o varstvu in prenovi kot regulativu za vse posege, spremenjena davčna in kreditna politika, možnosti finančnih olajšav, oživljanje zasebne pobude – primernih dejavnosti in obrti (navezava na krajevne značilnosti), prilagajanje industrije za dela po naročilu – netipske projekte, ponovno ovrednotenje starih tehnologij, ki bi jih ustrezno prilagodili času, zadostna in kvalitetna strokovna pomoč – vse to so oblike, možnosti in načini reševanja problemov, s katerimi se spoprijemamo. Še posebej bi poudaril zadnjo točko: zadostno in kvalitetno strokovno pomoč, ki bi omogočala stalen in preprost dostop do potrebnih informacij, stalno obveščati ljudi (udeležence v prenovi), jim omogočiti sodelovanje, soodločanje z načrtovalci preнове in Zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine ter izobraževati ljudi za primerno vrednotenje stavbne dediščine, s katero razpolagajo. Še posebej je treba omogočiti izdelavo primernih načrtov preнове (nadomestne gradnje, morebitne novogradnje) z upoštevanjem specifične prostora in ostalih zahtev ter hitro in kvalitetno prenoviti najbolj ogrožene objekte (kot vzorčne primere) v naselju.

Treba je opozoriti tudi na to, da skrbniki in varuhi naše stavbne dediščine nikakor ne morejo biti le spomeniškovarstvene institucije. Dokler ta naloga ne bo postala del zavesti ljudi, ki v tem okolju živijo, bodo vsa prizadevanja bolj ali manj zaman. Zato besede dr. Petra Fistra, da je »usoda žirovske kulturne dediščine povsem v rokah Žirovcev samih«, zvenijo zelo pomenljivo in resno.

Z analizo prostora in vloge posameznih stavb v njem, ter upoštevanje gostoto kakovostnih in ohranjenih arhitektur, smo ugotovili, da **v Žireh ni mogoče upravičeno zahtevati kompleksne preнове** (podčrtal prof. Peter Fister) naselja kot celote. Vendar pa bi glede na vlogo posameznih stavb ali celo njihovih posameznih delov morale ugotovljene vrednote dobiti v procesu preнове ustrezno mesto: pozitivne ohraniti ali obnoviti in njihovemu pomenu podrediti tudi preostali ambient okrog njih, negativne pa odstraniti, spremeniti oz. zmanjšati, izničiti njihov vpliv.

Morda bo kdo rekel: Nič novega!, vendar še zdaleč ni tako. Stanje »na terenu« se spreminja skoraj iz dneva v dan. To seveda lahko pomeni nekaj dobrega ali pa slabega. Ker je resnica nekje vmes in ker stvari že po naravi bolj težijo k slabemu kot dobremu, je treba kar najhitreje stopiti v ta hitri tok, ki hoče teči mimo nas, in ga zajeziti oz. usmeriti v pravo smer, da ne bo le rušil in zaviral, ampak aktivno gradil okolje, katerega del je.

Nekaj misli o prihodnjem razvoju Žirov

Peter Naglič

Žiri, novembra 1992

Razvoj kraja in njegov napredek sta bila zmeraj odvisna od njegovih lastnih moči in od sposobnosti njegovih kadrov. Nikoli se nismo zanašali na to, da nam bo kdo kaj dal. Venomer pa smo premišljevali, kdo nam bo manj jemal in nam tako prepustil več od ustvarjene presežne vrednosti za naš notranji razvoj. Naslanjali smo se na tiste strokovnjake, ki so ostali trdni Žirovci, za kakršne so se izkazali v boju za obstanek in razvoj Žirov. Preprečevali smo odhajanje sposobnih ljudi in jim skušali doma ustvariti razmere za normalno delo in življenje. Zavedajmo se, da odhajanje sposobnih ljudi pomeni veliko siromašenje kraja.

Zdaj je treba zbrati vse izobražene Žirovce in se z njimi pogovoriti, kako kraju v novih, tržnih razmerah zagotoviti potrebno gospodarsko rast in razvoj. Združevati je treba vse sposobne posameznike, ki so pripravljeni dati na razpolago del svojega znanja, časa in moči. Med takimi je treba poiskati ljudi, kadar se izbirajo vodstveni kadri. Pri tem ne glejmo, čigav je, iz katere stranke, ne na versko ali svetovnonazorsko prepričanje. Pomembno je, da je dober človek, strokovnjak, priden delavec ali kmet ter da je pripravljen delati za korist in blaginjo vseh Žirovcev. Izogibajmo se karieristov, lovcev na tolarje in vseh tistih, ki tu vidijo le svoje zasebne koristi.

V vsakem času imajo upravno-geografski centri svoje račune z interesi in potenciali podeželja. Podrediti si jih hočejo na tak ali drugačen način ter sebi v prid. Vsa preteklost nam to potrjuje, nas uči in na to opozarja. Ob naslanjanju na lastne moči pa se ne smemo v svoj kraj zapirati in živeti v samozadostnosti. Treba je iti v svet, se v njem izobraževati in nenehno spremljati vse, kar se v njem dogaja. Organizirajmo se na sodobnih družbenih temeljih. Izogibajmo se vsem skrajnostim. Organizirajmo proizvodnjo, ki je zanimiva za trg in mogoča v naši oddaljenosti od glavnih komunikacij. Upoštevajmo naše kadrovske, tehnične in materialne možnosti. Pri tem pa ne pozabimo na človeške lastnosti, značilne za naše okolje. Sploh ni naključje, da naš trdni žirovski značaj ne trpi nadoblasti. Tako je bilo v zgodovini in je še danes. Barantanje nekdanjih velikih in malih oblastnikov s krajem in njegovimi prebivalci, ki nas je pehalo zdaj v eno, zdaj v drugo regionalno skupnost, nas je napravilo trde, navezane na svoje moči in na tukajšnje naravne vire.

Kljub trdim in skopim naravnim razmeram se je kraj v stoletjih v boju z naravo in oblastjo počasi, a vztrajno razvijal. Ob skromnih materialnih možnostih in pod raznimi fevdalnimi pritiski je dokazal, da ima naravne moči in sposobnosti za samostojno življenje. Tu živeči človek je na izviren način, sredi političnega in gospodarskega prepiha dokazal, da je zraščan s tem okoljem in njegovimi potenciali. Zato je tudi vzdržal tu od prve poselitve do danes.

Kljub gospodarskim zapletom pa zdaj še vedno živimo človeka dostojno življenje. Take razmere seveda niso nastale same od sebe, brez prizadevanj sposobnih ljudi in delavnih prebivalcev. Tudi zunanja podoba Žirov potrjuje, da živijo tod pridni ljudje, ki se ne bojijo prihajajočih časov. Nikoli nam ni bilo nič podarjeno. Vse doseženo je sad mnogih generacij, njihovega in našega trdega dela, medsebojne pomoči, zaupanja vase in velikega znanja.

Čeprav so nam v preteklosti precej talentov dobesečno iztrgali ali pa jih speljali v središča, nismo obupali. Vedno smo hodili v svet pokončno, se v njem učili in z novim znanjem bogatili Žiri, tako v svoji notranji, človeški podobi kot v zunanosti. Zmeraj pa so od nas zahtevali in nam jemali prevelik del na novo ustvarjene presežne vrednosti – glede na dane okoliščine in zmožnosti. Zato se je ta delovni rod preveč izčrpaval. Hotel je za vsako ceno napredovati in marsikdo je pri tem izčrpan omahnil v smrt. Iz takih krutih usod so se razvijale Žiri in njihova današnja podoba skriva v sebi marsikatero tragedijo.

V navedenem je skrivnost preteklega razvoja Žirov. In le trdo, vztrajno in razumno delo je porok za njihovo prihodnost. V starih koreninah in izkušnjah, v sožitju in dobrem delu, medsebojni pomoči in poštenem razumevanju je zagotovilo za obstanek in pogoj za nov, hitrejši in lažji razvoj. V preteklem smo postavili trdne temelje za prihodnji gospodarski in kulturni razvoj Žirov. Na tej poti želim mladim Žirovcem veliko novih delovnih uspehov, medsebojnega razumevanja in spoštovanja v mirnem, človeškem sožitju.

Pa še to: največ smo premaknili takrat, ko je bilo najtežje in se je zdelo nemogoče. V prihodnje ne bo nič drugače.

Miha Naglič

Znak Žirov

Poskus utemeljitve

V Žireh, 15. aprila 1993

0. UVOD

Že leta nazaj, v zadnjem času pa znova in še posebej, se pojavljajo predlogi, da bi imele Žiri svoj znak (simbol), ki bi ga uporabljali pri označevanju najrazličnejših izdelkov ter delnih ali celostnih podob raznih organizacij (obrti, podjetij, društev, ustanov in prihodnje občine...). Drugače rečeno: vsega, kar Žiri premorejo na gospodarskem, socialnem, političnem in kulturnem področju ter se želi označiti in poudariti kot žirovsko.

Mesta in trgi uporabljajo v te namene svoje starodavne grbe. Žiri, ki so »naselje mestnega značaja« (urbanistični izraz) postale šele 1981 z uvedbo uličnega sistema, mesto pa še niso (ker nimajo mestne duše), grba nimajo. Potrebujemo pa, kot že rečeno, drugačno, sodobno označitev. Predlagam simbol, ki bi na času primeren način upodobil žir, bukov in/ali hrastov plod, po katerem imajo Žiri svoje ime.

1. JEZIKOSLOVNO IZHODIŠČE

Žiri so nastale kot »naseljeni otok sredi gozdov« (Pavle Blaznik). Ti gozdovi so bili tedaj pretežno listnati, bukov (na belem kamnu) in hrastovi (dob, zlasti na Dobračevi). Plod obeh dreves se imenuje žir; hrastovemu ponekod na Slovenskem, a ne povsod, rečejo želod.

Maks Pleteršnik v Slovensko-nemškem slovarju (1895), ki je še danes temeljni vir za vse slovenske slovarje, navaja tele primere rabe besede žir in iz nje izpeljanih besed: žir, žiriti, žirnica, žirnina, žirov, žiroven, žirovina, žirovit, žirovnica, žirovnost, žirski.

žirnjak, *m.* 1) = žila 3), die Ruthe (eines männlichen größeren Thieres), *C.*; — 2) der Eschlauch der Ruthe, *Strp.*; — 3) der Wegetrich (plantago), *St.-Cig. Jan.*

žilo, *n.* die Speiße: žilo in pilo, Speiße und Trank, *ogr.-C.*

žilokop, *kopa*, *m.* der Ganggräber, *Cig.*

žiloma, *adv.* gangweise (mont.), *Cig.*

žilopok, *poka*, *m.* der Aderbruch, *Cig.*

žilovit, *adj.* 1) aberreich, aberig, *Cig., Jan.*; — 2) majerig, *Cig.*

žilstvo, *n.* das Heu, das Aderjstern, *Cig., Jan., Cig.(T.).*

žiluh, *m.* = prazilika (ocimum basilicum), *C.*

žima, *f.* 1) das einzelne Roßhaar; *coll.* das Roßhaar; — das Mamelhaar, *Ravn. - C.*; — 2) die Roßhaarstange: žima ptičem nastavljena, *Cig.*

žimar, *rja*, *m.* der Roßhaarhändler, *Cig.*

žimast, *adj.* roßharen.

žimavica, *f.* = deska s pritrenjimi zankami iz žim v ptičjo lov, *Cerkno (Goriš.)-Strek. (Let.).*

žimen, *m.* das einzelne Roßhaar, *Rež.-C.*

žimen, *mna*, *adj.* Roßhaar; roßharen, *Jan.*

žimenje, *n.* *coll.* das Roßhaar, *Rež.-C.*

žimica, *f.* dem žima; 1) das Roßhärchen; — 2) die Kranzminze (mentha crispata), *C.*

žimnat, *adj.* = zimnat, *Dict.*

žimnat, *adj.* roßharen; žimnata ruta, das roßharen Beuteltuch in den Mählen, *Cig.*

žimnica, *f.* 1) die Roßhaarstränge, *Mur., Cig., Jan., nk., Dol., Podkrmič-Erj. (Torb.);* gospoda spi na žimnicah, *BlKr.*; — 2) die Roßhaarstange, die Dohne, *Cig., Temljine (Tolm.)-Strek. (Let.);* — 3) = žimavica, *Valj. (Rad.);* — 4) ein Strich aus Roßhaar, *M.*; — 5) ein türkischer Roßhaarcopf, *C.*

žimniški, *adj.* Matraßen, *Jan. (H.).*

žimovina, *f.* der Roßhärenzeug, *Cig.*

žingati, *am*, *vb.* impf. schellen, *V.-Cig.*

žingetati, *etiam*, *ēcem*, *vb.* impf. schellen, *Z.*

žinj, *m.* = misel, *Celovška ok.*; — iz nem. *Einu.*

žinja, *f.* = žima, *Mur., Cig., Jan., vghŠt.-Caff (Vest.), BlKr., kajk.-Valj. (Rad).*

žinjati, *am*, *vb.* impf. = miseln, *Celovška ok.*; — prim. nem. *junen.*

žinje, *n.* der Leberbalsam (achillea ageratum), *C.*

žinjica, *f.* dem žinja, = žimica, *Mur.*; das einzelne Roßhaar, *ogr.-C.*

žinkati, *am*, *vb.* impf. = žeti, *Npes.-Vraž.*

žir, *m.* 1) die Walmdast für Schweine (Büschel und Gischel); bukov, hrastov ž.; v žir goniti svinje, *Mur., vghŠt.*; v žiru imeti, *Cig.*; — 2) die Nahrung, bei. Lbft, *C.*; — die Fruchtbarkeit: sneg žir da, *ogr.-C.*; — die Fruchtbarkeit, *ogr.-C.*; — die Frucht, der Reben, *C.*

žir, *i*, *f.* = žir *m.*, *Jurč., Ig (Dol.).*

žirafa, *f.* die Giraffe (camelopardalis giraffa), *Erj. (Ž.).*

žirātnik, *m.* = požirnalnik 2), ponikva, ein Ort, wo fließendes Wasser verschwindet, *C.*

žirāto, *n.* der Staden, *C.*; das Freiswertzeug, *Jan., Cig. (T.).*

žirant, *m.* prevodnik, der Girant (bei Wecheln), *Jan.*

žiratar, *rja*, *m.* prevodjemec, der Girat(ar), *Jan. (H.).*

žirgelj, *glja* (gelina), *m.* ein Maß für Kohlen, ein Kohlenmaß, *Z.*

žirika, *f.* = bukevca, die Bucheder, *Volče pri Tolminu-Erj. (Torb.).*

žiriti, *im*, *vb.* impf. = z žirom pitati, *Cig.*; svinja se žiri v bukovju, *Kremp.-C.*; — mählen: ž. truplo za črve, *C.*

žirnica, *f.* = žir, die Walmdast, *Jan.*

žirina, *f.* das Walmdastfeld, *Cig., Jan.*

žiro, *m.* prevod menice, das Giro bei Wecheln, *Jan., DZ.*

žirov, *adj.* Walmdast: žirovo leto, *Cig.*

žiroven, *vna*, *adj.* fruchtbar: žirovna zemlja, *C.*; žiroven dež, befruchtender Regen, *ogr.-C.*; — nahrung: žirovna hrana, krma, *C.*; žirovno (ausgiebig) se gostiti, *C.*; — nahrung bringend, *C.*

žirovina, *f.* 1) die Walmdast, *Cig., Jan., Nov.-C.*; — 2) die Walmdastervitut, *Svet. (Rok.);* — 3) žirovnica 1), *Cig., Jan.*

žirovit, *adj.* reich an Walmdast, *Let.*

žirovnica, *f.* 1) das Walmdastfeld, *Mur., Cig., Kremp.-C.*; — 2) eine Art Gemeindegemeinschaft in Betreff der Walmdast o. Weide, *vghŠt.-C.*; [prim. pašnik 2)].

žirovnost, *f.* die Fruchtbarkeit, *ogr.-C.*

žirski, *adj.* in der Walmdast befindlich: žirske svinje, *Fr.-C.*

žitar, *rja*, *m.* der Getreidehändler, *Cig., Jan., M., Nov.-C.*

žitarica, *f.* 1) die Getreidehändlerin, *Jan.*; — 2) (ladja) ž., das Getreidehändler, *Cig.*

žitarija, *f.* = žitarstvo, *Jan.*

žitāriti, *ārim*, *vb.* impf. den Getreidehandel betreiben, *Cig., Jan.*

žitarski, *adj.* die Getreidehändler betreffend, *M.*

žitarstvo, *n.* der Getreidehandel, *Cig., Jan.*

žitce, *n.* dem žito, *Valj. (Rad).*

žitcece, *n.* dem žuce, *Habd.-Valj. (Rad).*

žitce, *ika*, *m.* 1) der Lebensunterhalt, *C.*; die Lebensmittel, *Erj. (Som.), Nov., Zora*; = žito, *Habd.-Mik., kajk.-Valj. (Rad.);* — 2) das Leben, *Meg., Mur., ogr.-Cig., Danj. (Posr. p.), nk.*; za svojega žitka, bei Lebzeiten, *ogr.-Mik.*

žitelj, *m.* der Einwohner, *C., nk.*; — *hs.*

žiteti, *ina*, *adj.* 1) Getreide: žitno polje, žitna cena; — 2) getreidereich, *Cig., Jan.*; žitno leto, das Kornjahr, *Cig.*

žiti, *živem*, *vb.* impf. = živeti, *Dalm., Krevlj., ob Pirki (Natr.), kajk.-Valj. (Rad.);* živem, *ogr.-Valj. (Rad.);* kakor resnično bog žive, *Dalm.*; vse živoče dni, *Dalm., Javkr.*; — ž. s čim, sich von etwas ernähren: pure z rženjem živejo, *ogr.-Valj. (Rad).*

žitika, *f.* der Dinkel (triticum spelta), *C.*

žitisce, *n.* das Getreidefeld nach der Ernte, *Jan., Slom.*

žitje, *n.* = življenje, das Leben, *nk.*

Stran iz
Pleteršnikovega
Slovensko-nemškega
slovarja (Ljubljana
1895), na kateri so
navedene "žir(ovske)"
besede.

2. ZGODOVINSKA IZTOČNICA

Izpričano je, da so v žirovskih gozdovih dolga stoletja množično pasli prašiče. »Prašiče so sprva redili predvsem na paši. Posebno važna je bila paša v hrastovih, cerovih in bukovih gozdovih, ki jih je bilo še v 17. stol. dosti več, kot jih je danes. V teh gozdovih so se prašiči hranili z želodom in žirom. Prašiče so gonili na tako pašo tudi od daleč. Za pašo so gospodstva dobivala žirovščino (glandaticum, aasrecht) v denarju, pa tudi v plečutih...« (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, I, Ljubljana 1970, str. 380)

Pavle Blaznik ugotavlja, da je bila ta dejavnost še posebej izrazita prav na Žirovskem. »Kadar je obrodil žir, so vodili v gozdove prašiče ne le domači kmetski podložniki, marveč tudi meščani in podložniki tujih gospodstev. Tujci so kot meščani in podložniki žirovskega urada, kjer so največ pasli, plačevali od vsakega odraslega prašiča po 1 denar ali 1 chaufmez ovsa; za manjše prašiče

je bila dajatev polovična. Drugi so prispevali od vsakega zaklanega prašiča po eno pleče...» (Škofja Loka in loško gospodstvo, Škofja Loka 1973, str. 64)

3. SIMBOLNI POMEN

Žir se po svetu že dolgo uporablja tudi kot simbol. (In ne le kot hrana za prašiče; sicer pa pravijo, da so prašiči pametne živali!) Njegov simbolni pomen izpostavlja tudi francoski slovar simbolov, ki velja ta čas za enega najboljših.

žir/želod (gland)

»Navezuje se na simboliko jajca: na obilje, uspevanje, plodnost. Prenesena ga iz osnovne v duhovno razsežnost, ga najdemo na koncu rdečega traku, ki obkroža kardinalski klobuk, na kapitljih stebrov, v grbih itd. Štrleč iz svoje zrnate kape, simbolizira rojstvo, izhod iz maternice; pozneje, v drugi fazi, pri otrdevanju, simbolizira moškost, naposled, v obojem skupaj, je slika človeške spolnosti. V duhovnem smislu, npr. v religioznih atributih, označuje moč duha in hranilno moč resnice, tiste resnice, ki priteka iz dveh virov: iz narave in iz razodetja.« (Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Dictionnaire des symboles, Pariz 1982, str. 479, prevedel Miha Naglič)

4. KOBETOV OSNUTEK (KOT IZHODIŠČE)

Na pobudo posebnega odbora (pri KK SZDL Žiri) je osnutek žirovskega znaka že 1977 izdelal prof. Boris Kobe (1905–1981), arhitekt in slikar. O tej pobudi imamo tudi pisno poročilo g. Alfonza Zajca z dne 12. marca 1977.

Osnutek za znak Žirov.
Avtor: prof. Boris Kobe,
1977.

O tem, zakaj omenjena pobuda ni bila uresničena, nimamo pisnega poročila. Sicer pa to za našo priložnost tudi ni bistveno. Moje laično mnenje je, da gre pri Kobetovem osnutku bolj za pomensko sliko kot za znak. Ta bi moral biti ikonografsko enostavnejši in bolj razviden ter hkrati očitno sporočilen. Tak primer imamo, denimo, v sosednjem Logatcu. Tudi ta ni bil mesto in zato nima grba. Za znak sedanje občine, ki je uporabljen na registrskih tablicah avtomobilov, pa so izbrali dve med seboj povezani vozarski kolesi. Ti spominjata na nekdanjo furmansko tradicijo in sta hkrati prispodoba časa, ki se vrti naprej. Preprosto in učinkovito.

V žirovskem znaku po mojem ne more in ne sme biti vse, kar bi vanj sodilo: žir (želod), gojzer, čipka, Martinova gos, sv. Krišpin ali nemara celo grški križ sv. Andreja (X), domnevno prvega zavetnika Žirov... Ali žir ne bi zadostoval? In mogoče zraven še čisto navaden, zelen bukov list? Ali pa še vse prej navedeno, vendar tako, da bi bilo ikonografsko enostavno in v trenutku razpoznavno.

P. S.

Zavedam se, da bo marsikoga motila nedorečenost razlike med želodom in žirom. Tisto, kar je pri obeh podobno, je zrno (kot hrana za prašiče); sicer pa je med enim in drugim plodom (s kapico oz. ovojem vred) očitna razlika. – Mogoče bi kazalo upodobiti oba; ker je žir prevladoval na žirovski, želod pa na dobračevski strani? Ali pa – kot rečeno – nekaj tretjega! Lintverna, na primer.

Utemeljiti poskusil: Miha Naglič, prof. phil.

PISNO POROČILO ALFONZA ZAJCA

Kakor je bilo na iniciativnem sestanku 1. 3. 1977 določeno, sem se bil sestel z ravnateljem Loškega muzeja prof. Pavlovcem, ki je prišel v Žiri 3. marca 1977. Svetoval je v zvezi s tem, naj bi se oglasil pri predavatelju za heraldiko v Ljubljani, pri prof. Otorepcu.

V petek, 4. marca, sem šel v Ljubljano in se spotoma ustavil pri prof. Planini, zaradi slovnične pravilnosti in pravilne terminologije v zvezi z žirom. Govoril sem z dr. Janezom Sedejem zaradi znaka in je bil mnenja, da bi bilo dobro dati razpis in da bi bil Kržišnik dovolj sposoben za kaj takega. Svetoval je, naj grem do dr. Blaznika na Akademijo znanosti, to pot sem imel že po službeni dolžnosti. Na Akademiji sem spoznal, da sta oba, dr. Blaznik in prof. Otorepec v istem nadstropju. Prosil sem dr. Blaznika, da sedemo skupaj in hkrati povem željo odbora. Po burnem razgovoru je bilo takole končno stališče:

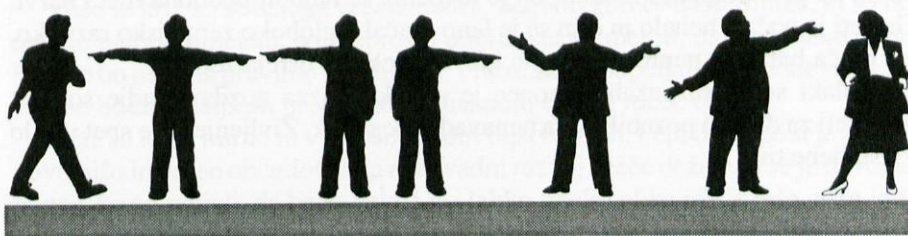
- v znaku kraja mora biti gojzer čevelj, ker so Žiri dobile sloves prav po tej izdelavi;
- umesten je tudi žir, kot izvor krajevnega imena, zato se znak diagonalno razpolovi ter je v enem delu čevelj, v drugem žir (želod);
- barve znaka naj se ujemajo z barvami loške zastave, ki je zelena-rumena;
- razpisa ne dajati v objavo, ker imajo take izkušnje, da po razpisih ni prišlo do boljših rezultatov;
- opozorili so, da ima krajevna skupnost pravico do odkupnine. Katero podjetje ali organizacija bi hotela uporabljati znak, ga odkupi in s tem bodo lahko poravnani stroški znaka;

– znak naj izdelata strokovnjak, ki je to že izdeloval, in to je prof. Boris Kobe, ki se bo, če ga bomo naprosili, sam povezal z Otorepcem.

Skupaj smo ugotovili tudi, da je največ nejasnosti pri žiru. Gozdarji in botaniki ločijo po obliki. Slovničarji ločijo različno, nekateri po pokrajinah. Za oblikovalca je hrastov bolj prikladen in za ljudi bolj spoznaven. Starejši in najnovejši leksikoni smatrajo za žir oba ploda.

Po večkratnem telefonskem razgovoru s Kobetom sva s Kolencem le prišla do njega osebno v soboto, 12. marca 1977.

12. marca 1977

○○○ literarni prividi

Pravljica o barvah

Franci Alič

Ljubljana, 17. vinotoka 1992

ZLATO SONCE NAD DEŽELO

Tisto jesensko nedeljo mi je sosedov Tit pripovedoval življenjsko zgodbo o svojem očetu Janezu. Obdeloval je veliko kmetijo, imel mnogo ovac, krav in prašičev ter skrbel za prostrane gozdove. Vsak dan so njegovi dninarji in sosedje, hlapci in dekle ter sinovi in hčere pridno delali od jutra do večera. Nihče se ni pritoževal zaradi gospodarja, saj jim je delo dobro plačal. O njem se je širil glas spoštovanja, modrosti in pravičnosti. Njegovo življenje in življenje vseh njegovih podložnikov je mirno teklo v splošno zadovoljstvo vseh. Nihče ni bil lačen ne kruha ne pravice in ne ljubezni.

NENADNI POTRES

Nit tega zadovoljstva, uspeha in notranjega miru se je nasilno pretrgala tistega usodnega spomladanskega dne.

Nebo se je stemnilo, zaiskrile so se strele in zemlja se je stresla. Rodil se je nov dan brez dežja in svetlobe, le temni oblaki so pritiskali na tresočo se zemljo, ki se je vedno bolj majala in bobnela. Neki neznani grom iz globine je postajal vse glasnejši. Žal zemeljska skorja ni zdržala tega nenehnega tresenja in je začela pokati. Najprej je počila na severu, od tam pa se je razpoka razširila proti jugu. Težko temno hrumenje je prihajalo iz notranjosti zemlje in kmalu se mu je pridružil še smrdeč dim. Ob gromu in dimu pa je bilo še nekaj tretjega, nekaj nenavadnega, nekaj, kar ljudje te doline še niso poznali. Tudi najstarejši ljudje niso pomnili, da bi kdaj zemlja počila in bi se potem iz nje kadilo, grmelo in teklo. Ljudje so strmeli prestrašeno, nemo in začudeno. Najprej so v velikem strahu opazovali to razpoko, poslušali grozeče grmenje, toda duhali nekaj prijetnega. Čez nekaj časa se je tej globoki razpoki približal potepuh iz sosednje grape. Ko so ljudje videli, da se je klatež živ in zdrav vrnil od te strah zbujačice razpoke, so se počasi začeli tudi sami približevati. Najprej so pristopili moški, potem so prihitele žene, na koncu so se usuli še otroci. Možje so ugotovili, da ta zemeljska razpoka sploh ni tako strašna, kot se je zdelo na prvi pogled, in videli, da je tekočina še najbolj podobna rdeči barvi. Grmeti je počasi nehala in dim se je leno vračal v globoko zemeljsko razpoko. Le rdeča barva je neprestano tekla kar v potoku iz osrčja zemlje.

Oblaki so se razbežali in sonce je pokukalo izza gozda. Ljudje so spet poprijeli za delo in pozabili na ta nenavadni dogodek. Življenje se je spet vrnilo v ustaljene tire.

NAREDIMO TO DEŽELO RDEČO

Nekega dne so ljudje začudeno obstali, ko so videli, kako je Pepi iz grape začel barvati svojo revno kajžico z rdečo barvo. Najprej je pobarval vrata, potem okna, stene in streho. Pepiju se je čez nekaj dni pridružil Tinč, Tinču Rožle... A kmet Janez se je jezil v svojem srcu, ker so z barvanjem zapravljali dragocen čas sredi poletja, namesto da bi pridno spravljali seno. Vsi tisti, ki so posnemali Pepija, Tinča in Rožleta, se niso menili za Janezove misli. Množica slikarjev se je vse bolj večala, le Janez je ostajal sam.

Neizoblikovana množica, ki je hodila po Pepijevih stopinjah, ni barvala le hiš, temveč tudi poslopja, travnike, gozdove... Zaradi velikega veselja so se začeli še sami barvati, začeli so pri laseh in nadaljevali pri jopiču, hlačah in čevljih. Zdaj so se pogovarjali le še o rdeči barvi. Ponoči so sanjali o njej, se videli, kako barvajo gozdove, hiše in ljudi. Vsak teden so se srečevali po kajžah in razmišljali o tem nenavadnem dogodku, ki je prinesel čudežno rdečo barvo. Razglabljali so o veliki ideji zgodovine, ki se ji ne smejo upirati. Ponosni so lahko na čas, ki jim ga je naklonila zgodovina, da lahko barvajo naravo, živali in ljudi. Vedno so z velikim zadovoljstvom poročali, koliko gnile narave in zakrknjenih ljudi jim je že uspelo prebarvati. Tu in tam se je še našel kdo, ki se je obotavljal in so se mu ob barvanju ljudi in narave porajali pomisleki. Toda po nekaj dneh učenja, prijateljskega pregovarjanja in tudi groženj je skoraj vsakdo popustil in dovolil, da so prebarvali celo njegovo poslopje, zemljo in vso njegovo družino. Potem je moral to barvanje seveda drago plačati; bilo je namreč težko in odgovorno delo v imenu naroda in za narod. Od tega dela so živeli tudi najbolj revni ljudje v deželi.

Veliko zadovoljstvo jih je preplavljalo, ko so ob večerih razmišljali, kako bodo v nekaj letih prebarvali vso deželo in ljudi. Zdaj so vsi imeli delo, dobro plačo in nihče izmed njih ni bil več lačen. To splošno samozadovoljstvo in samopoveličevanje pa je kalila le še Janezova domačija in križ na cerkvenem zvoniku. Čutili so, da tukaj ne bo šlo tako lahko. Dobro so se zavedali, da zaradi tega lahko propade njihov načrt o popolnoma rdeči deželi.

V IMENU IDEJE IN NARODA

Na nekem tedenskem sestanku je Pepi, ki je imel posebno mesto v tej družini, samozavestno rekel: »Saj sploh ni treba, da še razmišljamo in se ustavljamo ob tej malenkosti. Ideja o rdeči deželi in pobarvanem narodu je vendar več vredna kot tisti križ in grunt. Če smo se temu enkratnemu zgodovinskemu trenutku lahko podredili mi, se bodo tudi drugi. Slabotni so in si ne znajo pomagati. Zato rabijo našo pomoč; ko jim bomo lepo povedali, nam bodo iz srca hvaležni. Uničimo križ in porušimo poslopje ter ju pustimo v razvalinah, da se bodo naši otroci učili, kaj se zgodi s tistimi, ki se zaradi omejenosti upirajo zgodovinski ideji o rdeči deželi in rdečem narodu.

Vsi so strmeli od začudenja nad njegovo učenostjo in enoumno zaklicali: »Živel, Pepi, naš voditelj!« Hitro so določili skupino, ki bo opravila to pomembno dejanje pri uresničevanju ideje o rdeči deželi.

Hišo in križ so še tistega večera podrli. Najbolj goreče nasprotnike, ki so bili umsko najbolj omejeni, so preprosto pobili, ker so menili, da jih še tako dobra šola ne bo naučila pravilno razmišljati. Preostale so odpeljali v celodnevno šolo, kjer se bodo v daljšem programu počasi učili o ideji rdeče dežele.

Leta so tekla mirno in v splošno zadovoljstvo vseh. Pepi iz grape si je zgradil novo hišo in vsi so občudovali ta nenavadni razvoj rdeče dežele. Vse je navdajal ponos, ko so sanjali, da bodo nekoč vsi lahko imeli velike rdeče hiše, take in še

večje kot Pepi. Treba je bilo le še nekoliko počakati in potrpeti, ker so nekateri iz nevednosti in lastne omejenosti nasprotovali tej ideji.

DEŽ

Po nekaj desetletjih je začelo rahlo deževati. Za Pepija je bil dež nekaj posebnega in skrb zbujujčega. Vsaka kapljica je začela počasi spirati rdečo barvo. Tudi nekateri iz množice so začeli razmišljati, da so druge barve prav tako prijetne za oko. Ker je imel Pepi na zalogi še dovolj rdeče barve, je nemudoma ukazal vsa izprana mesta prebarvati. Seveda se nihče več ni upal razmišljati o drugih barvah. In desetletja so mirno tekla naprej...

Neki splošni nemir se je začel širiti po deželi. Vsako leto je bolj deževalo, zaloge barve pa so se počasi praznile. Bolj ko so mrzlično hiteli barvati izprana mesta dežele in ljudi, bolj je deževalo. Pepi se je znašel v začaranem krogu, ki ga je oddaljeval od ideje rdeče dežele. Ljudje so postajali pozorni tudi na druge barve. Najprej so samo razmišljali o njih, potem šepetali, na koncu pa nekateri celo glasno zahtevali, da je treba deželo očistiti. Prvi so morali seveda takoj oditi v podaljšani program izobraževanja. Toda teh glasnikov je postajalo vse več. Ker je bilo Pepija strah, da bi popolnoma izgubil dobro ime in premoženje, je sklenil najprej povabiti najbližje tovariše, da bi skupaj ocenili položaj. Po dolgih prerekanjih glede drugih barv in o njihovih pravicah do obstajanja, so sklenili o tem povprašati svoje podložne tovariše.

MAVRICA

Nekateri so iz lastnega prepričanja dejali, da druge barve nimajo nobenih pravic, drugi so tako menili le iz strahu pred Pepijem. Tretji pa so dokazovali, da je to stanje nenormalno in da je v začetku zgodovine obstajala cela pahljača najrazličnejših barv. Ker se niso mogli dogovoriti, so dali obe zahtevi na glasovanje. Tehnica se je prevesila na stran mavrice.

Po tem tehtanju se je zgodilo nekaj nenavadnega. Ljudje so začeli mrzlično spirati rdečo barvo s sebe, hiš in narave. Celo Pepi, ki si je prvi prepleskal kajžo v grapi z rdečo barvo, si je zdaj dal prebeliti novo hišo z rumeno. Tako je po dolgih desetletjih dežela ponovno zaživela v najrazličnejših barvah. V njej si lahko opazil vse druge barve, le rdeče nisi mogel več najti. Nekateri so začeli mrzlično drgniti rdečo barvo, drugi pa so jo le preprosto prepleskali. Zdaj ni nihče več točno vedel, kaj se skriva pod vsako barvo.

Po temeljitem čiščenju ali prebarvanju rdeče barve z drugimi so se spomnili Janeza in duhovnika v podaljšanem vzgojno-izobraževalnem programu. Pri-skočili so k njima in začeli razkazovati svoje nove obleke v najrazličnejših barvah. Eden je imel kariraste hlače, drugi črno srajco, tretji zelen jopič... Janez in duhovnik sta lahko videla vse barve, le rdeče, zaradi katere sta morala toliko let presedeti ob knjigah in nenehno ponavljati idejo o rdeči barvi, ki naj bi bila edina rešitev za narod, nista mogla opaziti. Vsi so jima sladko govorili o vseh mogočih barvah in ju vabili medse.

KAM?

Janez je strmel in ni mogel verjeti, da je to mogoče. Take palete najrazličnejših barv ni videl, odkar je zadnjič še lahko kosil na svojem travniku. Mislil je, da sanja, zato se je obrnil k duhovniku in ga prestrašeno vprašal: »Ali je to sploh mogoče?« Še vedno jih je opazoval in se čudil. Toliko nenavadnih stvari je doživel v teh trenutkih, da se sploh ni mogel odločiti za nobeno barvo. Vsakdo ga je medeno vabil in obljubljal nekakšno svobodo, samostojnost... **Toda kam**

naj gre zdaj po podaljšanem vzgojnem programu, ko ne ve, katera barva se skriva pod vrhnjo?

V RDEČI SONČNI ZAHOD

Takole je začel razmišljati Janez: »Nazaj na kmetijo ne morem, ker so mi jo požgali, družino pa razselili. Prestar sem, da bi lahko začel graditi dom na razvalinah. To bi bilo zgolj ciklično ponavljanje zgodovine, kot jo poznajo nekateri poganski narodi. Podobno bi bilo stopicanju na mestu brez vsakršnega smisla in cilja. Taka hoja ne pripelje na noben vrh, ampak je le spiralasto ponavljanje enakih kretenj. In takšno dejanje bi bilo nasilno prenašanje preteklosti v sedanjosti brez upoštevanja korenito spremenjene družbe, ki je popolnoma drugačna od tiste v moji mladosti.

V ŽAREČE MAVRIČNO JUTRO

Čutim, da ne morem graditi dežele na temelju različnih barv. Po toliko letih šolanja se počutim zelo utrujenega. Nobena barva ni več privlačna, saj sem prav zaradi njih izgubil najlepši del življenja. Spremlja me čuden, nepozaben strah. Lahko se spet pojavijo tovariši in me znova posadijo za šolske klopi, kjer bodo iz mene začeli delati nov tip podložnika, tovariša in državljana. V sebi nimam moči, da bi se preoblekel v to ali ono barvo. Pretekla desetletja me preveč vlečejo nazaj. Čutim jih kot težko breme, s katerim se zelo počasi premikam. Še najbolje se počutim, če se usedem in topo gledam v sivo meglo. Samo te barve se še ne bojim, ker je prozorna in neoprijemljiva.«

Iskrica v njegovem srcu je ugasnila, zato mu je bilo pri srcu hladno in temno; posebno še, ko je opazil, da so se nekateri samo prebarvali z drugo barvo. Nekaterim je iz hlač še vedno štrlela rdeča majica, iz žepa rdeč robec in marsikdo je nosil še rdeče nogavice. Komu naj zaupa?

Odšel je proč od ljudi. V desetletjih trpljenja po šolah je njegovo srce otopelo in postalo mrzlo za barve.

Tako je Tit končal očetovo zgodbo. Pomolčal je za trenutek, oblekel karirasti suknjič, poiskal zadnjo nit svoje misli in dodal: »Na smrtni postelji mi je oče hropeče rekel: 'Sin, seme mora umreti, da lahko cvetlica cvete in se sonči v svojih barvah.

Pojdi! Postani človek!'

'Mar jaz še nisem človek?' sem ga začudeno vprašal.

'Pojdi po stopinjah, ki vodijo k začetku stvarjenja. Našel boš še neoma-deževano podobo človeka. Bolj ko se boš približal tej podobi, bolj boš božji in človeški. Tam je radost doma.'

'Kje se vije ta pot?'

'Po stezicah ljubezni.' «

Pomlad je ponujala svoje žive dišeče barve in sonce se je toplo smejalo nad pisanim travnikom.

Franc Temelj

4000

Luksuzna jahta, polna turistov, je iz utesnjenega kanala zapeljala na gladino kot solza bistrega Solznega jezera. Potnikom je ob pogledu na okolico, ki se jim je odprla pred očmi, zaprlo sapo, iz zvočnikov zibajoče se lepote pa so se zaslišali glasovi:

»Dragi potniki, prispeli smo na gladino Solznega jezera, ki je, kakor veste, med najlepšimi slovenskimi jezери in zato cilj številnih svetovnih popotnikov. Popeljali se bomo po njem, da si ga boste lahko dodobra ogledali, hkrati pa vas vabim, da prisluhnete legendi o nastanku tega jezera:

»Na kraju, kjer je zdaj jezero, je bila v davnih časih lepa vasica. Njeni prebivalci so jo posebno radi imeli, saj se je v njej dobro živelo, zato so zanjo tudi lepo skrbeli. Bili so delavni in veseli ljudje, tako da sta jim delo in zabava enako prijala. Toda kakor je življenje teklo, tako so se menjavali tudi prebivalci, ki nikakor niso bili zadovoljni s tistim, kar so jim predniki zapustili. Ni trajalo dolgo, ko so ugotovili, da bodo morali več delati in se manj zabavati, če bodo hoteli kaj spremeniti; tako so začeli delo vse bolj spoštovati. To jih je tako zaposlilo, da so počasi pozabili na vse drugo, kajti med njimi se je vnelo tekmovanje, kdo bo lepše uredil svoj delček vasi. S trdim delom so si lahko uredili bivališča po svojih željah in svojem okusu. Žal je bilo želja preveč, okusa pa premalo in vas je bila iz dneva v dan videti vse strašnejša. Stvar je šla tako daleč, da je sam bog v nebesih ugotovil, da mu uhajajo vajeti iz rok. Hotel je narediti red, zato je v nebesih sklical nekdanje prebivalce vasi ter jih za nekaj časa poslal nazaj na Zemljo, da bi vas in vaščane spet spravili na pravi tir. Toda zmotil se je. Ko so ti namreč zagledali, kaj so njihovi potomci napravili iz vasi, so se tako bridko izjokali, da so njihove solze napolnile kotlino in nastalo je jezero, ki so mu zaradi tega dali ime Solzno.«

Tako torej o nastanku jezera pripoveduje ljudsko izročilo. Kaj je v resnici bilo, pa bo povedala znanost. Poskusna izkopavanja, ki so jih napravili na jezerskem dnu, niso dala še nobenih uporabnih podatkov, saj so našli samo nekaj plastičnih posod, katerih oblika spominja na današnje čevlje, in kovinsko tablo z napisom »Žiri«.

INTERVJU

Miha Naglič

Pogovor z dr. Karlom Bernikom (1912–1993)

UVODNI PRIPIS

Našemu zdravniku, dr. Karlu Berniku, žal ni bilo dano, da bi dočakal objavo tega pogovora. V nedeljo, 25. julija 1993, nas je nenadoma in za zmeraj zapustil. Zato naj bodo naslednje strani v njegov spomin.

Spoštovani doktor!

Štirinajstega maja 1992 ste dopolnili 80 let. Ta leta in nesporni sloves, ki ste si ga ustvarili z delom, so razlog za domnevo, da nam lahko poveste marsikaj zanimivega in poučnega. Predlagam, da najino besedovanje razdeliva na tri dele: da začneva z obdobjem pred vašim prihodom v Žiri (1945), nadaljujeva z žirovskim in končava s splošnejšimi vprašanji, medicinskimi in siceršnjimi; moja vprašanja bodo potemtakem predžirovska, žirovska in splošna.

PREDŽIROVSKI ČAS

Začniva na začetku: kje ste rojeni, kje in kako so tekla vaša otroška, deška in mladostna leta – če jih razdeliva tako, kot je svoja Lev Nikolajevič Tolstoj?

Bernike najdemo zapisane kot podložnike loškega gospostva freisinških škofov. Moj ded se je – po očetovem pripovedovanju – sredi prejšnjega stoletja priselil iz Ševelj v Selški dolini v Šmartno pri Kranju. Bil je tesar in še danes je mogoče v Šmartnem in Stražišču najti krove starih hiš in pode, ki jih je vezal ded. Očeta so poslali najprej v uk za peka. Pri vojakih se je dobro izkazal in dali so ga v podoficirsko šolo. Po vojaščini je bil nekaj let orožnik. Bil je prizadeven in izobraževal se je, kot se je pač mogel, ter naposled v Trstu opravil izpite za nadzornika proge pri železnici. Služboval je v Ljubljani in tako se je zgodilo, da sem v Šiški pri Ljubljani privekal na ta svet. Nisem še bil star dve leti, ko je oče dobil samostojno delovno mesto v Ivančni Gorici, na sredi med Ljubljano in Novim mestom. Od tam izvirajo moji prvi spomini na otroška leta.

Eden takih spominov je iz časa kako leto pred začetkom šole. Takrat, takoj po prvi svetovni vojni, so na Dolenjsko zahajali Italijani in kupovali živino. Zgodilo se je, da so se odločili še za nakup hrastovega žira, ki so ga nato prekupčevalci naložili na železniške vagone. Najbolje so plačevali pošiljke brez počrnelega žira. Tako so nas med mularijo, ki je stala tam okrog, izbrali kakih pet, da bi vsaj povrhu pobrali črn žir, saj bi tako imel pri Italijanih zaradi lepšega

videza boljšo ceno. Po opravljenem delu smo dobili vsak po pet kron. V roki sem držal prvi zaslužen denar in zdelo se mi je, da bi lahko kupil pol sveta. Zdaj si lahko kupim tisto, česar mi odrasli niso nikoli privoščili! A kaj? Kupili so mi že bonbone, kakšno rebro jedilne čokolade in za praznike pomarančo ali rožiče, cigarete pa mi seveda še niso privoščili. Videl sem, kako uživajo, ko si prižigajo cigareto, in kako se jim obraz razleze v nasmeh od blaženega občutka, ko potegnejo vase tisti zapeljivi dim. In kakšen omamni vonj širi okrog sebe tleča cigareta. Nič, kupil si bom cigaret in ničesar drugega. In res, na opalti (prodajalna) sem z ne preveč pogumnim glasom naročil škatlico ogrskih cigaret. Te so bile najbolj poceni, dobil sem jih največ in še vžigalice povrhu. Prodajalka je mislila, da me je poslal po cigarete kak delavec in mi jih je dala brez ugovora.

Zdaj pa cigarete in vžigalice v žep in hitro na lesno skladišče. Tam za tramovi, kjer me ne bi mogel nihče videti, sem si prižgal prvo cigareto v življenju. Kar mudilo se mi je, da bi že vdihnil opojni dim, tako kot sem videl pri odraslih. Okus ni bil najbolj prijeten, a vlekel sem pogumno naprej. Toda že po nekaj dimih se mi je zavrtelo v glavi, napadla sta me kašelj in strah. Šlo mi je na bruhanje in vse slabše sem se počutil. Oblil me je mrzel pot, noge so se mi šibile. Strah se je stopnjeval in bil sem prepričan, da bo po meni. Bal sem se, da me ne bi našel kateri od delavcev, zato sem z zadnjimi močmi splezal na kup tramov in tako pod milim nebom čakal konca. V hudi stiski sem se spomnil, da sem si dober z angelom varuhom, saj vsak večer molim k njemu pod materinim nadzorstvom. Nikoli prej ne poslej nisem tako milo in s toliko zaupanjem molil k angelu varuhu in ga prosil, naj posreduje pri Bogu, da bi mi odpustil moj greh. Huda, res huda je bila kazen. Ni mi bilo sojeno, da bi me pobralo. Počasi mi je odleglo, vsaj za silo. Pomagala je molitev in angel varuh je imel potem še dolgo velik ugled pri meni. Še ves omotičen sem zlezel s skladovnice tramov. Kolena so se mi šibila, a nekako se mi je le posrečilo priti domov.

Čeprav sem imel mamó rad, si nisem želel snidenja z njo. Bila je zdravstveni referent v naši družini. Imela je škatlo, polno čajev, nekaterih prav zoprnega okusa. Najhujša pa je bila Knajpova knjiga, v kateri je pisalo o čudežnem učinku mrzle vode, posebno pa mrzlega ovitka od glave do pete. In po vsem hudem, kar sem že prestal za svoj greh, me lahko doleti še mrzel ovitek. Po prstih sem prišel domov. A kaj, ko je bilo treba skozi kuhinjo, kjer je mati prav tedaj pripravljala kosilo. Ko me je ugledala, je vsa oživila. Kaj da se mi je pripetilo? Da me niso izdelali vrstniki, da nisem od kod padel, ko plezam povsod, kjer se le da, in to njenim opominom navkljub. Ugotovila je, da sem čisto zelen v obraz. Moral sem v posteljo in čeprav je bilo poleti, me je skrbno pokrila in šla kuhat čaj – kamilice, ki pomagajo v vsakem primeru. Vse to – da me je pokrila v največji vročini in da sem moral piti kamilice – sem voljno trpel, kot kazen za storjeno pregreho. Kadil pa nisem več vse do študentskih let na univerzi v Ljubljani.

V ljudsko šolo, kakor se je takrat imenovala osnovna šola, sem hodil pet let. Taka je bila tedaj navada.

V gimnazijo (na Poljane) sem se tri leta vozil z vlakom. Vlak je odhajal nekaj čez peto zjutraj, vračal se je ob pol štirih popoldne. Takrat je očetu uspelo dobiti delovno mesto v Kranju in tako sem v četrti razred gimnazije že hodil v Kranj. Kar dobro in hitro sem se vživel. Govoril sem takrat pojočo in široko dolenjščino, še dosti lepšo, kot jo slišimo iz ust našega vojnega ministra Janeza Janše. Sprva so imeli novi sošolci z mojo pojočo govorico veliko zabave. Prosili so me, naj jim povem, kako se reče po dolenjsko »kolo«. In sem jim zapel, kot sem najbolje znal: »kalu«. Smejali so se, se krohotali in tolkli po kolenih – in

jaz z njimi. Začele so se zunajšolske dejavnosti. Igral sem na violino in violo, prepeval v šolskem cerkvenem zboru in sekstetu, igral odbojko, bil vodja kranjskih skavtov, taboril po Sloveniji in Dalmaciji, v Zagrebu in Beogradu, hodil po planinah, inštruiral francoščino in tako zaslužil denar za taborjenje. S šolo nisem imel nikoli težav. Od vsega dogajanja v njej pa se z ogorčenjem spominjam nečesa, o čemer se danes ne govori in ne ve: za zadnjo šolsko nalogo – prosti spis – smo morali slovenščino pisati v cirilici! Od nekdanj sem bil ponosen, da sem Slovenec in da je moj materni jezik slovenščina, ki se od pamtiveka piše v latinici. Po srbskem ukazu pa so me prisilili, da sem slovenščino pisal v cirilici. Tega jim nisem nikoli pozabil.

Kdaj in zakaj ste se odločili za študij medicine? To je bila gotovo ključna odločitev v vašem življenju, saj ga je zapisala življenju drugih ljudi.

Pisalo se je leto 1931. Po maturi se je bilo treba odločiti: kam bom in kaj bom. Po materi, ki je bila doma iz Metlike, sem podedoval široko in čutečo dolenjsko dušo. A kam bi z njo, če ne na medicino? Tudi pri tabornikih (skavtih) je bilo zdravje in prva pomoč že od vsega začetka moja skrb. Kupil sem si komplet za prvo pomoč, prebral priložena navodila in že sem bil usposobljen za tabornega zdravnika. Da pa zdravnikovo delo ni vedno poplačano s hvaležnostjo, sem izkusil že zgodaj, še preden sem se odločil za zdravniški poklic. Nekega poletnega dne je pod noč pritekel nekdo in sporočil, da leži ob progi človek, ki je padel z vlaka in je v nezvesti. Pograbil sem škatlo s prvo pomočjo in odhitel, da jo ponudim tako, kot je pisalo v navodilih. Bila je priložnost, da se izkažem. Človek je res ležal pod progo. Dihal je, v obraz je bil rdeč, ni pa kazalo, da bi bil ranjen, potolčen ali polomljen. V škatli je bila steklenička z gumijastim zamaškom, na kateri je pisalo salmiak, v navodilu pa, da jo podržiš nezvestnemu pod nosom. Tako sem tudi storil. Uspeh je bil trenuten in nepričakovan. Nezvestni je že ob prvem vdihu oživel, skočil pokonci, grdo zaklel, me pogledal s kalnim pogledom in zarobantil. »Za tole lumparijo se bova pa še videla, plačal mi boš, saj te poznam!« Srknil ga je kozarček preveč in padel z vlaka. Po padcu pa, kot se rado zgodi, zaspal. Salmiak ga je zbodel v nos in zgodilo je, kar se je zgodilo. Nisem čakal, da bi se mi zahvalil. Pobral sem svojo prvo pomoč in jo odkuril. Še nekaj mesecev potem sem pazil, da se ne bi v kakšni ozki kranjski ulici srečal z nehvaležnim pacientom. Vendar sem se kljub takim preizkušnjam odločil za zdravniški poklic.

Kakšni so vaši spomini na študentska leta?

Ko sem jeseni 1931 stopil kot zelen bruc na univerzitetna tla, me je sprejelo burno življenje. Beograd se je spet namenil, da bo zatrl še tisto malo slovenske medicinske fakultete, kar je je životarilo v pretesnih in neustreznih prostorih. Bilo pa je še dosti drugih vprašanj in študentske demonstracije so bile stalno na dnevnem redu. Večina medicincev je že v začetku spoznala, da za vse to ne bo časa. Pa tudi, da politiki gledajo le nase in da študenta, ki ga zapeljejo v kašo, ne poznajo več.

Prvi stik medicincev s prihodnjim poklicem so bila predavanja iz anatomije. Če bi danes še kateri od tistih študentov pisal svoje spomine, sem prepričan, da ne bi pozabil omeniti prvega slovenskega anatoma, profesorja dr. Janeza Plečnika. Bil je res posebnež. Študentje smo ga imeli nadvse radi in ga spoštovali. Njegova predavalnica, čeprav precej oddaljena od središča mesta, je bila vse dni polna do zadnjega kotička. Znal je ustvariti razpoloženje, kot da smo ena družina, ravno pravšnji, malo zarotniški in da že zato sodimo skupaj. Prvi vtis je bil za marsikoga malo grozljiv. Predavalnica se je dotikala mrtvašnice in v njej so bile klopi. Pisali in risali smo kar na kolenih, nekateri pa na kamnitih mizah, na katere so polagali umrle za zadnji pregled. Na belo pobar-

vana okna je predavatelj z ogljem risal skice in ponazarjal svojo razlago. Bil je res odličen risar, nič slabši od brata Jožefa, arhitekta. Profesor Plečnik je bil prej večji kot manjši. Lase je imel rahlo sive in ostrižene na krtačo. Oči so mu nemirno švigale sem in tja, na nosu je imel pritrjen zlat ščipalnik, za vratom pa črnega metuljčka. V kotu ob njem je na eni strani stal skelet, na drugi služabnik Tine. Pred njim kamnita miza in na njej vse polno kosti in anatomskih preparatov. Vstajal je zgodaj in ob šestih že bil v bližnji kavarni, kjer je vsako jutro na tešče prelistal dnevno časopisje in ga nato pred študenti pokomentiral. Bil je točen. Začel je ob sedmih, seveda z akademsko četrtjo, to je petnajst minut kasneje. Komaj je vstopil v predavalnico, je začel s kritiko dnevnega dogajanja, kar je študentom dajalo vtis, da smo ena družina, vredna moške in zaupne besede. Svoja predavanja je znal krmariti tako, da smo se v trenutku znašli sredi anatomskih vprašanj. Profesor je imel čez vse v želodcu namišljeno znanost in namišljene znanstvenike. Povedal je kar naravnost: Gospodje, to je tako, to pa tako, da o tem nič ne vemo. To je vsa znanost. Kdor stoka in stoka in skuša nekaj povedati, pa se mu ne posreči, verjemite mi, da sam ne ve in ne zna. In takih je veliko, tudi v vrhovih. Veliko mu je bilo do lepe slovenščine in nadvse je čislal slovenskega jezikoslovca, štajerskega župnika Oroslava Cafa. Bil je še en predavatelj, ki smo ga študentje radi imeli: cerkniški rojak, nevropsihiater dr. Alfred Šerko. Oba, Plečnik in Šerko, sta umrla razmeroma mlada; če se prav spominjam, je oba pobrala pljučnica, za katero takrat še ni bilo zdravila.

Po dveh ljubljanskih letih so sledila tri leta in pol študija v Zagrebu. Trdo delo, posebno zadnje leto. Edina zabava poleti kaka ura oddiha in kosilo v parku, ob nedeljah popoldne na Savi, Sljemenu ali v Maksimiru. In če so se možgani uprli, zvečer v kino, v prvo ali drugo vrsto, naravnost pred platno, da so nas boleli vratovi, ko smo odhajali.

Po študiju je prišla prva služba...

Imel sem dobrih petindvajset let, ko sem končal študije v Zagrebu in se vrnil v Kranj, kjer je živela mati. Kmalu zatem me je na trgu pred cerkvijo srečal pomemben kranjski mogotec. Na moj pozdrav je snel polcilinder, se s kislo prijaznim nasmehom, kakršnega je zmogel samo on, obrnil k meni in dejal: »Niste bili čisto naši, ne vem, ali bo za vas kaka službica!« Tudi če bi bil kdaj še tako goreč pripadnik njihove stranke, bi me takrat zagotovo minilo. Priskutili so se mi te vrste vplivi na življenje že mnogo prej, takrat pa sem za svojo odločitev dobil le še eno potrdilo že sprejetih nazorov – in tega sem se držal vse življenje.

Sledilo je služenje vojske. Najprej tri tedne v Sarajevu, kjer naj bi me naučili osnov vojaškega vedenja. To delo so naložili kaplarju. Da mi ne bi bilo dolgčas, so dodali še nekega teologa, tudi Slovenca. Najprej naju je kaplar vprašal, ali sva že slišala za položaj »mirno«. Ko sva oba pritrdila, je izjavil, da potem pač ne bo težko. Za poskus bo on poveljeval, midva pa naj stopiva v položaj »mirno«. In res: »Mirno!« Oba stojiva »mirno«, tako kot sva se naučila v šoli pri telovadbi. Kaplar je bil pretresen in zaskrbljen obenem. Dolgo, dolgo si naju je od vseh strani ogledoval in zmajeval z glavo, sam zase nekaj govoril, na koncu pa izjavil, da »ni ne naliči«. In tedaj se je začelo! Peti skupaj, prsti pa za stopalo narazen. In tako mora tudi ostati. Kolena stegniti in upogniti nazaj, kolikor gre. Trebuh uvlečen, prsi ven. Vrat iztegnjen, hrbtenica ravna kot sveča. Usta zaprta. Oči široko odprte, pogled oster, kot se za vojaka spodobi. Vsak od teh položajev sam po sebi ni težak, a da bi bili vsi hkrati in uliti, kot to piše v pravilih vojaške službe, za to je treba veliko volje in vaje. Največ dela sva imela s kaplarjem, dokler nisva pravilno naravnala in uvlekla trebuha, pa tudi noge so mi rade zlezle iz pravega položaja. Še težje pa se je bilo naučiti pravega »oštrega

pogleda«. Za to sva porabila skoraj pol ure. Končno sva s kaplarjem spravila skupaj nekaj, za kar je po daljšem opazovanju izjavil, da »nije sasvim ali naliči«. Po dveh, treh dneh, ko sva za silo obvladala položaj »mirno«, sva prešla na pozdravljanje in javljanje. To pa sva dognala do take popolnosti, da so pozneje, ko sem to veččino v nemškem vojnem ujetništvu demonstriral pred kopico visokih esesovskih oficirjev, vsi onemeli in ostrmeli, nato pa vsi po predpisih odzdravili. Prav s to veččino sem pri Nemcih vedno znova uspeval, da so me poslušali in mi tudi ustregli, če so le mogli. Za razliko od drugih vojnih ujetnikov, ki so pozdravljali, kot bi podili muhe in še preden so se ustavili v predpisani razdalji pred oficirjem, s katerim so imeli opraviti.

Po devetih mesecih službovanja v Boki Kotorski bi bil moral na izpit za rezervnega sanitetnega oficirja. Pri nadrejenih sem povprašal za študijske knjige, pa so rekli, da jih nimajo. Sploh pa, da me bolj kot sanitetnega oficirja rabijo na gradbiščih, saj se tam poškodbe in bolezni kar vrstijo, zdravnikov pa ni. Tolažil sem se: če so poročnik, major in generalmajor zadovoljni z eno samo zvezdico, zakaj ne bi bil še jaz?! Pozneje, že v Titovi Jugoslaviji, so me poklicali v šolo za sanitetne oficirje v Beograd. Tam so me na hitro in temeljito podučili in izprašali pred komisijo, potem pa spet dolgo nič. Nikomur se ni mudilo. Šele čez nekaj let so mi poslali oficirsko legitimacijo, v kateri je nekdo že na prvi strani s svinčnikom vpisal »potporučnik«, nakar se spet nikomur ni mudilo – in pri tem je ostalo.

Po vojaščini je prišlo na vrsto izpopolnjevanje in praksa; najprej dve leti v ljubljanski ženski bolnišnici, nato še dobro leto in pol kot sekundarij (oddelčni zdravnik) na kirurškem oddelku bolnišnice v Brežicah.

Druga svetovna vojna vas gotovo ni pustila ob strani: kje in kako ste jo preživeli?

Izbruhnila je vojna. Šestega dne so me Nemci ujeli pri Varaždinskih toplicah. Deset dni so nas zadrževali v vojašnici v Varaždinu. Na poti v ujetništvo smo prenočili v Mariboru, nato so nas odvedli peš do Lipnice /Leibnitz/ v Avstriji. Čeprav sem o tem nekje že pisal, naj napišem še enkrat. Na vsej poti nisem videl sočutnega očesa. Tik preden smo prekoračili državno mejo pri Šentilju, pa sem nad cesto ugledal star kmečki par. Nemo sta nas gledala, moški je dvignil delovni predpasnik in si brisal solze. Ni mi bilo zmeraj lahko v ujetništvu, pa sem se spomnil tega prizora in bilo mi je lažje. Proti večeru so nas v Lipnici naložili v vagone in po dveh dneh vožnje smo se ustavili v Hammelburgu, na gornjem Bavarskem, nekako na sredi med Würzburgom in Schweinfurtom. Po prihodu v taborišče za vojne ujetnike smo sedeli v čakalnici ter čakali na dezinfekcijo oblačil in na kopel. Bilo nas je kakih dvajset vojakov in z njimi jaz. Bil sem brez oznak, v vsem podoben ostalim. Nato je prišel nemški bolničar Muhl. Gledal je našo družčino, enega za drugim. Ustavil se je pred menoj, me gledal in vprašal: »Vos biš du?« Odgovoril sem, da sem zdravnik. »Šas biš du!« mi je zabrusil. A že po nekaj mesecih smo se bolje spoznali. Pozneje smo delali skupaj pri zdravljenju epidemij in na koncu, ob prihodu zaveznikov, družno, jaz, Muhl in še neki nemški bolničar, goli sedeli skupaj in čakali, da nam dezinficirajo obleko. Vprašal sem ga, kako je s tistim »Šas!« – »Los dos!« je bil edini odgovor.

V ujetništvu sem doživel marsikaj. Opraviti sem imel z nalezljivimi boleznimi. Največ je bilo pegavega tifusa, za vzorec pa še kakšna griža, driska, šen. Predaleč bi me zavedlo, če bi hotel vse to opisati. Povem naj le, da sem za božič 1941, ravno ko je prenehala epidemija pri Rusih, sam zbolel za pegavico. Pri Rusih je od hudo obolelih za to boleznijo umrl več kot vsak tretji, jaz in moji predniki pa nismo imeli nikoli opraviti s to nevarno boleznijo; zato je bila

verjetnost, da jo prebolim, manjša od petdeset odstotkov. Šesti dan bolezni sem bil sedem ur brez pulza, lovil sem sapo, vendar mi ni bilo usojeno umreti. Pozneje je moji glavi še enkrat zelo slabo kazalo. Uprl sem se nemški samovolji, ko sem branil bolne srbske ujetnike. A se je tudi to nekako rešilo.

Popišem pa naj dogodek, ki me je po toliko smrtih res pretresel. V začetku leta 1944 so Nemci bežali iz Ukrajine. Spotoma so v Dnjepropetrovsku pobrali za delo sposobne ženske in jih pripeljali k nam na dezinficiranje in kopanje. Med njimi je bilo nekaj mater s štirinajst ali petnajst let starimi hčerami. Pri zdravniškem pregledu sem pri dveh opazil nejasne znake pegavice. Uši niso imele prav veliko, a imele so jih. Zadržali smo transport in čez deset dni se je začelo. Izbruhnila je pegavica. Nemci so izpraznili barake, dve pri ruskih ujetnikih, in vanje namestili bolne Ukrajinke. Zdravili so jih ruski zdravniki, jaz pa sem hodil k njim kot zveza med njimi in Nemci, če je bilo treba kaj urediti ali če so kaj potrebovali. Nekega jutra, če se ne motim, je bilo sredi maja 1944, sem zaslišal vrišč in jok iz bolniškega oddelka. Ob vstopu v bolniško sobo sem zagledal zdravnike, ki so stali okrog postelje, na kateri je ležala pravkar umrla mlada žena. Objemalo in objokovalo jo je štirinajst let staro dekletce in tožilo: Joj, mama, zakaj si mi umrla in me pustila samo tukaj v Nemčiji! Joj! Joj! – Rekel sem zdravnikom, naj dekletce počasi in obzirno odstranijo in izolirajo za štirinajst dni, ali še za teden več. Če se jim bo zdelo potrebno, da se umiri in dobi kako sorodno dušo ter znova pridruži ostalim Ukrajinkam. Še danes, po toliko letih, me pretrese, če se spomnim tega žalostnega doživetja.

Nekoč ste v pogovoru za Radio Žiri omenili, da ste bili verjetno prvi slovenski zdravnik, ki je zdravil s penicilinom?

Res sem bil med prvimi, če ne kar prvi slovenski zdravnik, ki je imel v rokah penicilin. Bilo je zgodaj spomladi leta 1943, ko so Nemci od nekod pripeljali v naše taborišče petnajst hudo ranjenih Angležev. Povedali so, da so jih tako ranjene, tedaj po večini že s kroničnim gnojenjem kosti, ujeli na Kreti in da čakajo na zamenjavo ujetnikov, nato pa naj bi odšli domov. Iz Anglije so poslali zanje obvezilni material, zraven pa so bile priložene (kakšnih deset) za pol malega prsta velike stekleničke, napolnjene z belo, oljnato in gosto tekočino ter zaprte s črnim gumijastim klobučkom. Na vsaki je pisalo: penicillin – 100 enot. Takih injekcij še nisem poznal. Mislil sem, da gre spet za kako nepomembno angleško iznajdbo in vsemu skupaj nisem posvetil posebne pozornosti. Nekaj dni pozneje me je nemški zdravnik mimogrede vprašal, ali so Angleži dobili obvezila in priložene injekcije. Rekel je, da so le-te resnično nekaj novega, da je novo zdravilo menda posebno učinkovito proti gnojenju in da bo najbrž povzročilo pravo revolucijo v medicini, in to v dobrem pomenu. Gnojenja kosti je bilo pri Angležih res veliko. Dal sem vsakemu po eno injekcijo, a čudeža ni bilo. Doza je bila premajhna. Danes vemo, da sto enot penicilina res nič ne pomeni.

ŽIROVSKA LETA

Kdaj in kako vas je naposled zaneslo v Žiri?

Prišel je tisti težko pričakovani 6. april 1945, ko so nas Pattonovi vojaki osvobodili nemškega jarma; 22. junija sem se vrnil domov v Kranj; tu je po vrnitvi iz nemškega pregnanstva živela mama. Ob prihodu sem dobil odpustnico z navodilom, naj jo nesem na občino. Tam so mi rekli, naj grem domov in čakam navodil. V Kranju je bil takrat le en zdravnik in zato silno zaposlen. Meni pa se je po desetih dneh čakanja zdelo škoda, da pohajam okrog brez dela, ko bi vendar lahko pomagal pri delu z bolniki. Šel sem k zdravniku in mu izrazil željo,

da bi mu pomagal, dokler ne bi dobil drugačnih navodil. Ko sem mu povedal, da teče že deveto leto, odkar sem zdravnik, mi je svetoval, naj začnem samostojno delati v Preddvoru ali Škofji Loki, kjer so ostali brez dr. Kocjančiča, ki so ga kot talca ustrelili Nemci. Preselil sem se v Loko in se javil na okraju s predlogom, da bi rad sodeloval in urejal zdravstveno zaščito v kraju. Grobo so me zavrnil s pojasnilom, da znajo in vedo vse sami, da me ne rabijo in da lahko grem. Za to je izvedela žirovska partizanka Majda in tako sem se 9. julija 1945 znašel v Žireh. Kraj mi je bil všeč na prvi pogled, pa tudi stik z Žirovci je bil nadvse spodbuden. Čez čas sem se privadil tudi na nekoliko trše pojmovanje življenjskih pravil in od tedaj se še boljše počutim v kraju, ki je danes moj dom, kjer poznam ljudi in oni mene in ne morem si misliti, da bi bilo zame kje boljše in lepše. Šestintrideset let trdega dela sem posvetil ljudem in kraju in prepričan sem, da sem svoje življenje na ta način vnovčil lepše in boljše, kot bi ga mogel kjerkoli drugje.

Vam je tisto, kar so v Žireh postorili že vaši predhodniki, kaj pomagalo? In ko ste zdravniške posle predajali v roke mlajšim naslednikom, ste jim gotovo imeli marsikaj povedati, jih pred tem ali onim posvarili, jim to in ono svetovali...

Ob prihodu v Žiri ni bilo o delu mojih predhodnikov niti sledu. Od nekdanje lepe in moderne ordinacije dr. Ernesta Demšarja so ostale le drobtinice in še te so se le počasi nabirale. Vso opremo – zdravniško, zobozdravniško in lekarniško – so raznesli. Prav tako vsa zdravila. Ljudje so pripovedovali, da je vsakdo, ki je prišel v Žiri, samo odnašal, pa če je potreboval ali ne. Res neobetaven začetek. Instrumente mi je posodil zobozdravnik iz Kranja, nekaj sem dobil na posodo iz tistega, kar je ostalo za dr. Kocjančičem. Po zdravila sem hodil vsakih štirinajst dni v Centralno lekarno v Ljubljano, ki je bila slabo založena, kar pa je bilo zalog, so hitro kopnele. Nekateri zdravniki so imeli srečnejšo roko; ostala so jim nemška zdravila v lepih škatlicah, ki so zbujale zaupanje bolnikov. Moja so bila le praški in zdravila, raztopljena v vodi, pa še kakšno mazilo in povoj. To ni bilo spodbudno za bolnike, ki so bili v Žireh vajeni boljše oskrbe, in nič čudnega ni, da je marsikdo razočaran odšel po pomoč drugam. Pa tudi to je prešlo. Ljudje so videli, da le ni vsakdo, ki se je zaupal moji umetnosti, ker drugam ni mogel, končal na Dobračevi, in ni minilo dolgo, ko so začeli prihajati tudi od drugod. Sicer pa ne vem, kaj so si mislili o mojem delu nasledniki, ko sem se po šestintridesetih letih dela v kraju konec novembra 1981 poslovil. Veliko sem okusil in si nabral izkušenj. Rad bi jih komu zapustil, pa nisem imel komu.

Ste prišli kdaj v stik z zdravniki, ki so doma iz Žirov in so se uveljavili drugod? Kakšni so bili vaši odnosi z zdravniki iz sosednjih krajev?

Najhuje je bilo prva leta, ko sem videl, da medicina napreduje, na terenu pa o novostih v stroki nismo izvedeli ničesar. V ujetništvu nam je Rdeči križ pošiljal na špirografu razmnožena navodila o novostih v medicini, zdaj pa nas je na terenu čakala množica vedno zahtevnejših bolnikov, za nas in našo izobrazbo pa se že deset let in več ni menil nihče. Loteval se me je porazen občutek negotovosti in nevednosti, kar do tedaj ni bila moja navada. Včasih sem se srečal z znanci s klinike in z zdravniki Žirovci – dr. Ladom Žakljem, dr. Radom Poljanškom, dr. Milanom Isteničem – in od teh sem tista leta izvedel marsikaj novega. Z zdravniki iz sosednjih krajev sem se srečeval na raznih sejah in sestankih, ko smo se prijateljsko pomenili in tudi sodelovali smo, zlasti kadar so bila potrebna razna nadomeščanja. V začetku dolga leta nismo imeli letnih dopustov. Pozneje smo nadomeščali drug drugega, zgodilo pa se je tudi, da sem, kar se danes čudno sliši, nadomeščal samega sebe.

Za delo zdravnika so verjetno najpomembnejše njegovo znanje in izkušnje, brez materialnih sredstev pa tudi tu ne gre. Na kaj ste se s tem v zvezi lahko opirali? – V Žireh smo enkrat že imeli svoj zdravstveni dom. Danes pa se zatika celo pri gradnji nove zdravstvene postaje. Vas taki zapleti kot upokojenca še kaj prizadenejo?

V veliko oporo so mi bili Žirovci, ki so v svojem kraju nekaj pomenili. Vsi od kraja so bili zdravstvu naklonjeni, naj je šlo za direktorje žirovskih tovarn ali za krajevne politike. Dolga leta sem delal v nekdanji ordinaciji dr. Ernesta Demšarja. Z leti sem jo kar dobro opremil, kolikor sem pač najbolje mogel. Potem je prišla selitev v zdravstveni dom. Prostori, kjer je še danes žirovska zdravstvena postaja, so bili prvotno namenjeni gostinsko-kavarniškem obratu. Nato so jih predelali in jih opremili, kakor so mogli, tako da je takrat za silo kar šlo. Poleg neprimerne razporeditve prostorov smo imeli kar naprej težave z odvodi, elektriko in kurjavo. Potreba po novem, času in potrebam primernem zdravstvenem domu, je postajala z vsakim letom bolj očitna. Zgrajena je bila moderna lekarniška postaja, za zdravstveni dom, ki naj bi bil sezidan v podaljšku, pa je zmanjkalo sredstev. Kdo ve, kolikokrat je že bilo vse tik pred zdajci, da bi se novi dom začel graditi, pa se je vedno znova pokazalo, da ima prednost kdo drug ali da je bolj potreben kak prizidek kje drugje. Ravno zdaj, ko to pišem, naj bi se dela vendarle začela. Kdo ve, ali bo res tako, ali pa bomo Žirovci še naprej sloveli po najbolj zaostali zdravstveni postaji v Sloveniji. Priznati pa je treba, da je k takemu stanju veliko pripomoglo tudi prepričanje Žirovcev, da za zdravstvo že tako plačujejo veliko in da naj zdravstvo samo poskrbi za gradnjo prostorov, v katerih posluje. Zdravstveni tolar pa zmeraj in kar naprej izginja kam drugam.

Povedali ste, kako ste prišli v Žiri. Drugo vprašanje pa je (in verjetno nisem prvi, ki Vam ga postavlja), kako da ste v Žireh tudi ostali?

Zakaj sem ostal v Žireh? Eno je gotovo: začarali so me dolenjski gozdovi in pozneje Šmarjetna gora, Šentjošt in Mohor. Na žirovskem koncu sem se zato takoj počutil domače: gozdov je dovolj. Nekoliko je pripomogla moja dolenjska duša; rad sem imel trpečega človeka in kje je takih več kot na terenu?! Dela je bilo v Žireh na pretek, jaz pa brez dela ne morem. V ambulantni, na terenu. Bolezni telesa, človeške stiske in bolni zobje. V vsakem položaju sem se moral znajti, se preizkusiti, pokazati svojo vrednost. Pa če je deževalo ali snežilo, če je pritiskal mraz ali vročina, težak sneg ali led, dan ali noč. Čar samostojnosti. Odgovornost pred seboj in bolnikom. Čar uspeha, pa tudi veličina poraza po poštenem boju z usodo. Zadnje čase me je posebno privlačilo vprašanje zaupanja in vere človeka v človeka, ki je marsikdaj ključni pogoj za uspeh zdravnika in ne-zdravnika. Živel sem polno življenje in veliko tega na delovnem mestu kje drugje ne bi doživel. Še dolgo po tistem, ko sem se odločil za podeželskega zdravnika, so me znanci, ki so me poznali od prej, spraševali, kako sem se mogel tako zapustiti in se odpovedati karieri. Mislili so, da je uspeh življenja v visoki medicini in na visokih položajih. Pa ni! Sicer pa: kakor za koga. Meni ni žal.

Nekoč mi je prišlo na uho, da ste ugotovili, kako se zdravje ljudi z rdečega kamna (desni breg Sore, Žirovski vrh, Račeva) razlikuje od zdravja tistih z levega brega, z belega kamna. Je res tako? – Kaj menite o domnevah, da bosta uran oz. njegov potomec radon, ki so ga v zadnjih treh desetletjih z rudarjenjem spustili v naše ozračje, usodno škodovala zdravju tistih, ki prebivamo v krajih ob Poljanščici?

Ljudje imajo radi skrivnostnost, mistiko. Sami nekaj zasumijo in v podkrepitev svojih domnev radi vpletejo še zdravnikovo ime, posebno če ta živi dolgo

v enem kraju. Taka domneva je tudi, da naj bi bili ljudje na desnem bregu Račeve več in drugače bolni kot tisti z levega. Mislili so seveda na skrivnostni in zli vpliv uranove rude v Žirovskem vrhu. Če povem po pravici: razlik, ki bi jim botrovalo kako sevanje, nisem opazil.

Drugo pa je vprašanje, kaj je z nevarnostjo, ki grozi ljudem od rudnika urana v Žirovskem vrhu. Uran v zemeljski skorji ni redek. Več ga je kot srebra ali živega srebra, vendar ga le redko najdemo na kupu toliko, da se splača odpreti rudnik in ga pridobivati. Uran je najtežji element, ki nastopa v naravi. Njegovo jedro sestoji iz 92 s pozitivno elektriko nabitih delcev snovi, zraven pa je, denimo pri U 235, ki ga najbolj iščejo, še 143 delcev snovi brez naboja – nevtronov. V naravi in sploh v svetu velja nenapisano pravilo, da je vse, kar je velikega, zapisano in podvrženo razpadu. Tako tudi uran, ki se v obliki uranove rude nahaja v zemlji. Razpadanje urana poteka, že odkar svet obstaja. Počasi, po stopničkah. Nastajajo uranovi potomci in vsak ima od prejšnjega po en proton manj v jedru. Razpadanje poteka po 13 stopničkah, dokler ne nastane potomec, ki ima v jedru le še 82 protonov – to je svinec, ki je tako čvrst in obstojen, da ne razpada več. Izračunali so, da se bo razpadanje urana umirilo šele po štirih in pol milijardah letih.

Vsi uranovi potomci so kovine in ostanejo v zemlji, če jih seveda kdo ne spravi na plan; le peti potomec je plin, ki ga danes imenujejo radon, še pred kratkim pa so mu rekli radijska emanacija. Radon je žlahtni plin; to pomeni, da se zelo nerad veže v spojine z drugimi prvinami. Ker je plin, poišče razpoke v zemlji in uide na plano; na površje prihaja tudi z vodo, v kateri se topi. Spada med kratkotrajne potomce urana, saj na planem preživi le nekaj manj kot štiri dni, nato se spremeni v naslednje potomce urana, ki so spet kovine. Posebno zanimivi so prvi štirje, ki vsi skupaj živijo le pol ure. Peti pa živi 22 let. Radon je težji od zraka, zato ga tam, kjer je navzoč, najdemo pri tleh. Ob nahajališčih uranove rude prihaja na dan iz razpok in kot tak ni tako nevaren, ker ga sproti razpihuje veter. Več ga je v rudnikih in grušču, ki ga kot jalovino odlagajo pred njimi, ter v vodi, ki izteka iz rudnikov in jalovine. Rudnike zračijo z velikimi ventilatorji. Nevarno bi bilo, če bi se kdo spomnil in za gradnjo hiše uporabil grušč ali kamen in pepel, ki vsi po vrsti vsebujejo uran. Radon sam za človekovo zdravje ni nevaren. Nevarni so njegovi štirje potomci, ki so kovine; če zaidejo v človekovo telo, se jih ne da kar tako znebiti. Če radon vdihneš, ga tudi izdihneš; nekaj pa ga, raztopljenega v slini, pogoltneš; tudi ta se vrne na dan po redni poti, če seveda v telesu ne razpade. Drugače je, če se človek nahaja v zaprtem prostoru, v katerem je tudi radon. Ko ta razpada, se njegovi štirje potomci radi nalepijo na prah, vlago, vodno paro; in ko človek vse to vdihuje, jih s slino pogoltne. Tako pridejo radonovi potomci, ki vsi po vrsti močno sevajo, v pljučne cevke. Resda jih nato nekaj izkašljamo, drugi pa, posebno tisti, ki so zašli globoko v pljuča, ostanejo v območju dihalnih poti, v vezivu pljučnih mešičkov, zaidejo pa tudi v pljučne bezgavke. S slino pridejo še v želodec, jetra, črevesje, trebušno slinavko in v druge dele telesa. Tam, kjer se ustavijo, tudi ostanejo in sevajo; z ničimer jih ne moremo pregnati in sevanja ustaviti. Posebno je ogroženo mlado tkivo: človekov zarodek, otroci, spolne celice in krvotvorni organi. Posledice so: rak, levkemija, neplodnost, splavi in mrtvorjeni otroci, slabo duševno in telesno razviti otroci, spački, invalidi, rak na prebavilih, jetrih in pljučih.

Najbolj nas bo zanimalo, kje nam preti nevarnost. Okrog rudnika in odlagališča jalovine je zmeraj prepah in ni verjetno, da bi nam prav tam grozila kaka večja nevarnost. Vsak potok, ki zbira vodo iz rudnika ali izpod grušča, je nekaj kilometrov še vprašljiv, prav tako vse, kar je živega v vodi: ribe, raki.

Sicer pa danes vode iz potoka menda ne pije nihče več. Vprašljivo je seveda tudi kopanje v taki vodi. Upam, da ni nihče tako pameten, da bi iz odložene jalovine gradil hišo. Vprašljiv je kamen iz kamnoloma v bližini rudnika. Človek sevanja ne more zaznati z nobenim od svojih čutov. Zaznajo ga strokovnjaki, pa še ti le, če so opremljeni z geigerjevimi števci, ki sevanje registrirajo. Oni nam bodo lahko povedali, do kod in v kakšni meri sega sevanje. In kako dolgo bo še obstajala ta nevarnost za človekovo zdravje? Na to lahko odvrnemo, da se sevanju ne mudi – trajalo bo še dolgo, stoletja in tisočletja.

Če prav vem, ste imeli radi »teren«, ki se ga marsikateri zdravnik sicer izogiba? – Tudi ob tej priložnosti ne gre, da se ne bi spomnili vašega, danes že legendarnega prijateljstva s Pavletom Mrovljetom, po domače Petelinom... Se še spominjate, kako zvonijo breze?

Obiskov na domu, pri bolnikih, ki niso mogli sami do zdravnika, sem se vedno veselil. Pomenili so mi sprostitev od vedno hujšega pritiska pacientov v ambulantni. Obiski so bili torej privlačni kot nekakšna sprostitev, niso pa bili tako pridobitniški, kot se je najbrž marsikomu zdelo. Cena obiska je bila enaka, če sem bil klican k sosedu ali pa kam v Rovte, na Sovodenj ali v Ledine. Časovna zamuda, ki je kdaj nanese tudi od štiri do šest ur, zanjo pa je bilo včasih krivo tudi slabo vreme, ni bila nikoli upoštevana. Kilometrina je bila zelo majhna in ni bilo misliti, da bi se k bolniku peljal z avtom, čeprav je bil avto, ki je ostal po dr. Ernestu Demšarju, še nekaj let v garaži. Pozneje je zadostovala komaj za moped. Plačali pa so kraju primerno ceno prevoza, če me je peljal kdo drug. Zato ni kazalo drugega kot na kolo ali pa me je peljal kdo od bolnikovih domačih ali kdo od žirovskih voznikov. Redko je bil to kdo drug kot Petelin. Pisal se je Mrovlje, ime pa mu je bilo Pavle. Doma je bil v Žirovskem vrhu, pri Petelinu, zato so ga Žirovci poznali kot Petelina. Nič koliko voženj sva bila skupaj in nič koliko ur na vozu, smučeh, gigu in kočiji. Bil je nekaj let starejši od mene, za spoznanje večji in košččen. Izučen je bil za čevljarja in zaposlen v Alpini, kjer je *nacvikal* na tisoče težkih čevljev. V Alpini so mi bili naklonjeni in so dovoljevali, da gre Petelin v sili na vožnjo, če to zahteva bolnikovo stanje. Tega pa je bilo veliko, posebno pozimi. Pavle je bil velik poznavalec konj. Najbolj je užival, kadar je sodeloval pri sklepanju konjskih kupčij. Nekoč mi je rekel: »Saj je tale denar, ki ga zaslužim, ko te prevažam okrog, tudi uporaben, sladek je pa le tisti od *mešetnge*.« Po naravi sva se ujemala.

Silno rada sva šla na pot. Hujša ko je bila, rajši sva šla od doma. Kdaj pa kdaj me je peljal tudi kdo drug, denimo Katernik, Petronov Mirko ali Brencetov Jakob, a to je bilo le izjemoma. Peljala sva se, dokler je šlo po ravnem, v hrib pa je bilo treba vzeti pot pod noge. Po navadi je bilo tako, da je dal Pavle konje v hlev, potem pa je šel z menoj peš. Posebno ponoči in če je bil hud mrz ter naporna in nevarna pot. Priznati moram, da brez Pavleta marsikdaj ne bi bil zmogel. Bil je sila dosleden in zanesljiv. Dana beseda je bila zanj zakon. Tega ni nikdar omenil, a čutil sem, da je s tem, ko me je naložil na voz ali smuč, prevzel (vsaj sam pred seboj) obveznost, da me pripelje tudi domov. Do konj je bil sicer strog, a nikdar ni od njih zahteval nemogočega, nikoli ni bil skop do njih. Kadar se je obetala naporna pot, je dal konju najprej zobati, šele potem je od njega zahteval. Kmetje dolgo niso imeli zavarovanja, posebno veliko je bilo takih v Rovtah. Takrat so v Rovtah in okoliških zaselkih ljudje tolkli veliko revščino in pomanjkanje. Tako zase nisem imel kaj računati, Petelin pa tudi ne. Ko so ga vprašali, koliko so mu dolžni za vožnjo, je imel navado reči, da bo ob prvi priložnosti, ko bo šel mimo, naložil tisto *rejno* tam za hišo in jo prodal.

Dr. Karel Bernik in Pavel Mrovlje – Petelin na zdravniški poti z gigom v petdesetih letih.

Seveda je to rekel kar tako, resno ni mislil nikoli. Če ga je kdo vprašal, kako in od česa živi, je imel navado reči, da je zanj lahko, dokler žena kleklja. Nekoč sem slišal, kako sta se pogovarjala z vrhovskim župnikom. Ta ga je vprašal, ali gre kaj k spovedi. Pa je rekel Pavle, da mu ni treba, saj žena pri svoji spovedi pove tudi vse o njem in odveza potemtakem velja za oba. Bil je vesele narave. Posluha res ni imel posebno tankega, pel pa je kljub temu silno rad. Posebno ponoči, če je bil prepričan, da ga nihče ne sliši. Najbolj mu je bila pri srcu tista: Kdor pije ga rad, nikol ni bogat, ni treba se ravbarjev bat. Ta pesem je tudi mene zmeraj spravila v dobro voljo, posebno še zaradi tistega r v besedi »ravbarjev«, ki ga je zmeraj malo pogrknil. Rad je tudi poudarjal, da smo doslej zmeraj vse prav naredili, s čimer pa še ni rečeno, da ne bi mogli včasih tudi boljše. Bil je velik humorist. To sem sprevidel že, ko sva se spoznala. Takrat so bili pri Abrahtu v Sovri še knojevci graničarji. Petelin je skočil v pisarno in ko je dobil dovoljenje, da greva lahko v Žirovnico, je rekel, naj kar sam zapeljem do Abrahtovega hleva. Bilo je po ravnem, le na enem mestu je bil ob strani kup zmrazjenega snega, ki je zdrsnil s sosedove strehe. Do kupa je šlo lepo. Takrat se je nagnilo; najprej malo, potem pa vse bolj in v trenutku sem se znašel v snegu. Rekel nisem nič, izkušenj z vožnjo nisem imel, videl pa tudi nisem. Le enkrat pozneje sem mu omenil, da se mi čudno zdi, in ga vprašal, ali je kaj pripomogel. Skrivnostno se je zasmejal, rekel pa ni nič.

Veliko je dal na najino ime, posebno na sloves, da naju ne zadrži ne dež ne sneg, ne mraz ne vročina, ne tema ne naporna pot. Nekoč ponoči sva se vračala z Vrsnika kar po strmi, ozki in ledeni vojaški cesti v Žirovnico. Imel je *grifanega*

konja in po ledu sva se nekaj časa peljala kar povprek. Malo naprej od žage v Žirovnici je bil na cesti zmrznjen plaz. Na eni strani plaz, na drugi struga. Ni pustil, da bi sestopila. Nagnila sva se, kar se je dalo, in tako nagnjena srečno prišla čez. Zjutraj, bila je nedelja, je bil Pavle že pri Katri. Kako je bil ponosen, ko so prišli ljudje in povedali, kako je nekdo prišel ponoči s smučmi čez plaz in da to ni mogel biti nihče drug kot Petelin.

Nekoč so naju sredi noči klicali v Zavratac. Posteljica da ne gre, in žena je izgubila že precej krvi. Bilo je sredi noči in kakih dvajset pod ničlo. Zmrznjen sneg in samo gaz, pa še tista ozka in slabo shojena. V Sopotu sva pustila konja in šla naprej peš. Imel sem kaj videti: ženska bleda kot zid, posteljice pa ročno ni bilo mogoče iztisniti. Treba je bilo luščiti, zato pa je potrebna vsaj kratka narkoza, pri čemer se kaj lahko zgodi, da ostane otročiček brez matere. Tudi v bolnišnici v tistih časih ni bilo nič drugače. A bolnišnica je bolnišnica. Da bi skušal žensko v takem stanju, po taki poti in v takem mrazu spraviti v Sopot in nato z rešilcem v Ljubljano, ni bilo misliti – bila bi gotova smrt. Ko je Pavle videl, da sem okleval, da se nisem mogel odločiti in da sem bil zaskrbljen, me je poklical v kot in dejal: »Korl, še nikdar se ni zgodilo, da bi šla od hiše, ne da bi bila opravila, pa tudi to rajšo ne bova.« Odločil sem se za kratko narkozo (dajal jo je po kapljicah Pavle) in za luščenje, saj bi ženske v takem vremenu in po taki poti niti do Sopotu ne prinesli žive.

O tem, kako sva si s Pavletom neke mrzle januarske noči v Golem Vrhu prislužila enkratno priložnost in užitek slišati, kako zvonijo breze, sem nekoč nekje že pisal. Nisem pa še povedal, kako sva doživela nevihto na poti v Rovte. Dogovorjeno je bilo, da me bo vodnik čakal ob sedmih zvečer v Zajelah in me odpeljal do bolnika. Medtem se je začelo pripravljati k nevihti. Od Logatca sem so se valili težki črni oblaki. Bal sem se, da bo človek mislil, da me ne bo, in bo odšel, če ne pridem, kot je bilo rečeno. Petelin si je zaskrbljeno ogledoval temne oblake, ki so se že topli nad nama. Malo od Sopotu naprej se je začel ples. Na vso moč se je ulilo, nato nenadoma zlovešča tišina in čudna rumenkasta svetloba, pa spet naliv, tišina in rumena svetloba. Ves čas pa treskanje v robove nad cesto, zdaj na eni, zdaj na drugi strani, zdaj za nama, zdaj pred nama, in pošastno blizu. Nevihte se nisem nikoli bal, tudi danes se je ne, a tedaj se mi je zdelo, da traja že predolgo, in postal sem radoveden, kako se bo končalo. Psička Trikica, ki je ležala ob mojih nogah, se je tresla kot šiba na vodi. Oba sva umolknila. Petelin je gledal nekam v rob ob cesti in sunkoma sklanjal glavo, kot da mu je tresčilo za vrat vsakič, ko se je posvetilo. Vprašal sem ga, ali ga žuli ovratnik, pa mi je rekel, naj bom tiho. No, ni nama bilo usojeno, da bi naju ubilo, minilo je tudi to. Ko sva prišla v Zajele, so se ljudje čudili. Rekli pa so, da tam res rado treska.

Petelin ni bil bojazljive narave, med vojno pa je najraje gledal, kako bo bolje za njegovo kožo. Pripovedoval mi je, da je bil kak mesec dni domobranec v Gorenji vasi. Vračal se je s konji iz Loke, ko so ga v Gorenji vasi ustavili domobranci in hajdi z njimi v postojanko. Nič ni pomagalo, preoblekli so ga. Seveda se Petelinu ni dalo, da bi nosil kožo na prodaj. Na straži se mu je kar naprej nekaj prikazovalo in streljal je vso noč, da ni bilo miru v postojanki. Degradirali so ga in ga premestili v kuhinjo. O prvi priložnosti je izginil. Nihče ga ni iskal. Zadovoljni so bili vsi, Petelin in domobranci, da so se znebili drug drugega. Sovražil pa je bahače in licemerstvo. Nekoč me je čakal v gostilni, sam pa sem šel k bolniku. Ko sem se vrnil, sem našel Petelina sredi sobe, obkroženega od tropa razjarjenih pivcev. Vzdušje je bilo naelektreno. Videl sem, da bo najbolje, če greva, in to takoj, pri priči. Petelin je *oštirki* mimogrede zaklical čez rame, naj kar zapiše, plačal da bo drugič. Za nama k sreči ni bilo

nikogar. Hitro sva napregla in jo odkurila. Petelin je molčal, mrk in zamišljen. Čez čas sem ga vprašal, kaj jim je rekel, da so bili taki kot ose. »Ah, kaj,« je rekel, »vse križem so govorili in se pridušali, kdo je bolj sodeloval in več pretrpel. Kot da bi jih ne poznal, vsakega v kost in vse po vrsti. Dosti mi je bilo, pa sem jim rekel kar v obraz: Kaj boste govorili. Poznam vas, vsi ste sami *bunkeraši*. Če bi bili kaj vredni, bi bili danes vsi pod zemljo.« O življenju je imel svoje mnenje. Rad je rekel, da je tako kot kislo mleko: v začetku sama smetana, na koncu sama sirotka, za *ponucat* je pa vse. Petelin je tisti čas res veliko pomenil. Meni kot nesebični voznik in spremljevalec, nič manj pa za bolnike. Posebno za revne in zatirane. Teh pa je bilo v tistih časih veliko. Marsikdo mu je lahko hvaležen in ne bi bilo prav, če bi čas čisto zabrisal spomin nanj.

Omenili ste psičko Tričko. Tudi ona je del vašega nekdanjega imidža in Žirovci se še dobro spominjajo, da ste jo redno jemali s seboj na zdravniške poti. Upam, da nama ljudje ne zamerijo, če rečeva še katero o pasjih zadevah...

Zaželel sem si spremljevalca na samotnih poteh po terenu. Ljudje so to izvedeli in privedli so mi psa. O psih, njihovi naravi in potrebah takrat nisem vedel kaj dosti. Mislil sem, da me bodo priznavali za gospodarja in imeli radi že, če bodo dobili dobro hrano in če jih bom jemal s seboj na obiske k bolnikom. Moj prvi pes je bil že odraščan volčjak. Nič nisem vedel, od kod je prišel k hiši. Bil je nemirne narave in raziskoval je bližnjo in daljno okolico Žirov. Ni mu bilo za to, da bi čakal, kdaj bova šla od doma. Seveda je žalostno končal nekje v grapi tam nad Selom.

Čez čas se je pri hiši pojavila bela psička Pika. Bila je srednje rasti, na dolgih nogah in vitka. Ta se je raje držala doma. Imela je trakuljo. Zmeraj je hodila za menoj, kar sicer ni pasja navada. Nikakor je nisem mogel pripraviti do tega, da bi hodila pred menoj in raziskovala teren. Če pa so se kje pojavile kokoši, jo je v hipu minil strah in nič je ni več zadržalo. Perje je frčalo na vse strani in tega je nikakor ni bilo moč odvaditi. Petelin mi je svetoval, naj ob prvi priložnosti zgrabim mrtvo kokoš in Piko z njo nekajkrat prav pošteno oplazim, vendar tudi to ni pomagalo. Dobil pa se je dober človek, ki je Piko nekje na samem in za zmeraj odvadil te napake.

Potem je prišel k hiši rjav pes, mešanec, še najbolj podoben volčjaku. Vendar je moral biti z volčjakom le v daljnem sorodstvu. Bil je kolerik. Nič si ni dal dopovedati in je kar renčal v ljudi. Potožil sem Petelinu, da bi se ga rad znebil. Ni minila ura in že je prišel Petelin od Katre vprašat, kje imam psa. Navezal ga je na vrvico in nikoli več ga nisem videl. Ko je minilo kakega pol leta, sem vprašal Pavleta, kako je mogoče, da je psu tako hitro dobil novega gospodarja in kdo da je. Povedal mi je, da je pri Katri srečal mogočnega kmeta z Vrha, ki je iskal psa čuvaja. Bil naj bi res hud – in prav za takšnega je vedel Petelin. Pes da je dober čuvaj, hud in iz dobre hiše, saj ga je nazadnje imel župnik iz Kanomlje. In prav takega je rabil gospodar z Vrha. Toplar vina za pivsko bratovščino in že je imel moj pes novega gospodarja. Privezal ga je k vhodu v hlev, da bi odganjal vaške aktiviste. Ti so radi škilili v hlev, da bi videli, koliko je v njem goved in če katero manjka. Toda svojo službo je pes vzel preveč zares. Priznaval je samo gospodarja in še nad njim je zarenčal vsakokrat, ko je stopil v hlev. Žensk sploh ni priznaval in vedno, kadar se je gospodinja namenila v hlev molst, je moral gospodar z njo. Kasneje jo je, ko je hotela sama v hlev, dvakrat oklal, in moral je od hiše. Daleč ni prišel.

Najdlje je bila pri hiši Trička, majhna rjava psička, podobna lisici. Kadar sva se odpravljala na pot z mopedom, sem jo zatlačil kar pod jakno in sva šla.

Bila je sangvinične narave; najbolj so ji šli na živce kolesarji. Po obnašanju se ji je videlo, da ima v sebi tudi nekaj plemenite krvi. Bila je izbirična pri ženinih, nobeden ji ni bil po volji. Ko je imela prvič tiste pasje stvari, jo je že pred vrati čakalo pet ženinov in v Zavrnatcu se jim je pridružil še eden. Spremljal me je tedaj cel trop psov raznih pasem, a nobeden ji ni bil po volji. Takrat je bila sanitetna referentka neka zdravnica iz Kranja. Pozorno se je zagledala v Tričko in vprašala, kakšne plemenite pasme je ta lepa psička. Povedal sem ji, da je zelo redka pasma, ki se imenuje holländischer Fuchshund. Bila je naravnost očarana – vse dokler ji njena spremljevalka ni pokvarila vtisa z vprašanjem, ali ne vidi, da je pes navaden Strassenpotpourri. Ustrelil jo je lovec, ki je mislil, da je lisica; bilo je konec novembra in že nekoliko temačno. Še danes mi je žal za njo. Čez nekaj dni so mi lovci, v znamenje sprave, prinesli v žaklju psa iz istega legla. A s Tričko se ni mogel primerjati. Bil je na dolgih nogah in debilen. Petelin mu je takoj izrekel sodbo: »Ti pa nisi noben Trik, ti si čisto navaden Trotelj.« In res je bil. Končal je pod kolesi, ko je v Novi vasi ustavljal tovornjak, ki je po njegovi oceni sredi ceste ogrožal njegovo izbranko in njeno gospodarico.

Zakaj je v naših krajih (tudi v Žireh) toliko alkoholikov? V mislih imam predvsem tiste, ki ga pijejo na skrivaj, in ne le tistih, ki se ga kdaj pa kdaj nalijejo in to tudi javno pokažejo...

Alkoholiki so usmiljenja in sočutja vredni ljudje. Kolikor sem jih poznal, je bil med njimi marsikdo vsaj v začetku dober in delaven človek. Veliko je med njimi takih, ki se sprostijo šele, ko ga dajo na zob. V družbi enakih postanejo zgovorni, polni idej in sploh gospodarji položaja. Pozneje potrebujejo vse več in več pijače in alkohol jih dobi v kremplje. Tisti, ki te napake nimajo, mislijo, da alkoholika muči žeja, pravijo, da jim je zrasla goba v želodcu, ki ne prenese, da bi se osušila, zato jo je treba kar naprej močiti. Alkoholiki sami so mi pripovedovali čisto nekaj drugega. Ob treznjenju alkoholika zajame neki čudni nemir, ki ga ni mogoče prenašati in ki ga umiri šele *štuc* pijače. Alkohol človeku uničuje dušo in telo. Onemogoči ga pred samim seboj, v družbi in družini. Rešitev je edinole v popolni abstinenci – opustitvi alkoholnih pijač vseh vrst in trajno, pa sprememba življenjskih navad in trdo delo. Iz svoje nesreče se alkoholik brez pomoči težko izvleče in le izjemoma. Nepopravljivo napako je napravil tisti, ki je ukinitel zdravilišče za alkoholike v Škofljici in ki ovira delovanje edinega resničnega poznavalca alkoholizma, dr. Janeza Ruglja. Veliko alkohola se popije v gostilnah in bifejih, še več pa se ga popije doma in na skrivaj. Alkoholik v končnem stadiju je duševna in telesna razvalina, telesni invalid, razvalina brez prijateljev, v breme družbe in delovnih ljudi. Zares žalostna je usoda alkoholikov. Alkoholizem poznajo povsod po svetu in tudi Žiri niso izjema. Kolikor vem, tega zla tu ni nič več kot kje drugje, rekel bi raje, da ga je celo nekaj manj.

Pravijo, da »simulanti« pri vas niso prišli na svoj račun?

Simulanti, lenuhi, delomrzneži. V vsakem kraju se dobijo tudi taki ljudje. Duševno zdrav človek čuti v sebi željo po delu, ustvarjanju, načrtovanju. Kdor tega nima, je zame duševno defekten človek – duševni invalid. Vendar pri diagnozi simulantov zdravnik stori boljše, če je previden. Diagnoza »zdrav« pri nekom, ki zatrjuje, da je bolan, je občutljiva zadeva. Potrebno je 48 preiskav, kot pravijo temu ruski zdravniki, pa še je lahko katera premalo. Doživel sem, da so na komisiji za oceno delazmožnosti bolnika z nečisto glavo ter občasnimi vrtoglavicami in glavoboli razglasili za simulanta. Res so bili vsi pregledi specialistov v mejah normale, vse do 14 dni pred koncem, ko se je izkazalo, da bolniku v možganih raste bula. Le kako mu je tako bolnemu moralo biti pri

duši? In kako bi danes meni bilo pri duši, če mu tudi jaz ne bi verjel in ga ne bi ščitil – kolikor in kjer sem mogel.

Žiri so kraj, iz katerega se marsikdo odseli in vanj le malokdo priseli. Žirovci se tako ženijo predvsem med seboj. Kako to vpliva na zdravje žirovske »rase«?

Stari Žirovci so vedeli povedati, da so se nekdaj v Žireh mladi res večinoma ženili kar med seboj. Dandanašnji je motorizacija opravila svoje, tako da je tudi na tem področju vse več uvoza. In prav je tako. V našem kraju je res nekaj rodovin, v katerih se pojavljajo zdravstvene motnje, pri katerih ni najbolje, če se najdeta dva, ki nevede nosita v svojih genih enake zapise. To velja za duševne motnje, motnje v duševnem in telesnem razvoju, pa tudi za božjast, diabetes, infarkt. Pozornost pa bi bila potrebna tudi pri alkoholikih, ljubosumnežih, muležih, sploh pri ljudeh čudakih in raznotherih posebnežih.

Bodimo nekoliko nečimrni in vprašajmo, katere lastnosti cenite pri Žirovcih? Bi radi koga od njih še posebej pohvalili?

Sicer pa so Žirovci dobri ljudje. Delovni so in natančni, sposobni in zanesljivi, ustvarjalni, nadarjeni in vztrajni. Ustrežljivi in kot sosedje prijetni. Zelo pa gojijo zasebnost. Če pride do kakega nesporazuma v medčloveških ali meddružinskih rečeh, rad nastopi daljši »moratorij« v odnosih in le naključju je prepuščeno, kdaj in ob kakšni priložnosti se bo stvar otajala. Doživel pa sem, da je sosed, ko je videl, da so sosedovi v škripcih, kljub temu, da je vladal med njimi hud »moratorij«, prišel in rekel: »Sosedje smo, če kaj rabite, povejte, rad sem vam na razpolago.« Tudi mene takrat, ko sem bil sam, ni nikoli skrbelo, kaj bi bilo, če bi bil bolan ali če bi rabil pomoč. Zmeraj bi se našel kdo, ki bi prišel ter postoril to in ono. To se je nekoč tudi zgodilo, ko so se mi vnele žile na podkoleni. Takrat me je vsak dan nesebično obiskovala sestra Julka. Seveda taka sosedska pozornost ne bi mogla trajati v neskončnost, a za take primere so danes druge možnosti. Res dobri ljudje so Žirovci in rad živim med njimi.

Ali smo Žirovci »ta pravi« Gorenjci? Vi to gotovo ste in po vsem skupaj že lahko razsodite v tem starem vprašanju.

Če bi me kdo vprašal, ali so Žirovci res pravi Gorenjci, bi mu brez pomisleka odgovoril: I, kaj pa drugega, kdo pa še dvomi o tem. Pa naj bo to po videzu, govoru ali obnašanju. Nikamor drugam se ne prilegajo kot k Gorenjcem. Tudi jaz, če ne bi bilo tako, se ne bi dobro počutil in ne bi bil pustil svojega življenja med njimi.

POGLED ČEZ (ŽIROVSKA) OBZORJA

Čas je, da se ozreva še čez žirovska obzorja. V življenju ste srečali številne pripadnike drugih narodov: v študentskih letih Hrvate, v vojski Srbe, v ujetništvu Nemce in še mnoge druge, zlasti Ruse. Katere so po vašem bistvene razlike med (nami in) njimi? Nekoč ste mi omenili nekaj o vašem videnju razlike med Nemci in Francozi, vendar se je nisem prav dobro zapomnil... Smo Slovenci res bližje Nemcem kot, denimo, drugim Jugoslovanom?

Če smo Slovenci res podobni Nemcem? Tudi če tako neposredno vprašanje pustimo ob strani, moramo priznati, da je v Slovencih resnično veliko nemške krvi in da je to zagotovo vplivalo na oblikovanje slovenskega značaja: redoljubnost, discipliniranost, delavnost, resnoba, uravnovešenost in podobno. Stoletja smo živeli pod zahodnimi vplivi, in to se zrcali v našem značaju, kulturi, gospodarnosti, miselnosti. Hrvati so v marsičem podobni Slovencem, čeprav razlik ne manjka. Pri Srbih smo občudovali njihovo prislovično gostoljubnost in širokogrudnost, manj pa vzkipljivost, nagnjenje k nepremišljenim odzivom vse do množične histerije, pa tudi razsipnost, grandomanija, krvoločnost. V

življenju sem tudi med Srbi našel veliko resničnih prijateljev, a ne morem se otresti presunjenosti in pretresenosti, ko so me maja 1931 prisilili, mene Slovence, da sem moral slovensko šolsko nalogo pisati v cirilici.

In zdaj še nekaj besed o medicini na sploh. Sprašujem tako kot šolar v Goethejevem Faustu: »Wöllt ihr mir von der Medizin, nicht auch ein kräftig Wörtchen sagen?«

Čas beži in deset let, kolikor ne delam več v ambulantni, je kar dolga doba. Zdaj se le še redko zgodi, da bi se ukvarjal z boleznimi. Kdaj pa kdaj se me še spomni kateri od mojih sosedov za kak prehlad, ali pa se k meni zateče kaka od strahu in tesnobe izmučena človeška duša na terapevtski razgovor. Časa imam zdaj na pretek in vesel sem, če morem pri osemdesetih še komu kaj koristiti.

Čudno, tako dolgo sem bil v našem kraju, neštetokrat sem se odzval klicu bolnega človeka; tudi če so v vsaki hiši ljudje ležali za gripo, je bil zdravnik vedno pri roki, podnevi in ponoči in nikoli bolan – a nihče me nikoli ni vprašal, kako je z menoj, sem kaj bolan, kako se počutim, bom zmogel ali ne! Zato naj danes to povem kar sam od sebe. O, seveda, tudi zdravnik je človek, tudi on je bolan. Čudež bi bil, če se njega ne bi nič prijelo, saj mora prav tja, kjer je najhuje, kjer ležijo ljudje z visoko vročino, se potijo in kašljajo. Hudo gripo smo imeli v Žireh 1952, če se prav spomnim. Nekakšna kitajska gripa. Vse je ležalo, le redki so hodili okrog, devet starih ljudi je zaradi zapletov umrlo. Vročina je trajala ves teden, okrevanje pa še dlje. Zadnje čase nas obiskujejo razni virusi, vročina traja kake tri dni, če človek leži; če pa preboleva stoje, tudi štiri ali pet dni. Tista leta sem bil edini zdravnik v kraju, ljudje pa so oblegali ambulanto in zvonili, da ni bilo miru ne podnevi ne ponoči. Smejali bi se mi, če bi vam opisal, kako sem se obupan smilil samemu sebi, zdihoval, kadar me ni nihče slišal, in si želel samo ene noči, ko mi ne bi bilo treba v sneg in mraz, da bi se pozdravil.

Nekoč sva se s Petelinom ledenega zimskega jutra peljala na Vrsnik. Močno sva bila *zahomotana* v odeje. Sonce je pravkar vstalo in svetloba se je odbijala od pomrznjene snežne odeje. Od nekod z Gorenjskega je vlekla mrzla burja, midva pa oba že nekaj dni z 39 °C vročine. Pa se oglasi Pavle: »Korl, če bi kdo drug počel tako s svojim zdravjem, bi bil že trikrat na Golniku došel.« Danes sta v vsakem kraju po dva zdravnika, ki se že nekako zvrstita. Takrat sem bil sam in nisem imel kam. Tisto popoldne, bila je huda zima in mraz, sem moral v Krajsko bajto. Stara mati je bila bolna že dober teden in je komaj še dihalo. Zadušilo jo bo, če ne grem. Do Anžona sem se pripeljal s smučmi, naprej sem šel po gazi. Vodilo me je dekletce, staro sedem ali osem let. Že štiri dni sem imel vročino, vendar je do Krajerja še kar šlo. Od tam se je vila gaz med zasneženim grmičevjem vijugasto in strmo navzgor. Nisem še prišel na pol poti, ko se mi je ustavilo. Vse se je uprlo. Srce mi je bilo tako divje, da sem ga čutil v grlu, zaletavalo se je, poskakovalo in se ustavljalo, pa spet bilo z vso jezo in ihto. Dihal sem pospešeno in se hkrati dušil, kolena so se mi tresla in meglilo se mi je, noge me niso več ubogale. Potegnilo me je k tlom in v sneg. Dekletce se je ustavilo nekaj korakov nad menoj in me gledalo, gledalo. Milo, sočutno, vsaj meni se je zdelo tako. Čez čas se je umirilo in šel sem naprej. Res je bilo potrebno. Ženska je imela vnetje rebrne mreže in vodo na eni strani skoraj čisto do vrha. Vodo sem ji izpraznil in lahko je zadihala – jaz pa tudi, ko sem odhajal v dolino. Drugič spet je pljučnica napadla Pelehana v Mrzlem vrhu. Takrat sem do Ledinice prišel peš. Naprej nisem upal, ostal bi bil sredi poti. Ni kazalo drugega kot zajahati konja ali pa sesti v gnojni koš. Izvolil sem si drugo. Nazaj grede sem na drogu zagledal elektricarje. Čudili so se, ko so me zagledali v

čudnem vozilu. Odvrnil sem jim, koliko bolje je poskrbljeno zanje: kadar zbolijo, ležijo v postelji, jaz pa v gnojnem košu. No, tudi elektrikarji so tista leta veliko pretrpeli v mrazu na mopedih in se mučili kot črna živina, ne da bi jih kdo videl.

La medicina è un'opinione; medicina je mnenje, je zapisal italijanski dramatik Massimo Bontempelli (1878–1960). To mnenje pa je lahko usodno. Vi ste sloveli kot izjemno dober diagnostik. Dr. Lev Fink, ki je bil primarij na Golniku, mi je še nedavno omenil, da je vaši diagnozi povsem zaupal...

Kaj naj rečem po toliko letih kot zdravnik o vedi, ki sem ji služil, in o ljudeh, ki so svoje življenje in svoje moči posvetili službi človeku ter njegovemu boju za zdravje in obstoj. Še pred sto leti je zdravniška veda (in z njo zdravniki) uživala dvomljiv sloves. Pisatelji in dramatikci so se ji rogali in jo smešili – vedo, zdravnike in njihovo delo. Nič čudnega. Saj so bili povzročitelji nalezljivih bolezni odkriti šele pred dobrimi sto leti, še pred 150 leti so bili redki tisti, ki so verjeli budimpeštanskemu zdravniku Ignazu Philippu Semmelweissu, da namreč sepso povzročajo umazane roke. Komaj 120 let je, odkar si je utrla pot antisepsa: umivanje rok in namakanje instrumentov v karbolu pred operacijo. Potem se je razmahnila kirurgija. Aspirin se je pojavil pred sto leti, pred 90 leti salvarsan, ki je imel odločilno vlogo v boju s sifilisom. Čez dobrih deset let bomo praznovali stoletnico odkritja rentgenskih žarkov, ki so omogočili vpogled v bolno človekovo telo. Še leta potem, ko sem že bil zdravnik, smo pljučnico zdravili z zdravili za krepitev srca in za izkašljevanje, v injekcijah pa sta bila kinin in eterično olje. Prvi antibiotik sulfamidne vrste je bil rdeči prontosil. Pojavil se je 1935 in je delal čudeže pri gnojenjih. Pred izbruhom vojne smo dobili aliron, ki je pometel s kapavico. Penicilin smo začeli uporabljati šele v petdesetih letih, nato so prišli še tetraciklini in končno polysintetični in sintetični antibiotiki. Večkrat premišlujem, kako majhne možnosti so imeli zdravniki še pred dobrimi petdesetimi leti. Danes je precej drugače, postavljal pa so se nova vprašanja, ki jih prej ni bilo. Tragika, po drugi strani pa veličina zdravnika in njegovega dela je v tem, da ima opraviti z najpopolnejšo in hkrati najbolj zapleteno stvaritvijo Narave, s človekom.

Prišla sva do vprašanja o razmerju med telesom in dušo, med znanostjo in vero. Ozriva se najprej na nekaj od tistega, kar je o tem že napisano. Francoski pisatelj Jules Barbey d'Aurevilly (1808–89) je zapisal, da v družbi, ki postaja vse bolj materialistična, zdravnik postaja spovednik. Stoletje pred njim pa je znani materialist, baron Paul Henri Dietrich Holbach (1723–89), zapisal dobesedno: »Če bi se namesto na predsodke ozirali na izkustvo, potem bi medicina posredovala morali ključ človeškega srca in ko bi zdravila telo, bi bila lahko prepričana, da zdravi tudi duha.« – Kakšno je vaše spoznanje o razmerjih med dušo in telesom? V začetku novega veka je eden njegovih miselnih utemeljiteljev, Rene Descartes (1596–1650), medicini odmeril nadvse pomembno vlogo: »Duh je tako odvisen od ubranosti in dispozicije telesnih organov, da, če se sploh more najti sredstvo, po katerem bi ljudje postali modrejši in sposobnejši, kakor so bili doslej, ga je po mojem treba iskati v medicinski znanosti.« (Razprava o metodi, VI, 62)

Gre za izraz »vere«, da bo znanost izboljšala in predrugačila svet. Danes, ob koncu ali na vrhuncu novega veka, ko je v kibernetiki vloga znanosti izigrana do konca, se mnogi od nje odvrčajo in se zatekajo k veri kot viru modrosti. Kakšno je vaše videnje razmerja med znanostjo (medicina je znanost v službi človekovega zdravja) in vero?

Ko vas to sprašujem, se opiram še na enega Francoza, na Jeana Paula Sartra, ki pravi, da zdravniki, duhovniki, uradniki in častniki poznajo ljudi

tako temeljito, kot da bi jih sami naredili. Nemški mislec Arthur Schopenhauer pa je zapisal: »Zdravnik sprevidi človeka v vsej njegovi slabosti (Schwäche), odvetnik v vsej 'žlehtnobi' (Schlechtigkeit), duhovnik v vsej neumnosti (Dummheit).« – Gotovo je, da Žirovcev nihče ne pozna tako dobro kot tisti zdravniki in duhovniki, ki ste dolga leta skrbeli za njihov telesni in duševni blagor.

In ko sva že pri tem, omeniva še tisto, kar o zdravnikih piše v evangelijih. Ti so včasih ironični. Luka zapiše: »Zdravnik, sebe ozdravi.« (Lk 4, 23) Marko pripoveduje o ženi, ki je dvajset let krvavela. »Veliko je pretrpela od mnogih zdravnikov in porabila vse svoje premoženje, pa ji ni nič pomagalo, ampak se ji je celo poslabšalo...« (Mr 5, 26) Jezus sam pa je svoje poslanstvo primerjal z zdravnikom in rekel: »Ne potrebujejo zdravnika zdravi, temveč bolni. Nisem prišel klicat pravičnih, ampak grešnike.« (Mr 2, 17) Kaj torej na vse to porečete Vi?

Človek je duh, ki domuje v njegovih možganih. Telo in duh človekov sta neločljivo vezana drug na drugega. Počutje enega vpliva na počutje drugega in obrnjenost. Še pred pol stoletja so se zdravniki posvečali le telesnim boleznim, duši pa samo, če je zbolela v tolikšni meri, da je motila okolico ter je bila potrebna osamitev in obravnava v psihiatrični bolnišnici. Kar se je sicer dogajalo v duševnem življenju ljudi in bolnikov, se je reševalo samo po sebi, ali pa so stiske, strah in tesnobo reševali po svoje dušebrižniki, kakor so pač vedeli in znali. Pred 50 leti so se zdravniki vse bolj približevali spoznanju, da je za slabe terapevtske uspehe pri številnih boleznih kriva prav razbolela, trpinčena in neuravnovešena bolnikova osebnost. Med tovrstne motnje spadajo trdovratni glavoboli, visok krvni pritisk, zopni občutki pri motnjah ritma srca, rana dvanajsternika, boleznι ščitnice, sladkorna bolezen in, navsezadnje, tudi rak. Hiter tempo življenja je dodal svoje. Število bolnikov, ki so zatrjevali, da se počutijo bolne kljub negativnim izvidom številnih laboratorijskih preiskav, je naraščalo. Zdravniki so take bolnike sumničili, da se izogibajo delu, bolniki pa so izgubili zaupanje v zdravnike in njihovo delo. Še danes smo priča navalu bolnikov s funkcionalnimi motnjami. Zdravniki poznajo že vse njihove težave na pamet. Predpisujejo jim pomirjevalna zdravila, uspeha pa ni. Ga tudi ne more biti, če je vzrok v čudnih značajskih potezah bolnika, pa tudi v okolici, v kateri živi, v družini, soseski, na delovnem mestu in še kje. Bolniki so si zaželeli nekoga, ki bi jim verjel in oni njemu, ki bi jim prisluhnil in se zavzel zanje, jim z doslej neznano skrivnostno močjo pregal bojazen, strahove in tesnobo ter jim povrnil izgubljeni duševni mir in zdravje. Pojavili so se laiki, zdravitelci, alternativci, ki imajo s svojimi skrivnostnimi, objektivno nedokazljivimi postopki lepe uspehe prav pri takih, za šolsko medicino nerešljivih vprašanjih. Zdravniki se odzivajo na najslabši možni način. Namesto da bi sprejemljive metode alternativne medicine, kot so avtogeni trening, joga, meditacija, avto-sugestija in sugestija, psihoanaliza in psihoterapija, sprejeli, izučili terapevte te vrste, organizirali klube, kakršni so tisti pri zdravljenju alkoholikov, ter vodili zdravljenje in nadzorovanje bolnikovega zdravja, namesto vsega tega puščajo alternativce ob strani, nevedne in zato nevarne za bolnike, ki se jim zaupajo, preganjajo jih, namesto da bi se z njimi povezali in sodelovali v blagor trpečim ljudem.

Pa še nekaj. Režimi preteklega obdobja so si prizadevali uvesti brezosebno obravnavanje bolnika. Vsi zdravniki znajo enako, vsi delajo po isti doktrini ali, po domače, po istem kopitu. Vseeno je, komu pride bolnik v roke, povsod bo deležen enakega zdravljenja in zdaj je on na potezi, da se zdravi. Ja, bilo bi, če bolnik ne bi bil bitje, ki v stiski rabi koga, ki bi mu vzbujal in prebujal

zaupanje ter dajal občutek varnosti. Denimo, da bi res vsi zdravniki enako dobro obvladali svoj poklic in bi vsi delali po istem kopitu. Tudi v tem primeru bi bile razlike. Posebno pri prvem stiku z bolnikom, ko je treba vrednotiti znake bolezni. Videti iz nakazanih znakov, kaj bo nastalo iz tega in kje je najboljša rešitev za bolnika. Kdor hoče imeti dobre rezultate, se mora naučiti videti znake bolezni že takrat, ko šele nastajajo, jih pravilno ovrednotiti in ukrepati. Ne kaže čakati, da bodo vsi znaki dobro razviti, takrat bo prepozno. Včasih je treba tudi malo intuicije, šestega čuta, in v tem je čar poklica. Tudi pri načrtovanju zdravljenja se je treba osebno odločiti za najboljšo različico. Tako kot človek ni enak človeku, tudi človeški možgani niso vsi enaki, računalnik pa se v iskanju in razsojanju najboljšega ne bo mogel kosati s človeškim živim računalnikom – s človekovimi možgani.

Verujete v Boga?

Človek je zelo ponosen na svojo vrsto, ki je od vseh stvaritev narave najpopolnejša. Posebno je ponosen na svoj razum. Na svojo sposobnost mišljenja, čustvovanja, načrtovanja, razsojanja, urejanja, ustvarjanja. Tragika človeka pa je, da so njegov razum in njegovi možgani ter sposobnosti, ki iz tega izhajajo, programirani le za razmere, v katerih živi. Živi pa v svojem trirazsežnostnem svetu, ki mu doda kvečjemu še četrto dimenzijo: čas. Za njegovo spoznanje in izkušnjo velja, da nič ne nastane iz nič, vse se dogaja v prostoru treh razsežnosti, časovno pa vse poteka tako, da ima svoj začetek in svoj konec. Če se človek s takimi možgani in zmožnostmi, ki iz tega sledijo, loti globljih spoznanj in vprašanj, na katera zadeva, ni treba veliko in že se sreča z vprašanji, ki jim ni kos. Denimo: od kod je vse to, kar obstaja, če iz nič ni nič, in po naših izkušnjah je moral vse, kar obstoji, nekdo iz nečesa narediti. Tega je veliko, ne samo v naši neposredni bližini in okolici. Od kod planeti, zemlja, osončje in galaksije, kozmos in črna luknja in veliki pok, o katerem govorijo astronomi? Ni treba dolgo razmišljati in človeku se zamajejo tla pod nogami in pri njegovih spoznavnih sposobnostih mu ne kaže nič drugega, kot da prizna, da je nekje nekdo, neko bitje, po katerega volji vse obstoji. Bitje, ki obstoji samo od sebe, ki ni vezano na čas, ki prihaja iz neskončne preteklosti in izginja v neskončni prihodnosti. Vse to še ni nikakršna vera, je sad spoznanj človekovega razuma in njegovih zmožnosti. In če človek pride do takih spoznanj, sledi iz tega marsikaj. Najpomembnejše: Kakšen naj bo odnos človeka do tega bitja, kakšen pomen ima vse to in kaj to bitje od človeka po našem razumu pričakuje. Vsaka civilizacija si je skušala po svoje odgovoriti na ta vprašanja. Nanje odgovarjajo teologi. Pa ni treba, da bi iskali probleme tako daleč.

Začnimo kar pri samem sebi: Kaj je človek? Če malo pomislimo, pridemo do sklepa, da tisto, kar je v vsakem izmed nas in kar lahko za sebe reče: to sem pa jaz. Dokaz za to, da obstajam, pa je, da mislim. Do tod, mislim, da ne bo pomislekov. Potemtakem je človek duh, ki prebiva v telesu, bolj natančno: v možganih. Zavest je vezana na brezhibno delovanje človeških možganov. Zadosti je, da možgani ne dobijo sveže krvi – hrane in kisika, in že človek v trenutku izgubi zavest; po treh minutah pa duh dokončno zapusti možgane in se ne vrne več. Dogodi se, da komu z oživljanjem povrnejo življenje, a le telesno; duh se v okvarjene možgane ne vrne več in če ustavijo umetno hranjenje, umre tudi telo. Iz biologije vemo, da je začetek življenja v oplojeni jajčni celici. Celica, čeprav zarodek življenja, gotovo še ne misli. Tudi zarodek še ne misli, tako dolgo, dokler se z razvojem možganov ne ustvari take razmere, da se v njih lahko naseli duh. Iz vsega tega bi sledilo, da je duh človekov vezan na neko kemično in fizikalno dogajanje v možganih. Če ta

dogajanja, denimo, zaradi izčrpanosti, potekajo plitveje in upočasnjeno, človek postane zaspan; če možgani ne dobijo zadosti krvi, človek omedli; če pa prekinemo dovod sveže krvi v možgane, v hipu izgubi zavest in po treh minutah takega stanja se, kot rečeno, ne zbudi več, duh se v tako okvarjene možgane ne vrne. Človek se ni mogel nikoli sprijazniti z mislijo, da je z odhodom duha človekovega iz telesa vse končano. Tudi to uganko jemljejo v svoje roke teologi.

Po vsem tem modrovanju mi, prosim, dovolite še eno zelo »konkretno« vprašanje: kakšna je vaša skušnja z ženskami?

Kakšne so moje izkušnje z ženskami? Še prva leta mojega dela v Žireh ženske srednjih let in starejše niso bile zaposlene. Spominjam se jih, kako so prihajale zaradi »živcev«. Vedele so, da nisem slab človek in da se z menoj da brez skrbi pogovoriti, pa tudi mene je zanimalo, od kod izvirajo njihove težave z glavo, srcem, spanjem in marsikatera mi je odprla svoje srce. Kako je že celo življenje zapostavljena; kako nikogar ne skrbi, ali se bo z otroki pretolkla iz meseca v mesec; kako vse sloni le na njenih ramah; koliko dela ima čez dan, ponoči pa kleklja, da ima zjutraj za najnujnejše – potem pa pride mož domov in ji zabrusi v obraz, naj bo le tiho, saj je on tisti, ki jo redi. No, danes je za ženske veliko boljše. Imajo vse, kar imajo moški, pa še mnogo več: so žene, matere, gospodinje, negovalke, vzgojiteljice, ponekod pa pozno zvečer še mučenice in še bi se kaj našlo. Danes se dobijo knjige, v katerih se lahko moški in ženske z malo truda poučijo, kako različne duše imamo. Žrtve so po navadi ženske s svojo nežno in čutečo dušo. Moški ne more niti zdaleč slutiti, kaj vse lahko žensko moti in žali. V mladih letih sem si nabiral prakso in izkušnje v ljubljanski porodnišnici. Popoldne ob štirih je bila vizita pri ženskah, ki so že rodile in so ležale pri nas še nekaj dni za vsak primer, če bi bilo kaj narobe. Tam je ležala lepa mlada žena, ki je pred dvema dnevoma rodila ljubko deklico. Porod je potekal malo bolj na trdo in zaslužila si jo je. Bila je vsa objokana. Na moje prigovarjanje mi je povedala, da je mož inženir in da jo je obiskal. Opravil je na hitro. Deklice ni niti pogledal, pa prav njemu je podobna, namesto slovesa pa ji je zagotovil, da bo od desetih, ni vrag!, kateri tudi sin. Res da kdo ve kaj o teh rečeh v tistih časih kak inženir ni mogel vedeti. Najbrž je bil prepričan, da je pri tej stvari sam prispeval dober material, iz katerega bi se bil lahko rodil tudi sin, če bi se še žena malo potrudila; a ona je vse pokvarila. Le kaj bodo zdaj rekli njegovi kolegi, ki imajo sinove, on pa le deklico. Ja, ja, bi rekel Ciril Zlobec, lepo je biti ženska, je pa težko.

Pijanci, kvartavci in ženskarji res ne bodo videli nebeškega kraljestva?

Da pijanci, kvartavci in ženskarji ne bodo videli nebeškega kraljestva? Ni lahko biti dober pijanec, kvartavec ali ženskar. Delo je naporno in dobri Bog bo za gotovo poskrbel tudi za te ljudi. Če se mu bo zdelo, da niso ravno za v nebesa, se bo dobilo kaj v kakem prizidku ali bungalovu.

Skoraj bi pozabila na politiko; kaj ste po političnem prepričanju?

Za politiko nisem imel nikoli kakega posebnega daru. Poleg tega sem že zgodaj bral dnevno časopisje in bolj ko sem odraščal, bolj mi je postajalo jasno, kakšni ljudje so med politiki in kakšne so njihove težnje. V stari Jugoslaviji je bilo veliko politikov vpletenih v javne goljufije in grabež državnega denarja, v korupcijo, so rekli takrat. Drugi so bili bolni značaji, fanatiki in zagrizenci, z bolnimi goni po uveljavljanju, megalomanstvu, s slo po upravljanju, besedičenju in nastopaštvu. Še tisti, ki teh napak niso kazali tako očitno, so postali sumljivi prav zato, ker so morali sedeti skupaj z ljudmi take vrste. Nikoli nisem pripadal nobeni stranki. Zmeraj pa sem se zavedal, da me je rodila slovenska mati. Delo, poštenje in svetost mojega poklica – to so bila temeljna načela mojega življenja.

Kako ste doživljali komunizem? V mislih imam dvoje: vaše osebno počutje pod njim in vaš načelni odnos do njega. Je bil res povsem zgrešen?

S komunisti študenti sem prišel v stik takoj prva leta na univerzi. Čeprav smo bili dobri prijatelji in kolegi, mi ni bila vseč njihova zagrizenost in nepristopnost za dialog; iz vsake besede, ki so jo izgovorili, se je že iz tona čutilo, da se v ljudeh nabira nekakšna grozeča energija, ki se bo nekoč sprostila in rušila vse pred seboj, ne da bi koga poznala. Ni mi bila vseč njihova mračnost in maščevalnost. Komunizem je bil zame kabinetna »pogruntavščina«, neuresničljiva utopija. Ni upošteval zakonov Narave, ne različnosti osebnosti in značajev ljudi, ne gensko zasidranih lastnosti v ljudeh. Domneva je bila, da se bo vse uredilo s prepričevanjem, če ne s tem, pa s silo. A uredilo se bo! Kdor se kljub vsemu ne bo vključil, bo že videl. Karl Marx je v svojem kabinetu preučeval nezdrave pojave in nezdrave razmere v kapitalizmu. Napisal je slovito delo Kapital. Iz njega je sledilo, da je vse v temeljih preživeto in nezdravo. Zato je treba vse porušiti do tal. In to ni bilo težko. Pomagala je prva svetovna vojna v Rusiji, druga pa v evropskih državah, sosedah Sovjetske zveze. Težava je nastala, ko je revolucija opravila svoje in ko je bilo treba začeti graditi. Karl Marx je napisal samo prvi del Kapitala, na drugega, v katerem bi bili napotki za graditev, pa je pozabil. V Rusiji so se zatekli k staremu, preizkušenemu načinu: sili, strahovladi in likvidacijam. Pri nas smo se kot dobri učenci držali sovjetskega načela: iztrebiti in množično likvidirati nasprotnike. Kako graditi, pa nam dolgo ni bilo jasno. Dokler nam ni šinilo v glavo: rešitev je v neuvrščenosti in samoupravljanju. Kako nam je uspelo in kaj, to smo videli in tudi občutili. Pripomnim naj le, da smo najprej zgradili pekel na Golem otoku, raja pa nismo uspeli. Sicer pa: kaj hočemo, ljudje smo pač samo ljudje.

Kako sem doživljal komunizem? Nikoli nisem imel na vesti nič takega, da bi me lahko kdo sumničil ali preganjal. Povedati pa moram tudi, da so mi bili Žirovci, tudi komunisti, ves čas zelo naklonjeni.

Kako doživljate sedanje doganje jugovzhodno od nas, zlasti na Balkanu?

Med tam živečimi različnimi narodi že stoletja tli atavistično sovraštvo. Krvoločnost, azijatstvo, primitivizem. Malo se ve o izvoru Hrvatov in Bosancev. Vemo, da se je na meji z njimi ustavil vpliv Bizanca, pravoslavja, cirilice. V srednjem veku se je v Bosni razširila vera bogomilov. S prihodom Turkov so izginili bogomili, pojavili so se poturčeni muslimani. Nemci so iz njih sestavili SS divizijo Handžar. Je res, da so ti ljudje (Muslimani) potomci Vzhodnih Gotov – kot to domnevajo nemški zgodovinarji? Kdo bi vedel?

In za konec še čisto vsakdanje vprašanje: kako živite zdaj, ko ste v pokoju?

V začetku me je res motilo, da sem kar čez noč iz zdravnika postal nekdanji zdravnik. Nekaj let sem še vodil materinsko posvetovalnico. Zdaj se le še redko kdo spomni, da sem bil kar 36 let zdravnik v našem kraju, po navadi je to kak sosed. Imam pa že več kot deset let skoraj vsak mesec zdravstveno predavanje na našem radiu. Prav skrbi me, da so se me ljudje že naveličali. Kmalu zatem, ko sem »izpregel« iz dela v ambulantni, sem si poiskal novo področje dela, drug način življenja. Žena mi je prepustila del svojih opravil in to v obojestransko zadovoljstvo. Za telesno kondicijo skrbim zjutraj, ko sopiham v Goropeke, zvečer pa še z razgibavanjem. Človek v mojih letih ni »sodoben«, če ga še ni obiskal infarkt. Tudi mene je in tega je že osem let. Zdravim se čisto alternativno: vsako jutro skodelica glogovega čaja in česen proti poapnjenju žil. Posebno sem vesel, ker so ljudje čisto pozabili, da sem od drugod, iz uvoza in še zdravniško izučen. Pozdravljamo se po šofersko, spregovorimo besedo ali dve, si potožimo, kje nas kaj boli in že nam je lažje.

*Dr. Karel Bernik
z žlikrofi, ki jih je
naredil sam,
avgusta 1983.
Foto: Marija Stanonik*

Zadnje čase se mi prijazno nasmehne celo mladi rod in reče besedo v pozdrav. Najlepše od vsega pa je, če gre človek rad domov – ker ve, da ga čaka topel in prijazen sprejem.

Pisati o sebi, o svojem delu, posebno, če si zdravnik, je občutljiva zadeva. Zato sem z odgovori odlašal in jih pisal precej dolgo. Vrh tega sem take vrste človek, da sem v življenju raje gledal v prihodnost. In še veliko je tega. Imel sem zares razgibano in zanimivo življenje... Pa mogoče še drugič kaj.

Gospod doktor, najlepša hvala za izčrpne odgovore.

Pogovor je nastal v Žireh poleti in jeseni 1992.

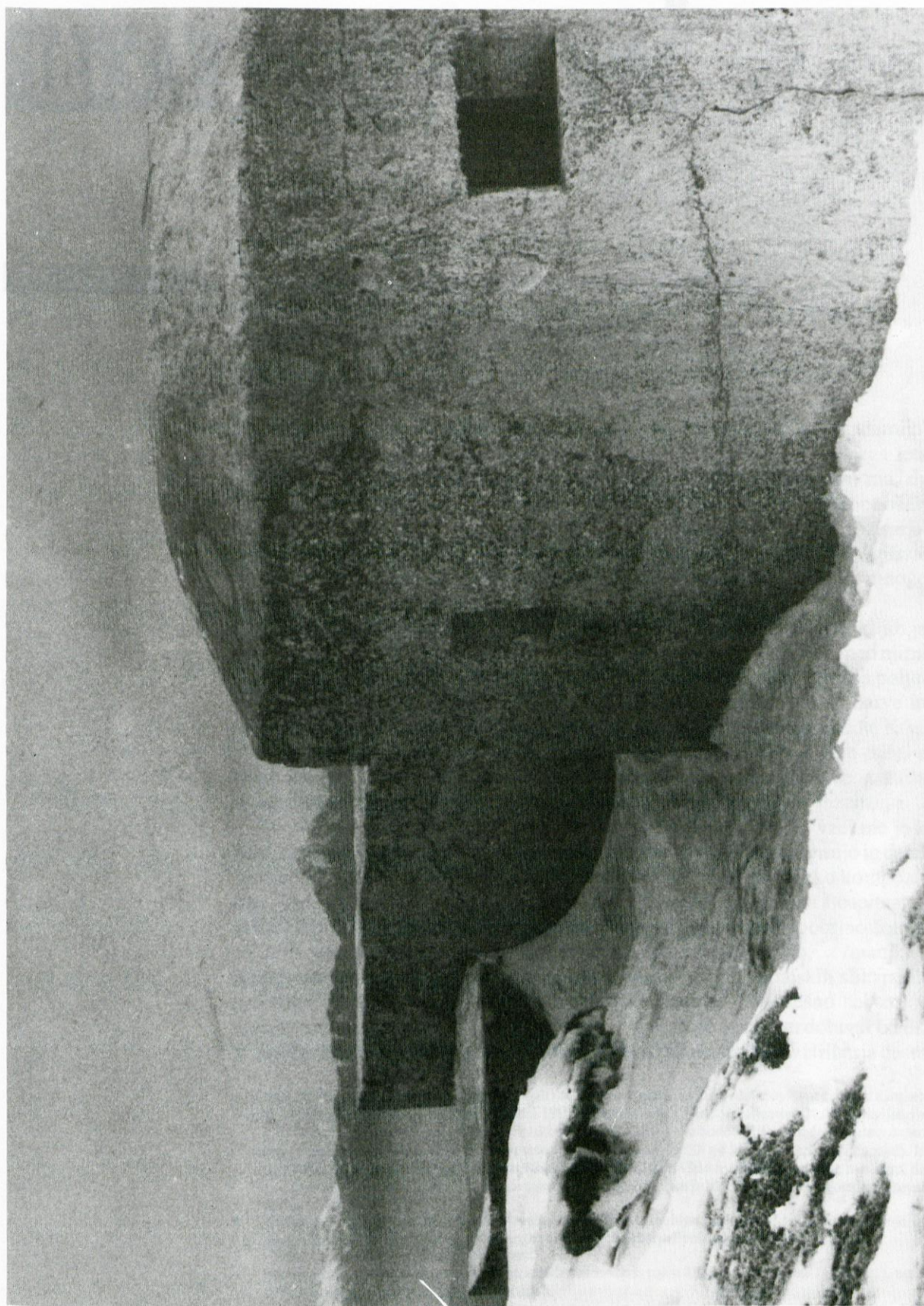

Foto: Franc Temelj

SLIKAR FRANJO KOPAČ 1885-1941

Franjo Kopač

Spomini na študentovska in vojaška leta (1908–15)

NA DUNAJ

V šoli sem dobro napredoval in odločil sem se, da grem na akademijo. Kako bo s podporo, na to nisem mislil! Ko se je bližal konec šolskega leta 1908/09¹, me vpraša prof. Vesel², za kaj sem se odločil. Odgovorim mu, da grem na Dunaj in da mislim postati slikar. Nasmehne se in reče: »Kakor hočeš, ali po mojem mnenju bi storil pametneje, če bi stopil v kako tovarno za risarja. Imel bi službo in ne bi se ti bilo treba prerivati in stradati po svetu. *Die grösste Kunst ist von der Kunst zu leben*,³« mi je rekel v slovo in mi zaželel mnogo sreče.

Obrtno šolo sem imel za sabo. Kaj zdaj? Doma sem slikal kopije, ki jih je naročil nadučitelj, in nekaj zaslužil. Naslikal sem še nekaj drugih slik, med njimi šiviljo – mojo sestro v narodni noši. Očetu sem pomagal šivati in delal na polju, doma in pri sosedih. Očetu ni bilo po volji, da sem posedal, packal barve in kradel Bogu čas. K meni na obisk je prišel Sterle⁴ in sva malo veseljačila. Kdaj pa kdaj sem se tudi malo stepel, a brez večjih posledic. Pozneje sem odšel s Sterletom v Cerknico in tam ostal tri tedne. Veliko sva prehodila in se spustila v vse dostopne podzemeljske jame. Kopala sva se in lovila ribe v jezeru.

Sterle je bil že prejšnje leto na Dunaju, kjer je imel sobico, in vzel me je k sebi, dokler nisem našel svojega stanovanja. Vpisal sem se na akademijo in delal sprejemni izpit. Pri izpitu sem risal glavo po naravi in načrt za neko kompozicijo. Cela procedura je trajala dva dni, nakar sem bil sprejet kot hospitant v oddelku prof. Griepenkerla. Obenem sem se vpisal še na umetnoobrtno šolo k večernemu aktu. Predavali so nam: o perspektivi Caspar Niemann, ... /manjka/. Ves prosti čas sem presedel v akademski biblioteki in po dunajskih slikarskih galerijah. Stanovanje sem si našel blizu Schönbrunn; podstrešno sobico, v kateri sem spal skupaj z dvema delavcema. Od časa do časa sem dobival od dr. Ivana Tavčarja po deset kron in od ljubljanskega župana dr. Ivana Hribarja deset

1 Prvi del slikarjevih spominov, objavljen v ŽO št. 18 (str. 24–50), se je končal z opisom začetka njegove vojaške službe v Trstu in na Dunaju jeseni 1902, ko mu je bilo 17 let. Nadaljevanje, ki je objavljeno v tej številki, pa se po naši oceni začneja s šolskim letom 1907/08, ko je bodoči slikar končal Umetnoobrtno šolo v Ljubljani. Njegovi spomini na vmesna leta niso ohranjeni (ali pa jih morda sploh ni napisal). Iz reportaže, ki je bila pod naslovom Slikar Kopač objavljena 20. 3. 1924 v dnevniku Jutro, je razvidno, da se je po vrnitvi iz vojske obetajoči risar še enkrat podal v ljubljansko šolo, vmes pa se je pogosto zadrževal doma, v Žireh.

2 Gre za prof. Josipa Vesela, ki je na Umetnoobrtni šoli v Ljubljani poučeval dekorativno risanje in umetniško oblikoslovje – in ne za znanega slovenskega slikarja Ferda Vesela.

3 »Največja umetnost je od umetnosti živeti.«

4 Franjo Sterle, slikar in risar ter Kopačev mladostni tovariš, rojen 1889 v Dolenji vasi (Cerknica), umrl 1930 v Londonu, kjer ga je podrl motociklist.

Gorenjska narodna noša

(Risal F. Kopač.)

*Franjo Kopač,
Ilustracija iz Koledarja
Mohorjeve družbe za
leto 1915.*

kron mesečne podpore. Sterle je prejemal od doma nekaj več. Kosil sem v ljudski kuhinji, zajtrk in večerja sta odpadla. Enkrat se je omenjena podpora nekje zakasnila in tri dni nisem ničesar zaužil. Bil sem že tako lačen, da nisem več razložil, koliko je ura na stolpu. Sterle je bil tudi že suh. Tretjega dne popoldne pa dobiva oba hkrati vsak svoj denar. Najprej sva se najedla, da je bilo treba pas odjenjati, potem sva pa dva dni in dve noči izborno živela; ko je zaloge zmanjkalo, sva začela po stari navadi spet – stradati. Jeseni sva hodila ob lepih popoldnevih na Galovec⁵ grozdje krast. Eden je stal na straži, drugi je obiral. Nabrala sva si navadno za več dni zaloge. Kos kruha in malo grozdja – to je bila največkrat večerja, včasih pa tudi kosilo. Pozneje sem se seznanil z nekim kranjskim kostanjarjem in pri njem jedel odličen kostanj na kredit.

S Sterletom sva si kupila lepe rdeče turške fese ter moško hodila z njimi po Dunaju. Pogovarjala sva se navadno v najinih domačih narečjih. Jaz sem jo tolkel po žirovsko, on je pa po cerkniško zavijal. Še rojen Slovenec bi naju težko

⁵ Gre mogoče za slov. različico imena Kahlenberg, vinorodnega hriba severno od Dunaja.

razumel, drugi pa so sploh mislili, da govoriva turško. Tako sva imela še več ugleda!

Na Gornjem Štajerskem je že več let bival materin stric Tone. Delal je najprej v rudokopu, pozneje se je oženil in začel trgovati s čevlji, ki jih je naročal v Žireh in so bili znani kot prvovrsten izdelek. Privarčeval je precej denarja. Imel je sina Johana in hčer Johanco. Nekoč so nas bili prišli obiskat. Stric je imel zlato uro, meni pa je dal tolar za pet kron. Bratranec in sestrična nista znala prav nič slovensko, samo nemško sta žvrgolela. Dalj časa so ostali v Žireh. Pozneje so šli še v Gorico in Trst. Stric je tudi mene vzel s seboj in videl sem morje, kar je bilo za tiste čase nekaj, česar si ni mogel vsak privoščiti.

Na Dunaju mi je čedalje bolj trda predla. Podpore nisem imel nobene in pri najboljši volji ni bilo več mogoče shajati. Raznim fotografom sem retuširal povečane fotografije, za katere so dobili od osem do deset kron, meni pa dali le dve. Po naročilu sem naredil neko diplomu in to je bilo vse. Bilo je čedalje huje in stradati nisem mogel več. Nekajkrat sem pisal gospodoma Tavčarju in Hribarju, ki sta mi nato nekaj poslala, od doma pa nisem dobil nič. Tudi Matilda mi je včasih kaj malega poslala. Njena sestra Karolina je služila v neki restavraciji za kuharico in tam sem včasih polizal kak lonec. Vseeno ni zneslo. Za stanovanje sem bil že dva meseca dolžan. Tedaj se spomnim strica Toneta v Eisenerzu⁶ na Štajerskem in ga sklenem obiskati. Pa nisem imel denarja za vlak. Vsa moja prtljaga je bila sestavljena, razen iz obleke, ki sem jo imel na sebi, iz dveh srajc, enih volnenih in enih spodnjih hlač ter dežnika. Poizvedel sem na kolodvoru, da stane vlak od Dunaja do Eisenerza dve kroni, ki jih pa nisem premogel. Ukrenil sem drugače. Oblečem vse perilo, hlače zavijem v papir, dežnik pa pustim gospodinji za stanovanje ter se napotim k mojemu kostanjarju in mu prodam hlače za dve kroni. Nato grem na kolodvor, kupim vozni listek do Eisenerza in se mrzlega januarskega večera po francosko poslovim od Dunaja. Ob osmi uri zjutraj je prišel vlak v Eisenerz. Strica na moje veliko presenečenje nisem našel doma. Odšel je bil k hčeri, omoženi v Vordernbergu⁷. Vrnem se na kolodvor, kjer je prav tedaj stal vlak, namenjen v Vordernberg⁷. Bil sem brez počenega groša. Moško stopim v vlak in se veselo odpeljem z zobato železnico navzgor. Malo pred vrhom pride sprevodnik ščipat listke. Mene malo pogreje, ko se spomnim, da ga nimam; in denarja, da bi ga plačal, tudi ne. Rečem mu, da nimam listka. »*Macht nix! I hob no welche*,«⁸ odvrne, vzame listek, ga preščipne in mi ga poda. »*Eine Krone neinzk bitte!*« Debelo me pogleda, ko mu povem, da sem suh kot poper. In povem celo zgodbo, da se peljem k stricu, ki ga nisem našel doma. Strašno je robantil nad mano, zakaj mu nisem prej povedal, da nimam s čim plačati listka, ki ga je že preščipnil. Ko se pripeljemo v Vordernberg, zagledam strica, ki kot nalašč stoji na postaji. Pokažem ga konduktarju. Ta gre k njemu in nekaj časa krili pred njim z rokami. Stric mu nato odšteje nekaj drobiža. Tako sem bil odkupljen in sem smel zapustiti vlak. Stric je bil presenečen, ko sem ga tako iznenada obiskal. Ni vedel, da sem na Dunaju in tako sem mu moral najprej vse razložiti. Pri sorodnikih sem potem ostal cel teden in se hodil sankat po cele dneve. Čez sedem dni se je stric namenil domov in tudi sam sem moral misliti na odhod. Rekel sem jim, da grem nazaj na Dunaj. Kako bom to izpeljal brez denarja, pa nisem vedel. Poslovim se od vseh. Stric me pospremi na kolodvor in mi stisne v roko desetak in z njim rešitev iz mučnega položaja. Odpeljem se proti Leobnu, tam pa se

6 Eisenerz je rudarski trg na Gornjem Štajerskem severozahodno od Leobna, med pogorjema Eisenerzer in Hochschwab.

7 Vordernberg, kraj na Gornjem Štajerskem južno od Eisenerza in severno od Leobna.

8 »Nič ne de, jih imam še nekaj... Eno krono, prosim!«

namesto na Dunaj obrnem proti jugu. Matilda je bila po naključju doma in šel sem obiskat še njo. Pri svoji nevesti in bodočem tastu sem ostal štirinajst dni. Risal sem svoje bodoče sorodnike, zaslužil par kronic in jo nato z vlakom odpihal domov.

Doma me niso bili posebno veseli, ker sem spet enkrat obesil šolo na klin. Edino mati je upala, da ostanem doma in se poprimem dela. Tako so mi svetovali vsi in mi prigovarjali, naj me že enkrat sreča pamet, da se odpovem potepanju in stradanju po svetu ter posvetim poštenemu delu. Nekaj časa sem res šival pri očetu in kmalu začel po stari navadi veseljačiti. Naslikal sem zagrinjalo za gledališki oder v sokolskem domu. Brezplačno, le hrano in pijačo sem imel plačano pri Bahaču, kar tudi ni bilo malo, saj sem delal kar tri mesece. Bilo je res veliko, 5 × 3 m. Dokončano delo je videl slikar Ivan Vavpotič, ki je bil takrat profesor na idrijski realki in se je o delu pohvalno izrazil, rekoč, da sem pogumen, ko se lotim tako ogromnega dela. Slika na zagrinjalu je predstavljala Majko Slavo na prestolu, ki jo pozdravljajo sokoli, s Prago in Ljubljano v ozadju. Svetoval mi je, naj grem na akademijo v Prago in mi obljubil priporočilno pismo za profesorja Bukovca. Njegov predlog sem brez oklevanja sprejel.

Slovó od doma.

(Risul F. Kopač.)

*Franjo Kopač,
Ilustracija iz Koledarja
Mohorjeve družbe za
leto 1915.*

V PRAGO

Prišel je čas odhoda v Prago, denarja pa nisem imel nič več kot za pot v Ljubljano. Vseeno sem zavil svoje risbe in pogumno odrinil. Šel sem k Vavpotiču, ki mi je izročil pismo za Bukovca. Nekaj denarja sem dobil od dr. Tavčarja, od župana Hribarja in od dr. Zarnika. Bil sem na konju. Denarja sem imel več, kot je bilo treba za pot do Prage. Kako bo tam, me ni skrbelo. Jemal sem slovo od ljubljanskih znancev in znank in skoraj bi bil vlak zamudil. Na južnem kolodvoru kupim listek za Prago in se odpeljem proti Gorenjski in dalje skozi jeseniški predor na Koroško. Celo pot sem spal, v Rožnem dolu⁹ na Koroškem me prebudi sprevodnik in zahteva listek. Ko mu ga dam, mi reče, da ni veljaven. Presenečen ga vprašam, zakaj. Odvrne, da velja za južno železnico čez Dunaj, tukaj pa da je državna železnica. Nehote sem se moral izkrcati in počakati vlak iz Celovca, da me odpelje nazaj, od koder sem prišel. V Ljubljani sem zamenjal kurnike in šlo je prek Štajerske na Dunaj in v Prago, kamor sem prispel brez kake nezgode. Bilo je krasno jesensko jutro, ko sem šel s kolodvora v mesto. Vsega denarja sem imel točno 16 kron, ko me je sprejela matička Praha v svoje okrilje.

Kot pošten Kranjec si najprej ogledam, kje bog roko ven moli, da se po dolgi vožnji okrepčam. Ker nisem znal češko, začnem z gostilničarjem govoriti nemško. Vpraša me, od kod sem, in mu povem, da sem Slovenec s Kranjskega. Čudil se je, da govorim nemško in zakaj ne slovensko, da me bo že razumel. Pove mi, kod naj grem, da pridem do Vltave in potem čez most na Letno, kjer mi bodo že pokazali, kje je akademija. Veličasten vtis so name napravili Hradčany. Takoj mi je bilo bolj všeč kot na Dunaju. Na akademiji poiščem prof. Bukovca¹⁰ v njegovem ateljeju. Predam mu Vavpotičevo pismo ter moje risbe in spričevala. Reče mi, da me v splošno slikarsko šolo ne more sprejeti, ker sem prestar; imel sem tedaj že 24 let,¹¹ v splošno slikarsko šolo pa so sprejemali samo do 21. leta. Reče mi, naj počakam do 10. ure, da pride rektor prof. Hynais¹². Mogoče me bo on sprejel v svojo šolo.

Medtem mi je prijazni Bukovec razkazal svoj zasebni atelje. Ob 10. uri pride majhen in debel gospod s sivo brado, debelo cigaro v ustih in s cilindrom na glavi. Bil je bolj podoben kakšnemu bogatemu trgovcu kot slikarju. Bukovec me predstavi in reče, da želim vstopiti v njegovo specialno šolo. Povabi naju v svoj atelje, kjer mi reče, naj mu pokažem svoja dela. Dolgo si je ogledoval moje risbe in z Bukovcem sta govorila francosko, da ju nisem razumel. Naposled mi reče, naj pridem naslednjega dne ob 8. uri v njegovo šolo; tam najdem že postavljen model in naj začnem risati z ogljem žensko glavo v naravni velikosti. Odleglo mi je in upal sem, da skušnjo prestanem.

Potem sem si šel ogledat mesto. Na Prikopih srečam nekega bivšega so-stanovalca iz Ljubljane, ki je v Pragi obiskoval trgovsko akademijo. Povabi me k sebi (stanoval je v Karlini), rekoč: »Danes lahko prespiš pri meni. Jutri se ogledava za kakšno sobo, zvečer pa greva v cirkus, če hočeš.« Bil sem za to. On je bil že drugo leto v Pragi in je dodobra poznal vse njene mikavnosti. Najprej sva šla v Slovensko akademsko društvo, kjer mi je oskrbel 20 kron podpore. Drugi dan kupim za risanje potrebne stvari in se odpravim na aka-

9 Avtor misli verjetno na postajo Podrožca (Rosenbach) na koroški strani karavanškega železniškega predora.

10 Vlaho Bukovac (Cavtat, 1855 – Praga, 1922), hrvaški slikar, najprej realist, pozneje je slikal »akademsko virtuosne ali sladkobno dekorativne portrete« in se naposled približal impresionizmu.

11 Po tem podatku lahko sklepamo, da je Kopač prispel v Prago na jesen 1909. Prim. op. 1.

12 Vojtech Hynais (Dunaj, 1854 – Praga, 1925), češki slikar, realist. V mladosti je prijateljeval s slovenskima slikarjema Janezom Wolfom in Janezom Šubicem.

demijo. Vrtar Bohaha mi pokaže Hynaisovo šolo. Ko vstopim, se ogledam okoli sebe. No, tu se bo pa lepo risalo, si rečem. Na sredi velikega ateljeja s stekleno streho je sedela na podiju gola ženska, okoli nje pa je deloma risalo, deloma slikalo osem bodočih tovarišev, ki so bili sami odrasli in veseli fantje. Vprašajo me, kaj želim. Povem jim, da bom polagal izpit ter da ostanem med njimi, če se mi posreči zadovoljiti Hynaisa. Vsi po vrsti so mi segli v roko. »*Pekne vytam! Nazdar! Ma úcta! Te bule, vo co de* itd.¹³ Slikali so tako lepo, da sem jim zavidal njihovo delo. Pogum mi pa ni upadel. Še spodbudilo me je.

Začnem risati, kakor sem vedel in znal. Delal sem do opoldne in šel na skromno kosilo. Popoldne ob dveh sem bil spet na svojem mestu. Delo mi je šlo dobro od rok in do štirih popoldne sem končal glavo. Po mnenju tovarišev je bila dobra. Grem v najbližjo gostilno na pivo. Pri mizi je sedel starejši gospod, pozdravim ga in prisedem k njemu. Začneva seveda po nemško in tudi mislil je, da sem Nemec, ker sem bil po štajersko oblečen: turistovska obleka, zelene nogavice, težki okovani čevlji in neobhodni krivci. Ko mu povem, da sem Slovenec iz Ljubljane, mi pove, da pozna jeseniško železarno; od tam dobiva železo Bowerijeva tovarna, v kateri dela. Ob dobrem pivu in v prijetnem razgovoru nama je čas hitro potekel. Naenkrat stopi v gostilno brhka gospodična in reče: »*Tatinku, pujd večeret.*« Bila je njegova hči Boženka. Gospod me predstavi, nakar me začne tudi ona spraševati, od kod sem. Ko ji povem, odvrne: »Vidi se Vam, da ste tujec.« Vpraša me, ali grem zvečer v cirkus. Rekel sem ji, da sva že dogovorjena s tovarišem Slovincem. »To me bo veselilo, da se z njim seznanim.« Začne mi praviti, da pozna več Slovencev, ki so bili na jubilejni razstavi, kjer je ona imela paviljon. Ob slovesu sem ju spremljal do vrat; stanovala sta ravno nasproti gostilne. Potem grem poiskat tovariša. Po večerji se odpraviva v cirkus. Kupila sva sedala, da sva bila bolj nobel! Po naključju sva imela sedeža ravno zraven moje znanke iz gostilne. Moj tovariš se je čudil: »Kaj si se že seznanil, pa še ogrel se nisi v Pragi!« Odvrnem mu: »Ali me ne poznaš, pri meni gre hitro!« Predstavim ji svojega tovariša, ki je že malo lomil češko, midva pa sva govorila nemško. Zraven nje je sedela njena teta Ruža, okrogla gospa mojih let. Po predstavi nas povabi teta Ruža k sebi domov na Kraljeve vinohrade, kjer nas je pogostila z vsemi mogočimi likerji in cigaretami. Pri moji novi znanki sem kmalu dobil trdna tla! Še isti večer je pri slovesu v temi za vrati cmoknil prvi poljub in dogovorila sva se za prihodnji dan. Tako sem bil z uspehom prvega dne bivanja v Pragi povsem zadovoljen.

Drugo jutro sem bil že spet na akademiji in čakal Hynaisa, da mu pokažem delo prejšnjega dne. Nič ni rekel, ampak mi je naročil, naj narišem še cel akt. Zagrizel sem se spet v oglje in risal cel dan, dokler ni bil model na razpolago. Zvečer sva imela sestanek z Boženko. Na njeno vprašanje, ali sem sin bogatih staršev, ko grem tako daleč študirat, odgovorim, da sem odgovoren sam zase. Povabila me je domov. Seznanil sem se z njenimi starši, bratom in sestro. Prišel sem potem še večkrat. Postregli so mi navadno s knedlički, pospravil sem jih ogromno, posebno če je še kaka tolsta gos kljuvala zraven.

Akt sem dokončal v splošno zadovoljstvo. Potem mi je dal Hynais nalogo, da narišem načrt za sliko Delo na polju. Narisal sem naše slovenske kmetice pri kopanju krompirja. Vse skupaj sem delal ravno teden dni. Hynais je bil v splošnem zadovoljen in me je vzel v svojo specialno šolo. Zapisal sem se k nemškemu predavanjem; rekli pa so mi profesorji Čehi, naj se zapišem k češkemu,

13 Lepo pozdravljeni! Živio! Klanjam se! Hej ti, dajmo ga!

*Franjo Kopač,
Ilustracija iz Koledarja
Mohorjeve družbe za
leto 1915.*

Za Marijin praznik.

(Risa: F. Kopač.)

saj sem vendar Slovan. Bilo bi sramotno, če bi na češki slikarski akademiji Slovenec obiskoval nemška predavanja. Odgovoril sem, da ne razumem češčine. Se boste že priučili, je bil odgovor. Tako sem obiskoval oboja predavanja: češka, da sem se učil jezika, in nemška, da sem razumel, za kaj gre!

Z Boženko sva se sestajala malone vsak dan in najino znanstvo se je prelevilo v vročo ljubezen. Preskrbela mi je stanovanje v isti hiši, v kateri so živeli njeni starši. Ko bi nje ne bilo, bi moral študije opustiti. Denarja nisem dobil od nikoder. Z mojim znancem iz Ljubljane sva napravila sem in tja po starem ljubljanskem receptu obhod okoli praških doktorjev, da se je dobila kakšna kronica. Nekoč sva bila oba brez ficka. Na vse načine sva tuhtala, kako bi se kaj dobilo, vročina je bila velika, lakota in žeja pa še hujši. Nič pametnega nama ni prišlo na misel; zato sva stopila v najbližjo restavracijo ter naročila jedi in pijače. Šele ko sva potolažila kruleča želodca, sva začela premišljevat, kako se bova izkopala iz nastale zagate. Tovariš mi je povedal, da pozna v bližini usmiljenega zdravnika, ki mu je že večkrat odrinil kakšno krono. Odšel je do njega, jaz pa sem ostal zastavljen v gostilni in cedil pivo naprej. Dolgo ga ni bilo; medtem sem izpraznil že tri vrčke in začelo me je skrbeti, kaj bo, če ga ne bo. V najhujšem primeru bi se na kak način že izmazal iz gostilne. Čez eno uro se tovariš vrne ves vesel in prinese pet kron, za one čase precej denarja. Moško poravnava račun, ki ni znašal veliko nad krono, nakar oddideva naprej pit na zdravje naših severnih bratov.

Boženka je večkrat ostala pri svoji teti Ruži na Vinohradih. Ko sem hodil k njej, sem moral večkrat po ovinkih čez Karlov most, kjer je bil prost prehod. Drugod je bilo treba plačati krajcar mostnine, tega pa največkrat ni bilo. Njenim staršem ni bilo pogodu, da se je Boženka zaljubila v praznožepega študenta, ki je imel pred sabo še nekaj let študija in tudi sam ni vedel, kako bo živel. Vendar je Boženka napravila trden sklep: ta ali pa nobeden! Zaradi tega je večkrat prijekala k meni v naročje, rekoč, da je mati iz dneva v dan bolj proti najini ljubezni. Odselila se je bila od doma. Našla je primerno sobico pri razumnih ljudeh, ki niso nasprotovali, če sem tudi jaz ostal malo dlje pri njej.

V šoli sem dobro uspeval. Začel sem slikati vsakovrstne slike in jih prodajal številnim trgovcem z umetninami po Pragi. Ti so bili vsi po vrsti oderuhi. Dobro so vedeli, da slikar, ki prinese prodat lastno sliko, nima za v usta, ne kruha ne cigaret. Enkrat sem naslikal Hradčane v mesečini, malo sličico, ali lépo. Neki trgovec jo takoj odkupi za 30 kron. Bilo je več, kot sem pričakoval. Čez nekaj dni greva z mojim ljubljanskim tovarišem mimo in vidiva mojo sliko v izložbi lepo uokvirjeno. Rečem mu, naj stopi noter in vpraša, koliko zahteva zanjo. Ko pride ven, pravi, da 300 kron. Najrajši bi bil razbil steklo v izložbi. Pa to ni bil edini primer. Bila je sila in dal sem za vsak denar.

Akademijo je obiskovalo tudi več Srbov iz Beograda in Dalmatincev: kipar Palavicini, slikar Miljan in Ljubo Leontić. Južni Slovani smo se navadno shajali pri Pipanu na Vruheju. Tam smo zapeli in bili veseli tako, da je moral stražnik posredovati. Dostikrat je bila zabava v takem tiru, da si niti policaj ni upal blizu. Še domov grede smo si dajali duška navdušenju s klici »Auf biks!« in s pristnim kranjskim hudičem. Tedaj so stražniki raje stopili na stran, kot da niso nič slišali. Nekoč naju je Boženka povabila na ples. Tam so se bili Čehi nekaj sporekli; bilo je dosti kriljenja z rokami in vpitja. Midva sva samo čakala, kdaj se udarijo, pa brez uspeha. Pri nas doma je bilo v podobnem primeru drugače!

Razpisana je bila Gorupova ustanova za visokošolce; zanjo sem prosil na kranjski deželni odbor. Vendar mi kljub Hynaisovemu priporočilu ni bila dodeljena. Prepričan sem bil, da jo dobim, ker sem bil dober učenec in v resnici potreben podpore; a dodeljena je bila nekemu klerikalcu na Dunaju. Hynais mi je potem povedal, da »od kranjskega deželnega odbora ni dobil podpore še noben študent, ki je študiral na akademiji v Pragi. Bili so pri meni Jakopič, Žmitek, Vavpotič, sedaj ste Vi. To izgleda kakor nekakšno omalovaževanje našega zavoda!«

Na Hynaisovo spodbudo sem pozneje napisal prošnjo na praški magistrat in tam so mi takoj dodelili 20 kron mesečne podpore. Po 20 kron sem dobival od tov. Boudyja, prof. inž. Hraskega, tako da sem bil za silo preskrbljen. Z Boženko sva se brez daljšega obotavljanja dogovorila, da se poročiva. Jaz sem se sploh že od nekdaj odločal brez daljšega premišljevanja. Pisal sem domov, da se mislim poročiti, pa mi niso verjeli. Sem si mislil: dobro, pa napravimo brez vas! Boženka je imela v hranilnici nekaj prihrankov, knjižico pa je hranil njen oče. S pretvezo, da je dobila dobro službo, potrebuje pa kavcijo, je dobila tiste bukvice v roke. Dvignila je denar in kupila potrebno obleko sebi in meni. Treba je bilo samo še materinega blagoslova ter očetovega privoljenja, kar se je končno z velikimi težavami tudi posrečilo dobiti. Za priči sta bila moj kolega z akademije, srbski slikar Aleksandar Lazarević, ki je nato padel junaške smrti v balkanski vojni, in svak Sadilek. Poroka je bila pri sv. Klementu v Holešovcih. Mladoporočenca sva vzela na... sobo, hrano pa sva dobivala iz gostilne. Imel sem končati še nekaj slik Jezusa in Marije za mojega roparskega trgovca. Delal sem slike za trgovino in dobival nekaj podpore, tako da sva se nekako pretolkla. Medtem se je v Prago preselil slikar Tratnik. Na umetnoobrti šoli pa sta bila

*Franjo Kopač,
Ilustracija iz Koledarja
Mohorjeve družbe za
leto 1915.*

Počitek pod križem.

(Risa: F. Kopač.)

dr. Vahtar in Peter Bevk. V Mikulaški ulici sta imela svoj atelje, v katerem smo se večkrat shajali in se zabavali po stari in preizkušeni kranjski navadi. Eden je kupil piva, drugi vina, tretji klobas, četrti krompirja itd. Vse to smo zložili skupaj in se ob sviranju tamburic imenitno zabavali. Jaz sem imel že svojo ženico, drugi pa le še začasne. Pa to je le postranska stvar; svojo nalogo so sijajno reševale. Nekega večera pride k nama Bevk in me prosi, naj mu posodim eno krono, češ da že ves dan ni ničesar jedel in nobene cigarete pokadil. Z Boženko sva premogla vsega skupaj pet kron. Dam mu eno in on vesel oddide. Čez nekaj dni se srečava in mi pove, da je šel najprej v trafiko kupit cigarete. Ko jih je dobil, je takoj eno prižgal, nakar je vrgel krono na mizo. Vendar ta ni imela nobenega zvoka, bila je ponarejena. Krono mu je ženska vrnila, cigareto pa je moral lepo ugasniti in pustiti. Verjel sem mu, da je moralo biti zelo nerodno, a jaz nisem vedel, da je krona svinčena.

Drugo leto sta prišla na akademijo še dva Slovence, France Škof in Rudolf Jakhel. Stanovala sta v sosednji hiši, v podstrešni sobici. Prav mi je prišlo tudi moje krojaško znanje; kadar je kdo imel hlače, ki so bile potrebne operacije, sem jih zašil in popravil. Še Boženki sem všil plašč!

Počasi sem se vživel v svoj stan. Boženka je pomirjevalno vplivala na mojo nekoliko divjo naravo. O počitnicah sem peljal svojo mlado ženko pokazat domov, na Kranjsko. Šla sva prek Linza v Salzburg in se tam ustavila za nekaj dni. Pa nama je zmanjkalo drobiža. Brzjavno sem naprosil svojo sestro, da naju je z desetakom rešila iz zagate. Ko prideva v Ljubljano, se Boženka ni mogla načuditi naši hrani. Posebno solata je bila po njenem mnenju čudno pripravljena, tako da ni ustrezala njenemu sladkemu češkemu okusu. Doma je bila od vseh najbolj vesela mati, potolažena ob dejstvu, da sem le prijadral v zakonski stan. Boženka se je priljubila vsem in čudili so se, da je vzela takega divjaka in da ima tako šibka stvarca tak vpliv na mojo silovito naravo. Počitnice sem užival kakor še nikoli. Hodila sva po Melcovi grapi, napravil sem bil lok, da sva streljala s puščicami, živela sva brezskrbno, kakor dva velika otroka. Očetu sem pomagal pri krojaštvu in poljskem delu. Tudi Boženka se je naučila grabiti seno, pomagala je materi in sestri. Ob nedeljah smo hodili z očetom in sestro na izlete k znanim kmetom v hribe. Vsi Žirovci so Čehinjo gledali kakor kakšno čudo. Glavna skrb nekaterih brumnih žena pa je bila, če je Boženka res katoliške vere.

Počitnice so bile kmalu pri kraju in z ženico sva se vrnila iz svežega žirovskega zraka nazaj v zaprašeno Prago, kjer se je spet začelo staro življenje. Od trgovcev sem dobil nekaj naročil. Tudi podporo sem dobival, kakor prejšnje leto. Proti koncu drugega leta sem polagal izpite iz pomožnih predmetov in bil sem že tako večš češčine, da sem vse položil v češkem jeziku. Študije v Pragi so mi potekle brez večjih nezgod, kakršne so bile pri meni običajne. Za to se imam zahvaliti moji čuječi Boženki! Samo enkrat sem ga kapitalno polomil. Z Boženko sva hrepeneče pričakovala tistega dne, ko so mi na magistratu izplačevali podporo. Ko sem denar dobil, se grem malo pokrepčat v neko vinarno. Nenavadno hitro mi je stopil kisli melničar v glavo in pozabil sem, kako težko čaka doma Boženka tistih krajcarjev. Našla se je hitro družba obojega spola. Na mah sem postal stari Matevžkov Franc in romali smo od postaje do postaje. Ko se je znočilo, se je v mojem žepu pojavila praznота. Obiskal sem še Bevka, pri njem omagal in zaspal. Drugi dan pridem kakor polit pudelj domov. Boženka je bila že v skrbeh, da se mi ni kaj pripetilo. Iskala me je na policiji in potožila, da se ji je mož izgubil. A policaji so jo smeje se zavrnili, češ da se bo že vrnil; če prej ne, ko bo suh. Tako se je tudi zgodilo.

NA VOJSKO

Po dveh letih študiranja v Hynaisovi šoli sem se poslovil od praške akademije. Z Boženko sva se vrnila v Žiri. Slikal sem za razna naročila in se pripravljaj na potovanje v Firenze. Dne 3. junija 1913 se nama je rodil sinček Vlastimil in treba je bilo skrbeti že za tri želodce. Stanovala sva pri starših. Oče naju je gledal nekoliko po strani in naju malo ironično imenoval »gospoda«. Dobra mati in sestra sta nama vedno dajali kak prigrizek na stran, tako da oče ni videl. Življenje je potekalo bolj enolično, vse dokler ni nastopil usodni dan: 28. junij 1914. V Žireh je imel Sokol razvitje svojega prapora. V gostilni pri Bahaču smo sedeli Stane Vidmar, Boženka in jaz. Kar dobi Stane okoli devete ure iz uredništva Slovenskega naroda brzjav o sarajevskem dogodku. Vedeli smo takoj, da bo treba slej ali prej odriniti in se spet malo poigrati vojake. Orožništvo nam je takoj prepovedalo zabavo in zaprlo sokolski dom.

Jaz kot invalid nisem bil takoj poklican. Z drugim pozivom pa sem bil poklican na pregled v Logatec, kjer so ugotovili, da je moja noga že davno zdrava. Potrjen sem bil k 97. pešpolku kot enoletni prostovoljec. Prosil sem za topništvo, kjer sem nekoč že služil, pa odvrnejo, da moram imeti svoje kljuse. Le kje naj ga vzamem? Še koze nisem mogel kupiti, ki bi jo bil potreboval za mleko. Ravno na svoj god, 29. januarja, sem vzel slovo od doma, mlade žene in sinčka ter odvriskal z drugimi Žirovci v Ljubljano. Prvi dan so nas vodili od Poncija do Pilata, nobeden ni prav dobro vedel, kje bi nam dali prenočišče. Naposled so nam v ta namen določili Bolafijevo vinsko skladišče. Od vseh vetrov skupaj prignane so nas natrpali v temno, mokro in mrzlo skladišče, kjer smo polegali, kakor smo vedeli in znali na gnilo slamo. Drugo jutro so nas napodili na prosto, postavili v vrsto in nas začeli prebirati v gruče. Z nekaj tovariši sem odšel v ljudsko šolo na Vrtačo. Tam so nas spet popisali, tisti dan menda že petič. Na tla smo namesto postelj nanosili slame. Čez nekaj dni smo dobili raztrgane vojaške cape. Vmes je bila tudi obleka, ki so jo slekli z mrtvih. Dobil sem zamazano bluzo, ki je imela ravno na tistem mestu, kjer navadno utriplje srce, malo okroglo luknjico, nizdol pa temnorjavo črto od strjene krvi bog ve katerega siromaka, ki je padel kje daleč za gorami.

Začeli smo se vztrajno vaditi v vojnih umetnostih pod strogim poveljstvom nadporočnika Orašaka, sina slovenske matere nekje od Barkovelj, ki pa je govoril samo nemško in italijansko. Zvečer smo prosti čas preganjali po gostilnah. Meni je na roki ostal poročni prstan. Človek ni bil nikdar varen, da ga ne bi izgubil. Spravil sem ga zaradi tega na varno. Boženka me je prišla enkrat obiskat; v strahu za prstan sem jo potolažil, da naj nikar ne skrbi, prstan da je na varnem v ljubljanski mestni zastavljalnici. Od tam ga je potem dvignila in odnesla domov. Po petih tednih dresure smo bili že tako daleč, da so nas najsposobnejše odbrali, nas na šišenskem kolodvoru natrpali v živinske vagone ter nas odpeljali na Koroško, v Breže. Tam je bila šola našega in 17. polka za rezervne častnike. Mraz je bil, da je vse pokalo, snega do pol metra. Spali smo v neki šoli na tleh. Zjutraj smo se začeli uriti že pred sedmo uro, ko je bilo še temačno. Potem smo hodili vsak dan celo dopoldne po snegu okoli. Popoldne in pozno zvečer pa je bila teoretična šola. Vsako noč so nam zmrznili čevlji in cunje, s katerimi smo ovijali noge, nakar smo jih z dihanjem toliko ogreli, da se niso lomili prej, kot smo jih obuli. Na vadbišče nas je navadno vodil praporščak Karl, ki ni znal niti besedice slovensko, čeprav je bil fant doma iz znane vasi blizu Kamnika in moj sostanovalec v Ljubljani, ko sem hodil v obrtno šolo. Bil je takrat v prvi gimnaziji in sem večkrat tolmačil njemu neznane nemške besede. Spoznal sem ga takoj, on mene tudi. Ko sem ga ob prvi priložnosti spomnil na najino staro poznanstvo in ga seveda tikal, mi je v strogem tonu in po nemško prepovedal, da bi ga še poznal. Meni je bilo prav! Nekega večera, ko smo malomarno poslušali nadporočnika, ki nam je razlagal nezanimivo vojaško taktiko v šolski sobi, pride omenjeni praporščak v šolo in nekaj govori z našim šomošтром. Nato nas pozove, naj vstanemo vsi tisti, ki obvladamo kak slovanski jezik. No, sem si mislil, mogoče se predvideva kakšen švindel. Hitro sem vstal in javil, da sem v govoru in pisavi večš slovenskega, srbohrvaškega in češkega jezika. Vseh skupaj nas vstane dvajset, ki smo bili Slovenci ali Hrvatje. Takoj smo morali oditi s praporščakom, povezati cule, se obleči v civilno obleko in oditi v spremstvu straže na kolodvor. Ko smo bili že v vagonih, so nam rekli, da smo prestavljeni k 95. vzhodnogalicijskemu pešpolku, ki se zadržuje v Murauu na Gornjem Štajerskem, kamor so ga premestili zaradi ruske invazije. Pozneje smo izvedeli, kaj je bil vzrok, da so z nami tako hiteli in nas spravili malo bolj na varno. Bila sta dva enoletnika, neki Italijan iz

Trsta, Saušo po imenu, in Kraševac Muha, poslana nazaj k četi v Ljubljano s priporočilom, da jih vračajo kot nesposobna za oficirski stan in da ju je treba takoj poslati na fronto. Nekako sta se izmuznila in srečno odnesla pete čez mejo v Italijo, od koder sta pozneje poslala razglednici s pozdravi naši šoli. V strahu, da bi jima sledil še kdo od nas, so nas odpremili dalje.

Mrzlega zimskega jutra smo dospeli v Murau. Na kolodvoru smo čakali, dokler nas ni prišel neki major z nekaj vojaki sprejet v svoje varstvo. Razvrstili so nas v vrsto. Major nas je od daleč molče in grdo gledal. Jaz sem mu prvi zbudil zanimanje s širokokrajnim špičastim klobukom in cigareto v ustih. Vprašal me je, kaj sem. Odgovorim mu, da sem akademski slikar. Nato reče, da gotovo nisem posebno navajen na red, pa da bo že on poskrbel, da se popravim. Nato zapojemo Regiment po cesti gre in odkorakamo v mesto, kjer so nam za bivališče določili neko temno luknjo. Nihče se ni več zmenil za nas. Prišel je čas obeda in iz našega prostora smo videli druge vojake, ko so nosili menažo, in s tem tudi nam zbudili tek. Bilo je že okoli tretje ure popoldne. Denarja nismo imeli toliko, da bi lahko šli v gostilno, in začeli smo godrnjati. Opogumim se in grem poizvedovat, kje je komandant tega blaženega gnezda. Izvedel sem, da stanuje v hotelu Pri pošti stari polkovnik, ki je silno strog in se drugi častniki bojijo z njim občevati. Grem tja in v drugem nadstropju sem našel na vratih vizitko, ki mi je pojasnila, da se za njimi nahaja on, ki je bil tedaj za nas mogočnejši od Boga. Potrkam, odpre mi sluga in rečem mu, da želim govoriti s polkovnikom. Ko me odvede v salon, zaslišim ropotanje krožnikov; bili so ravno pri kosilu. Čez kake pol ure pride stari polkovnik, povem mu, da smo prišli že zjutraj iz Brež ter da so na nas pozabili. Začel je rojiti, poslal svojega slugo po majorja. Kaj sta govorila, ne vem, ker sem prej odšel. Dobili pa smo zvečer menažo in major je poslal pome. Strašno se je razkačil nad menoj, ker sem se predrznil iti k polkovniku in ga tožiti. Zažugal mi je, da bo to še pomnil. Bil je mož beseda; ob vsaki priložnosti sem občutil, da me ni pozabil. Pozneje, ko je odhajal s svojim bataljonom v Galicijo, so ga vojaki med potjo ustrelili, ker jim je pometal iz vlaka *feldflaše*¹⁴, v katerih so imeli kavo, vino in žganje. Žalovali nismo za njim.

Pozneje, ko smo se malo uredili, smo dobili denar in nekateri so se hranili v gostilni. Domači hčeri sem se bil do neke mere prikupil, kar me je stalo precej sladkih besedi, uspeh pa je bil ta, da je zatisnila na eno oko pri plačevanju, kar je bilo dobrodošlo ob mojih pičlih dohodkih. V nekem navdušenju, za kar je bila povod velika gorečnost mojih predpostavljenih za ljubo Avstrijo, sem napisal domov pismo, v katerem nisem prikrival svojega odpora proti vojni in njenim voditeljem. Dalje sem izrazil željo, da bi Avstrijo čim prej vzel vrage in da bi zmagala Srbija in podobno. Ko je moja Boženka čitala tisto pismo, bi se bila kmalu od strahu sesedla. Res je bilo malo nepremišljeno pisati tiste čase taka ljubezniva pisemca. Bili so namreč precej radovedni!

Ko so nam počasi vbili v glavo in noge najpotrebnejše vojaške vednosti, so nas spet izbrali in poslali z živinskimi vagoni v Feldbach pri Gradcu v rezervno častniško šolo. Tam smo se igrali vojake, vodje in drugo. Cele dneve smo se po trebuhu plazili po grmovju ali tekali sem in tja. Pri neki vaji vpraša komandant mojega tovariša, ki je bil dr. iur. in v civilnem poklicu advokat na Reki, kaj bi storil, če bi bil s svojo četo v strelskem jarku in bi se v hipu znašel z vseh strani v sovražnikovem ognju. Ljubljenec božice Iustitie odgovori: »*Hände hoch, Herr Oberleutnant!*«¹⁵ Mi smo se muzali, on pa je dobil sedem dni nagrade za

14 die Feldflasche = čutara

15 »Roke v vis, gospod nadporočnik!«

*Franjo Kopač,
Ilustracija za
naslovnico knjige
Zgodovina c. in kr.
pešpolka št. 17. Sestavil
dr. Karol Capuder.
Izdala in založila
Družba sv. Mohorja v
Celovcu 1915.*

svoj strateški odgovor. Nadporočnik ga vpraša, kaj je kot civilist, in ko mu pove, da je doktor jurist, se začudi naš vsegamogočni, kaj za en osel mu je dal doktorsko diplomo.

Tovariš Kutin iz Postojne je po stari kraševski navadi preklinjal in pošiljal strele z jasnega neba v vse, kar je dišalo po vojski. Zorko Prelovec je vodil naš pevski zbor. V naši šoli so bili zastopani vsi stanovi in vsi narodi iz cele Avstrije. Trije smo bili slikarji: jaz Slovenec, en Dunajčan in neki Poljak iz Krakova. Ko smo bili za svoj novi poklic dovolj izurjeni, so nam na ovratnik

prišli prve zvezde. Nemci in Madžari so imeli pred nami to prednost, da so dali vsakemu po eno več kot nam Slovanom, ne glede na sposobnost. Potem so nas poslali nazaj k svojim kadrom. V Murauu smo vadili še kak teden dni, potem pa so celo društvo potaknili v vlak. Odpeljali smo se iz Muraua proti vzhodu. Kam, ni vedel nihče. Šlo je preko Štajerske in Ogrske čez Budimpešto v Debrečen. Potovali smo 12 dni skupaj. V vsakem živinskem vagonu nas je bilo 40 mož z vso prtljago. Ponoči smo ležali drug čez drugega kot polena ter si molili pod nos okovane in ne ravno dišeče čevlje. Pod strop sem za železne kavlje privezal svoj *Zeltenblatt*¹⁶, se skobacal vanj in spal kot polh v svoji viseči postelji. Ponoči pa začutim, kako padam, padam, vse dokler se ne ustavim in zbudim na preklinjajočih tovariših, ki so spali na tleh pod menoj. Vrv se je bila predrgnila in od tresenja vlaka pretrgala. Ogrska mesta smo videli samo iz vlaka, izstopiti nismo smeli. Sem in tja smo si na kakem kolodvoru kupili novo zalogo vina. Nekje za Budimpešto, na neki veliki postaji, je naš vlak stal vso noč. Zjutraj sem moral zaradi notranjega pritiska izstopiti. Pod neštetiimi vozovi sem se izmotal na prosto. Vlaki pa so medtem prihajali in odhajali.

Ko sem hotel nazaj, sem iskal naš vlak, a ga nisem mogel najti; medtem je že odpeljal. Jaz pa ostanem na kolodvoru sam, bos, brez kape in pasu in brez vinarja. Čakal sem do opoldne, ko pride neki vlak, poln vojaštva. Vprašal sem, kam gredo, pa mi niso vedeli odgovoriti drugega nič, kakor da v mesnico. Bil je sremski 70. polk, ki je odhajal na fronto. Bili so večinoma Srbi, pomešani z Madžari. Povedal sem jim svojo nezgodo, nakar so me vzeli s sabo na svoj vlak. Dali so mi jesti, piti in cigarete, ki sem jih najbolj pogrešal. Zvečer se ustavimo na nekem kolodvoru, kar zaslišim petje Zorkovega zbora. Grem tja in sprejmejo me z velikim veseljem. Mislili so že, da sem pokazal vojni figo in jo popihal čez mejo na Romunsko. Ves dan so me iskali. Šel sem se javit poveljujočemu nadporočniku, ki ni bil slab človek, ter mu rekel, da sem se ponoči malo preveč napil ter spal v temnem kotu voza, pa me ni nihče našel. Na poizvedovanje so mojo izjavo potrdili tudi tovariši in bilo mi je odpuščeno.

Ustoličili smo se v bogatem madžarskem mestu Nagy Károly. Vsak dan smo hodili na vaje, prost čas pa zabijali v družbi črnookih Madžark in iskrečega vina. V hipu pride povelje, da smo postali kadetje in dobili smo nekaj sto kron za opremo. Živel se je nekaj dni! Da je vsak oženjen mož zatajil zakonski stan, je iz različnih vzrokov in samo po sebi umevno. Na različna vprašanja ni bilo treba veliko odgovarjati. Madžarščine namreč nismo dobro obvladali in nismo poznali izrazov kakor: kakšna je žena, od kod si doma, koliko otrok in podobno. Z Zorkom sva bila povsod drug drugemu za pričo, da sva ledik in frej. Neki bogati židovski trgovec in gostilničar, pri katerem smo kupovali potrebščine, je imel hčer, ki nam je bila precej naklonjena. Midva sva najbolje (prečrtano in brez nadaljevanja – op. ur.)

Kmalu smo bili iz madžarske idile prestavljeni dalje proti severu v Hajdúböszörmény¹⁷. Tam so sestavili marškompanijo, kateri smo bili dodeljeni. Bližal se je konec prvega dela moje vojne dobe, zaradi katere se doslej nisem imel kaj posebno pritožiti. Treba je bilo razmišljati, kako bi si jo mogel podaljšati. Za fronto v Galiciji še nisem kazal zanimanja. Kupil sem 1 kg rusov (?) v jesihu in 1 l ruma in vse to enkrat po večerji skupaj pojedel in popil. Učinek se je kmalu pokazal; pokvaril sem si bil želodec in zbolel. Najprej so postale rumene oči, nato pa še vsa koža in bil sem videti kot pristen pripadnik rumene rase. Na veliko

16 das Zeltblatt = šotorska pola

17 Hajdúböszörmény je mesto v vzhodni Madžarski severno od Debrečena.

jezo mojih predpostavljenih in na moje veselje sem vzel od marškompanije slovo in odšel na nasprotno stran v bolnišnico Nagyváradi.

V Debrecenu sem izstopil in si ogledal mesto. Mudilo se mi ni nikamor. Ko sedim v parku pred kolodvorom, zaslišim naenkrat glasno petje, ki je prihajalo vedno bližje. Razložil sem znano češko pesem *Nas už nema žádný rád, / Mu sme se svetem brát...*¹⁸ Češki 36. pešpolk je bil zaradi svojega patriotizma razpuščen in vojaki so odhajali k novim polkom. V bolnišnici sem našel tovariše, k jih nisem tako kmalu pozabil. Bila je zmes vseh polkov, narodov in poklicev – vendar vsi enakih misli, da bi vojno in Avstrijo čim prej vzel hudič. Nekateri so bili resno bolni, največ pa nas je bilo *švindlerjev*. Uganjali smo neverjetne neumnosti. Ponoči smo odhajali čez ograjo v mesto in se po gostilnah pretepali z madžarskimi oficirji. Med njimi sem postal kmalu popularen zaradi slikanja. Veliko svojih kolegov sem ovekovečil na platnu. Šef zdravnik se je začel zanimati za moja dela; naslikal sem še njega in njegovo ženo in razvedelo se je po vsem mestu. Dobil sem več naročil od bogatih trgovcev, imel sem prost izhod iz bolnišnice. Pa vsaka stvar le en čas traja. V hotelu Pri črnem orlu smo se bili stepli z Madžari. Neki huzarski poročnik je vzel stol od mize, pri kateri smo sedeli sami Slovani. Začelo se je prerekanje. Padlo je najprej nekaj psov, nato klofut, sledile so steklenice, stoli, sablje iz nožnic in Madžari so pokazali pete. Ostali smo sami sredi razbitih steklenic, polomljenih stolov in miz.

Drugi dan smo šli na raport. Spoznani smo bili za popolnoma zdrave, nakar so nas poslali lepo nazaj k svojim kadrom. Moj polk je bil medtem prestavljen na Moravsko v Schönberg. Med potjo sem si lepo udobno ogledoval Debrecen, Budimpešto, Dunaj, Brno, Olomouc in nazadnje prišel k polku, v katerem me že šest mesecev niso videli. Dodeljen sem bil spet marškompaniji, a spet so imeli smolo z mano. Stopil sem bil nekako postrani in si zlomil nogo, ki me je bila že pred leti rešila vojaškega stanu. Ostal sem v Schönbergu, v bolnišnici. Ker sem bolno nogo skrbno negoval – da ne bi prehitro ozdravela, temveč bila vedno slabša, so me poslali v Olomouc. Tudi tam sem začel slikati najprej domače zdravnike, da sem se malo utrdil. Potem pa sem razširil svoj delokrog še na drugo meščanstvo. V Olomoucu je bilo dosti družbe. Tovariši so bili povečini Čehi. Nekaj Nemcev ni prišlo v poštev. Šef zdravnik je bil znan češki kirurg iz Prage. Slikal sem tudi njega in njegovo gospo, s tem mi je bil zagotovljen nadaljnji obstanek na toplem. Bil sem popolnoma prost, samo hrano in prenočišče sem imel v bolnišnici. Kar pa tudi nisem vedno izkoristil, temveč sem ostal kar v mestu na hrani in prenočišču. Nakar se je vse obrnilo. Dobri Čeh zdravnik je bil premeščen, nadomestil ga je odurni poljski Žid, ki ni imel nobenega smisla za umetnost. Ozdravil nas je že v nekaj dneh in nas odposlal na svoja mesta. Tudi jaz sem moral tja, od koder sem prišel. Zvijal sem jo na vse mogoče načine, pa ni šlo več, moral sem v marškompanijo. Vodil sem na vadbišče svoj vod, popoldne pa celo stotnijo, namesto nadporočnika. Ob takih priložnostih se moštvo ni moglo pritoževati nad *štrapacom*¹⁹. Navadno smo celo božje popoldne ležali za grmovjem in se vadili v kajenju, spanju, kartanju in v drugih, ne zahtevnih vajah.

Prišel je dan odhoda v Galicijo. Slovo od Schönberga je bilo težko, posebno zaradi množice vinskih duhov, ki so me obkrožali in mi mešali noge. Komaj komaj sem s pomočjo enako navdušenih kolegov došel do vlaka, se zaril v slamo in zaspal. Prebudil sem se in prišel k sebi šele, ko smo imeli Moravsko že za sabo in se bližali Krakovu. Pogledal sem po tovariših, vsi so že bili na

¹⁸ Nihče nas ne mara, pa moramo v svet.

¹⁹ die Strapaze = trud, napor

svojem mestu. Drdrali smo dalje še nekaj dni ter se ustavili blizu nekdanje ruske meje v Sokalu²⁰. Tam smo izstopili ter po bornih kočah poljskih kmetov poiskali prenočišča. Bila je strašna revščina med ljudstvom; kolikokrat so se že izmenjali ruski kozaki in madžarski huzarji in vselej odnesli, kar so prvi pustili! Dobilo se je samo pri Židih za drag denar. Naključje je hotelo, da je bil v tistem gnezdu židovski trgovec in gostilničar s hčerjo, ki sem jo slikal in si s tem pridobil njeno simpatijo, hkrati pa delež pri Židovih klobasah, rumu, cigaretah in drugih zemeljskih dobrotah. Naš komandant je bil poljski plemič iz Lvova. Napravil sem mu portret in ko je šel na dopust v Lvov, kjer je imel nevesto, me je vzel s sabo, da sem mu jo naslikal.

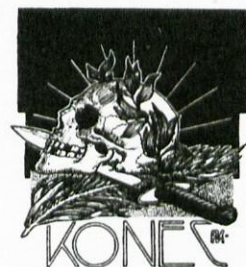
Vzeli smo končno slovo od Sokala, jaz pa še od prijazne Židovke, ki me je za pot založila z vsakovrstnimi užitnimi dobrotami, in se potegnili dalje proti severu v Vladimir Volinski²¹, kjer smo se nastanili v velikanskih ruskih vojašnicah. Že od daleč smo slišali sumljivo grmenje, ponoči pa videli svetlikanje raznih lučic. Vedeli smo, da bomo v kratkem tudi mi deležni sadov omenjenega grmenja, zaradi česar smo se potrudili užiti čim več vsega, kar se je dobilo v Vladimiru po gostilnah, židovskih trgovinah in – drugod.

S fronte so vozili poljski vlaki dan za dnem nove ranjence, ki niso ravno hvalili razmer tam spredaj. Nekaj dni pred našim odhodom so napovedali obisk armadnega komandanta, generalnega obersta Terstyanskega, po imenu sodeč slovanskega rodu. Tisti dan smo stali na širni ravnini za Vladimirom v velikem četverokotniku vsi številni polki, avstrijski, nemški in nekaj turških. Čakali smo od četrte ure zjutraj, okoli desete dopoldne smo začeli godrnjati, kar se je okoli poldneva razvilo v splošno preklinjanje. Slišale so se vse kletvice, kar jih je obstajalo med Severnim, Jadranskim in Črnim morjem.

Nekako okoli druge ure popoldne so prijezdili številni generali s Terstyanskim na čelu v sredino našega četverokota in se postavili v vrsto. Ves naš nepregledni *kanonenfuter* se je spravljal v gibanje ter začel korakati mimo njih, ki so nas prezirljivo ogledovali. Tega dne so bili Rusi pravi idiotje, da niso poslali nad nas nekaj letal in razgnali celo drhal. Bili smo tako izmučeni, da smo komaj vlekli noge za sabo. Zaslužili smo pohvalo iz ust Terstyanskega, ki je imel fiziognomijo srednjeveškega Torquemadovega krvnika, da smo videti »kakor prava tatarska horda«. Ko se je znočilo, je bilo komedije konec. Drugi dan smo zbrali svojo ropotijo in odšli v smer, od koder je prihajalo tisto grmenje.

(Iz mestoma težko berljivega rokopisa prepisal Miha Naglič.)

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

Franjo Kopač, Sklepna ilustracija iz Zgodovine c. in kr. pešpolka št. 17.

²⁰ Sokal je mesto v zahodni Ukrajini ob poljski meji, severno od Lvova in južno od Vladimira Volinskega.

²¹ Vladimir Volinski je mesto v zahodni Ukrajini ob poljski meji, severno od Lvova.

1904-1992 VIKTORIJAN DEMŠAR

Franci Alič

Viktorijanu Demšarju v spomin

OTROŠTVO V ŽIREH

Spomladi 12. marca 1904 sta botra Frančiška Gostiša in Janez Starman nesla v župnijsko cerkev sv. Andreja h krstu novorojenčka. Ker se je rodil ravno na dan sv. Gregorija, so doma očeta vprašali, ali bo dobil to svetnikovo ime. Oče je to odločno zavrnil in pribil: »Gregor pa že ne bo! Naj kar g. župnik sam odloči v farovžu, kako mu bo ime, saj je že toliko apostolov v hiši!« (Otroci so bili poimenovani po apostolih!) Tedanji g. župnik Josip Vidmar se je odločil za Viktorina, mučenca, ker tega imena še ni bilo v krstni knjigi.

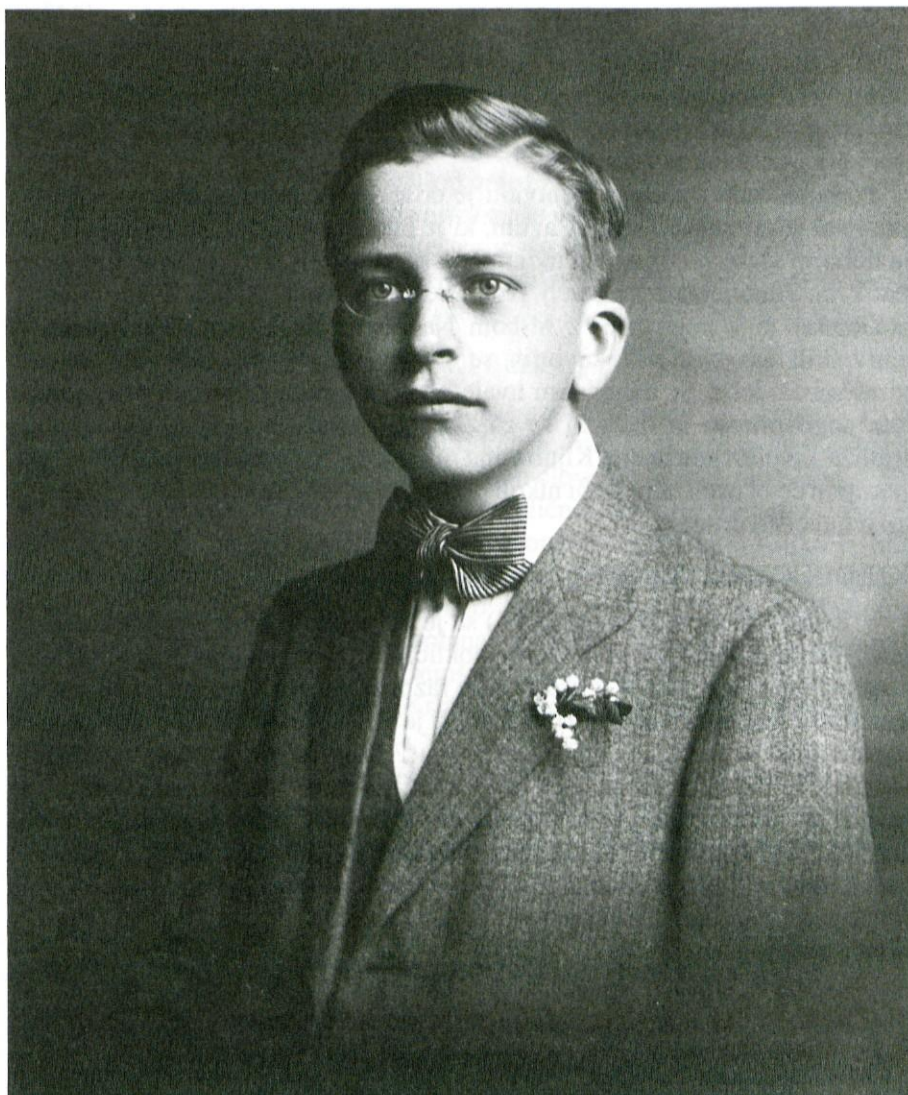
Mučenec je tisti, ki je pripravljen vse darovati za(radi) Kristusa. Ime Viktorijan prihaja iz latinske besede 'victor' in pomeni zmagovalec. G. Demšar je v svojem življenju izpolnil vsebino obeh besed (mučenec, Viktorijan). Po vojni je postal mučenec komunističnega režima, v svojem osebnem življenju pa je zmagoval nad zlom v svetu.

G. Demšar se je rodil materi Heleni in očetu Jakobu kot deseti od sedemnajstih otrok. Materino življenjsko geslo je bilo: »Pridne roke, pošteno srce pa Bog pomaga in vse gre!« V tem duhu je vzgajala tudi svoje otroke. Otroška leta je preživel v domačem »vrtcu« med brati in sestrami, kjer je imel vedno dovolj družčine za igro.

Ko se je s šestim letom končalo njegovo otroško obdobje, je odšel v prvi razred ljudske šole, ki je bila v sedanji Stari šoli v Žireh. Njegova razredna učiteljica je bila Minka Močnik iz Idrije, ki je bila zelo dobra po srcu. G. Demšar je rad pripovedoval, kako so fantje nekega dne dali pod kateder škatlico z žabo. Ko se je učiteljica usedla za kateder in se je z nogo dotaknila škatlice, je iz nje skočila žaba. Učiteljica je bolešno zakričala in se sesedla na

Oče Jakob in mati
Helena (naslikal Ivan
Vavpotič)

*Viktorijan kot dijak
6. razreda v Kranju*

stolu, fantje pa vsi v smeh. Seveda je za tem prišla kazen, ki se je končala šele doma.

Po tej potegavščini so mladega Viktorijana domači zaposlili s klekljanjem, ki je bilo tedaj v Žireh zelo razširjeno. Njegova učiteljica klekljanja je postala pet let starejša sestra Franca; skrbela je, da je njen mlajši bratec vsak dan nekaj naklekljal. Nekega zimskega večera, ko se je utrujen vrnil z drsanja po ledu, pa se je tej obrti dokončno uprl. Vzel je črnilo in se po 'nerodnosti' polil z njim po rokah, tako da so bile potem vse 'špice' umazane s tinto. Ko je sestra to opazila, je zavpila: »O, ti žival grda, kaj pa delaš?! Saj še za 'cvirn' ne boš zaslužil! Izgini! Ti res nisi za drugo kot za v šolo!«

ŠOLARČEK NA RAKOVNIKU PRI SALEZIJANCIH

Po 1. letu ljudske šole sta se oče in mati odločila, da ga bosta poslala k salezijancem na Rakovnik.¹ Ker je bil priden in nadarjen učenec, je preskočil 2. razred ljudske šole.

¹ G. Demšar obdobje na Rakovniku opisuje v črtici Ubežnik.

IZ GORICE PREK LJUBLJANE V KRANJ

Po 4. razredu ljudske šole je odšel 1914 na slovensko gimnazijo v Gorico. Zaradi prve svetovne vojne je moral aprila 1915 zapustiti to mesto. Odšel je na gimnazijo v Škofove zavode (Šentvid nad Ljubljano). Dijaška leta opisuje v črtici **Na počitnice in s počitnic**.

Po petih letih šolanja v Šentvidu je odšel na državno gimnazijo v Kranj. Stanoval je pri starejši sestri Pavlini, ki je bila tu poročena. Gimnazija je bila na dobrem glasu predvsem zaradi dobrih profesorjev, med njimi so bili matematik dr. Simon Dolar, pisatelj Ivan Pregelj, Košnik, slikar Franjo Kopač. G. Demšar je v pogovoru² z Mihom Nagličem takole strnil dijaška leta v šentviških zavodih: »V zavodih sem se čutil nekako vklenjenega, pač odraščajoča doba. Še danes sem hvaležen tej vzorni ustanovi za privzgojitev čuta odgovornosti in reda, ki so ga znali profesorji in prefekti kar najbolje približati svojim gojencem. Kljub temu me je tedaj to zavodsko vzdušje nekako morilo in če bi ostal tam, ne bi nikoli postal duhovnik. Zunaj pa sem vse skupaj doživljal čisto drugače.«

POT DUHOVNIŠTVA

V 8. razredu gimnazije (1923/24) se je po hudih bojih v sebi, za katere ni vedel nihče, odločil za duhovniški poklic. Profesorji njegovi odločitvi niso nasprotovali, saj je bila to v tistem času razmeroma običajna pot. Izjema je bil le profesor srbskega jezika, po rodu Srb, ki je ob srečanju z mladim maturantom na cesti dejal: »Pa kako to, da idete u popove? Bolje bi bilo, da idete u glumce!« »A tako? Gospod profesor, vam je še zmeraj odprta pot, tudi za glumca,« je odvrnil maturant. V omenjenem pogovoru g. Demšar omenja, da je bila materina želja, da bi postal duhovnik, nagovarjala pa ga k temu ni nikoli. V tedanjem času je bilo to nekaj normalnega in verjetno ni bilo slovenske matere, ki si ne bi vsaj kdaj zaželela, da bi njen sin postal duhovnik. Jeseni 1924 je vstopil v ljubljansko bogoslovje.

2 Veliko podatkov o g. Demšarju sem dobil v intervjuju, ki ga je pripravil Miha Naglič. Pogovor je izhajal kot podlistek v časopisu Gorenjski glas (od 26. aprila do 6. julija 1990) pod naslovom »Kar človek ne zmore, Bog pomore«.

*Prvi letnik bogoslovja
1924/25 v Ljubljani
(g. Demšar zadaj levo)*

V žirovski župnijski kroniki takole piše: »29. junija 1928 je bil v Ljubljani posvečen v mašnika g. Viktorijan Demšar. Na praznično nedeljo slovanskih bratov sv. Cirila in Metoda je g. novomašnik v Žireh slovesno obhajal svojo prvo daritveno pobožnost. Njegov novomašni pridigar je bil nekdanji žirovski kaplan g. Janko Cegnar, tedanji spiritual pri ljubljanskih uršulinkah. Tako slovesne in vzpodbudne pobožnosti, kakor je bila omenjena nova maša, Žirovci še niso pomnili. Saj so tudi sicer bile nove maše v Žireh velika redkost. Z izjemo g. p. Seljaka, ki je med vojno zapel novo mašo le bolj na tihem, itak ni bilo v Žireh menda od pamtiveka nobenega duhovnika domačina, torej tudi ne novih maš.«

ENAK MED DELAVCI NA KOROŠKI BELI

Po dveh letih službovanja v ljubljanski garniziji je bil 10. januarja 1930 imenovan za kaplana na Koroški Beli, kjer je bila huda gospodarska kriza. Odlikoval se je zlasti z delavsko pastoralo in človeško skrbjo za delavce. »Tu je bilo tedaj jedro socializma in vališče različnih sekt: adventistov, Jehovih prič in drugih,« pravi v omenjenem pogovoru in nadaljuje: »Veliko je bilo kulturnega dela. Koliko večerov sem predsedel prepisujoč besedila za igre, a za to nihče ni vedel!« Še preden je hudo zbolel za pljučnico, je dobil škofov odlok, po katerem naj bi odšel za kaplana v Moravče, vendar je bil le-ta zaradi bolezni preklican. Delavci so g. Demšarja tako vzljubili, da so zbrali denar za njegovo zdravljenje na otoku Krku, kamor ga je povabil škof Josip Srebrnič.

V tem času se je g. Demšar 'srečal' tudi z dr. Marijanom Smolikom. Le-ta se ga takole 'spominja': »Gospod novomašnik Demšar je imel novo mašo istega leta 1928, kot sem se rodil. Spoznal me je, ko je bil kaplan na Koroški Beli, kamor sem s starši, učiteljema, prišel 1929 kot enoletni otrok. Zato se tega prvega srečanja ne spominjam. Gospod Demšar mi je pozneje povedal, da sem ga motil s svojim jokom, ko je učil verouk. Iz našega stanovanja v šoli so se namreč moji življenjski 'signali' razlegali po vseh razredih.«

KAPLAN V SREDNJI VASI V BOHINJU

Po ozdravitvi je 15. avgusta 1933 nastopil mesto kaplana v Srednji vasi v Bohinju, vendar je tam ostal le pet mesecev. O službovanju v Bohinju pravi takole: »Spoznal sem tudi Bohinjce, ki so v marsičem podobni Žirovcem. Tudi njihova himna se začne podobno kot žirovska: 'Mi Bohinjci sredi raja, trinajst mesecov zima traja...'« V pogovoru je omenil, da je bila to 'planšarska' pastoralala. Treba je bilo razumeti način življenja tamkajšnjih ljudi, se jim približati in šele potem skušati kaj spremeniti.

V ŠKOFJI LOKI

V začetku naslednjega leta, 3. januarja 1934, je bil imenovan za kaplana v Škofji Loki. Po poldrugem letu (1. maja 1936) je bil postavljen za rektorja cerkve in kateheta ter spirituala v uršulinskem samostanu v Škofji Loki. Tu je štiri leta poučeval verouk na državni mlekarški šoli in bil šest let garnizijski duhovnik. Versko in kulturno življenje je bilo zelo razgibano. Veliko časa je posvetil fantom, ki so bili vključeni v Marijino družbo. Pomagal je v katoliškem prosvetnem društvu in organiziral delavsko kuhinjo za revne delavce.

S. Zofiji Rebalj se je g. Demšar vtisnil v srce kot dober in **spособen katehet**: »G. Demšar je bil izredno sposoben in razgledan katehet. Imel je mnogo razumevanja za otroke in mladino, zato so ga imeli radi in ga cenili. Verouk ji je podajal tako dostopno, jasno in razumljivo, da jim je ostal za vse

življenje. Kako rade so se ga spominjale učenke! Na uro se je temeljito pripravil. Vso šolsko tablo je porisal z barvnimi kredami. Tudi kot risar je bil izredno sposoben! Njegova risba je ostala nedotaknjena ves teden; za vse druge predmete smo uporabljale samo drugo stran table! Njegovo podajanje je bilo živahno, prikupno. Čutilo se je, da je katehet res z vso dušo. Poučeval je v vseh razredih osnovne šole in v 'gorski' šoli, kjer je imel pouk le enkrat ali dvakrat tedensko. Učil je v vseh razredih meščanske šole in mislim, da tudi na učiteljsko. Torej je imel zvrhano mero šolskega pouka.«

G. Demšar ni bil le katehet in duhovnik, skrbel je tudi za zunanjo podobo cerkve. »V Škofji Loki se je izkazal tudi za skrbnega varuha nunske cerkve. Njegova velika skrb je bila varovati samostansko imovino, kolikor je bilo pač v njegovih močeh,« nadaljuje s. Zofija.

Kot kaplan je **skrbel za duhovno in telesno blaginjo delavcev**, ki so svoje nezadovoljstvo zaradi neprimernih delovnih razmer in slabega zaslužka izražali s stavkami. Hodil je maševat k stavkokazom in bil zaradi tega po krivici osumljen in obtožen, da simpatizira s komunisti. Zagovarjati se je moral celo pri škofu Gregoriju Rožmanu, ki je po iskrenem pogovoru kmalu razsodil: »Takšnih komunistov, kot si ti, bi še več potreboval.« To je zadostovalo, da so omenjeni sklep preklicali.

KRIŽEV POT V RIBNICI

Dne 25. aprila 1940 je nastopil službo župnika in dekana v Ribnici, kjer se je začel njegov križev pot. O Ribničanih je g. Demšar dejal tole: »Z Ribničani je bilo treba ravnati 'kujnšno', sicer bi te okoli prinesli, da bi bilo joj. Ti ljudje so bistri, dobri po srcu in pošteni. Pošteni so, a v vsakdanjem življenju te 'nadmudrijo'.«

Veliko se je **bojeval z Italijani**, ki so bili po njegovih besedah grozni in do žensk prave mrhe. Hoteli so celo ustanoviti javno hišo za nekaj tisoč vojakov. V ta namen so popisali najlepša in najbolj zdrava dekleta. Ker domači zdravnik g. Oražem ni mogel tega preprečiti, se je obrnil na g. Demšarja, ki je zagrozil, da vojaški kurati ne bodo smeli v nobeni cerkvi opravljati bogoslužja za vojake. »V tem primeru lahko greste v cerkev samo preko mojega trupla,« je še pribil g. Demšar vojaškim kuratom.

G. Demšar je 25. aprila 1940 nastopil službo v Ribnici; sprejel ga je gasilski vodja.

Rešil je tudi veliko domačinov. Ker so partizani dostikrat izzivali Italijane, so se ti znašali nad domačimi prebivalci in jih pošiljali na Rab. Ljudi je skušal reševati po takrat veljavni poti z obljubami, da se bodo interniranci po vrnitvi pridružili boju zoper komunizem. Čeprav se je dobro zavedal nevarnosti, ki mu je pretela od partizanov, saj so bili ti dobro obveščeni o njegovem delovanju, je kljub temu rešil na stotine mladih fantov in družinskih očetov smrti na otoku Rabu.

Na praznik Janeza Krstnika, 24. junija 1945, so partizani aretirali g. Demšarja. Odpeljali so ga v ribniški zapor, kamor je prej sam dostikrat hodil obiskovat partizane in jim nosil hrano. Tu je ostal tri tedne. Medtem je zunaj prišlo do velikega protesta. Približno tisoč domačinov se je zbralo pred zaporom in prosilo, naj izpustijo nedolžnega Demšarja. Partizani so ozmerjali domačine, nekatere pretepli, druge zaprli ter jih odpeljali na prisilno delo na Kočevsko. Čez nekaj mesecev so bili vsi pomiloščeni. G. Demšarja so zvezanega z žico odpeljali v novomeške zapore in ga kot največjega zločinca zaprli v samico. Proti njemu so imeli sedemnajst izmišljenih obtožb. Zasliševanja so potekala ponoči in podnevi.

Konec septembra se je po treh mesecih in treh dneh zapora vrnil v Ribnico. Medtem mu je umrla mati. Takole je zaključil pripovedovanje o Ribnici: »Med vojno in po njej ni bilo ene hude stvari, ki je ne bi izkusil ravno tako kot so jo moji farani. In prav je tako! Česar nisem mogel, tega pa nisem zmoget. Doživel sem to, kar so doživeli vsi: požgali so župnišče, me maltretirali, živel sem v pomanjkanju. Ko sem stanoval zunaj bloka, so me ovirali na poti v cerkev. Kolikokrat sem imel kovčke pripravljene!?!«

VITEZ V KOMENDI

Po krajšem bolniškem dopustu je bil imenovan za vikarjevega namestnika pri Sv. Jakobu v Ljubljani, dokler ni 4. maja 1946 po odloku škofa Antona Vovka odšel za župnijskega upravitelja v Komendo.

Tudi tukaj je bil g. Demšar **dober in napreden katehet**. Sedanji novomeški prošt g. Jože Lap se ga takole spominja iz otroških let, ko ga je učil verouk: »Prvi spomini segajo v prvi razred osnovne šole, ko smo imeli verouk še v šolskih prostorih. Gospod je vedno prihajal v šolo z veliko mapo, polno svetopisemskih risb, ki jih je rad uporabljal pri verouku. Te svetopisemske slike, polne življenja in veselja, so se nam otrokom globoko vtisnile v spomin in so še obogatile otroško domišljijo. Gospod je bil tudi v dobrih odnosih z ostalimi učitelji na šoli. Vedno je sodeloval z učiteljico Jezerškovo, ki nas je učila v prvem razredu. Za tiste čase je bil izvrsten katehet, ker je znal zelo lepo in primerno približati krščanski nauk otrokom. Njegove ure verouka so bile pestre, ker jih je znal čudovito popestriti z nazornimi zgledi iz vsakdanjega življenja, risbami, barvnimi kredami (ki jih v šoli takrat še nismo imeli!) in celo z diapojektorjem, ki je bil tedaj gotovo prvi diapojektor v Komendi. Ker so po vojni verouk v šoli prepovedali, se je med prvimi domislil in uredil ter opremil veroučno učilnico nad zakristijo v cerkvi. Doma so me najbolj kaznovali, če so mi prepovedali iti k verouku. Njegova ura verouka je bila zame resnično dogodek, nekaj lepega. Pri verouku je imel vedno red in disciplino. Zame je bil pojem urejenosti, vestnosti in pridnosti. Brez dvoma je bil izvrsten katehet. Bil je živahen in praktičen. Njegove veroučne ure so bile zame najlepše ure v osnovni šoli.«

Pod njegovim duhovnim vodstvom je raslo in se **oblikovalo več bogoslovcev** iz komendske župnije. Že omenjeni duhovnik g. Jože Lap se takole spominja svoje začetne duhovniške poti ob pomoči g. Demšarja: »Gospod Demšar

ima tudi velike zasluge, da sem se odločil za duhovni poklic. On ga je odkril v meni, ga prebujal, opazoval in modro ter previdno utrjeval. Po vstopu v malo semenišče v Pazinu (Istra) so se najini odnosi še bolj poglobili. Zelo veliko časa sva preživela skupaj. To iskreno prijateljstvo me je bogatilo in spodbujalo na poti duhovništva. Lepi so dogodki, ki so povezani z njim od krašenja cerkve preko dela v župnijski pisarni do skupnih izletov po domovini. Ne spominjam se dneva med počitnicami, da ne bi preživela skupaj vsaj nekaj trenutkov. Skupaj sva delala, se pogovarjala, hodila na sprehode... Skratka, skupaj sva dihala.«

Pri njem pa niso bili toplo sprejeti le njegovi domači bogoslovci, ampak tudi drugi. Dr. Marijan Smolik se takole spominja srečanj z g. Demšarjem: »Kot mladega bogoslovca in duhovnika me je vabil v Komendo na vse svoje jubileje od srebrne maše 1953 naprej. Srečavala sva se v Ljubljani, Komendi in Dobu, kamor je včasih prišel na obisk.«

Svoja razmišljanja sklene g. Lap takole: »Vedno me je opozarjal na red in čistočo. Učil me je pravega odnosa do lepega in svetega. Gospod Demšar je bil človek reda, čistosti, natančnosti in doslednosti. Veliko je bral in študiral, tako da je bil vedno na tekočem in aktualen. V razmišljanju je bil globok, preudaren in previden.«

Ta skrb, molitev in delo za duhovne poklice se izraža tudi v njegovi duhovni oporoki, v kateri pravi takole: »Zlasti bom prosil, naj božji Pastir obudi in ohrani novih duhovnikov tudi iz naših vrst in da se vsi zvesti dobremu Pastirju Kristusu snidemo pri Njem.«

Druga njegova velika odlika je bila, da je imel živ čut za sodobno **bogoslužno** dogajanje. »Kot mlad duhovnik se je udeležil liturgičnega tečaja pri dr. Parschu v Klosterneuburgu v Avstriji in od tedaj dalje skrbel za sodobno liturgično usmeritev v zaupanih dušnopastirskih območjih. Vernike je vztrajno vabil k ljubezni do domačega jezika v bogoslužju, pobožni molitvi, dostojnim držam pri verskih obredih. Držal se je klasičnega reda: Če je red v notranjosti, bo tudi zunaj. Odlokov drugega vatikanskega koncila v Komendi ni bilo težko uresničevati, saj je župnija dihala v koncilskem ozračju že pred njegovim začetkom. Za to je bilo treba biti dosleden!«

Posebno poglavje 45 let dolgega duhovniškega delovanja v Komendi je posvetil odkrivanju bogate duhovne zapuščine **Petra Pavla Glavarja** in komendske preteklosti; najprej domačim župljanom, nato Sloveniji in svetu. Za to delo je dobil visoka priznanja, med drugim tudi imenovanje za častnega viteza malteškega viteškega reda. Nekaj mesecev pred smrtjo je pri Mohorjevi družbi v Celju izšla njegova knjiga Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja.

Veliko časa in moči je posvetil raziskovanju izvora Petra Pavla Glavarja. Opazil je očitno podobnost med Petrom Pavlom Glavarjem in komendatorjem Testaferrato ter preučeval njuno korespondenco. S tem namenom se je poleti 1973 odpravil na Malto in se srečal s sedanjim baronom Silvinom Testaferrato, ki je potrdil Demšarjevo domnevo, da je Peter Pavel Glavar nezakonski sin komendatorja Testaferrate, ki je živel za časa Habsburžanov na Kranjskem. Zaradi raziskovanja življenja Petra Pavla Glavarja je po zaslugi sedanjega barona Testaferrate dobil tudi malteški viteški plašč. G. Demšar je o Petru Pavlu Glavarju veliko pisal v različnih publikacijah in revijah (Bogoslovni vestnik, Nova pot, Slovenski čebelar, Koledar Mohorjeve družbe, Glasnik SDD) in si vedno prizadeval vnesti ta svetli lik slovenskega duhovnika v

domačo kulturo. Vendar ni le vestno raziskoval življenja Petra Pavla Glavarja, ampak je vzorno skrbel tudi za njegovo zapuščino, predvsem knjižnico. (Poleg omenjene knjižnice je pred takratnimi oblastmi rešil tudi Plečnikov svetilnik evharističnemu Kralju, ki je bil spomin na evharistično leto 1935 v Ljubljani.) Njene velike vrednosti in pomena ni približal samo domačim ljudem, ampak tudi širši javnosti, šolskim ustanovam ter strokovnjakom doma in po svetu. Za to raziskovalno delo je prejel več odlikovanj (med drugim odlikovanja Zveze čebelarских društev Slovenije, Skupščine občine Kamnik, Medexa). Vodstvo suverenega malteškega reda mu je podelilo naslov častnega viteza reda sv. Janeza Jeruzalemskega (MVR) za zasluge pri odkrivanju znanstvene dediščine Petra Pavla Glavarja, apostolskega pronotarja, magistra, predvsem pa komendskega župnika te malteške viteške župnije.⁴

Dr. Marijan Smolik pa se takole spominja g. Demšarja iz Komende: »Peter Pavel Glavar naju je zelo tesno povezal potem, ko je g. Demšar objavil že veliko spisov o njem v različnih revijah. Njegov članek v Bogoslovnem vestniku sem 1988 pripravil za natis, nato pa me je prosil za posredovanje, ko je iskal založnika za objavo Glavarjevih pridig, ki jih je zelo skrbno prepisal iz izvirnih rokopisnih zvezkov. Zadnja leta sva v njegovi bolezni vedno znova načenjala to vprašanje, ker pri Slovenski matici niso bili navdušeni nad to izdajo, potem ko je umrl prof. Jože Koruza, ki so mu rokopise izročili v ocenjevanje. Končno smo se pri Mohorjevi odločili, da vzamemo knjigo v program in takrat se je začelo intenzivno 'znanstveno' sodelovanje. Sprejel je moj načrt, da ob pridigah ponatisnemo tudi Demšarjeve glavne spise o Glavarju in njegovem duhovniškem delu, ki so bili večini kulturne javnosti skoraj neznani. Kako vesel je bil vsakega obiska, ko sem lahko povedal, da tisk napreduje in zlasti, ko sem mu nekaj mesecev pred smrtjo lahko prinesel avtorske izvode. Predstavitve v komendski župnijski – Glavarjevi in Demšarjevi – cerkvi se ni mogel več udeležiti. Pogovarjal pa se je takrat lahko še z vsemi, ki smo pri predstavitvi sodelovali. Ni bil več daleč zadnji dan, ko sva še lahko govorila. Vdano je sprejel božjo voljo, da je njegova dela in trpljenja dovolj in da ga zdaj čaka samo še večno veselje.«

Svoje razmišljanje o njem je končal takole: »Vsako srečanje in pogovor z g. Demšarjem je bilo veselo v tistem pomenu, ki ga med ljudmi večkrat pogrešamo. Tudi če sva govorila o neprijetnostih iz preteklosti ali sedanosti, ni nikoli tožil ali obtoževal, čeprav je v življenju skusil toliko hudega. Vse je sprejemal kot Kristusov dar svojemu učencu in sodelavcu, ki ve, da ne moremo biti njegovi v poveličanju, če ne znamo biti z njim v trpljenju. Hudobijo ljudi je znal opravičevati z Jezusovimi besedami, da ne vedo, kaj delajo. Zaradi vsega tega lahko samo hvaležno končujem: Bogu hvala, da smo ga imeli med seboj.«

Viktorijan Demšar je veliko študiral, bral in premišljeval ter prosil Boga razsvetljenja pred tabernakljem. Svoje delo je prepletal z molitvijo. Skrbno je pisal župnijsko Kroniko in širil verski tisk. Skrbel je za obnovo cerkvenih zgradb, jih prenavljal s poslušom za umetnost ter ob pomoči priznanih slovenskih arhitektov bogatil z deli slovenskih umetnikov.

Leta 1978 je obhajal slovesnost zlate maše. Ob tej priložnosti mu je s. Aleksandra napisala naslednjo pesnitev:

4 Jože Pavlič, n. d., 101.

SPOŠTOVANEMU G. ZLATOMAŠNIKU, DEKANU IN ŽUPNIKU
VIKTORIJANU DEMŠARJU V SPOMIN

s. Aleksandra Hreščak G. S. Urs. katehistinja

Torej si mi dal, Gospod,
da dočakal sem ta dan,
ko dvigniti bom k tebi smel
Tvoj kelih – d v a k r a t z l a t !

Tiho, tiho potopim naj
danes se v tvoj zlati val,
iz globin srca kipi naj
tisoč k nebu mi zahval!

Glej, gledam pred seboj
spet polja bela,
kot sem gledal jih takrat,
ko čil in mlad
v dušo in dlani sprejel
sem božjega maziljenca pečat.

Hvala, Oče, za pomladno
sonce, roso, prvi cvet;
hvala, ker si me izvolil,
da bom Tvoj in ne za svet!

In šel sem –
poln svetih idealov, svetlih nad
v vinograd Tvoj!
Takrat, Gospod, sem vedel:
zdaj več nisem svoj!
Takrat sem čutil:
od zdaj naprej
bom biti smel le eno:
I u č na gori...!
Upirati bom smel pogled le tja,
kjer mi žare
svetniški vzori.

Hvala, Oče, za poletja,
ko je žgalo... In vihar...!
Hvala za nalive, točo –
tudi to je Tvoj bil dar!

Hvala, Oče, za darove –
sipal si mi jih na pot!
Moje plačeval dolgove;
hvala ti za vse, Gospod!
A sedaj nad mojo setev
se sklonila je jesen...
Sprejmi, Oče, mojo žetev,
ko dopolni čas se njen...!

Stopiti smel sem prvokrat
pred Tvoj oltar –
najvišje, kamor sme stopiti stvar! –
da z vriskom duše sem položil
k Srcu Tvojemu še svoje – v dar.
In takrat začela teči
skozi moje je dlani
in rositi v žejne duše
sveta Jagnjetova Kri!

Naš predragi zlatomašnik,
v zlo ne štejte mi nikar,
ker ugibati si drznem
misel Vašega srca!

Petdeset je šlo jeseni
preko setve mladih dni,
zdaj oba sva dozorela –
klasje moje – jaz in ti!

Ni to slavje samo Vaše,
temveč vseh nešteti duš,
ki delili in delite
jim še vedno božji Kruh.
To veselje ni le Vaše
in hvaležnost, ki kipi
iz srca, le Vaše ni!
Vsi se danes veselimo
in se Bogu zahvalimo!
Saj duhovniško srce
je kot barčica, ki vozi
do nebes se od zemlje:
nikdar prazna k nam ne pride,
nikdar prazna tja ne gre...
Kaj prinaša in odnaša,
to nebeški Oče ve,
ki nam hrani in rešuje
duše preko »barke« te.

Pa še nekdo se zdaj raduje,
Vam hvaležno se smehlja –
ne prezrimo ga nikar! –
saj brez Vas v pozabo utonil
Peter Pavel bi Glavar!
Zato še njega povabimo,
naj skloni k nam se iz nebes
in z njim čestitamo iskreno
Vam k slavju zlatomašnemu!
Bog pa sam nekoč plačilo
bo zvestemu služabniku.

Ob **Viktorijanovi biserni maši**, 26. junija 1988, so se verniki komendske in drugih župnij, stanovski kolegi in številni prijatelji ter znanci od blizu in daleč zbrali ob daritvenem oltarju v komendski župnijski cerkvi sv. Petra, da bi se skupaj z jubilentom zahvalili Bogu za 60 let duhovniškega življenja. Ponovitev biserne maše je imel 18. septembra v Žireh. Pridigal mu je g. Vojko Seljak. Slovesnosti so se udeležili tudi nekateri duhovniki, ki so delovali v Žireh ali pa so tu doma.

SREČANJE Z GOSPODOM

»Na praznik svete božje Matere Marije in na Dan miru 1. januarja 1992 je dozorelo življenje Viktorijana Demšarja za večno bivanje pri Bogu, ki ga je kot duhovnik vedno oznanjal. Zadnje spremstvo 4. januarja na pokopališče – prostor, kjer počivajo komendski duhovniki – je pokazalo, kako je bil dekan Viktorijan Demšar spoštovan in priljubljen. H grobu ga je pospremila 70 duhovnikov, dva diakona, številne redovnice in množica pogrebcev iz komendske in drugih župnij. Pogrebno mašo in obrede je opravil ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar, ki se je v pridigi z izbranimi besedami poslovil od dekana Demšarja, h kateremu je rad prihajal na obisk in pogovor. Po maši se je od njega poslovil najprej domači župnik in dekan Nikolaj Pavlič, ki je orisal Demšarjevo življenjsko pot in njegova publicistična ter znanstvena prizadevanja, zahvalil pa se mu je tudi v imenu duhovnikov kamniške dekanije. Nato so sledile besede slovesa Janeza Pogačarja v imenu komendskih in podružničnih cerkvenih ključarjev ter vernikov, Jožeta Pavliča v imenu Župnijskega pastoralnega sveta, Občestva katoliških izobražencev in Župnijske Karitas, novomeškega prošta Jožeta Lapa v imenu duhovnikov, rojenih v komendski župniji, Jožefa Ciraja v imenu Glavarjeve župnije in Maje Drolc v imenu OŠ Komenda – Moste. Na božjo njivo ga je tudi pospremila pesem komendskih pevcev in pevk ter žirovski pevci, zlasti pa molitev vseh navzočih, naj mu bo Gospod, ki mu je tako vdano in zvesto služil, bogat plačnik.«⁵

5 Jože Pavlič, Dekan Viktorijan Demšar, v: Družina 41 (1992), 5.

G. Demšar je bil v prvi vrsti duhovnik, človek, ki se je popolnoma posvetil predvsem duhovnemu življenju. Da ga je to delo osrečevalo in mu dajalo moči, se izraža tudi v njegovi duhovni oporoki, ki pravi takole: »Zahvalim se Ti, o dobri Bog, za milost duhovniškega poklica, v katerem si me čudovito vodil in varoval v dušnem in telesnem oziru. V svojem poklicu sem bil srečen duhovnik in če bi se bilo treba odločiti, bi si znova izbral pot duhovnika.«

Misel ob rob

Ob sestavljanju mozaika g. Demšarja sem na koncu začutil, da temu mozai-ku manjka precej raznobarnih kamenčkov. Bolj ko sem iskal razsežnosti in nianse, bolj so se pred menoj odpirale in poglobljale globine, skrivnosti in enkratnosti njegovega duha. Zato namen tega mozaika ni bil v prvi vrsti prikazati njegovo celotno življenje, ampak se spomniti njegove prve obletnice rojstva za nebesa (4. 1. 1992). G. Demšarja sem spoznal v jeseni njegovega življenja, zato sem prosil za pomoč številne njegove prijatelje, ki so mi približali njegov lik. Vsem, ki so mi kakor koli pomagali in stali ob strani pri tem delu, se iskreno zahvaljujem.

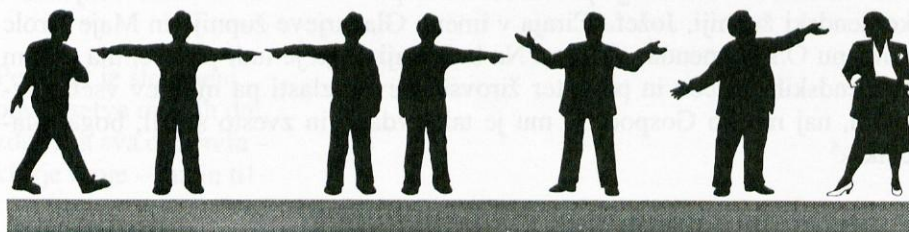

Foto: Franc Temelj

ZGODOVINA OTROŠTVA

dr. Marija Stanonik

Otroštvo med igro in delom

SREČA JE V IZPOLNITVI OTROŠKIH SANJ

UVOD

J. Huizinga definira igro kot primarno življenjsko kategorijo, saj je starejša kot kultura. Še več; po njegovem je vsa človekova kultura – v smislu civilizacije – nastajala in se razvijala v igri, kot igra. A igrajo se tudi živali, zato človekova oblika na splošno ne prisoja igri bistvenega pomena. Kdor pa se poglobi v funkcijo igre, odkrije njeno veliko kulturološko razsežnost, ki spremlja človeka od vsega začetka. Huizinga spominja na primer na jezik, to prvo in najvišje orodje, s katerim se je človek začel povezovati v skupnost na področju duhá. Igraje se ustvarjajo miselne zveze med snovnim in miselnim svetom in vsak izraz za abstraktno je metafora, torej besedna igra.¹

Razne oblike igre spremljajo človeka in človeštvo na vseh stopnjah njegovega razvoja, saj je igra poseben tip modela resničnosti. Igra omogoča modeliranje položajev, ki bi bili pogubni, če posameznik ne bi bil pripravljen nanje in na položaje, ki nastajajo proti njegovi volji. V zavesti modelira ta položaj, saj amorfní sistem realnosti prevaja v obliko igre, za katero so pravila formulirana in morajo biti formulirana. Zamenjavanje nepogojne (življenjske) situacije s pogojno (v igri) daje le-tej veliko prednost: udeležencu v igri je omogočeno, da časovno zaustavlja situacijo (v smislu

Anže in Johana iz »Grape« na Selu. Anže je bil do nas otrok strog in odločen, Johana mila in prizanesljiva.

»to ne velja, gremo še enkrat...«). Igra mu daje tudi možnost pogojne zmage nad nepremagljivim (npr. smrtjo) ali zelo močnim nasprotnikom. Vsebuje tudi magičen pomen in pomembno psihološko-vzgojno lastnost: pomaga obvladati strah pred nastopom takih situacij in krepi tako strukturo emocij, ki so potrebne v zadevni praksi. Umetnost igre je v njeni dvoravninskosti. Naj jo jemljemo popolnoma »zares« na eni strani ali »pogojno« na drugi, to podira njeno specifičnost.²

Na prvi stopnji razvoja uporabi otrok za igro vso svojo okolico, predmete pooseblja in jih, poživljene z domišljijo, dviga iz vsakdanjosti, ki je prav zaradi otrokove sposobnosti njenega preigravanja zanj izredno mikavna.³ A otroci pri igri navadno še ne morejo razločevati omenjene dvoravninskosti, kar je pogosto vzrok, da se igra sprevrže v pretep.⁴ Vendar je »v otroškem igranju skupnostni čut ohranjen najbolj okrito in neposredno«.⁵ O psiholoških izsledkih otrokovega igranja od prvih mesecev življenja do njegove prehodne dobe v odraslost zgoščeno govori Anton Trstenjak⁶, ki v tej zvezi razločuje šest stopenj, in sicer: prve mesece otrokovega življenja, zgodnje otroštvo, obdobje od treh do sedmih let, šolsko obdobje na nižji obvezni stopnji in šolsko obdobje na višji stopnji, ko se ob igranju vedno bolj uveljavlja tudi delo. Pri manj civiliziranih narodih si

- 1 Kurt Ranke, *Kategorienprobleme der Volksprosa*, v: *Fabula*, Berlin 1967, str. 4
- 2 Jurij M. Lotman, *Struktura umetnič kog teksta*, Beograd 1976, str. 101–102
- 3 Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura*, Ljubljana 1960, str. 223
- 4 Glej op. 2
- 5 Glej op. 3
- 6 Anton Trstenjak, *Oris sodobne psihologije*, Maribor 1971, str. 57, 63–67, 75, 77

morajo otroci v tej starosti praviloma že sami služiti kruh.⁷

Anton Trstenjak razločuje tri vrste iger: **obredne, tehnične, socialne**⁸; s psihološkega vidika pa je nemara bolj ustrezna delitev Ivana Toličiča, ki loči med **funkcijsko, domišljjsko in ustvarjalno igro**.⁹ Vilko Novak našteva: **ugibalne, skrivalne, lovilne, lučalne, skakalne, rajalne, šaljive, bistrovidne, spretnostne, dramske, posnemovalne, ljubezenske, pevske, plesne**,¹⁰ medtem ko Niko Kuret govori o igrah »v otroški sobi« in jih metaforizira kot »pomladansko veselje«, nato pa sledi Novaku s **skrivalnimi, lovilnimi, pevskimi igrami**; poleg njih imenuje za naslove razdelkov še »Žoganje«, »Spretnost in moč«, »Namazan jezik«, »Prisebnost in bistrost«, »Šaljivci na plan!«, »Spretnosti z vrstico«, »Domači čarodej«, »Uganke in zanke«, »Samotarske igre«.¹¹

Navedeni primeri dokazujejo Trstenjakovo ugotovitev, da je »vsako 'klasificiranje' iger kočljiva stvar.«¹² Toda kljub temu se mu, sistematični na ljubo, tudi v tukajšnjem pisanju ni moglo odreči, čeprav gre le za sondažno gradivo, iz Žirov, v širšem pomenu besede,¹³ kar pomeni, da, žal, še zdaleč ni izčrpano, in to od začetka 20. stoletja do srede njegovih šestdesetih let.

1. SPOROČENE IGRE

To pomeni, da gre za igre, ki imajo za sabo daljšo ali krajšo tradicijo in se prenašajo iz roda v rod na podlagi določenih pravil, ki so nemalokrat komaj še zaveden spomin na skrajno resna pravila davnih mitoloških obredov. Zato etnologija govori tudi »o čarovnem ozadju, ki ga imajo mnoge otroške igre«, delno so osnovane »v enakosti otroške duševnosti, v igrskem gonu in sprostitveni nuji v človeku, ... delno pa so se tudi igre – kot vse ostale prvine ljudske omike – širile od ljudstva do ljudstva«.¹⁴

a) BESEDNE IGRE

Ne gre za besedne igre v literarno-teoretskem pomenu besede, ampak za

umetnost besed na ravni folklore, za otroško slovstveno folkloro¹⁵ torej. Po artikulirani govorici se človek bistveno loči od živali, zato je primerno, da s to uzaveščenostjo začnemo tukajšnji pregled.

Najprej pridejo na vrsto razne besede, s katerimi domači otroka zavestno skušajo pripraviti do boljše izgovarjave tistih fonemov, ki mu še delajo preglavice. Pogosto je to fonem r. Nekoliko starejši otroci pa se na ta račun znajo že sami zabavati, ko drug drugega spodbujajo, kdo bo dalj časa pravilno in hitro izgovarjal »**Lovretov Lovre ribe lovi**«. Poskusite sami in kmalu boste spoznali, kako se vam bo zapletal jezik. Enak rezultat bo s sintagmo »**Kaplan pod klopjo**«. Za pomenski preskok pa gre, če se po žirovsko prav na hitro izgovarja beseda korito, to je »karit«. Poskusite in videli oz. slišali boste, kaj se dobi. Bolj nedolžen rezultat je po hitrem izgovarjanju glagola kipi – »kepi«. Na besedo »Hvala!« je otrok marsikdaj dobil odgovor od svoje mame »... se pod mizo val'a« kot opomin, da se mora doma zahvaljevati »Bog lonaj.«

Naslednja skupina besednih iger v narečju izkorišča ali zanemarja žirovsko tonemsko naglaševanje.¹⁶ Na vprašanje »**Kej rájš' iš al' piješ?**« (= kaj rajši, ješ ali piješ?) je marsikdo odgovoril: »**Rájš' pijem**«. Tedaj pa je doživel posmeh, češ naj pove, kako se »**rájš**« (= riž) pije. In v tem ključu naprej. Na vprašanje: »**Kok je ura?**« je bil formulativen odgovor prav malo prijazen: »**Tok** (= toliko), **de cura** (= da cura teče), **če pa mal' počaka, pa še mal' pokaka**.«

Že v svojem okolju ni delovala milo, ampak je želela biti predvsem šokantna skupina besednih iger, ki temeljijo na rimanju. Današnji knjižni »prosim« v pomenu: prosim, ponovi, kaj si mi dejal, je v Žireh včasih bolj kot danes nadomeščal akutirano izgovorjeni »ke-ej«? (»**kéj**« = kaj?). In tako je navihane nagovoril nepoučenega: »**Reč' kej?**« On uslužno ponovi za njim: »**Kej?**« Tedaj pa mu on zabrusi: »**Drek na**

7 Glej op. 6, str. 77

8 Glej op. 6, str. 78

9 Glej op. 8

10 Glej op. 3

11 Niko Kuret, Vesele ure, Ljubljana 1969

12 Glej op. 8

13 Marija Stanonik, Čipkarstvo v Žirovski kotlini, Loški razgledi, XVII, Škofja Loka 1970, str. 180

14 Glej op. 3

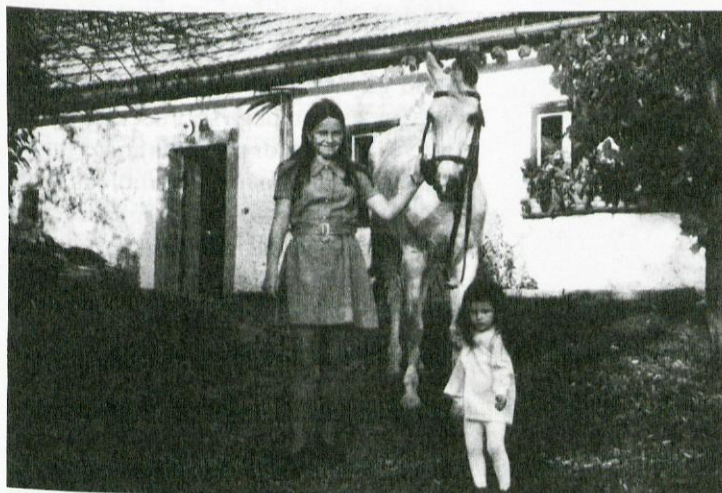
15 Marija Stanonik, Otroška slovstvena folklor, Traditiones 10–12, Ljubljana 1984, str. 85–93

16 Marija Stanonik, Govor Žirovske kotline in njene obrobja, Slavistična revija 25, Ljubljana 1977, str. 293–309

vej'!« In tako naprej: »Reč' kol!« – »Kol.« – »Toj ače se je u sekriet udrou.« ... »se je u hlače usrou.« »Reč' Katra!« – »Katra.« – »Taje mat' se u vicah matra.« (= tvoja mati se v vicah matra) Določeno zavarovanje od prevelike radovednosti zunanjega okolja dajejo slutiti odgovori, ki so jih starši naučili svoje otroke na vprašanje: Čigav si? Tedaj je otrok lahko odgovoril: »Čigavsov.« Ali pa »Atov, mamov, buhkov, kruhkov«, pri čemer je zaradi rime značilna končnica v drugi besedi, ki bi se sicer pravilno glasila: mamin, ki pa popolnoma brez alternative ni, saj pogosto slišimo za limonov namesto limonin sok. Tretja varianta na omenjeno vprašanje pa je: »Muckov, medvedov, bom jutru povedal«, seveda prav tako v narečju. Bolj resno je prihajalo v poštevf formulativno voščilce, ki je pomagalo iz zadrege deklicam: »Sem deklica mlada/ voščila bi rada,/ k' druž'ga ne znam/ pa srečko (= rokico) podam.« »Srečko« je lahko nadomestila že v besedilu tudi rokica ali »rož'ce«, kadar jih je deklica imela v rokah in jih podarila hkrati z voščilcem. Kadar je otrok spraševal o rečeh za čas, ko ga še ni bilo na svetu, na primer z besedami, kje sem pa jaz bil tistikrat, kaj se je dogajalo z mano, so mu po starem odgovarjali: »Ti si pa takrat za Ble-

17 Gre za aluzijo na pesmico, ki je bila objavljena v berilu za enega od nižjih razredov osnovne šole in ga je uporabljala generacija, ki je začela hoditi v šolo leta 1954

18 Različica igrice je tudi v zapuščini Gašperja Križnika – Prepisi za slavnega jezikoslovca J. B. de Courtenayja, str. 39. Hrani jih ISN ZRC SAZU v Ljubljani

Sivkarjevi deklici iz Zabrežnika z belim konjem. Foto: M. Stanonik, 1968.

gošem še 'kurjavce rejto' / »pasel«/. Kadar pa so ga hoteli opomniti, da se punčki preveč vidi pod krilo, so namignili, da »se vidi v Oselico«. Le kdo bi vedel, kako je prišlo do teh fraz v čisto določenem kontekstu.

Verjetno je po posameznih družinah marsikakšna pesem, ki gre iz roda v rod, a otroci ene od njih so si zapomnili naslednjo: **Dober dan, gospod kaplan;/ jaz imam pa nekaj za povedat', / pa me je povedat' sram, / ženka mi je umrla, / sam Bog jo je vzel, / nobeden ne verjame, / kako sem jaz vesel./** Da se je besedilce sfolkloriziralo, priča tudi to, da ga pripovedujejo v narečju – podobno kot naslednjo, ki pa je ostala v spominu le kot torzo: **Blaž, / kam krevljaš? / V Gorenjo vas / po en par klobas. / Če jih prodaš, domov ne znaš, / če jih poješ, domov ne smeš. / ...**

V tukajšnji razdelek sodi tudi spomin na pripovedovanje pravljic. Več o tem pa, upajmo, kdaj drugič.

b) KOMBINACIJA BESED IN IGER NA ČLOVEŠKEM TELESU

Če je otroček znal napraviti »velike šuobce« (= potegniti spodnjo ustnico daleč naprej), so ga pohvalili, češ da bi lahko s košem »prtounkom« (vrsta koša) počival človek na njih. Verodostojnost otrokovih besed je za šalo mogoče preizkusiti na nosu. S sredincem pritisneš nanj in če besede niso resnične, je mogoče reči kot v tisti pesmici: »Aj, kako je mehke, pa sem ujela te na laži.«¹⁷ Sploh zavzema čutilo za voh v tukajšnjem razdelku najpomembnejše mesto. Igrico, ki je še znana v Žireh, je z malenkostnimi razločki zapisal že Gašper Križnik za J. B. de Courtenayja.¹⁸ Igrica poteka v dvoje: **A: prime s palcem in kazalcem ne preveč trdo za otrokov nos in ga vpraša: »A j' dāma Miha?« B: otrok pokima: »Je.« A: »Kej pa dēla?« B: »Žgance kuha.« »A jih bo men' kej dal?« B: pokima. Morda je le varianta pravkar opisane naslednja igrice: **A: »A j' dāma (= doma) Miha?« B: »Je.« A: »Kòk (= koliko) števil?« B: izreče neko****

Ali se bosta prepoznala dečka z lokom in puščicami. Foto: M. Stanonik, 1970.

številko. In A: »Tókrat pa buč' (= tolikokrat po glavi) in ga bolj ali manj rahlo tolikokrat udari po glavi. Podobno so konča igra, ko kdo pride od zadaj in gre z dlanmi čez oči. Kogar je doletelo to presenečenje, skuša nebodigatreba prepoznati s tipanjem ali se ga otresti, toda oni vztraja in če ga ugane, je igre konec, če pa ne, se postavi vprašanje: koliko števil. V zvezi z očmi je še naslednja igrice: **A:** »A si bil na vrt'?' **B:** pokima. **A:** »A si vidu smrt?' **B:** pokima. **A:** »A si se je kej bal?' **B:** odkima. Tedaj **A** pomaha nememu sogovorniku z rokami pred očmi in če **B** zažmerika s trepalnicami, **A** vzklikne: »O, kej se je nisi bal, pa še kako.« Na ušesa se nanaša le vprašanje: »A ti žihar ur'ca navijem?'« Kadar je prišlo uho na vrsto s tem vprašanjem, ni bilo hudega, bolj nevarno je bilo, kadar se je tuja roka približala uhlju brez vprašanja in ga krepko potegnila. Toliko torej v tukajšnji zvezi o obrazu. Kdo ve, od kdaj in od kod pa je igrice, ko gre kdo otroku z roko po vratu: rekoč: »Žiga žaga glav'ca preč, / ne bo jedla kruh-ka / (ali: žgančkov) več.«

Nekaj igrice je tudi v zvezi z udi. Najpreprostejša med njimi je premikanje kazalca in sredinca po otrokovem telesu do njegovega obraza, govoreč: »Biba leze, biba gre, da bi prišla do ...« izrečemo otrokovo ime. Igrica »Pikl pakl, / praz'n žakl, / kdór kej dá, / v

nebesa capl'a, / kdór pa neč, / pa v paku krevsa« bi bila prav primeren uvod za berače in druge prosilce, toda v Žireh se besedilce govori tedaj, ko se razširita na obeh rokah kazalec in sredinec, nato se oba para prstov položita eden vrh drugega, da znotraj njih nastane nepravilen romboid. Otrok vtakne v odprtino svoj prst, toda tisti, ki mu je nastavljal tako past z milo prošnjo, ga od spodaj ščiplje v prst. Drgnjenje levega kazalca po desnem imenujemo sicer strganje korenčka, toda v Žireh ga spremljajo besede: »šnek, šnek...« ali »šlek, šlek...«; od tod »šnekanje« ali »šlekanje«. Otrok na primer zatoži drugega: »Ta mi pa šleka/šneka.« In kako se otroci v Žireh naučijo imen prstov na rokah: »Palec je lačen, kazalec je žejen, sredinec (vpraša): 'Kje bomo kaj dobili?' Prstanec: 'Bom v shrambo pogledal.' Mezinec: 'Bom mami povedal.'« Tako za igro z rokami ostane še ploskanje dveh nasproti si stoječih (navadno dekliv), ki si prihajata z rokami naproti po določenih pravilih in vedno bolj hitita, da imata lahko že čisto rdeče roke, dokler se ena od njiju ne zmoti in je igra prekinjena.

Morda je s tem v zvezi nastalo vprašanje: »Koliko grehov imaš?'« In otroci vlečejo za prste na rokah; kolikorkrat v njihovih členkih počti, toliko je grehov. »Kožo vagat« pomeni lahko tudi bolečo izkušnjo, če nekdo drugemu prime kožo na hrbtu dlani preveč krepko in ga tako rekoč vščipne. To se dogaja brez spremnega sporočenega besedil/c/a, kakor tudi pri frcanju, ko prizadeti občuti le še pekočo bolečino na koži; frcanje pa ima tudi vlogo frače, saj izpod prstov tedaj zleti kakšen droben predmet kar daleč v stran, in to v veselje ali vznemirjenost navzočih.

Naslednja igra je navadno pripravna na kmečki peči. **A:** leži na njej, na kolena posadi od eno- do tri-, štiri-letnega otroka, ki ga trdno drži za roke. Z njim vred dvigne kolena in vpraša otroka: »A so kej pouhne (= bogato obložene) čéšn'e?' **B:** mora pogledati v strop in pritrditi. **A:** »A jih boš kej

men' dal?« B: pokima in še enkrat pogleda v strop, da bi jih izbral, tedaj pa A kolena spodmakne, da otrok spet pride nazaj v normalno lego na peči. Tu imajo torej pomembno vlogo noge, še posebej njihova kolena, kakor tudi pri jahanju konjiča, ko sami ali z otrokom pojemo: »Diči, diči diča, / urno na konjiča, / na konjiča vranega, / dobro osedlanega. // Diči, diči, diča, / deček nima biča, / deček nima še ostrog, / da pognal bi konja v log.«

Célo telo pa sodeluje v igrici, v kateri starejši ali otrok sam gre z rokami k posameznim delom telesa in govori. Ko pokaže na oči: ata, mama,

nos: teta,

usta: stric,

prsi: cuzi, muzi,

popok: popok,

še nižje: špric.

Ob tej igri je bilo malo starejšim otrokom že nerodno, se spominja sogo-vornica, saj je prebujenim že namigovala na tiste igrice, ob katerih si je žirovski slikar in pisatelj Jože Peternelj – Mausar zapomnil iz mladosti pregovor žirovskega posebneža: »Ogenj, rit in kače, / to niso igrače.«¹⁹

c) IGRE V PROSTORU

Gre za igre v »hiši«, kakor je bilo včasih navada reči današnji dnevni sobi. Večinoma so se z njimi zabavali med seboj otroci ene družine, sosedovi ali drugi so se jim pridružili veliko redkeje.

V tukajšnji razporeditvi prve med njimi zaposlujejo bolj duhá kot telo. V obdobju, ki ga zajema tukajšnji opis, je bila od njih gotovo med najbolj priljubljenimi »vovkalca«; to ime je dobila po dveh volkih, ki lovita dvanajst ovac. V igri sodelujeta dva igralca, katerih eden ima ovce in drugi volka, ki lovita ovce, ko skušajo priti v hlev. Pod imenom »vovka (ali ovce) vganjati« postopek igre natančno opisuje Niko Kuret,²⁰ ki opozarja, da je po svoji vsebini igra vzeta iz pastirskega življenja. Na Žirovskem, kjer so veliko klekljali, so namesto fižolčkov – za ovce so uporabljali bele, po dolgem prepolovljene fižolčke, za volka pa dve enaki polovici

fižola, ki mu v Žireh pravimo »turk« – rabili tudi bucike. Tako vsaj sta se znašla brat in sestra v družini z osmimi otroki, ki so morali vsak prosti čas izrabit za klekljanje, saj jim je očeta vzela prva svetovna vojna in je bila trda za kruh. Predlogo za igro sta imela narisano kar na deščici, in ker se mati ni strinjala, da bi v splošni stiski za hrano zapravljali fižolčke za igrače, sta namesto njih zabadala bucike v les in celó kar med klekljanjem. Mati, ki je klekljala na drugi strani peči, je njuno vovkanje gotovo opazila, »pa kaj moreš to otrokom pomagat,« komentira svojo navihanost udeleženka te igre, danes že babica. Morda je bila že ta igralna ploskev vrezana na »prukco«, pručico, saj je še desetletja pozneje rabila tudi za igro. Igra, ki jo Kuret opisuje pod imenom »špana« in zanjo pravi, da jo igrajo »skoraj vsi narodi belega plemena«,²¹ je v Žireh dobila ime »faškalca«; po fižolčkih, ki se po ustreznih pravilih pomikajo po igralni ploskvi.²²

Leander Mlinar sedi na lesenem konjičku; na rami ima prav tako leseno puško. Foto: last Zorke Štajer.

19 Jože Peternelj, Bukovci, Ljubljana 1987, str. 30

20 Glej op. 11, str. 172–173

21 Glej op. 11, str. 171

22 Pravila igre glej pri op. 11, str. 171–172

V kmečkem okolju je bilo »dominanje« manj v navadi, ker je bilo treba domine kupiti – razen če jih niso po njihovem vzorcu naredili lesenih doma – medtem ko je bila v delavskih družinah ta igra enako priljubljena kot »tambulanje«, ki je bila tudi kupivna igra. Pravila za igranje so bila priložena in seveda »nisi smel goljufati«. V domači hiši so bili dobitki kakšen dinar, jabolko ipd. V Sokolskem ali Gasilskem domu, kjer je bila tombola pripravljena za širši krog udeležencev, pa je bil glavni dobitnik kolo, manjši pa zavitek čaja, lesena žlica, cikorija itd.

Med prvimi kupljenimi igrami, ki so prišle tudi v bajtarske hiše, je bila igra »človek ne jezi se«. O njeni priljubljenosti govori dejstvo, da so se zaradi nje sosednji otroci shajali med seboj. Tudi tu so namesto (izgubljenih) figuric prihajali v poštev po dolgem razcepljeni fižolčki različnih barv.

Da tudi v hribovskih revnih domovih »kvartanje«, kartanje ni bilo tuje odraščajočim otrokom, priča spomin, da so se enkrat »na sveti večer« (v pričakovanju novega leta ali svetih treh kraljev) kratkočasili »s kartami« do dveh ponoči. Sogovornica se spominja iger, kot sta »lustik«, »durak«, toda v

številni družini, ki si je zanje našla čas le izjemoma, ni bilo do njih enakega stališča – kolikor se ni spremenil z zrelostjo matere – to dokazuje nerazpoloženje sestre nad svojim bratom, ki je prinesel svojim nečakom v rodni kraj »karte« za »črnega Petra«, češ, »kaj daješ to, da se bodo navadili kakšne neumnosti«.

Omenjene igre so lahko igrali na prijetno topli kmečki peči, saj je telo bolj ali manj mirovalo, razgibaval se je predvsem duh, medtem ko v nekaj naslednjih že gre za večje sodelovanje telesa.

»Leti, leti...« je že ena takih igr. Otroci pri njej navadno sedijo pri mizi, roke imajo položene nanjo in ko tisti, ki igro vodi, vzklikne, da leti žival, ki to v resnici počne, namreč frči, tedaj je treba vzdigniti roke v zrak; kadar pa vzklikne zavajajoče, da leti na primer riba, in kdo nehote tudi zdaj dvigne roke za njim, ga je seveda polomil. Prav lepa vaja za zbranost. Več o igri Marija Vogeltnik.²³

Druga igra, ki že zahteva premikanje celega telesa, je igra »vroče–mrzlo«. Spodbuda zanjo je vprašanje: »A se gremo ogenj?« Aktivno udeležena sta dva, prvi skrije določen predmet, drugi ga mora poiskati, vsi v družini pa mu pomagajo z vzklikanjem, da je »mrzlo«, kolikor bolj se oddaljuje od cilja, in z ustreznimi pridevniki od mrzlega do vročega, kolikor bolj se mu približuje. Ko je že čisto blizu njega, pa »gori«.

Bolj naporna za glavno osebo v igri je igra »slepa muha«, ki je drugod znana z imenom »slepa miš«.²⁴ Najprej se določi prostor in uredi tako, da za »slepega« ni nevaren, nato tistemu, ki bo »slepa muha«, prevežejo oči z ruto ali velikim čistim robcem, ga povedejo k vratom, tako da se jih s čelom dotakne (verjetno zaradi orientacije v prostoru) in eden mu reče: »Slepa muha, kašojej!« Muha odgovori: »Žlico m' dej!« Namesto nje dobi odgovor: »Lovit je pejt.« (jo pojdi) Ko se ji posreči koga uloviti (če se ji ne začne prej vrteti), se vloge zamenjajo.

23 Marija Vogeltnik, Ura je ena, medved še spi, Ljubljana 1990, str. 82–84

24 Glej op. 23, str. 63

Otroci iz starih Žirov ob Petelinovem osličku »Na britofu«. Zadaj se še vidijo ostanki stare žirovske cerkve. Foto: last Zorke Štajer.

Vsekakor bolj prisrčna je druga igra, ki pa že prestopa prag domače hiše in je bila nekdanj posebnost priljubljena na domačih otroških zabavah in šolskih izletih. Otroci se primejo za rame ali si stisnejo dlani ter zibljejo enkrat v levo, drugič v desno in pojejo: **Mi se imamo radi, radi, radi, radi, / pa še se bomo imeli / radi, radi, radi, / mi se imamo radi, / kot stari močeradi / ali: saj smo vsi še mladi...**

Ko je bila že omenjena šola, naj bo tu deležna prijaznega spomina klekljarska šola sredi petdesetih let, ko je svoje znanje in naklonjenost razdajala nadebudnim učenkam g. Angelca Jensenko. Ni nas učila le klekljanja, ampak tudi lepega vedenja in kot otrok nisem mogla razumeti, zakaj smo v »ljudski šoli« otroci med odmorom prepuščeni sami sebi, pri njej pa smo se vedno šli kakšne igrice, od katerih je bila med najbolj priljubljenimi **»cinglčke/rinčke talat«** (blago prodajati). Mogoče je v malenkostih igrice potekala drugače, kot je že opisano,²⁵ a v spominu še ostaja mrzlično pričakovanje, katera bo dobila v režo med dlani prstanček, in tako postala za hip nosilka skrivnosti. Navadno so bile prve na vrsti po kakršni koli plati že tiste iz uglednejših hiš, tako da so druge, ki so bile le za število, dodobra občutile socialno diferenciacijo, a kljub temu je bila igra priljubljena, saj je ustvarjala nepetost in gojila upanje, da bo morebiti le pripadla tej ali oni glavna vloga. Še bolj vznemirljiva je bila **»blagu predajat«** (blago prodajati). V primeri z drugimi²⁶ je žirovska različica očitno že čisto sekularizirana, saj bi ji še komaj mogli dognati njeno mitološko zaledje.²⁷ Tudi tu so se punčke dogovorile, katera bo prodajalka in katera »kupčevalka«. Druge punčke se posedejo in »kupčevalka« pride k prodajalki z vprašanjem, ali imajo v njeni trgovini kaj blaga, bodisi za obleko, predpasnik itd. Prodajalka prijazna in uslužna: »Seveda, kar pogledajte si ga...« Obe prijematata oblačila tam posedeni deklici, otipavata, ena

hvali, druga pomišlja, dokler se ne odloči, a nenadoma spremeni predmet pogovora z vzklikom: »Joj, hiša vam gori« ali: »Kaže, da imate obisk, nekdo vam trka na vrata!«, »Poglejte, tatovi!« ipd. Prodajalka, nič hudega sluteč, pogleda v stran, tedaj pa kupovalka zbeži s kupljenim blagom (= odpelje deklico, ki nosi izbrano »blago«). »Kupčevalka« spet pride in skuša zamotiti prodajalko, da bi ji odpeljala izbrano »blago«, toda prodajalka je zdaj že previdna in se noče tako hitro zмести kot prvič, dokler vendarle ne nasede. V igri se tako stopnjuje napetost prav zaradi sposobnosti pogajanja med obema glavnima udeleženkama, ko med drugim prodajalka že prepoznavno sumljivo »kupčevalko«, češ: »Ravno prej je bila tukaj ena, ki je bila vam zelo podobna in nam je blago ukradla...« Na drugi strani narašča pričakovanje, katera bo na vrsti za izbrano blago, pri čemer je, razumljivo, prihajala do izraza osebna simpatija, a tudi okus in pri kupnejša oblačila. Socialna diferenciacija je bila torej neizbežna.

Ta pa se ni mogla uveljaviti pri »telefonu«,²⁸ igri, pri kateri je prva v vrsti povedala drugi neko besedo ali stavek, ta naprej svoji sosedu, in tako do konca. Zadnja je besede povedala naglas in ko so jih primerjali z začetnim sporočilom, se je navadno izkazal med njima velik razloček, kar je bilo povod za razposajen smeh.

Na skupinski fotografiji ima deklica v rokah punčko, pri dečku pa ni jasno, kaj. Foto: ok. leta 1954.

25 Glej op. 23, str. 43–44

26 Glej op. 23, str. 44–49

27 Glej op. 26

28 Glej op. 23, str. 92

č) IGRE NA DVORIŠČU

Dvorišče ni ravno obvezen prostor za igre, ki bodo predstavljene v tem razdelku, vendar pa je najbolj pogost. Nekatere od njih, kot npr. »gnilo jajce«, so enako zabavne tudi v zaprtih prostorih, če so dovolj veliki. V igro se vključijo le prav majhni dečki, drugače igro vzdržujejo pri življenju predvsem deklice. V primerni razdalji ena od druge počepnejo v krogu, medtem ko ena hodi z robcem okrog in govori: »Teb dam en gnil' jéjce« (= Tebi dam eno gnilo jajce) in se naredi, kot da spušča robček za hrbet ene od njih, toda to je le prevara; kjer to zares stori, se potruji, da bi bilo čim bolj neopazno, da prizadeta morda to zares zgreši in če je pri tem zasačena, mora v sredo kot »gnilo jajce«, ²⁹ če pa nevarnost pravočasno opazi, pograbi robec in steče za tovarišico, ki ji je hotela podtakniti »gnilo jajce«. Če se ta prej ne reši na izpraznjeni prostor, mora v sredo.

Naslednja igrlica je očiten ostanek šeg na gregorjevo, ³⁰ ko se »ptički ženijo«. Malo Zorko so »dali služiti« na Vrsnik za čas, ko so doma preurejali

hišo. Bila je stara štiri ali pet let, sredi dvajsetih let, ko je bil Vrsnik pod Italijo. Tedaj je stric Franc počistil pod in po njem natresel bonbone. Mala nečakinja je morala stopicljati po eni nogi, govoreč: »Tičke šeškam, tičke šeškam...« Šele potem je lahko pobrala bonbone. ³¹

Tudi v naslednji igri so udeleženi svetniki, le da gre pravzaprav za parodijo, smešenje njihovih telesnih drž, kakor so, pogosto ekspresivno upodobljeni v kipih in sohah. Glede na to, da se je protestantizem v primeri s katolištvom odrekel instituciji svetnikov, je mogoče iskati nastanek igre v tem obdobju. Po določenem pravilu (izšteválnica ³²) ali po dogovoru eden od udeležencev prime vsakega od »soigralcev« za roko in ga z vso silo pahne od sebe ali zavrti, da je čim več različnih položajev, za katere se tisti hip potrudijo tudi sami »svetniki«, ki morajo potem obstati kot okamnili. Če ni pristranskega ocenjevanja, potem je za najlepšega svetnika izbran tisti, ki je v resnici najgrši ali posebno originalen. Za nagrado ima on pravico »metat« druge v naslednjem krogu. V Žireh je varianten naslov igre »angelčke posta-

29 Glej op. 23, str. 35–38

30 Niko Kuret, Praznično leto Slovencev I, Celje 1965, str. 104–109

31 Zorka Štajer, Žiri, ustni vir, dec. 1992

32 Glej op. 23, str. 52, 60

Na družinski fotografiji ima deček v rokah lesenega konjička na podstavku. Foto: last Suzane Sporiš.

vljat«, drugod pa se imenuje tudi »Kipe delat«, »Svetnike metat«.³³

Zelo priljubljena igra je bila včasih, še na koncu tu zajetega obdobja »siva« ali »šiva baba«, ki je le obrušeno ime za »ušivo babo«. »Za ušivo babo je bilo treba več otrok. Eden od večjih je bil gospodar ali gospodinja. Sedel je nekaj metrov oddaljen od ostalih, ki so si razdelili vloge. Vsi so gospodarja ali gospodinjno hodili spraševati, ali jih vzame za hlapca ali deklo. Vsakega je zapodil, saj nobeden ni bil primeren. Eden je šepal, drugi je zvezde štel, tretja je bila zelo fina gospa itd. Nazadnje je prišla še deklica, ki se je praskala po glavi in telesu. Gospodar je zaklical: 'Ušive babe pa že ne bom jemal za delo!' Vse je zapodil, da so se razkropili naokrog.«³⁴

Vse obravnavano obdobje je bila med žirovsko mladežjo priljubljena igra »ristanc«.³⁵ Vendar jo je le najstarejša tokratna informatorka³⁶ imenovala s to besedo, drugi so jo opisali z glagolom »ha/r/clet«, »hartlet«. Zanj je potrebna lepa, gladka ploskev tal, zato ni naključje, da je včasih, ko je bil avtomobil redek gost na cesti, prišla prav tudi cesta ali lepa pot. Poleg tega je bil zelo pomemben »plošnat« (= ploščat) kamen. Ker primerne ni bilo lahko dobiti, ga je neugnana igralka – kakor se spominja – skrbno hranila. Primeren je bil tudi kos strešne opeke. V zvezi z ristancem prihajajo iz spomina pojmi »vrata«, »dom«, »polž«. K sreči je najti v literaturi popolnejši opis igre, kjer se pojavljajo tudi omenjeni pojmi.³⁷ Na vprašanje, kaj so počeli pri ristancu, se je odgovor glasil: »... **Kamenčke metali in porivali s tancanjem.**« Če je prišel kamen na črto ali čez, je bila minus točka, igralec je moral »počivati«, srečo je poskušal drugi. Nekdanjim udeležencem igre primanjkuje marsikakšen element za popolno predstavitev igre, zato je kaj dobrodošel opis iz današnjih dni: »To igro lahko skačeta dva ali tudi več otrok. Najprej je treba na cesto ali na kakšno trdo podlago narisati velik lik, ki je sestavljen iz kvadratov in pravokotnikov.

Vsako polje je označeno s številko. Igram se s prijatelji. Vsak si izbere kamenček, ki ga vrže na določeno polje. Če polja ne zadene, je na vrsti naslednji. Največ se skače z eno nogo. Ker se noga utruji, se velikokrat zmotiš. Kdor preskače vsa določena polja, zmaga.«³⁸ Ob vsesplošnem varčevanju so bili starši zaradi te igre hudi na otroke, češ da uničujejo čevlje – z njimi je bilo pač treba porivati ploščico iz polja v polje, kar je pustilo sledi na kapici desnega čevlja. Zato je toliko bolj veder spomin na dogodek, ko je mati otrokom naročala: »Le harclajte...« z novimi čevlji(!). Tako se ne bi videlo, da so bili čevlji pravkar kupljeni, in bili bi oproščeni carine, ko so morali obutev spraviti čez mejo – med drugo svetovno vojno, v času nemške oblasti v Žireh.

Enako kot za ristanc je bilo treba poiskati primerno ravna in očiščena tla za »balinčkanje«. Ponekod so jih otroci odkrili že v kozoleu, ko so pometli stran seno. V tla je bilo treba vkopati jamico in kdor je z natančno določenega mesta spravil vanjo ali čim bližje največ svojih »kuglic« (= balinčkov), je zmagal. Vsak udeleženec igre je imel po enako število balinčkov, ki so jih otroci delali kar sami iz ilovice in jih ponekod tudi

33 Glej op. 32 in op. 11, str. 21

34 Iz zgodovine otroštva, raziskovalna naloga učencev zgodovinskega krožka, mentorica Minka Kokalj, Osnovna šola Žiri, 1991/92, str. 33

35 Glej op. 23, str. 5–13

36 Glej op. 31

37 Glej op. 35

38 Rok Klemenčič, Naše otroške igre, 5. c. OŠ Žiri; glej op. 34

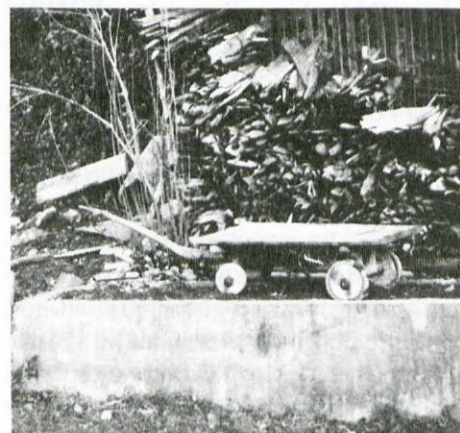

Otroci ljubkujejo kokoš, – da jo je na fotografiji komaj prepoznati. Foto: M. Stanonik, 1980.

pobarvali, rdeče, modro itd. Namočili so ilovico, jo v rokah zgladili v kroglice in jih posušili na »dihcah«. Drugo ime za »frnikanje«, kakor igro imenuje N. Kuret,³⁹ je »frcanje«, »pejmo se kuglce frcat.«

S hribovske domačije je ostalo v spominu le »balinanje«. Zanj se rabi »balinčk« in šest balinov. Otroci so jih, v dvajsetih letih, delali iz prsti, ker pa so se prehitro zdrobile, jih je eden od bratov napravil iz lesa; les je najprej nažagal in nato kose na okroglo obsekal. Včasih pa so v ta namen, na domu blizu reke Sore, služili tudi čim bolj okrogli kamni z obrežja reke. V Zabrežniku je bilo že težko poiskati toliko ravnih tal, da bi se lahko šli balinat. Našli so jih »Par známn«, a kaj ko je prišla mati in baline zmetala v robidovje, da so jih odkrili že odrasčeni. Več sreče je bilo, ko jih je mlajšima skrila starejša sestra v omaro, češ: »Mati je naročila, kaj moramo narediti,« a je bratec dobil ključ in spet prišel do njih.

»Mladost je norost./ Čez grab'n (= jarek) skače, kjer je most,« je imela navado reči soseda Johana iz »Grape«,⁴⁰ s čimer je menda hotela reči, da mlada kri svoje sile trati tudi v prazno in ne ravna modro. Kakšna škoda, da je nisem kdaj vprašala, ali in kako so se šli v njeni mladosti »za trden most«. V primeri z že opisano igro te vrste⁴¹ je opaziti v žirovski varianti nekatere poenostavitve, lahko pa da gre tudi za pomanjkljive informacije, saj zastopnica starejše generacije v tej zvezi še blede pomni alternativno zajetega »petelinčka«: »A češ bit' angel a češ bit' hudič?« Medtem pa ostaja v spominu srednje generacije, ki je otroštvo preživljala v desetletju po drugi svetovni vojni, naslednji dogovor: A: »Ali je kaj trden most?« B: »Kot kamen kost!« (Varianta: »Kot skala kost!« ali: »Kot skala kamen kost!«) A: »A lahko gre naša vojska skozi?« B: »Lahko, če bo ta zadnji petelinček naš.« Zadnji v verigi, ta je šla pod dvignjenima paroma rok tistih dveh, ki sta se pogajala s »poglavarjem vojske«, se ni

Otroški voziček pri Aleksandru na Selu.
Foto: M. Stanonik, 1984.

pustil odtrgati od »vojske«, in je kdaj srečno ušel skozi zasedo. Ko pa ga je ta zajela, sta ga tista dva, ki sta »držala most«, vprašala, za katero geslo se odloča (npr. njiva, travnik), zmeraj sta morali biti izrazito kontrastivni gesli in lahko je ostalo pri tem, da sta se potem obe skupini skušali med seboj le na človeški ravni. Lahko pa sta dve nevtralni gesli pomenili šifro za pekel (vice) in nebesa, kar je kandidat zvedel šele pozneje, ali je bil pa kar naravnost vprašan, za kaj se odloča: za pekel (vice) ali nebese. Ni jasno, ali gre pri teh kombinacijah za proces »demitiziranja«⁴² igre ali za prepletanje »trdnega mostu« in »vaganja duš«. Vsekakor bi bilo treba več poizvedovanja za celostnejšo podobo te igre v Žireh. K temu naj pripomore tudi naslednji opis: »'Trden most' in 'vaganje' duš sta bili podobni igri. Duše so vagali takrat, ko so bili v skupini tudi večji in močnejši otroci. Vsi so se postavili v vrsto, dva pa sta se držala za roke in se dogovorila, da bo eden pekel, drugi pa nebese. Vsak otrok, ki je prej stal v vrsti, se je vrgel na njune roke, da sta ga metala kvišku. Če se je smejal, je šel v pekel, če je bil resen pri tem metanju, je šel v nebese. Ko so bile vse duše zvagane, so se prijeli in vlekli, dokler niso padli po tleh. Pri trdnem mostu sta močnejša ujela zadnjega v verigi in ta je izbiral med kozo in kozličem, mačkom ali muco, konjem ali kobilo itd.«⁴³

39 Glej op. 11, str. 35

40 Prim. fotografijo

41 Glej op. 11, str. 16

42 Glej op. 23, str. 67č–70s

43 Glej op. 34, str. 34

Naslednja igra, ki še poteka po precej utrjenih pravilih, je preprosto lovljenje. Pri tem je pomembna izbira, kdo mora loviti prvi, kar določi izštevanka. Tisti, ki je zadnji »izšet«, mora prevzeti to nehvaležno vlogo. Loviti se morata vsaj dva, če jih je več, pa so mogoče različne kombinacije, npr. da tisti, ki počepne ali se prime bližnjega debela drevesa, za oddihljaj, v lovu ni udeležen in zato ne velja, če se ga lovalec dotakne v takem položaju. Že to pove, da je za lovljenje hvaležnejše odprto okolje, trata, travnik. Ni verjetno, da bi v tu zajetem obdobju Žirovci imeli le dve izštevanki, in sicer An ban, pet podgan, / štiri miši, / v ret se piši / vija, vaja, ven.⁴⁴ Druga je tista znana o kovaču:⁴⁵ Vendar je bilo na terenu mogoče slišati le ti dve. Zraven je dodati še vsaj: »Eci, peci, pec, / ti si mali zec, / ti si mala prepelica, / eci, peci, pec.⁴⁶

Enake so bile v navadi za ugotavljanje, kdo bo prvi mižal. Zadnja igra, ki prihaja na vrsto v tem razdelku, je skrivanje. Zanj je ravno dvorišče najbolj idealen prostor, saj ponuja vrsto kotičkov in kritij, iz katerih je mogoče presenetiti mižečega. Različice te igre so opisane pri N. Kuretu,⁴⁷ poleg na-

Košek kot lep otroški spomin. Foto: M. Stanonik, 1983.

vadnega skrivanja je bilo priljubljeno tudi na »pofočkanje« ali »prefočkanje«, kar pomeni, da tisti, ki je mižalca prehitel in je na mesto, določeno za mižanje pritekel, plosknil z roko in zavpil »prefočkan«, ni bil v nevarnosti, da bi moral mižati v naslednjem krogu igre. Za vse pa so najlepši spomini na skrivanje za dišečimi kupi sena ali otave na travnikih, po možnosti že v mraku ali mesečni noči. Po hudi dnevni vročini se je prijetno ohladilo in vonj sušeče se krme je dajal tej igri posebno razpoloženje; še toliko bolj, ker so si jo radi privoščili otroci, ki so »zrasli že do vrha«, kar pomeni, pred vrati je bilo obdobje dozorevanja in so se v notranjost že začela krasti dotlej neznana čustva, ki so jih sanjavi večeri samo še spodbujali.

d) IGRE NA TRAVNIKU IN ŠE KJE

Naslov razdelka je utemeljen s tem, da gre za igranje otrok na podeželju, saj so bile Žiri v obravnavanem obdobju izrazito podeželsko področje, kljub temu da je v središču prevladovala čevljarska obrt. Morda bi katera od tu omenjenih iger lahko prišla v kak prejšnji razdelek, a domovinsko pravico imajo tudi tu.

Prva od njih »zemljo krast«⁴⁸ že po svojem imenu bolj sodi sem, čeprav so se jo gotovo šli tudi na kakšnem dvorišču. Marija Vogeltnik jo uvršča med ristance in jo tudi natančno opisuje, medtem ko vsaj za to priložnost ni mogoče zanesljivo rekonstruirati žirovske različice te igre.

»Škarjice brusit«⁴⁹ je igra, ki po predmetu, ki je igralcem za nekakšen ščit, doživlja v Žireh razveseljivo variantnost. To namreč niso le debela drevesa, npr. jablane, ampak kupi sena ali otave na travniku poleti, kôli ali kaj podobnega. Vsaj po eni različici je v Žireh igra posebna tudi po tem, da na prostem ni formule »Škarjice brusim«. Tu zamenjava položaja, ki ga vsak zaseda ob drevesu ali čem drugem, kar mu služi za ščit, poteka brez besed, le s spogledovanjem, tisti, ki pa ostane brez njega, skrbno opreza, kam bi lahko

44 Prim. Roman Gašperin, Enci benci na kamenici, Radovljica 1990, str. 10, 92

45 Glej op. 44, str. 48

46 Morda jo je Roman Gašperin tudi našel na terenu, a je ni uvrstil v zbirko, tu omenjeno pri op. 44

47 Glej op. 11, str. 27 in op. 23, str. 42–43

48 Glej op. 23, str. 10–13

49 Glej op. 34, str. 34

vskočil. Igro so se lahko šli tudi v bivalnih prostorih: »Vsi otroci so se posedli, eden pa je bil brez sedeža. Vprašal je sedečega, kje se brusijo škarje. V tem času so morali zamenjati sedeže. Če je tisti, ki je 'brusil' oziroma vpraševal, izkoristil bližnji sedež, je bil kdo drug brez njega.«

Tudi za rajalne igre je travnik, pravzaprav trata resnično pravo okolje. Za »kačo vit« so se otroci prijeli za roke in nato se je »kača« zvijala čim hitreje in čim bolj zvijačno okrog dreves, tako da so zadnji v vrsti odpadali, (kot) da jih je vrglo po tleh – tako dolgo, dokler ni ostal samo eden, prvi. Tako spomini. Prejkone kaj manjka, saj so obstoječi opisi igre tudi bogatejši.⁵⁰ »Ringa-ringa-raja« je vedno prisrčno otroško kolo, v katero se na veselje najmlajših vključijo tudi odrasli, če celó prav ti ne dajo pobude zanj, ko jih skušajo zamotiti. Besedilo pesmice je v Žireh naslednje: **Ringa-ringa-raja, / muca pa nagaja, / kuža pa priteče, / pa vse na tla pomeče.**⁵¹ Vsaj iz klekljarske šole pa je znano dekliško kolo, v katerem so se dekleta prijele za roke in šle nekaj korakov v eno stran, nato pa nekaj korakov v drugo in zraven pele: »**Rdeče češnje rada jem, / črne pa še rajši, / v šolo tudi rada grem, / vsako leto rajši. / Kukav'ca na smrek' sedi / in se z nami veseli, / potem pa pride sončece, to ljubo, ljubo sončece, / ti si lepa, ti si lepa, / ti si pa najlepša.**«⁵² Poleg tega je bilo priljubljeno tudi kolo z besedilom: »**V krogu pleše deklica, / poskoči enkrat, / poskoči dvakrat, / zapre oči in eno izbere si.**« Deklice so to pele v krogu, držeč se za roke, in ko so spregovorile: »**poskoči enkrat, / poskoči dvakrat,**« je deklica, ki je bila sredi kroga, to tudi storila, nato je zaprla oči in šla, kamor so jo nesli koraki. Tedaj se je krog ustavil in ona je otipala deklico, kateri se je približala. Če je uganila njeno ime, sta vlogi zamenjali, če ne, je morala še enkrat v sredo in igra je stekla dalje. Prav tako iz klekljarske šole, a bolj bled je spomin na kolo: **Marička sedi na kamenu.**⁵³ Očitno je bila nek-

daj znana tudi plesna igra »Kovtar šivat«⁵⁴, vendar zaradi fragmentarnosti podatkov ni mogoče trdno reči, ali so naslednji verzi: »**Stara baba kovtre šiva/ šivanko skoz...**«⁵⁵ njen del.

Vsaj s šolskih izletov, če ne drugače, je v spominu pesem, ki je po prvem verz u Žireh znana v dveh različicah: »**Prišli smo po Slovenijo**« ali »**Prišli smo dan Slovenije**«. Po svoji zgradbi spominja na »klicanje Žumra«, ki je po Francetu Koblarju »prava prepevna snubitvena igra«. Pod lipo sedijo na klopi tri dekleta, njim nasproti na drugi klopi vsa dekliška družina. Po vrsti, kakor so izbrane, prehajajo dekleta s svoje klopi na drugo stran. Dramatična prvina je v pričakovanju, kako in kdaj bo katera izbrana ...⁵⁶ Prav to pa daje čar pesmi, ki se jo spominja tudi humorist Janko Mlakar.⁵⁷ Dekleta se primejo za roke in gledajo proti paru, lahko pa je tudi sama deklica, ki se jim pojoč približuje: »**Prišel je dan Slovenije, devo, devo, de...**« Deklice stopajo proti njej in pojejo: »**Kaj hoče imet' Slovenija, devo, devo, de?**« Solo ali duet: »**Slovenija hoče hčerko imet' devo, devo, de.**« Deklice: »**Kaj bo pa ta hčerka?**« Za odgovor dobijo ime enega od poklicev: »**Ta hčerka bo pa... devo, devo, de.**« Tedaj deklice vprašajo: »**Kako se bo imen'vala?**« »**Imen'vala se bo...**« Izrečeno je ime deklice, ki je izbrana, da prestopi na nasprotno stran. Deklice jo izročijo z besedami: »**Kar vzemite jo.**« In deklica steče. Tako se nasprotna vrsta množi z novimi deklicami, ta se pa manjša, dokler ne ostane edina, ki ima po dogovoru možnost začeti in voditi igro v naslednji etapi. Kaže, da je struktura te igre doma tudi drugod, saj so članice Sokola pri telovadbi, prav tako razdeljene v dve vrsti in obrnjene ena proti drugi, pele: »**Zagrebske frajlice nosijo šešire**«. Te frajlice si izvolijo eno iz nasprotne vrste, naj prestopi v njihovo.⁵⁸ Končno gre za pravcato kolo tudi v igri »**Talerčke ribat**«, pri kateri se dve deklici primeta trdno za obe roki in stopita čim bližje skupaj, tedaj roki iztegneta in se začneta

50 Glej op. 23, str. 14–20

51 Glej op. 23, str. 22–23

52 V spominu blede ostaja, da je ena od deklic na sredi kola, a ni mogoče natančno reči – če to drži – kaj tam počne

53 Glej op. 23, str. 70

54 Matija Mlinar, Stare igre, 3. a. (prosti spis); glej op. 34; prim. Mirko Ramovš, Plesat me pelji, Ljubljana 1980, str. 92–95

55 Irena Okorn (roj. Žiri), ustni vir, Ljubljana nov. 1992

56 France Koblar, Slovenska dramatika I, Ljubljana 1972, str. 8

57 Janko Mlakar, Spomini, Celje, 1975, str. 58

58 Glej op. 31

stopicljaje vrteti, kar se dá hitro, da jima krilci, če sta široki, veselo frfotata okrog telesc. Nazadnje naj omenim še vrtenje okrog lastne osi, ko so se otroci med sabo skušali, komu se bo to posrečilo dlje, potem ko si je vsak izkopal jamico s peto, težo prenesel nanjo in se sunkovito zavrtel z drugo nogo, dvignjeno v zraku, in tako vztrajal, dokler ga je neslo okrog.

Sem sodijo tudi igre z žogo. Na domačijah je bila po drugi svetovni vojni najbolj priljubljena pod imenom »Muhce« (»A se gremo za muh'ce?«), a je danes morda bolj znana pod imenom »Petelinček« in zanjo zadoščajo že trije igralci. Na tleh se zariše polje, v katerem se žogi izmika igralec, ki ga skušata z njo zadeti druga dva, stoječ zunaj polja, za črto. Notranji igralec žogo sicer lahko ujame, a mu pri tem ne sme pasti na tla, podobno kot pri igri »Med dvema ognjema«. Le-ta je prišla na vrsto, kadar se je znašlo skupaj več otrok, vsaj štirje. Drugače pa so igrali tudi že košarko in odbojko, pri katerih so še prišla v poštev dekleta, medtem ko jih pri nogometu praviloma ni bilo zraven.

Predvsem pri kopanju »v Jeriju«, to je v rahlem ovinku Sore, ki je prav zato malo zaustavila svoj tok, da je bila tam voda zato nekoliko toplejša in tudi globlja, je prišla na vrsto igra »Gospod kapcinar kapco zgubu...«⁵⁹ Za razpoznavna znamenja igralcev poleg »gospoda kapucinarja« so bile vedno barve, ki so bile materializirane s kamenčki iz grušč, kjer so se večinoma dobračevski in selanski otroci predajali soncu, ko so se osvežili v vodi. Vsak si je nabral tri kamenčke, da je bil ali »rdeč«, »siv«, »bel«, »črn«, »rumen«; »moder« je bilo težje biti na tej podlagi, pač pa, kadar so za podlago barvam služile rastline, največ cvetje. Igro je začel »gospod kapucinar«: »Gospod kap'cinar kap'co zgubu, kdor jo najde, jo naj dá nazaj – ta bel'.« Ta se je hitro oglasil: »A jest?« »Ti ja!« »Jest že ne.« »Kdo pa drug?« Ta beli se je obrnil npr. na »rdečega«.

In tako naprej. Dvogovori so potekali zdaj hitreje, zdaj počasneje, da bi se igralci zmedli ali za hip zamotili in preslišali, da so na vrsti, kar je seveda tudi kaznivo. Tisti, ki je vzdržal do zadnjega, je imel pravico izbirati razpoznavna znamenja igralcev iz kake kape, vrečke ali česa podobnega. Kamenček je stisnil v pest in jo dvignil z besedami: »Kaj naj s tem naredim, ko ga zde v rok' držim?« Kapucinar je izbral različne kazni: mile, smešne, hude, na primer: ta mora nabrati šopek rož in jih prinesiti meni (= gospodu kap'cinarju), mora dati eno jabolko, kakšen bonbon, mora hoditi po vseh štirih, tancati po eni nogi, iti v vodo se zmočiti, klečat, zmoliti en očenaš itd. Po drugi različici so si igralci izbrali druga imena, kot so jih sicer nosili, in jih zapisali na papirčke. Bilo je zelo zabavno, ko sta se pri nagovoru oglasila hkrati dva: eden, ki je nosil svoje pravo ime, in tisti, ki si ga je izbral samo za to igro. Seveda je bil prvi prikrajšan za eno vlogo v nadaljnji igri.

2. FANTAZIJSKE IGRE

Igra »Gospod kap'cinar kap'co zgubu« je bila primeren sklep prejšnjega poglavja, saj poteka po natanko določenih pravilih, medtem ko se v drugem delu – pri podeljevanju »kazni« – sprosti in prihaja do veljave domiselnosti. Tudi v naslednjem poglavju bodo predstavljene igre, ki so nam vsem bolj ali manj znane in so bile del našega otroštva. Otrokom napolnjujejo življenje, ko pa odrastemo, jim je še komaj posvečena drobna misel. Ustavimo se torej vsak zase vsaj tokrat ob njih.

a) IGRANJE S PUNČKAMI

Te punčke; koliko lepih, pa tudi grenkih spominov je povezanih z njimi. »Punčk nič koliko,« je vzklila predstavica najstarejše generacije tukajšnjih informatork. Imela je srečo. Njena teta je bila šivilja in delala jih je iz krpic, ki so ji ostajale od šivanja. »Iz flike,« pravi sama. »Tisto ta narlepšomi je pa ata poferderbal,« postane otožna. »Bila je res lepa. Porcelanasta.« Podarila ji jo je mamina sestrična,

⁵⁹ Glej op. 11, str. 48–49; op. 23, str. 85–87

ki je tedaj živela v Ljubljani na Rožniku in je bila vseč tudi Ivanu Cankarju. Po njej je Zorka,⁶⁰ hči čevljarkega mojstra Leandra Mlinarja, dobila tudi ime. Doma je navdušena obdarovanka dala punčko na krušno peč in jo odela, da bi je ne zeblo. **»Ata je prišel iz delavnice utrujen, se ulegel na gorko peč. Resk je naredilo. Tudi atu je bilo hudo.«** Kmalu je hčerki kupil drugo punčko. Nič ni bila vredna. Glavico je imela porcelanasto,⁶¹ a rokice so bile iz cunj. To je bilo v dvajsetih letih tega stoletja. Iz tridesetih let so spomini še bolj krvaveči. Pismonoševa hči iz družine z enajstimi otroki si je tako silno želela punčke, da si jo je omislila kar iz »povštra« za klekljanje. V skrinji je poskala »stare flike« in eno našila gor na »povšter«, ter na njej zaznamovala oči, nos in usta, da je bila glava, in zavezala rutko čéz, pa je bilo. Za obleči ji je naredila pa »kiklco« (= krilce). To je torej pestovala namesto punčke. Le ti sti, ki poznamo »povštre«, »punklne«, »bule« za klekljanje, si lahko predstavljamo, kako bistra je bila ta rešitev. A dekličino hrepenenje še ni bilo utešeno. Zato je kakih trinajst let stara za svoj denar kupila pravo punčko (= lutko) in jo nesla na Selo, kjer so pripravljali prireditve za Miklavža, ter poskrbela, (kot) da ji je Miklavž prinesel punčko.⁶² Tako je bilo domačim morda prikrito, za kaj je šel njen denar.

»Mama je bila strašno 'ročnodela-sta',« se zamisli naslednja sogovornica iste generacije. »Punčke nam je delala iz blaga...« Po drugi svetovni vojni že, ob vsesplošnem pomanjkanju pa jih je Miklavž nosil narejene tudi iz orobkanih koruznih češarkov. Za pogledati so bile kar, saj je glavica navadno bila iz blaga, toda kaj ko se je bilo z njimi težko igrati, saj bi se trde rokice in nogice brž zlomile, če bi mala »mamica« hotela kaj početi z njimi. A za punčke ni bilo denarja pri hiši. Zato je ena od tistih, ki je prehudo občutila prikrajšanost zaradi tega, sama začela zbirati dinarčke zanjo in postala pri tem tudi prebrisana. Sem pa tja je priredila »ofer«, darovanje zan-

jo, tako kot je menda to videla v cerkvi. Hišo, to je dnevno sobo, je pometla, pospravila po svojih močeh, na sredo postavila »štokrle«, to je kuhinjski stol brez naslonjala, da je bil kot za mizo. Pogrnila ga je z belo plenico in nanj položila lep rdeč krožniček, ki so ga ji prinesle žene iz Celja, katere so bile z njeno mamo hkrati odpeljane v izgnanstvo⁶³ in so jo ob spominih na skupno usodo enkrat po vojni obiskale na novem domu. Potem je hčerka vse domače povabila k ofru, da je vsak od njih položil na krožniček svoj dar, kakšno paro, če že dinarčka ne. Ne spominja se več, ali je že hodila v šolo ali ne, ko je prihranjeni denar izročila očetu, naj ji zares kupi punčko, ne pa porabi denar za kaj drugega. Tedaj so bile zelo moderne celuloidne in take si je želela. Ni se vprašala, ali je dovolj denarja zanjo: ata ji je prinesel táko, ki je imela celuloidno le glavico, lepo oblikovano, z izrazito modrimi očmi in črnimi trepalnicami, drugače pa je bila cela iz blaga. In vendar je bila nekaj posebnega. Ta punčka je »že jokala«. Tako. Sedaj ji ni bilo več treba prikrivati pred sovrstnicami, da nima niti punčke, lepo jo je oblačila in zavijala, konček obvezenega blaga je uporabila za njeno oglavnico. Tako »naštmano« (= ozaljšano) jo je upala pokazati tudi sovrstnicam, ko so v sosednjo vas prihajale na počitnice iz Ljubljane in se je z njimi seznanila ob svojem delu na travniku. Kaj je pozneje bilo s punčko, se ne spominja več. Morda jo je do konca izdelala njena mlajša sestra. Spominja se le, da je enkrat (menda se je bila vrnila za konec tedna iz gorenjske prestolnice, kjer se je šolala) v travi zagledala nekaj belega in odkrila, da je to »jokec«, droben mešiček, ki je pri stiskanju povzročil cvileč glasek, kar naj bi bil »punčkin jok«. Pobralla ga je, ga dolgo hranila, a kam je pozneje prešel, ne ve več. Pač pa ni pozabila, kako rada je že omenjena sestra imela Didico. Tako ime je dala punčki, ki ji jo je iz blaga skrbno naredil za vse priročni starejši brat. Glavico, trup in udi tokrat niso bili natlačeni s

60 Glej op. 31

61 Morda je bila celuloidna?

62 Dana Gluhodetov, Stara vas, ustni vir, januar 1993

63 Prim. prispevek Dvojno izgnanstvo Marije Stanonik, v pripravi za tisk

cunjicami, ampak z žaganjem. Koliko ljubezni je bila deležna ta Didica. Na koncu je od nje ostala še samo glavica, a zato ni bila deležna nič manjše pozornosti kot takrat, ko je bila še vsa lepa.

Petošolka je l. 1959 napisala za domačo nalogo: »Zunaj sneži. Sama sedim na peči in premišlujem dogodke iz časa, ko še nisem hodila v šolo. Stara sem bila komaj pet let. Rada sem zahajala k sosedovi Ireni. Večkrat tudi brez dovoljenja, Irena pa k nam. Starši niso bili nič kaj zadovoljni z najinim početjem. Oče mi je strogo prepovedal iti k sosedu brez dovoljenja. A nič ni pomagalo. Z Ireno sva se največ igrali s punčko. Prale sva ji perilo, umivale in jo vozile v majhnem otroškem vozičku.«⁶⁴ Še danes se ta Irena spominja, kako veliko je bila sama in tedaj se je pogovarjala kar s punčkami, jim dajala jesti, piti... V omenjeni nalogi je še zapisano: »Spomnim se, da se je Irenin stari oče jezil na najine igrače in jih nekaj v jezi zakopal. Nekaj let kasneje, ko so kopali temelje za nove stopnice, so našli v zemlji vse tiste zakopane igrače. Začela sem hoditi v šolo. Za igranje ni bilo več toliko časa. Z Ireno pa sva ostali dobri prijateljici.«⁶⁵

b) DRUGE IGRAČ/K/E

Žirovski otroci so bili večinoma prerevni za kakšne bogate igrače. Kupljenih skoraj ni bilo. Medvedka so imele hčerka žirovske poštarice, Anice Blaznikove, in Jobstovi⁶⁶ dve, se spominja časov iz prvega desetletja po prvi svetovni vojni že omenjena Zorka. Ko je že hodila v šolo, ji je oče prinesel majhen servis za kavo ali čaj: vrček in dve skodelici s krožničkoma, kar vse je bilo emajlirano, bele barve in z drobnimi rožicami. Včasih je kakšno sovrstnico povabila v goste, pa je bilo vse mini, skodelici sta držali komaj en požirek.

Kupivno gradivo je bil tudi papir in iz njega so nekatere deklice znale s škarjami ustriči prav umetelne prtičke, ki niso bili le za igranje, ampak kajkrat tudi za okras. Dečki so iz porabljenih zvezkov trgali papir za izdelavo aeroplančkov, čolničkov, iz starega časopisa

pa papirnate kape. Iz tršega papirja pa so delali vetrnice, jih napeli na paličice in z njimi dirjali okrog, da so se veselo vrtele v njihovih rokah.

Drugače so bile igrače zelo preproste, največ lesene in iz cunj, torej iz gradiva, ki ga je dajalo okolje. Najbolje so bili preskrbljeni z njimi otroci mizarjev in kolarjev. Pri njihovem delu so ostajale »žagančke« (= deščice) in »čuolce« (= raznovrstne oblike odžaganega lesa). »Najboljši so bili kosi od vrat, oken, škafov in postelj. Deklice so se igrale s škatlicami od cikorije, globina ali vžigalic. Pločevinastih škatel še ni bilo, izjema je bila le kakšna od paradiznika. Kakšna je imela punčko iz cunj in jo je dajala spat v košarico od klekljarske blazine. Toda cunj je bilo bolj malo, saj so obleko ponosili do konca. Za Miklavža so dobili lesene piščalke ali vrtavke.«⁶⁷ Nekakšne vrtavke so starši tudi sami delali svojim otrokom iz na pol prerezanih »špulc« (= tuljav) za (čevljarški) sukanec. Kako hudo je bilo deklici, ko jih ji je celo vrečo odnesla povodenj sredi dvajsetih let. Pri kolarju »Na klavnici« v starih Žireh so naročali otroške vozičke za punčke. »Komaj so racale«, pa so jih že vozile. Dečkom je izdeloval sekirice.

64 Moje detinstvo,
7. l. 1959
(28. domača vaja/
iz slovenščine)

65 Glej op. 64

66 Glej op. 31

67 Glej op. 34, str. 33

Lesena hiška, ki so jo nasproti Pintarja na Selu trije osnovnošolci napravili sami. Foto: M. Stanonik, 1984.

Ubožnejši so skušali svoje hčerkice razveseliti z vozičkom, ki je bil narejen iz škatle za cikorijo: »Ata je prežagal špulce, po dve med seboj utrdil s cvečkom (= drobno letvico), to podložil in pritrdil k škatlici za cikorijo, mama jo je oblekla v blago in je bil voziček. Namesto ojesa je bila pa vrvica. Punčke iz blaga je napolnila z žaganjem in smo jih vozile v takih vozičkih«. Toliko o igračah iz dvajsetih in tridesetih let, a v povprečni žirovski družini tudi v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni ni bilo veliko drugače. Le redki od fantičev se je lahko veselil lesenega konjička⁶⁸ tako kot dve, tri desetletja prej. Da bi pa že tedaj kdo imel puško, čeprav le leseno, je bilo gotovo le izjema. Morda jo je prav toliko za svoje kot za otrokovo veselje naredil Zorkinemu bratu »Šmid, France, ki je znal vse delati; nekega učitelja sin. Stanoval je 'Na klavnici' in se hodil k šuštarjem gret v delavnico«.

Po drugi svetovni vojni je bila včasih v paketu dedka Mraza tudi kakšna igračka. Na primer telovadec. Spretnejši starejši brat ga je po njegovi kopiji napravil še sam, da se mlajša sestra in brat nista prepirala zanj, ko sta imela vsak svojega.

Prva igračka, ki se je spominja hči čevljarkega mojstra iz dvajsetih let tega stoletja, je bila počez prerezana »špul'ca«, v katero je oče usadil klinček. Tako je nastala neke vrste vrtavka, kadar je kdo krepko posukal klinček med dlanmi in ga nato izpustil, da se je odvrtila po svoji poti. Včasih sta z mlajšim bratcem sedela vsak na svojem koncu in ko se je ta vrtljiva »špul'ca« primikala do drugega, jo je ta posukal nazaj v nasprotno smer.

Za igro v dvoje je bila dobrodošla tudi žoga, žogica, malo debelejša od pomaranče, olivno zelene barve. Kdo ve, ali bi jo neka deklica sploh imela, če bi ji je ne bil prinesel dedek Mraz. Deklico je mama posadila na tla pri klopi pod oknom v hiši (dnevni sobi), bratca pa k vratom iz veže. Oba sta razkrečila noge in tako varovala, da žoga ni ušla

predaleč stran, ko sta jo »kalucala« (= poganjala) po tleh, eden proti drugemu. Toda ta drobna, zelena žogica je bila ob ves ugled, ko so bratu prinesli iz Francije kot balon debelo, rdeče pisano žogo.

A žirovski pobje so še eno uganili. Že obrabljeno zračnico, ki ni bila več primerna za vožnjo bicikla (dvokolesa), so popravili, napolnili z zrakom in jo tako napihnjeno lahko poganjali kar z roko ali pa s paličico, in to po lepih poteh ali po cesti, kjer je najlepše tekla. Tako so najbolj vztrajni tekli z njo celo z Dobračeve v Žiri. Dobra spodbuda za trim, ni kaj. Žirovski iznajdljivosti pa tudi vsa čast, ali ne. Nekoga so pri Deklu v trgovini vprašali: »Kako si pa prišel?« Odgovoril je: »S kolesom.« Pa je le pritekel s tisto napolnjeno zračnico. Pa je bilo spet malo smeha.

c) IGRE V NARAVI

»Ropotuljice so prve igračke, ki jih matere darujejo otrokom.«⁶⁹ V opisanem času so bile lesene in večinoma belo prebarvane, s kombinacijo modre ali roza barve, da sta ločevali, ali gre v košarici za »pobčka« (= dečka) ali punčko. Vendar jih vsaj v Žireh niso bili deležni vsi otroci. Kdo ve, ali ni bila kompenzacija za to zvočilo druge vrste naprava, ki je dajala od sebe značilne zvoke. Mame so jemale svoje majhne otroke s seboj na polje. Ali se je ena od njih sama domislila ali je posnemala le druge, ko je pleteni vozni koš zvrnila okrog tako, da sta se lahko njegovi dve kolesi prosto vrteli v zraku, kadar jih je otrok poganjal z rokami; a mama mu je dala v roke tudi palico, da je med vrtenjem drgnil po vrtečem se kolesu in je padala s špice na špico, kar je povzročalo monoton ritmični zvok. Spomini na tako otroško zabavo segajo v prvo desetletje po drugi svetovni vojni in je bilo mogoče z njo zamotiti otroke od treh do petih let.

Nedolžno otroško veselje je bilo tudi spustiti v potoček kurje peresce in ga spremljati, kako ga voda odnaša dalj in dalj. V Žireh je takih drobnih vodnih virov dovolj, zato so si otroci znali po-

68 Gregor Sedej, (brez naslova), 5. c; glej op. 34

69 Vesna Dušković, Otroške igračke kot statusni simboli, Ljubljana 1987, str. 6 (katalog k razstavi v Slovenskem etnografskem muzeju)

iskati ob njih še in še neskaljenega veselja. Včasih pa je bilo vendarle tudi skaljeno, na primer če je kdo speljal kak vodni curek iz bujnega lapuha k zelniku. Po hudem deževju, ko so bile vse vode narasle, pa je potoček blizu kake hiše dobil za družbo »malnčk« (mlinček), ki ga je naredil domači sin iz primerno dolgega okroglega polena in vanj vsadil od šest do deset lopatic. Več če jih je bilo, lepše se je vrtel. Lopatice morajo biti ploščate, os mlinčka pa je bila nasajena na dveh rogovil'cah, ki sta bili vsajeni v tla na vsaki strani jarka. Iz spisa petošolke: Ob deževju je bila na koncu našega vrta majhna mlaka ... Midva z bratom pa sva šla k mlaki in se igrala, kot da sva na morju. Naredila sva iz peska in kamenja nasip. Na nasip pa sva postavila vas. Predstavljala sva si, da plava po vodi mnogo rib in žab, čeprav so bili samo vodni pajki in bolhe.

Pred drugo svetovno vojno, ko je bil most čez Soro pri žirovski cerkvi še lesen in je bilo malo prometa, so se dekleta skušala, katera bo »pretancala«, to je po eni nogi preskakala most. Pogumnejši pobje pa so z rokami lovili ravnotežje po njegovi ograji, ko so hodili po njej. Najbolj drzen od njih je bil Mile Kogejev, ki je s palico tekkel po njej »kot en Tarzan«.

Sora in njeni pritoki so bili tudi hvalježno področje za ribolov. Dokler Sora še ni bila regulirana, je imela polno zalivčkov, kjer je voda zaostajala in po njej so bredli žirovski fantiči. Nekateri od njih so se slekli do golega, obleko skrili v »lapejš« (= repuh) in se po vsem telesu premazali z blatom, da bi jih žandarji ne prepoznali. Noge pa jim je voda umila in je bilo videti, kot da imajo dokolenke. Janko Mrovlje pa opisuje, kako se je v takih okoliščinah obnašala fantovska družčina na Ledinici: »Po ribah smo mulci segali kar z rokami, kajti dobro smo vedeli za njihova pribežališča med koreninami. Ribiško srečo je vedno zapečatila pečena riba, zavita v moker časopisni papir, da se ne bi osmodila na žerjavici. Oprezovali smo, da nas ne bi zalotile žandarske

patrulje ali ribiški čuvaj, ki smo ga dobro poznali.«⁷⁰ Pri tem poslu je dečkom pošteno konkurirala tudi katera od deklic, ki se je raje igrala z njimi kot z deklicami. Ena od njih je enkrat ujela 3 kg težkega »klenca«, da so ga z lopato nesli domov. Drugič je ulovila v Jezeru dveh ribi in ju ravno vrgla na breg, ko je prišla mimo njena učiteljica iz prvega razreda. Ali ni videla ali ni hotela videti prestrašenega dekliča, skratka v šoli ni bilo zaradi tega nobenih težav. Tako je bilo v času med prvo in drugo svetovno vojno, po drugi pa so posamezne deške družčine prav tako še lovile ribe, vendar manj očitno; na poti v šolo in nazaj. Nekateri od njih so jih nosili peč domov, saj drugim njihovim starši tega niso dovolili.

Ali je imela stara žirovska cerkev krypto ali ne, je težko reči, vendar govori njej v prid spomin, da se je v prostoru pod njenimi tlemi nabirala voda, »žabnica« so ji dejali, in tam so fantini iz starih Žirov **krote** »šprejngali« (= povzročali, da so poskakovale). To pa so počenjali na precej nenavaden način. Na kamen so položili »dilco« (= deščico), nanjo na eno stran dali kroto, na drugo stran deščice pa vrgli kamenček, ki jo je prevesil, da je ubogo živalico vrglo pokonci.

V naravi so lovili murnčke in ugotavljali, da so štirih vrst: 1. črni, 2. rjavordeči z rumenimi »repetnicami« (= okriljem),⁷¹ 3. črni z rumenimi repetnicami in 4. črni z rjavordečimi repetnicami.⁷² Čmrljem so kradli med in dražili ose,⁷³ ki so bile ob svoja gnezda tudi, kadar so jim jih odkrili na gredah podstrešij in skednjev ali kozolcev. Tudi ptičja gnezda niso ostala skrivnost, vendar jim jih ravno razkopavali menda niso. Ali pa kateri tudi to. Kdo ve. Pač pa so bile posebne ljubezni deležna lastovičja gnezda. Takole o njih iz spisa leta 1958: »... Nad drvarnico je bilo spleteno lastovičje gnezdo. Vsako leto so se vračale lastovke s toplega juga nazaj v svoje staro gnezdo. Tudi letos je bilo v gnezdu zvaljenih pet lačnih mladčev. Vsi domači smo jih radi gledali,

70 Janko Mrovlje, Vas Ledinica, Žirovski občasnik, št. 18, Žiri 1992, str. 69

71 Strokovnega opisa tu pač ne obvladam

72 Ivan Gluhododov, Stara vas, jan. 1993, ustni vir

73 Franjo Kopač, Spomini na otroška in fantovska leta (1885–1902), Žirovski občasnik, št. 18, Žiri 1992, str. 30

kako so odpirali lačne kljunčke, ko jim je skrbna mamica nosila hrane. Ko sem šla mimo drvarnice, sem na tleh zagledala enega mladička. Takoj mi je bilo jasno, da je padel iz gnezda. Tekla sem povedat bratu, kaj sem videla. Brat je postavil letev na drvarnico in dal prestrašenega mladička nazaj v gnezdo. Lastovičja mamica se je za dobroto zahvalila z veselim žvrgolenjem in petjem.⁷⁴

Manj sreče sta imela brat in sestra, ko sta poskušala udomaćiti dva poljska zajca, ki so ju našli na njivi pod domačim kozolcem. Eden je ušel, drugi je poginil. Drugače je bilo z domačimi zajčki. Tudi do trideset jih je pričakovalo ljubkovanja v družini z enajstimi otroki, kjer so imeli domače živali zelo radi. Namesto ali poleg njih so redili tudi kozo in kokoši. Le-te so bile pri nekaterih otrocih, menda kar po zgledu njihovih mam, deležne tolikšne ljubezni, da so jih jemali v roke in pestovali, česar so se putke tako navadile, da so se jim zlahka puščale ujeti in katera od njih je že sama od sebe počepnila, če je ugotovila navzočnost »svoje simpatije«. Še posebne pozornosti so bili deležni mladi, pravkar izleženi piščančki, ki jim v Žireh rečemo »čivčki«.

Domačnost med otroki in živalmi je bila tako velika, da so otroci, ko so iz dveh sosednjih hiš v Zabrežniku skupaj pasli ovce, le-te med odsotnostjo odraslih prignali kar v hišo in jih seveda z vso naglico naganjali ven, ko jih je pri tem zalotil gospodar. To je bilo pred dobrimi šestdesetimi leti in približno v tistem času je imel Petelin v starih Žireh oslička, ki je napravil veliko veselja tudi soseskinim otrokom. Podobno je bilo s Potresinovim osličkom iz Žirovskega vrha; v eni svojih zgodb ga je povzdignila žirovska učiteljica blagega spomina Darina Končeva.⁷⁵

Kjer pa niso imeli doma vprežnih živali, posebno čislani v otroških očeh so bili tedaj konji, so si jih izmislili. Treba je bilo poiskati dolgo, ne pretanko vrv in jo povezati, da je dobila obliko črke o. Eden od otrok je postal »konj«

in tedaj mu je drugi, ki je bil za njegovega »vodnika«, napeljal to vrv najprej za vrat, nato čez obe rami in pod pazduho nazaj. Ko je to vrv prijel na njenem najdaljšem koncu, je imel v rokah tako imenovane »vajvode«. Z njo je vodil »konja« naprej, in to hitro, počasi, nato ga je obrnil na levo stran, če je potegnil na levo stran »vajvod«, kar je »konj« začutil na levi rami in se razumno obrnil v hoteno smer, enako je bilo treba ravnati, če je znamenje za zasuk začutil na desni strani. Ta igra je dajala posebno vodečemu veliko užitka, konju pa tudi, če je rad skakal v galop. Prav tako za dva je bila naslednja igra, ki se je navezovala na promet. Eden je prijel drugega za noge, ta pa je hodil po rokah. Temu se reče »karjolo« (= samokolnico) voziti. Imenitno je bilo tudi plezanje po drevju, posebno pri rabutanju sadja; če pa to ni šlo, so si pomagali s »cigansko lojtro«. Eden je prepletel roke kot v molitvi, jih v dlaneh razprl in se vstopil k drevesu, nato je nanje stopil drugi, ki se je nato že lažje pognal na prvo vejo drevesa ali kam drugam. Manj praktično uporabna, a zabavna je bila hoja s hoduljami po ravnem terenu.⁷⁶

Za skakanje je bila primeren pripomoček vrbova šiba, muževna, ki se je dala lepo usločiti, da je služila enako kot pozneje kolebnica, to pa so otroci večinoma spoznali pri šolski telovadbi. V enak namen so si nekateri pomagali kar z ustrezno debelim »štričkom« (= vrvico). Tako vrv so včasih navezali tudi okrog kakšnega drevesa, se držali zanj in se skušali, kdo bo hitreje tekel z njo okrog njega. Na paši blizu gozda so včasih otroci potisnili v zemljo dve vejici, nanjo naslonili paličko in skakali čeznjo. Očitno gre za prototip športne discipline: skakanje v višino. »Ringlšpil« (= vrtljak), ki je tudi v času med obema svetovnima vojnoma že kdaj prišel v Žiri, so otroci pri Graparju v Zabrežniku posneli tako, da so drevo odžagali precej višje, kot se to sicer počne, na deblo položili »dile« (= desko) in vanjo zavrtali sveder. Tako sta se lahko vsaj dva vrtela na domačem

74 Moja lastovka, 28. 12. 1958 (27. domača vaja /iz slovenščine)

75 Darina Konc, Frankov vosuček, Pionir, št. 6, 1957/58, str. 186–189

76 Glej op. 11, str. 23

»ringlšpilu«. »Cingalce« (= gugalnice) so bile dveh vrst. Ene so bile narejene iz »čuole« (= tnal) in dolge deske, položene čez s središčem na tnal; dva sta se usedla na vsak konec deske in se izmenično guala gor in dol. Še boljše je bilo položiti desko na »lato« v štant kozolca. Za drugo je bilo treba močne vrvi, še bolj varna pa je bila veriga. Vzporedno je treba dve pritrditi na prečni tram kozolca ali močno vejo kakega drevesa, spodaj pa nanjo pritrditi »žagančko« za sedež; tega je bilo mogoče prav v ta namen tudi kupiti in je bil, posebno za manjše otroke, veliko varnejši. Na taki gugalnici se je bilo treba poganjati naprej in nazaj, pri čemer so bili nekateri prav drzni, drugim pa se je hitro vrtelo.

Posamezne fantovske družine so imele kar nepisana pravila, do kam sega njihovo področje. Z Ledinice ga eden od njih takole opisuje: »Na hribčku s cerkvijo, mežnarijo in dalje po slemenu proti Dovcam je gozd Kras, po grebenu katerega pelje steza. To je redko poraščen mešani gozd z grmovjem, brinjem in lipo. Praprotna podrast je bila zmeraj prizorišče otroških iger.«⁷⁷ Prav tako iz časa med obema vojnama je obstajala taka družina v starih Žireh, večinoma z letnico rojstva 1922. Edini deklič takrat v njej se danes spominja: »Žirk in Bazovice so bile naše področje. Iz lubja smo naredili žleb, da je po njem voda lepo tekla in iz njega smo točili vodo, ko smo kuhali. Bizjakov je vzel moko doma, jaz jajca in ponev, kdo kaj drugega, pa smo pekli jajca, palačinke, kuhali žgance in skupaj jedli iz ene skledice. Primitivno (= prvobitno, naravno – op. M. S.) in nedolžno smo doživljali mladost. Čez noč nismo ostajali zunaj, zjutraj pa takoj, ko je bil dan... Vsi smo si bili enaki. Tudi dotaknil se me ni nobeden.« Fantje so plezali z enega drevesa na drugo kar v vejah in se pri tem zgledovali po Tarzanu, ki so ga gledali v istoimenskem, tedaj še nemem filmu. Eden od sinkov je trikrat peljal svojo mamo v kino. Menda pa je tudi v časopisu Jutro izhajal strip o njem, ki je

navduševal žirovsko mladež. Obdobje teh iger je bilo v letih 1938–40. Ko se je začela druga svetovna vojna, so bile nekatere žirovske družine izseljene v Srbijo in od tam je eden od udeležencev teh iger v pismu spraševal prijatelja v svojem rojstnem kraju, ali se še kaj grejo Tarzana. Nemci so njegovo pošto seveda cenzurirali in naslovnika v Škofji Loki zaprli, ker so mislili, da je »Tarzan« geslo za kakšno rovarjenje proti njim. Komaj jim je dopovedal, da gre za mladostne spomine in po enem tednu so ga izpustili. Ob posnemanju Tarzana ali ne, tudi kakšna deklica je plezala po drevju tako spretno, da se je je prijel vzdevek »opica«. Druga je postala pravi žongler. Znala je hkrati loviti po troje kamenčkov v zraku, medtem ko je babica, ki jo je »kamenčkati« naučila, znala to spretnost s štirimi kamenčki. Ko smo že pri njih, spomnimo se, da so kamenčki nujni tudi pri fračah. Nekdaj so jih delali iz rogovilic in elastike, ki je imela na sredi še konček usnja. Vanj je bilo treba položiti kamenček, potegniti narazen rogovilico in elastiko, da se je ta napela in kamenček je odneslo. Gorje cilju, kamor je priletel. Tudi kakšna ptička je postala njegova žrtev. Bolj nedolžna je bila priprava s podobnim ciljem iz »špule«, ki so ji na eni strani odstranili razširjeni del tuljave, da je ostal le tulec, vanj vtaknili rogovilico primerne debeline, da ni bilo pretesno, ker je morala v njem njena nogica lepo teči. Čez presek rogovilice in še ostali del »špule« spredaj je bilo treba namestiti elastiko in v luknjico dati »metek«, cveček, kamenček ipd. Pri »streljanju« je bilo treba potegniti za rogovilico, elastika se je napela in sunkovito potisnila rogovilico nazaj v špulo, kar je povzročilo v luknjici pritisk, da je vrglo v njej nameščen kamenček ali karsižebodi kake 10 m stran. Drugo strelno orožje je bil lok s puščicami. Krepko prožno vrbovo ali leskovo vejo je bilo treba upogniti in jo na obeh koncih nanjo privezati s tanko močno vrvico ali posmoljeno dreto, ki je bila v čevljarskem kraju, kot so Žiri, nekdanj bolj pri roki.

77 Glej op. 70, str. 69

Za puščice so služile enoletne vrbove, navadno lepo obeljene šibe. Veselje je bilo opazovati, kako je sprožena puščica švistnila visoko in se nato v loku vračala na zemljo in kam zapičila v tla, vendar je bilo treba imeti dovolj varno področje, da se ne bi zgodila kaka nesreča. Otroci so tudi tekmovali med sabo v streljanju z lokom in fračo.⁷⁸ Igra iskanje ostrostrelca je verjetno nasledek iz druge svetovne vojne. Pri njej se kdo »skriva na drevo ali za grm in si nabere veliko storžev. Dobro, dobro se skriva z vejami, drugi pa ga iščejo. Če te ostrostrelec zadane, si izključen iz igre, če ga zadaneš ti, postaneš ostrostrelec.«⁷⁹

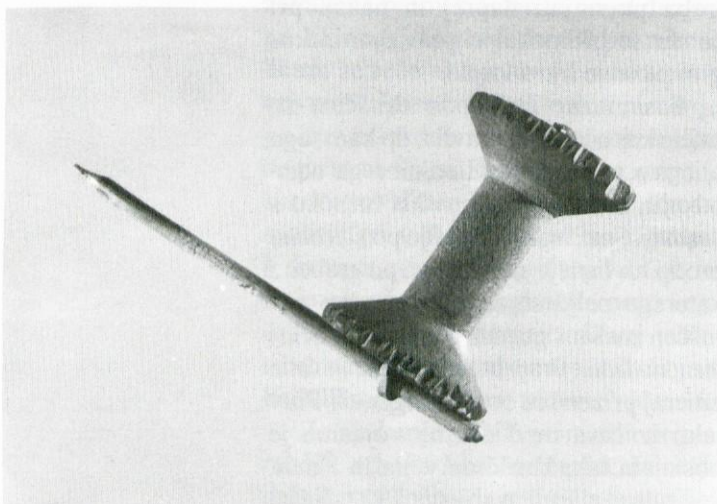
č) IGRE IN LETNI ČASI

Spomladansko veselje je bilo poiskati primerno trobentico, da je upravičila svoje ime in prijazno zapiskala, podobno se je bilo mogoče znajti tudi s cvetovi primule. Priročno zvočilo so bili tudi mladi bukovi listi, kdor je znal prav pihati nanje. Z leskovim listom je kdo znal povzročiti značilen pok, od udarca po njem je list po sredi počil. Dečki so znali izdelati tudi piščalke iz vrbja in bezgovih stebelc. Najprej je treba ven postrgati stržen, spredaj je piščalka oblikovana v jeziček in zanj obrezana v špico, zadaj pa je začepljena, da gre zrak skozi majhno luknjico. Čim manjša je, tem tanjša piska. Kakšen glas je nastajal pri pihanju v utrjana stebelca od regrata, ki je že obcvetel, priča ime »prdele«. Nekateri so znali žvižgati tudi na želodov »klobuček«, kapico. Utakne se ga med kazalec in sredinec, kjer je skoraj skrit, in piha vanj, da zrak nad njim kroži in izziva žvižganje.

Veliko veselja je dajala vsaka pomlad otrokom s svojim cvetjem, a le malo, kdor je vedel, kje se dobijo prvi zvončki: tik ob Sori, kjer je bila voda večja in je prej pobrala sneg, zato je bilo tu najprej kopno. V bregu tam pod Sveto Ano pa je bilo najti »ta plave«, čudovito modri jetrniki. Nabiranje cvetja je bilo tako nekaterim dečkom kot deklamam sploh lepo razvedrilo celo leto. Marsikdo od njih ga je rad dajal v boh-

kov kot. V pozni pomladi se je po travnikih pokazalo na stotine regratovih lučk in kakšen porednež je dejal sosedu v igri: »Zamiži in zevni.« (= odpri usta) Ta je nič hudega sluteč tako storil in prvi mu je potisnil v usta regratovo lučko.

In že je tu poletje: Vsake štiri leta je prišlo na vrsto lovljenje majskih hroščev. A zvečer je bilo to težko, ko so letali okrog. Pač pa ponoči, ko so se prišli drevja. Z vej so jih otresali v lonce. Iz njih so delali neko mast – za mazanje koles pri vozovih. Ličinke majskih hroščev (= »črve«) so pobirali med oranjem in jih imeli za kokoši. V

Kdo ve, kako so v Žireh dejali tej igrački, ki jo še zna narediti Ciril Stanonik in smo se otroci veliko zabavali z njo. Na robovih kolesc »špulice« se z ostrim nožem izdolbejo zobki. Na eno stran se vanjo zabije žebliček in nanjo natakne elastika primerne velikosti (navadno so jih tedaj strigili iz odrabljenih zračnic za dvokolesa) ter se potegne skozi luknjico, da pride na dan na drugi strani »špule«. Tu se v okroglo elastiko zatakne malo daljši cveček, ki je od podlage na špulici odmaknjen s tankim končkom mila ali pa mora biti ta vsaj dobro namazana z njim. Le tedaj se v veliko veselje posebno mlajših otrok špulica sama hitro pomika po ravnih in gladkih tleh, potem ko se paličica čim večkrat zavrti okrog njene osi na elastiki, toda ne toliko, da bi se elastika raztrgala. Potem je treba poiskati drugo. A včasih je bila taka elastika prava dragocenost. Foto: Marko Zaplatil, 1993.

78 Anita Mohorič, 6. b., Mladost po vojne generacije, glej op. 34

79 Roki Prosen, Stare igre, 3. a, glej op. 34

junijskih nočeh so budile njihovo hrepenenje kresničke, ki so zmeraj ugasnile, kadar je bilo mogoče katero ujeti. Čez dan pa so prišle na vrsto pikapolonice. Za krajši čas je katera doživela tudi ujetništvo v kozarčku. Tedaj je bilo

imenitno skakati s kakšne višine v nakopičeno seno ali slamo. Seveda pa je bila tedaj najljubša igra kopanje/plavanje, zasluženno razvedrilo tistim, ki so sicer morali pridno pomagati pri poletnem kmečkem delu. Ko so nehali pleti, sušiti in je šla mama kuhat južino, so smeli iti malo »v Jeri«, k Sori. Tam so plavali, vsak svoj stil (žaba, pes, krava...). Eni so prinesli s seboj tudi pripomočke za plavanje. Mizarjeve hčere kakšno primerno desko, cenjeni so bili stari »šlaufi« (= plašči) od koles ali celo motorjev. Nihče ni bil varen pred tunkanjem in škropljenjem, bodisi iz prijateljske nagajivosti ali česa drugega. Tedaj je bilo tudi zelo priljubljeno lovljenje »manhov« (= vrste prav majhnih ribic, ki so se skrivale pod kamni) in te so nekateri tudi popečene jedli. Danes jih zaradi umazane vode ni več.

Tudi jesen je prinesla svoje čare in posebnosti v igri. Na primer pri majenju koruze je bil posebno počaščen kdo, ki je med sicer rumeno našel kakšno rdečo ali drugače posebno. Sicer pa je bilo tedaj v posebno veselje otrok rabutanje sadja. To ni bila samo domena dečkov, tudi dekleta so se junačila, a bolj iz socialne stiske kot dokazovanja poguma: Dve dvanajst do štirinajst let stari sta se odpravili pobirat jabolka v sadni vrt k neki hiši že ob pol šestih zjutraj. Ko ju je pri tem zalotil gospodar, je ena od njiju stresla jabolka pred njegovimi očmi iz vreče in tekla, druga pa je še lep čas vrečo vlekla za sabo in jih iztresla pred neko bližnjo hišo. A domov praznih rok kljub temu nista prišli. Obrnili sta se k samotni domačiji v drug zaselek. Niti gosposčina ni odvezala od rabutanja: ko je žirovski učitelj svojega sina in njegovega tovariša zasačil pri otresanju »češpovca« pri Kovaču v Žireh, jima je dejal: »Ti pojdi domov in očetu povej, kaj si naredil, jaz bom pa tebe (= sina) v roke vzel.« Ves čas zele-nega obdobja leta je bilo priljubljeno tudi iskanje štiriperesne deteljice, posebno pri tisti starosti otrok, ko že začno gojiti svoje predstave o sreči.

Največje spremembe pa je v igro otrok tudi nekoč prinesla zima. Med redkimi domačijami je bilo treba najprej speljati gaz, da bi ne bile odrezane od sveta. Malo večji otroci so to delo radi prevzeli nase, saj jim je bilo v zabavo potiskati »ta dolg' stol« (= stol s štirimi nogami in brez naslonjala, pač pa s sedežno ploskvijo, dolgo približno 1 m) in se navzdol z njim tudi malo zapeljati. Sploh so namesto sank rabili okrog obrnjene mize, ki so jih tedaj tudi kaj polomili, drugače so se jim pa plošče prav lepo zribale, pručke, ki so rabile za klekljanje, tudi nečke so bile dobre ali kakšna deska. Tako je bilo na prenekateri hribovski domačiji, kjer se ni bilo treba ozirati na druge. V na novo zapadlem snegu, ki je bil še mehak, ali v snegu, ki je padel s strehe in ga je bilo veliko na kupu, so delali, vsaj po drugi svetovni vojni, »igluje«, »tunele«, »rove«, »bunkerje«, kakor že so otroci imenovali odprtine v snegu.

Sem in tja so tudi že v obdobju med dvema svetovnima vojnama otroci dobili tudi sanke, a niso kaj prida nesle, če niso bile okovane. To pa niso bile zmeraj, ker bi bile zato dražje. Za eno od dobračevskih družin jih je naredil »Muhov'c« na Ledinici. Hčerko čevljarkega mojstra so z njimi osrečili za Miklavža in jih dali še potem na novo močnejše okovati. Po drugi svetovni vojni je domače sanke delal še »Metež« v Mrzlem vrhu. Tudi za sankanje je treba prestati neke vrste sprejemni izpit. Ko sta se šla sestra in bratec prvič sankat v »Kovačev klanec« v petdesetih letih, kar na cesto, saj tedaj še ni bilo kaj prida avtomobilov, je ona naročala bratcu, ko sta se skupaj usedla na sanke: »Rajdaj!« »Jaz pa nisem vedel, kaj to pomeni. Ojesa ni bilo, žlajfov (= zavor) tudi ne...« »Zakaj pa nisi rajdov« (= usmerjal), mu je oponesla sestra, ko sta obtičala na koncu »na stranskem tiru«.

Vendar ni bilo treba zmeraj niti sank, zadoščali so le čevlji. Čeprav so se očetje jezili, ko so se otroci z njimi drsali po ledu in jih trgali, je bila skušnjava prevelika. »**Drsalnice**« so naredili na »Ba-

hačevi« ali »Županovi« ledenici, le da jih od tam ne bi tako grdo preganjal eden od hlapcev, ki se je nenadoma pojavil med njimi, potegnil iz žepa »popkal'co« (= žepni nož), rekoč: »Sakrabulsk, vam bom ušesa porezal.« Ali je to le govoril ali bi res naredil; vsi so se razbežali. Zato pa je bilo toliko prijetnejše drsanje po ledu, ki se je naredil po kakšnem jarku, ker se je proti koncu vodni tok vedno bolj upočasnjeval in voda ni več odtekala naprej, ampak je na koncu »grabna« (= jarka) začela ledeneti. In valovi vode, ki so pritekali na poledenelo površino, so sproti ledeneli, tako da so se nabirali eden vrh drugega. Tedaj so Žirovci dejali: »Tako zebe, da voda kipi.« Zvečer so rosna dekleta klekljala do desetih, tedaj pa je katera vzkliknila: »Se gremo drsat!« In so šle. Kam? Kjer je voda kipela. O ta mladost! Ali ni kipela tudi ta!

S sankami je bilo veselje tudi tedaj, ko so jih povezali več skupaj v »vlak«, ki se je prej ali slej raztrgal, toda čisto nekaj drugega bi bilo imeti smučke. Vsako zimo znova se je med otroki obnavljalo navodilo, kako jih je mogoče narediti doma, a se jih zlepa kdo ni lotil. Kdo od fantov v hribih ja, a da bi se jih lotilo kakšno dekletce? Morda je bila v drugem razredu ali nekaj podobnega, ko jih je poskusila sama delati »Tamincova« Irena. Les je bilo treba ukriviti v sopari vroče vode, zgladila jih je s smirkovim papirjem, po »leder« (= usnje) je šla k čevljarju. Njene »ški«, kot so včasih dejali v Žireh smučkam, so bile modre barve. Medtem ko so bile kupljene, ki jih je dobila skoraj Irenina sosedica od sestrične, ki sta z mamo odhajali leta 1953 za očetom v Kanado, zlatorumene barve. Potem so izdelovali smučke v Mizarstvu na Dobračevi, pri »Potočnikovem Frencu«. Otroci iz posameznih vaških skupnosti so vedno odkrili kakšen teren, kjer bi bilo pozimi lahko najbolj veselo. Tako tudi na Ledinici: »Na desnem pobočju vasi so pod strmo Šinkovčevo senožetjo terasaste njive. Tu smo pred vojno smučali vaški otroci. Ker je bil teren primeren, je po-

stal priljubljeno žirovsko smučišče. Že takrat so na tem prostoru sokoli vodili organizirane smučarske tečaje, glavno vaško sankališče pa je potekalo po kolovozni poti s hriba Brdo nad vasjo za Tonetovo hišo.«⁸⁰ Na Novo vas je ohranila spomin na »zimsko veselje« Tončka Stanonik: »...Oh, seveda smo se tudi smučali in sankali. Kaj bi se ne, ko pa je bilo okoli nas toliko manjših in večjih gričev, da bi vsak lahko imel svojega. Samo iz hiše si pokukal in že bi bil na hribu. Med otroki pa je bila neka domena, da si je vsaka vaš ali gruča hiš lastila svojo vzpetino. Če si šel gostovat na sosedov hrib, te je moralo tja kaj posebnega vleči, morda boljše smučišče ali pa te je kdo povabil. ...Spomnim se prvih bratovih smučk. Naredil jih je kar stric. Tri dni je porabil zanje, in še to zato, ker jih je moral sušiti v peči. Bile so kratke in zelo debele in pobarvane z modro barvo. Namesto vezi pa je stric pritrdil nekaj usnjenih trakov, kamor si vdol nogo.«⁸¹

Na koncu še o »slikanju« otrok v sneg: »Kadar je zapadlo več južnega snega, so delali svoje odlitke v sneg. Rekli so, da se slikajo. Otroci se je, kot je bil 'dolgi in široki' z nahrbtnikom vred vrgel z razprtimi rokami v sneg. Dva sošolca sta ga dvignila, da je v snegu ostala lepa vdolbina. Če je ponoči zamrznilo, so te 'slike' še več dni opazovali, ko so hodili mimo, in ugotavljali, kdo je kdo. Kakšen se je upal vreči v sneg kar na nos.«⁸² »Včasih so do vratu skakali v zamete, kar bi se lahko tudi žalostno končalo. Vendar so imeli srečo in se ni nobenemu nič hudega zgodilo.«⁸³ Seveda pa tudi na kepanje ne pozabimo. In na snežene može. Za nos je prišlo prav korenje, za oči dva kamenčka ali koščka oglja, za usta kakšen »cvek« (= konček palice), na glavo je dobil star lonček ali »kahlo« (= nočno posodo), za gumbe na obleki so prav tako bili kamenčki in v roke so mu dali kakšno staro metlo.

d) IGRE Z VLOGAMI

V prvi vrsti sodi sem igranje s punčkami, ko se dekličice obnašajo do

80 Glej op. 70, str. 70

81 Tončka Stanonik, Počitnice, počitnice, Radijska šola za nižjo stopnjo, Radio Ljubljana, jan. 1987

82 Glej op. 43

83 Glej op. 82

njih kot mame. V tem razdelku naj zastopa tako razmerje do njih »Halubudra«. Tako je bilo ime korenini nekega drevesa, ki jo je navihani fantič našel v Županovi gmajni, ko so domači delali butarice za kurjavo. Oče je vrgel korenino med drva, sinček pa je v svoji fantaziji v njej prepoznal »punčko«, »pobčka« dojenčka. Korenina je bila zaobljene oblike, malo ukrivljena, da se je lepo prilegla v naročje, kdor je želel pestovati to punčko, pobčka, in to je bilo prejkone odločilno. Zgoraj, kjer je bila zadebeljena, je bilo z domišljijo mogoče prepoznati glavo in roke, stisnjene k telesu, potem se je vedno bolj tanjšala, kot da se telo končuje z repom. Korenina pač! A koliko ljubkovanja in skrbi je bila deležna. Vse do odhoda v šolo je budila v dečku starševska čustva. Res je svoje domovanje imela večinoma kar na skladovnici drv, toda domači so otrokovo ljubezen do nje spoštovali, čeprav čisto brez nagajivih pripomb ni šlo.

Najbližje otrokom so bile seveda tišče vloge, ki so jih prenašali iz svojega najbližjega okolja. Za bratca in sestrico je bila tako idealna igra za »ata in mamo«. »Ata« je »delal«, to je: hodil kositi, v gmajno, v tovarno, vse, kar so počeli naši starši na povprečni podeželski domačiji, ki je imela nekaj zemlje, a se samo od nje ni bilo mogoče preživljati. »Mama« pa je »kuhala«. Za kuhinjsko posodo so največkrat rabile prazne »globinove« škatlice (= škatlice od paste za čevlje), stekleničke od porabljenih zdravil, škatle od konzerv so bile takoj po vojni redke, saj so se jim gospodinje bolj ali manj še izogibale. Pač pa so za nezavedni poudarek okusa zelo prav prišli pisani papirčki. Vse kuhanje je potekalo z vodo in peskom /zemljo/, ilovico ali blatom. Kako dobre in lepe potičke ali piškote se je dalo peči iz njega. Posebno podjetni so se lotili iz omenjenega gradiva tudi raznih figuric, kot so ovčke, pastirčki, psiček, »šalčke« (= skodelice). Veliko možnosti za ustvarjalno fantazijo »gradbenikov« je bilo v lepem vremenu po dežju,

ko so bili kolovozi prepleteni z vodnimi curki in lužami. Tedaj je bilo mogoče iz peska, grušča ali napol osušenega blata napraviti celo vas ali mesto, kjer sta nad vsem vladala grad ali cerkev, vmes pa je tekel potoček; ali pa je bilo vse skupaj zamišljeno ob jezeru ali morju. Očitno se je v življenje vaških otrok zelo zarezalo tudi vsakoletno klanje prašiča, saj so posnemali tudi to in vedno je moral eden od njih karseda žalostno cviliti.

Igra, ki je že prestopila domači prag in dvorišče, je bila »trgovina«, vedno le z »živili«. Zanje je prišel prav pesek, razne vrste trave in listja, tudi suho. Navdušena »trgovka« je napravila tudi »tehtnico« iz »globinovih« škatlic. Skozi pokrovčke je napeljala vrvice in jih obesila na stojalce. Deklice so se vedno rade šle tudi »za frizerko«. Še manjši otročki od njih pa so tudi radi videli, ko so se ukvarjale z njimi in jih lepšale.

Kdo ve, ali ni izražala nezavedno poklicno željo igra »za zdravnika«. Bólnica je bila v kozolcu ali kar na tleh v travi. In zelo imenitno je bilo, če je bilo mogoče prostor za enega ali več bolnikov najti na vozu. Zdravnik je bolnike pregledoval, poslušal srce, tipal pulz, posebno ugledno je bilo obvezovanje, saj je bilo to najbolj očitno znamenje, za kakšno vrsto igranja gre. Za povoje so bili imenitni opuščeni povoji za dojenčke, ki so bili tedaj čisto drugačni kot danes, pa tudi čisti robci so bili dobri. V hujših primerih je bilo treba dati tudi injekcijo, ki je bila vedno strah in trepet, četudi jo je nadomeščal pik s travnato ali cvetlično bilko, posebno koristna je bila v ta namen bunčica pri ripeči zlati, ker je pustila vtis, kot da gre za cepljenje proti črnim kozam. Toda prej ali slej pride smrt. Otrokom tega dejstva nekdanje niso tako prikrivali kot danes. Zato so poginjene ptičke in čivčke zakopali z vso otroško pieteto in »grobke« okrasili z rožicami in še nekaj dni hodili žalovat za svojimi drobnimi prijateljski, dokler se ni njihova pozornost preusmerila kam drugam.

Na primer šola. Po zgledu starejših, ki so že postali učenci, so jim mlajši radi sledili v tej vlogi. Resnični šolarji, bolj šolarke, pa so se povzdignile v »učiteljice«; nekatere so svojo dolžnost vzele tako resno, da »učenci« niso več marali hoditi v »šolo«. In tu so še vloge »telovadcev«. Fantje so jih prinesli domov večinoma iz šole, lahko pa tudi pred drugo svetovno vojno iz telovadnih društev Sokol in Orel, po njej pa iz Partizana. Še na oddaljeni hribovski kmetiji so imeli bratje pritrjen drog, na katerem so delali salte in podobne stvari, tako da je nekoč eden od njih strgal hlače, ki so bile iz bolj slabega blaga. Po drugi svetovni vojni so postajale vedno bolj priljubljene skupinske igre z žogo.

Kako družbene razmere vplivajo celo na otroške igre, dokazuje konkretnih zgodovinskih okoliščin že obrušena igra »Ravbarji in žandarji«, katero so se šli otroci z Vrha svetih treh kraljev, ki so hodili v šolo po poti skozi gozd.⁸⁴ Začetek prve svetovne vojne pa so otroci v Zabrežniku ponazorili takole: »Bratje so šli na jablane, enega so pa v kripti pripeljali mimo in ti z jablan so ga obmetavali s smrekovimi storži. Pa smo dejali, da so Ferdinanda napadli... ustrelili v Sarajevu.«⁸⁵ Spomin na drugo svetovno vojno je v igri »iskanje kurirja«.⁸⁶

Trinajstletni deklič iz Stare vasi pa je zelo rad »špilal« Miklavža. Z verigo je zaropotala v veži, le malo odprla vrata v hišo (= dnevno sobo), rekoč: »Molite«, in zbežala ven, – da ga ne bi prepoznali. Še po drugi svetovni vojni so jo pripravile nekatere imenitnejše Žirovke, da se je napravila v Miklavža. Preskrbele so ji obleko, naredila je Miklavževo knjigo in notri vpisala vprašanja, ki so jih starši priporočili za otroke, vzgojne napotke – za vsakega otroka konkretno, kakršne težave so jih najbolj pestile – in če jih je pred njimi posvaril Miklavž, bo gotovo bolj zaleгло! Toda mamina sposojena očala so temu Miklavžu povzročila strašno vrtočlavico in od takrat je opustila to svoje veliko veselje.

Ponekod so domači otroci posnemali tudi mašo, pri kateri je vedno imel glavno vlogo bratec, ki je bil za duhovnika. Kajpak mu je šlo najbolj od rok pridiganje. Težko je reči, ali je bilo v teh igrah tudi kaj več, prav gotovo pa ni šlo samo zanjo pri krašenju »oltarčkov«; zanje so prišli zelo prav leseni zabojčki, v katerih so po drugi svetovni vojni trgovine dobivale marmelado, ko se je kupovala še na kilograme. Tak zabojček je bil ravno pravšen za podobico v sredi, na vsaki strani pa sta bila postavljena dva lepo očiščena črnilnika, ki sta bila za vazo s cveticami. Namesto njiju sta bili primerni tudi drugačni steklenički. V imenitnejših primerih se je ljubiteljica oltarčka domislila tudi svečnikov: zanje je uporabila dve »špuli«, ki ju je postavila pokonci, tako da je lahko vanju vtaknila dva svinčnika, ki sta bila za sveči. Pa recite, da otroška domišljija ni ustvarjalna!

V tem razdelku je treba vsaj omeniti že prave otroške igrice. Morda je po drugi svetovni vojni za njihov razmah na Žirovskem res najbolj zaslužna učiteljica Darina Končeva, ki je na podlagi ljudskega izročila napisala **Žirovsko pravljico** in so jo učenci predstavili na odru verjetno leta 1952.⁸⁷ Po tem zgledu sta šoloobvezna sestra in brat priredila to igro z naslovom **Žirovski lintvern** kar na domačem skednju na kozolcu, v času ko v njem ni bilo več starega sena, novega pa vanj še niso nametali. Scena in igra sama sta ostali tako blede v spominu, da ju ni več mogoče obnoviti, le njuna sodelavka, sestra, ki tedaj še ni hodila v šolo, a je v igri tudi sodelovala, se spominja, da sta bila za gledalca vsaj oče in sorodnica (teta ali sestrična?) iz Žirovskega vrha; namesto vstopnine jim je podarila škronicelj češenj. Tisti čas je bila zelo popularna tudi lutkovna igrice Frana Milčinskega – Ježka **Zvezdica zaspanka**. Minki Primožičevi je morala zelo ugajati, da so jo na njihovem dvorišču z njo vred otroci zaigrali vsaj enkrat. Tako si je to zapomnila tudi Minkina sošolka, ki je na predstavico prišla bolj

84 Glej op. 43

85 Frančiška Arh (roj. Zabrežnik, 1914), ustni vir nov. 1922

86 Glej op. 79

87 Žiri in Žirovci v slovenski literaturi, Žirovski občasnik, Žiri 1987, str. 29, 36

po naključju. – Veliko preglavic je povzročila zamisel družčine ob že omenjeni Ireni, da bi dramtizirale pravljico **Lonček kuhaj**. Toda kako ponazoriti, kako kaša kipi, kipi. Ni bilo mogoče streti tega trdega oreha. Zato so se odločile za pravljico, ki v knjižni objavi nosi naslov **Zvezdni tolarji**.⁸⁸ »Bila je pridna deklica, ki sta ji umrla oče in mati. Sirota je bila tako revna, da ni imela več niti sobice, kjer bi bivala, niti posteljice, kjer bi spala. Navsezadnje ni imela ničesar drugega več, kakor obleko na životu in košček kruha v roki, ki ga ji je bil dal dobrosrčni človek. Bila je dobra in plemenita. Ker se je čutila tako od vsega sveta zapuščena, je odšla v zaupanju vase po svetu. Prišla je na polje in tam jo je srečal star mož, ki jo je zaprosil: »Oh, daj mi kaj jesti, tako sem lačen!« Deklica mu je dala svoj kos kruha in mu želela dober tek. Nato je šla dalje. Naproti ji je prišel otrok, ki je jokal in dejal: »Tako me zebe v glavo, daj mi kaj, da se pokrijem.« Deklica je snela svojo čepico in mu jo dala. In ko je že nekaj časa hodila, je prišel še neki otrok po poti. Na sebi ni imel majice in hudo ga je zeblo. Zato mu je dala svojo majico. In nato je prišel še eden, ki jo je prosil krilca. Tudi svoje krilce je dala temu. Nazadnje je prišla skozi gozd in bila je že tema. Tedaj je prišel še neki otrok, ki jo je prosil srajčke. Deklica je pomislila: »Čisto temno je že, nihče me ne bo videl, tudi svojo srajco lahko podarim.« In res je slekla še srajco in jo podarila otroku. In ko je tako stala tam in ni imela ničesar več, so zdajci začele padati zvezde z neba. Zvezde pa so bile sami trdi srebrni tolarji. In čeprav je podarila svojo srajčko, je isti trenutek začutila, da ima na sebi mehko srajco iz najboljšega platna. Vanjo je nabrala tolarje in bila je bogata vse svoje življenje.«⁸⁹ Taka je vsebina omenjene pravljice, vendar je bila v omenjeni uprizoritvi precej poenostavljena, saj so v njej sodelovale le tri deklice. Irena je bila za režiserko,

glavno vlogo je igrala Milena Trček (Cenetova s Sela), ki je lase tedaj spletala v kratke kitke, vloga starke, ki zaradi dekličine dobrote deži cekine z neba – tako si je zamislila režija! – pa je pripadla deklici iz hiše blizu »Jerija«. Igra je bila na skednju, to je na zadnji strani Tomincove hiše, plakati zanjo pa so bili nabiti pri Frencu, kjer teče voda, pri Martincovi kapelici in pri Trgovini na Selu. Res so jo prišli gledat tudi odrasli sosede in doživela je lep uspeh. Čez leto ali dve so tudi selanski otroci pri Cenetu pripravili pravcato predstavo z veliko petja. Tedaj je naključna obiskovalka prvič slišala pesem Tam na Pugled gori, ki je nanjo napravila globok vtis.

Kdo ve, ali je šlo res samo za igro in igranje, pa ne bo nikoli izvedela deklica, ki je zelo trpela, kadar so se šli v njeni navzočnosti igrice **Hudobna mačeha in dobra pastorka**. Dobro je vedela, da ne le ona, ampak še kdo doživlja krivico, toda lahkomišelnosti otroci tega ne bi razumeli, tudi če bi jim zaupala. Pravcato grozo je prestajala tudi, kadar je odšla z doma njena mama. Naj se je še tako trudila za sožitje, njena družčina je naenkrat izginila. Prišlo je bitje kakor strašilo in ji naganjalo strah v kosti. Nikoli ni izdala staršem te temne skrivnosti, ker je čutila, kako zelo bi ju prizadela.

e) IGRE KOT ZNAMENJE DOMISELNOSTI STARŠEV IN OTROK

Marsikatera od že predstavljenih iger bi lahko prišla v tukajšnji razdelek glede na naslovno kategorizacijo, tako da morda obstaja celo vtis, da je tu predal za tiste, ki jih že prej nismo vključili kam drugam. Bodi kakor koli že, spomnimo se jih.

Začnimo kar pri človekovem telesu. Kdor zna »z ušesi migat'«, »noskat'«, to je premikati nos kot zajček, zbuja med vrstniki občudovanje in željo po posnemanju. Tako je danes, tako je bilo včasih, tudi v Žireh. Med sabo so se skušali, kdo se (še) more z nogo dotakniti glave, predvsem dekleta pa, katera

88 Brata Grimm, *Zvezdni tolarji*, Ljubljana 1964, prev. Fran Albreht

89 Glej op. 88

bo napravila lepo »stojo« ali dlje »tan-cala« (= skakala po eni nogi).

Ni mogoče reči, ali je »cùcanje« osebno ustvarjalna igra, ki se je potem od starejših v neki družini prenesla na mlajše in končno, ali je sploh še prava igra ali že bolešno reagiranje otroka na kakšno notranjo stisko, npr. strah pred samoto. Kaj pomeni torej cucati? Predšolski otrok se ustopi malo bolj razkoračeno in se tako prestopa z noge na nogo, pri čemer se pozibava v enakomernem ritmu celo telo. Lahko pa tudi sedi, navadno na peči ob steni in se v ritmu sklanja od zida naprej proti kolenu in nazaj do stene samo zgornji del telesa. To se lahko ponavlja v nedogled. Pri obeh vrstah cucanja otrok pogosto izgovarja v ritmu gibanja posamezne besede ali kratke stavke: npr. ma-ma, a-ta, ali ma-ma, la-čna, ali: o-je-ja, o-je-ja. Ipd.

Želja po ročni uri je bila preprosto uresničena tako, da si jo je narisal na zapestje s tintnim svinčnikom otrok sam ali pa mu jo je narisal kdo drug. Pač pa je ravnanju lahko botrovala že tudi nagajivost, ko je navihanec zajel vodo v usta in jo nato pršeč spuščal iz njih. Složna razposajenost je navdajala oba, kadar je starejši prijel otroka v pasu in ga nesel pod pazduho, »kot primemo kužka ali mačko,« pravi L. Suhodolčan⁹⁰, ali prijel otroka za eno nogo in eno roko ter se z njim zavrtel v krogu, a ne prevečkrat, da bi se jima ne zvrtilo.

Narava je dajala vedno nove in nove spodbude za domišljijo in ustvarjalnost. Iz listov velikega lapuha si je bilo mogoče napraviti klobuk proti sončni pripeki ali kar tako, iz neke vrste trave tako imenovane »stolčke«, iz listov »krstnic« (= ivanščic) in »ringlčkov« (= marjetic) zapestnice in kronice za na glavo, iz stebelc regrata prav tako zapestnice in ogrlice. Iz belih jagod nekega grmičevja, ki mu ne vem imena, je bilo mogoče na jesen izvabljeti zanje značilen pok in nagajati vreščočim sošolkam z neke vrste osatu podobnimi bunkicami, ki so se posebno las neprijetno prijele, da jih je bilo težko spraviti

iz njih brez cukanja. Pozimi so se na zaledenelih potokih, mlakah in žirovskih ledenicah iz šole domov otroci veliko drsali. Starši so pa doma tarnali, da se brez potrebe trgajo čevlji.⁹¹

Vse je prišlo prav za igro. Še svinjski mehur. Dobro ga je bilo treba oprati, napihniti in nato dati za nekaj dni pod peč, da se je dobro presušil, dobro zavezati s sukancem ali močno volno, pa je nadomeščal žogo – vsaj za nekaj dni – dokler ni počil. Izjemoma so prišli prav tudi enako pripravljeni ostanki svinjskih črev. Žogo je nadomeščala tudi nogavica, natlačena z žaganjem, papirjem ali cunjami in zavozlana za priložnostno rabo, da so jo metali otroci s peči in si tako pozimi krajšali čas. Če so to počeli z blazinami, ki so bile napolnjene s plevami, so starejši že negodovali. Zato so jim nemara preskrbeli drugačno zabavo: skozi dve luknjici malo večjega gumba so napeljali močnejši sukanec ali tanko dreto, navrteli niti okrog in potegnili, da sta se odvijali nazaj, pri čemer je kar malo škripalo. Ali pa so napeljali sukanec skozi jabolko in ga obesili na »late« (= drogove), ki so bile obešene na nosilcih nad pečjo, in otroci so ga gonili sem in tja ter ga gledali, kako se suče.

Že malo večjim otrokom je kakšna mama spodbujala ustvarjalno domišljijo s tem, da jim je dajala v roke prazne škatle od cikoriije, raznih zdravil in razno drugo embalažo. Tako so na peči, na klopi ob njej ali na tleh iz otroške fantazije nastajala sestavljena mesta, gradovi ali drugi arhitekturni pojavi. Še bolj koristne v ta namen so bile »čol'ce«, kakor Žirovci rečejo ostankom lesa pri mizarskem in kolarskem delu. Zato je bilo otrokom kakor ovcam na paši, kadar so domači pripeljali domov »úblounce« (= oblanice) iz Mizarstva na Dobračevi, da so med njimi lahko iskali »čol'ce« za svoje igranje in se veselili najrazličnejših oblik. Takšnih »lego kock« ne izdelujejo nikjer na svetu! Kako se imenuje igračka, ki so jo včasih znali narediti malo večji šolarji iz »špule«, »cvečka« in »lastike«

90 Leopold Suhodolčan, Zgodba o zaboji, glej antologijo pri op. 87, str. 50

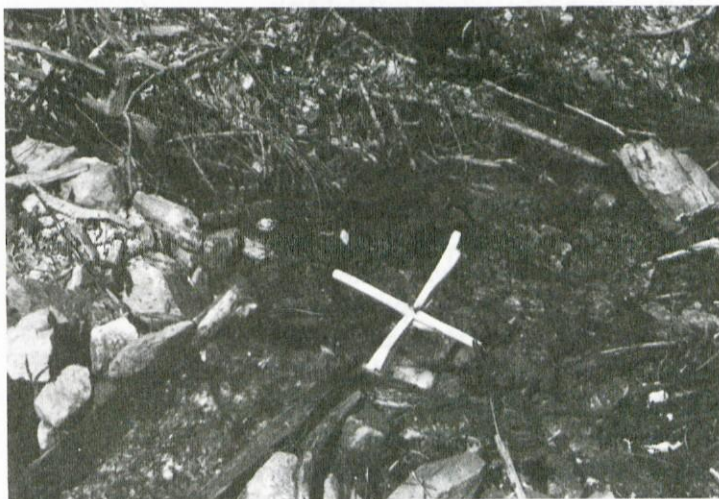
91 Glej op. 43

(= tuljave, paličice in elastike), ki je bila odrezana od kakega starega kolesnega notranjega plašča, ne vem. Kolesca »špule« je bilo treba nazobkati, skozi luknjico v njej potegniti elastiko in jo na kraju naviti na paličico. Napravico je bilo treba namazati z milom, da je raje tekla.

Mila otroška zabava, ki je vedno raznežila tudi odrasle, je bilo spuščanje milnih mehurčkov, za kar je bilo treba napraviti pravršno milnico in imeti dobro slamico. Enako ljubezniva je bila igrice, s katero so »delali zajčka« z ogledalcem, ki so ga pod primernim kotom nastavili proti sončnim žarkom, da se je eden od njih zgostil v svetlika-jočo se pego na temnem ozadju. Če je bil usmerjen komu v oči, da se mu je bleščalo, je bilo zraven očitno že malo navihanosti. S sončno toploto, ki se je zbrala v ogledalcu, je bilo mogoče zanetiti tudi ogenj, kadar so ji približali kos papirja. Sploh je bilo »igranje z ognjem« za otroke narave vedno nekaj privlačnega, staršem pa je povzročalo nemalo skrbi. Gozdni požar nad Dobračevo so konec petdesetih let zanetili prav otroci.

Kadar so se deklice dolgočasile, a so imele pri sebi samo poravnan robček, si je katera med njimi izmislila in naredila iz njega pravcato »miško« z glavico, ušeski in repkom. Tudi mini nedrček so nekatere znale napraviti iz robca. Deklice so tudi rade cufale dlačice s kosmatih jop in plaščev itd. ter jih združevale v pisane kosmičke. Z njimi so krasile zvezke in knjige, ko so jih dajali vanje, in s tem včasih zaznamovale tudi določene strani. Veliko lepih uric so nekatere znali preživeti ob pregledovanju in urejanju zbirk kamenčkov, gumbov, krpic blaga, vžigaličnih škatlic, znamk, razglednic raznih vrst in proti koncu našega obdobja že tudi slikic filmskih igralcev.

Branje zgodovinskih knjig in pustolovsko razpoloženje pa sta v nekaterih doraščajočih šolarjih sprožila zamisel o posnemanju življenja praljudi, ki so živeli v jamah. Zato so delali zemljan-

Mlinček na potočku v Koprivniku. Foto: M. Stanonik, 1976.

ke, prav so jim prišli opuščeni bunkerji v bližini domačij (pri »Lenarču«, nad »Šurkom« na Dobračevi) in se potepali po gmajni. Tudi Indijanci (in Vinetou) so jim bili pred očmi pri teh igrah. Fantje so se kosali med seboj v izdelavi raznih vozlov na vrvicah in umetelnem prepletanju le-teh⁹², eni in drugi so se radi zabavali tudi s kakimi računskimi igrami.⁹³

Tu je mogoče omeniti tudi zelo priljubljeno igro otrok, ki so že hodili v šolo in se seznanjali s temeljnimi pojmi iz zgodovine, zemljepisa, biologije itd. Za igro sta morala biti vsaj dva, še bolj napeto pa je bilo, če jih je bilo več, vendar ne več kot štirje. Na list je treba narisati tabelo in nastaviti rubrike. Standardne so bile: Ime, Priimek, Rastlina, Žival, Kraj, Država. Potem je vsak od sodelujočih povedal eno številko, vendar ne previsoko, saj seštevek ni smel biti višji od petindvajset, toliko je namreč črk v slovenski abecedi. Če je seštevek števil dal npr. število sedem, je bila izbrana črka F, saj je v zaporedju abecede na sedmem mestu. Tedaj je treba omenjene rubrike izpolniti s podatki, ki se začenjajo na črko F. Vsi hitijo, kar se dá, in ko konča prvi, morajo tudi drugi. Potem preberejo podatke in za vsak podatek se dobi deset točk. Če se med seboj pri dveh ali več tekmo-

92 Glej op. 11, str. 69–77

93 Glej op. 11, str. 91–95

valcih podatki ujemajo, si točke delijo, da jih vsak dobi le po pet, če pa ima kdo podatek za rubriko, ki je pri drugem ostala prazna, jih dobi prvi dvajset. Sproti se seštevajo točke za vsako posamezno črko, na koncu pa se seštejejo točke rezultatov za vse črke, kolikor časa je igra potekala. Kdor jih ima največ, je nesporni zmagovalec. Res, privlačna in koristna igra, ki spodbuja širjenje obzorja, uri duha in z matematično natančnostjo določa hierarhijo. Je pa tudi napeta. Enkrat enemu uspe izpolniti vse rubrike in premagati v čem druge, drugič se to posreči drugemu. Zato je tudi dinamična in ustvarjalna.

f) IGRE KOT ZNAMENJE RAZPOSAJENOSTI

Kolikor večji postajajo otroci (posebno dečki), toliko večja je možnost za motivacijo iger, ki so same na sebi sicer še vedno igre, a skušajo predvsem pri udeležencih zunaj njih doseči negativno reakcijo. Vsaka generacija tudi žirovskih otrok jih je »ušpilala« (= izvedla) celo vrsto in otroci ne bi bili otroci, če ne bi tudi s tem opozarjali nase. Seveda pa gre tudi tu za mero in tisto tanko mejo, ko se neko ravnanje iz hudomušnega in razposajenega prevesi v žaljivo in drugače neprimer-
no.

Prvi žirovski akademski slikar Franjo Kopač je zapustil o njih v svojih spominih⁹⁴ nekaj nadvse odkritih pričevanj, in to od tedaj, ko je dobil prve nove čevlje, do vstopa v fantovsko družbo, čeprav ni bil dopolnil še niti osemnajst let.⁹⁵ »Z novimi čevlji sem šel nekajkrat k maši v Žiri in bil tudi tepen, ker sem poskušal, kako imenitno se v njih cmoka po blatu...« je proustušen avtor; nato se zvrstijo pred bralcem navihanosti živahnega in bistrega dečka, ki ga je oče komaj krotil s privajanjem na redno delo: »V očetovih očeh sem bil namreč zelo velik postopač. Delal sem same nepotrebne reči, risal dragonarje, vrtal puške iz bezga, z lokom streljal vrabce, preganjal mačke in nagajal mimoidočim Žirovskarjem.«⁹⁶ Sam je najbolj pošteno označil svoje

početje, ki je delalo preglavice ne le staršem in učiteljem, ampak tudi drugim v cerkvi in soseski: »Rastel sem, kot da bi me kdo iz vode vlekel; v tretjem razredu sem bil med vsemi največji in najmočnejši ter uporaben za vsakovrstne vragolije. Spominjam se nekaterih, ki sem jih 'našpilal' deloma po lastni pobudi, deloma po navodilu svojih součencev.«⁹⁷ In to se ni nehalo tja do sedemnajstega leta, ko je odšel k vojakom, ker je oče »videl, da tako ne more iti naprej. Od vseh strani so zaradi mene prihajale pritožbe, kregal me je, kar pa je malo zaleglo...«⁹⁸ Eno takih porednih dejanj je usodno določilo življenjsko pot častitljivega žirovskega rojaka, Viktorijana Demšarja, dolgoletnega župnika v Komendi. Takole ga povzema glasilo ljubljanskih salezijancev: »Iz šole grede so se radi ravšali. Pa to še ne bi bilo nič posebnega. V šoli je zavrelo, ko je učiteljica ugotovila, da v zadnji klopi res nekaj vre. V zadnji klopi je sedel sin gostilničarja, ki je prinesel plinski kuhalnik – takrat nekaj zelo redkega; zraven njega je sedel sin kmeta, ki je prinesel jajčka, in naš sogovornik Viktorijan, sin obrtnika, ki je prinesel kruh. Učiteljica ni hotela razumeti njihove lakote, ampak jih je pred celim razredom skregala. Kar zamalo se jim je zdelo, zato so sklenili maščevanje. Določenega dne je vsak prinesel v papirnatem škarnicljju krastačo, ki jih v okolici ni primanjkovalo. Presenečenje so postavili v kot katedra, ki je z vseh strani zaprt. Ko je učiteljica sedla, da bi v dnevnik zapisala učno snov, je z nogo zadela v žabe, ki so prestrašene začele skakati okrog. Učiteljica je bila vsa ble-
da v obraz in se je kar tresla. Pogledala je po razredu. Sami od sebe so vsi trije vstali in ji priznali svojo 'mojstrovino'. Čakala jih je ura šolskega zavora, med katerim je bil z njimi katehet Janko Cegnar... Doma so obravnavali ta 'kriminal' veliko bolj tragično. Celotna mama je bila mnenja, da ga bo treba nekam izolirati... Tako je bilo sklenjeno, da bo Viktorijan delal drugi razred v 'izgnanstvu' na Rakovniku.«⁹⁹

94 Glej op. 73, str. 24–50

95 Glej op. 73, str. 39

96 Glej op. 73, str. 34

97 Glej op. 73, str. 35

98 Glej op. 73, str. 47

99 f. m., »Nimam slabih spominov na salezijance« (intervju z Viktorijanom Demšarjem), Salezijanski vestnik, št. 3, 1987, str. 13–14

Iz naslednje generacije ostaja v spominu še edine živeče sestre iz družine z osmimi otroki na domačiji v Zabrežniku takle doživljaj: Mati, vdova, je odšla po opravkih v Žiri in otroci so ostali sami doma. Najstarejši brat je bil prebrisan in je mlajšim nalival »šnopca« (= žganja), da so se opili, sam pa je ostal trezen. Zbali so se, kaj bo dejala mati, in so se ji trije sinovi skrili v peč. Ko se je mati vrnila, jo je skrbelo, kje so, a ko bi bila rada zakurila peč, jih je dobila v njej. Komaj jih je zbezala ven, nato pa so že dobili svoje. »To pa ni bila več igra, to je pa že žlehtnoba,« (»žlehtnoba« = nagajanje, hudobija) komentira ravnanje svoje družine pripadnik tiste generacije, ki je svoje otroštvo preživljala v drugem desetletju po osvoboditvi izpod nemške okupacije, ko pripoveduje, kako so dečki navezali na obroček »nožičke« (= popkalice) nitko in rezilce položili na cesto, sami pa zlezli med lepo zložene »dile« (= deske) pred mizarско delavnico na Dobračevi z dovolj dolgo nitko vred. Mimoidoči je nič hudega sluteč hotel pobrati na tleh »najdeno« »nožičko«, so mu jo pa izpodmaknili izpod rok in se seveda komaj zadrževali od smeha. Takih in podobnih potegavščin bi lahko našteali še več, vendar nekateri o njih raje modro molčijo.

O deklicah je navadno manj slišati kaj podobnega, vendar to ne pomeni, da bi bile v tej zvezi lahko popolnoma brez pripomb. Kam drugam, če ne sem, na primer gre odkritosrčnost pripovedovalke, kako jo je sestra boksala, ona pa njo nazaj »krempala« (= praskala)... »Tolkle« (= topli) pa toliko, pa najbolj sva bili »prijatli« (= prijateljski). In kam uvrstiti besede odraslih, ki so deklico, ki je sama živela z babico, ta pa ji je umrla in po njenem pogrebu so užaloščeno vnukinjo na »sedmini« pri »Županu« takole tolažili: »Nič ne bodi žalostna, saj se boš itak omožila, boš vzela...« Komu je bilo to za igro, otroku ali odraslim! Prvi navedek je izpred druge svetovne vojne in drugi iz časa po njej. Iz tega časa je še v spominu »Mar-

t'n Pivkov«, plečat, tršat mož, ki so ga mnogi Žirovci prosili za najtežja težaška dela, a je imel dobro srce, kljub temu da so otroke strašili z njim in je tudi sam imel veselje, ko so tekli od njega, kadar jih je vabil k sebi, rekoč: »Pejt sem, ti bom glavo odrezal.«

3. IGRA KOT DELO

Marsikatero od spredaj omenjenih iger bi lahko tako označili, še toliko bolj, ker je vse več ugotovitev, da je igra pravzaprav vrsta dela.¹⁰⁰ Vendar tu ostajamo v okviru pojmovanja obdobja, ki ga tukajšnji pregled zajema, torej šestdesetih let našega stoletja, ko je bilo načelno še uveljavljena razmejitev med igro in delom. Toda prav tukajšnji razdelek bo pokazal, da se je v življenju ločnica med njima tudi rahljala. Kaj je bilo za deklico ravnanje, ko je v pleteni torbici, veliki za komaj kos kruha, prav tega prinesla svojim domačim na njivo in jim ga delila, vsakemu »drobivec« (= košček), kakor da bi dobivali obhajilo. In zraven jim je postregla še s požirkom vode iz kanglice.

Na kmetih so nekdaj imeli lepo in dobro navado, da so otroku preskrbeli miniaturno orodje za delo, bodisi v hiši ali na polju: za pometanje sirkovo metlico, za zunaj pa predvsem grabljice, če drugega ne. Ne redko so dobili v obde-

100 Mateja Kos, Otroci, igra in odrasli, Pionir, št. 2, 1987, str. 3-4

Bratca z gugalnico. Foto: last Zorke Štajer.

lavo tudi košček zemlje, lasten »vrtiček«, kot so mu radi rekli, ob katerem je otrok bolj intenzivno spremljal dogajanje v kultivirani naravi in se učil odgovornosti v zvezi z njo. Tako se je prek igre, igranje in igrivo privajal na kmečko delo. Tako ravnanje staršev ni bilo pravilo, ena od možnosti pa.

Vožnja s kolesom je nekdaj veljala za najbolj priljubljeno otroško igro. A za obvladanje ravnotežja na njem je treba kar nekaj truda. Želja pismo-noševke deklice iz Stare vasi po tej večini je bila tako velika, da je šla kradoma ven, ko so drugi obedovali in se, v časovni stiski menda, v kratkem znašla in obvladala položaj na kolesu, ko se je vozila z njim od Homca do doma. A vsa skrivnost je bila v trenutku razkrita, ko je ugotovila, da v žepu predpasnika nima več »treh kovačev« (= trideset din), ki jih je dobila od tete, da bi šla zanj po riž čez mejo. (Saj veste, takrat so bile Žiri obmejni kraj!) Ata jo je zato že natepel, tedaj pa je brat opazil, da leži izgubljeni denar zraven prislonega kolesa. Očitno ji je padel na tla, ko je sestopala s prečke moškega kolesa. Očetu je bilo potem žal za prežgodaj naloženo kazen, a dekliču je verjetno prav zato ostalo v spominu za vse življenje, kako se je prvič peljala s kolesom. Seveda pa je bilo v Žireh za dekleta daleč najpomembnejše opravilo klekljanje. Šestinosemdesetletna Jožefa Poljanšek – Pepa se je leta 1983 takole spominjala časov, ko je njena igra postajala delo: **»Pet let sem bila stara, ko sem priklekljala prve čevlje. Pet metrov krišček sem naredila. Je dejala mati, če jih bo vzela trgovka, Lengarca, boš čevlje dobila. Pet let sem bila stara, ko sem šla v šolo. Leta 1902 je dejala mati: Gospod šomašter, a bi vi vzeli to dekle, da bi hodila v šolo, ko so tri, se samo igrajo. On: 'Kar naj pride, če ne bo hotela punčk pestovati.' Mati: 'Saj jih ni vajena, saj jih ni doma, nimajo nič igračk, jih ni vajena.' Tako sem šla prvo leto v šolo in šla naprej. V hišo je prinesel učitelj izpustnico. En dinar ni-**

sem koštala staršev. Tako sem vesela. Tako lahko živim, ko nisem nikomur nič hudega storila.« Še v letih po drugi svetovni vojni je klekljanje izpolnjevalo počitnice marsikateri žirovski deklici: »Počitnice, počitnice! ... Mama nama je pripravila povštar za klekljanje. Da ne bova preveč sitni, je dejala. Če ima otrok kaj početi, je vedno bolj priden. Navila je na klekljane sukanec in pripravila nov papirc. Kadar smo otroci dobili za klekljanje nov vzorec, nas je delovna vnema držala vsaj nekaj dni, to pa so naše mame prav dobro vedele.«¹⁰¹

Fantiči že od nekdaj zelo radi zabijajo žeblice, kamor si bodi že, najraje kam, kamor je zagotovo narobe. Da bi se temu izognili, so si otroci izmislili in jih nabili v nek čisto cel parobek. Kako hudo se je Leopoldu Suhodolčanu ponesrečila izdelava zaboja v dedovi delavnici, nam živo opisuje otroški doživljaj pisatelj sam.¹⁰² Drugi je hotel napraviti avto. Sestrici je obljubljal, da bosta kam šla. A je ostalo le pri »kabini«. Leseni. V tretje gre rado. Tudi izdelava sani se enemu od bratov v Zabrežniku ni posrečila, medtem ko je drugi imel večjo srečo. V gozdu je poiskal že ukrivljene veje za krivine sank, nato pa je delo nadaljeval pri domačem skobeljniku. Splošna finančna stiska je priganjala še posebno v času pred drugo svetovno vojno k iznajdljivosti in podjetnosti. A tudi po njej v nekaterih hišah ni bilo veliko drugače. Leto za letom je prihajal naokrog suhorobar, ki je prodajal lesene ptičke na kolescih in kadar so se le-ta vrtela, so njene perutničke ploskale skupaj, kakor da frčijo, in oddajale značilen pok. Takega ptička je enkrat dobil bratec, a da bi kupili voziček, pravcati mali voziček na štirih kolescih in lepo pisano pobarvan, na oje ali vpreženega s parom konjičkov, ne, na to ni bilo mogoče misliti. Sestrici je skušal izpolniti srčno željo po njem starejši brat in načrt tudi uspešno izvedel. Za kolesa je odžagal štiri kosce okroglega polena, za izdelavo lojtrnic pri njem je porabil veliko žebeljev iz očetove čevljarske za-

101 Glej op. 81

102 Glej op. 90, str. 49–50

loge in zato ni bil pohvaljen, prej nasprotno, za povrh se je pa še urezal, vendar v bledem spominu ni več jasno, ali je bilo to prvič ali drugič, ko se je sestra ponašala z bratovo mojstrovino. Še danes hrani nanj topel spomin, čeprav tudi njej ni več jasno, ali je bil samo eden ali sta bila res dva. Kako resno pa je brat, čeprav še šolar, vzel svoje delo, priča odgovor dandanašnji, ko ga je na to delo spomnila že odrasla v smislu, kot da ga je imel tudi on za igro: »Potem se pa tudi obrtniki igrajo, ko delajo igrače.« Pa smo tam. Kje se konča igra in začne delo!?

4. DELO KOT IGRA

Otroku, ki se je prepočasi sukal pri delu, so starši prigovarjali: »Kaj se pa igraš!« Koliko dela so nekoč opravljali otroci, ko so ga sprejemali za igro, da so le bili v veseli družbi, da je bilo zabavno. Bolj kot tukajšnje dokazno gradivo pričajo o tem nostalgичni spomini na mladost in otroštvo pri pripovedovalcih informatorjih v kakšni drugi zvezi. Nošnja vode upehanim koscem in prepotenim grabljicam je že bilo take vrste delo, ki je bilo hkrati tudi igra – gledano vsaj z vidika odraslih, večinoma pa tudi z vidika otrok samih. Spomini: »Pod hribom je ob stezi (nad Ledinico) pod vaško cerkvijo izvir studenca (bača), od koder so dobivali vodo Mežnarjevi. Studenec slovi po ledeno mrzli vodi, po katero so nas otroke starejši pogosto pošiljali. Poleti smo jo nosili v kanglicah koscem v senožet. Otroci smo se studenca bali, ker je, pokrit s skalo, v sončnem vremenu privabljal veliko kačo – goža. Mežnarjev Vinko ga je potem pokončal, strah pa je ostal. Tudi cerkveno obzidje ni bilo naše igrišče, ker so bile v njem kače.«¹⁰³ Kdo ve, ali so otroci še jemali za igro nošnjo vode ob suši, ko se je bilo treba zanjo veliko bolj potruditi: »Voda pri koritu je usahnila. Vsi otroci, tudi majhni smo jo nosili iz grape. Pripravili so nam škafe. Dali smo palice skozi 'ušesa' in nesli – počasi kakih 100 m ali več po kolovozu navzgor (žirovsko: po-

konci). Mali je nesel spredaj in bolj na dolgem drogu, starejši zadaj. Ta je imel težje delo in je bil bolj v strahu, kaj bo. Če prvi ni nesel lepo, je oškropil onega, ki je nesel spodaj oziroma zadnji. Včasih se je kdo spotaknil in se je vse polilo. Spet je bilo treba nazaj v grapo pod žleb ter čakati, da se je nateklo v škaf. Pod kapom pred hlevom je stal precej velik čeber. Vanj je bilo treba nanesti toliko vode, da je bil poln, da je bilo za ljudi in za živino.«¹⁰⁴

Morda pri nobeni drugi gospodarski panogi niso bili pri delu otroci tako samostojni kakor pri nabiralništvu.¹⁰⁵ Pri tem delu so bili nemara najbolj svobodni in samostojni, zato se je utegnilo prevesiti v pravicato igro, ne da bi pri tem pozabili na svojo temeljno dolžnost.

Od daleč gledano je videti klekljanje prav igrivo delo, toda težko je brez poprejšnje analize zagotavljati, da so ga tako doživljali žirovski otroci. Preveč resno so se ga morale držati predvsem deklice, čeprav tudi nekaterim dečkom ni bilo prihranjeno. »Te umetnosti sem se priučil že pri svojem sedmem letu,« piše Franjo Kopač. »Ves čas, ki mi je preostajal od šole, sem moral presedeti za povštrom... V očetovih očeh sem bil velik postopač in delomrznež, ker mi ni dišalo klekljanje, menil sem, da je to žensko delo...«¹⁰⁶ Vendar ni bilo šale, kjer ni bilo drugega stalnega zaslužka, kakor podpora po padlem očetu v prvi svetovni vojni. V nedeljo so šli že zgodaj spat, da bi lažje zgodaj vstali drugo jutro. Že ob štirih jih je budila mati z besedami: »Jaz imam 'fruštek' (= zajtrk) že kuhan, vi pa še ležite!« Tako je bilo s tem pred drugo svetovno vojno.

Drugače so matere, ki so imele smisel za vzgojo, že od malega znale zaposliti svoje otroke s koristnim ciljem, a ne da bi jih odrivale od sebe, naj se grejo igrati po svoje, ampak da so jim po svojih močeh pomagali. Pri likanju na primer je mala punčka z veseljem zlagala robčke, sama je to imela za igro, mama pa je vedela, da gre za koristno opravljeno delo.

¹⁰³ Glej op. 70, str. 70

¹⁰⁴ Glej op. 34, str. 16–18

¹⁰⁵ Marija Stanonik, O nabiralništvu na Žirovskem, Žirovski občasnik, št. 17, str. 35–72

¹⁰⁶ Glej op. 34, str. 36

In za konec še prepletanje igre in dela, ki je dozorelo v zgođen sad »Najbolj lepo se mi je zdelo, ko sta starejši brat in sestra pisala domače vaje. Tudi jaz sem se učila pisati. Tako sem se naučila brati in pisati, še v predšolskih letih,« je zapisala leta 1958 petošolka v neki domači nalogi in s tem počastila starejša dva, ki sta ji pripomogla k temu.

5. IGRE OB DELU

V našem pregledu vedno bolj prihaja v ospredje delo in igre se pomikajo v ozadje. Vendar bi bilo brez njih življenje revnejše in tudi ob delu se najde priložnost zanje. Kako je bilo torej s tem nekdam v Žireh. Prislovično znano je že, da so se v tem pogledu vedno dobro znašli pastirji. Tudi s paše pri Jureču je ohranjen tak utrinek.¹⁰⁷

107 Damijan Bogataj,
Potopljeno
otročstvo, glej
op. 34

[illegible]

Zelo priljubljena igra v času našega otroštva, saj spodbuja tekmovalnost, hkrati pa širi šolarjem obzorje.

Vendar je bilo v Žireh malo tako velikih kmetij, da bi imele svojega pastirja. Zato so se morali na manjših domačijah fantiči oprijeti klekljanja čisto zares. Silno pridni so morali biti v Zatrežniku in v rodbinskem izročilu je ostal spomin na strica Janeza, ki je, slabe volje, ker mu je nekdo od štirih bratov ali dveh sester »zamežljjal« (= zmedel) klekeljne, vrgel »povšter« (= blazino za klekljanje) skozi okno. Po drugi verziji je to storil, ker je bil klekljanja že tako sit in je bil izzvan ... »Če boš odprl okno, pa ga bom vrgel skozi...« je potekal dvogovor med bratoma. Sam ga je moral iti iskat in poten je mati oba »natolkla« (= natepla). Ali niso take življenjske razmere, ki so se s splošno gospodarsko krizo v tridesetih letih našega stoletja še poslabšale, dale povod, da sta se dva od omenjenih podala v svet v svojih najlepših letih in ju že dolgo krije tuja zemlja.

Zmeraj pač ni bilo mogoče najti motivacije za delo v napetosti, ki jo daje tekmovalnost, »skušanje«, kakor so ji nekdaj dejali v Žireh. Dobro (»naj boljše«, pravi D. G.) plačane čipke »pajkove« so med nemško okupacijo podžigale dve sestri k vnetemu delu, dokler ni bila norma izpolnjena. To pa je bila ena čipka na dan. Stala je štiri tedanje nemške marke, mama pa je dala osemindvajset mark za živila za cel mesec v trgovini. S sestro sta se skušali celó za postavke. Delati pa je bilo treba od sedmih zjutraj do polnoči ali enih ponoči. Tako se nista skušali le sami med sabo, ampak obe tudi z uro. Dober zaslužek ju je gnal k delu tudi poleti. Zato sta bili veseli, kadar je bilo deževno, da sta se lahko pripravili h klekljanju, ko ni bilo za na njivo.

Pri bolj zmernem klekljanju je bilo veliko petja in mama ali kdo drug od navzočih je povedal kakšno smešnico. V bajtarskih ali drugih ubožnejših družinah je »kruh spal«. Za večerjo so bili žganci in zelje, a katera od mater je znala spodbuditi svoje hčerke: »Kruh spi. A če boste delale do desetih, enajstih, polnoči, boste dobile

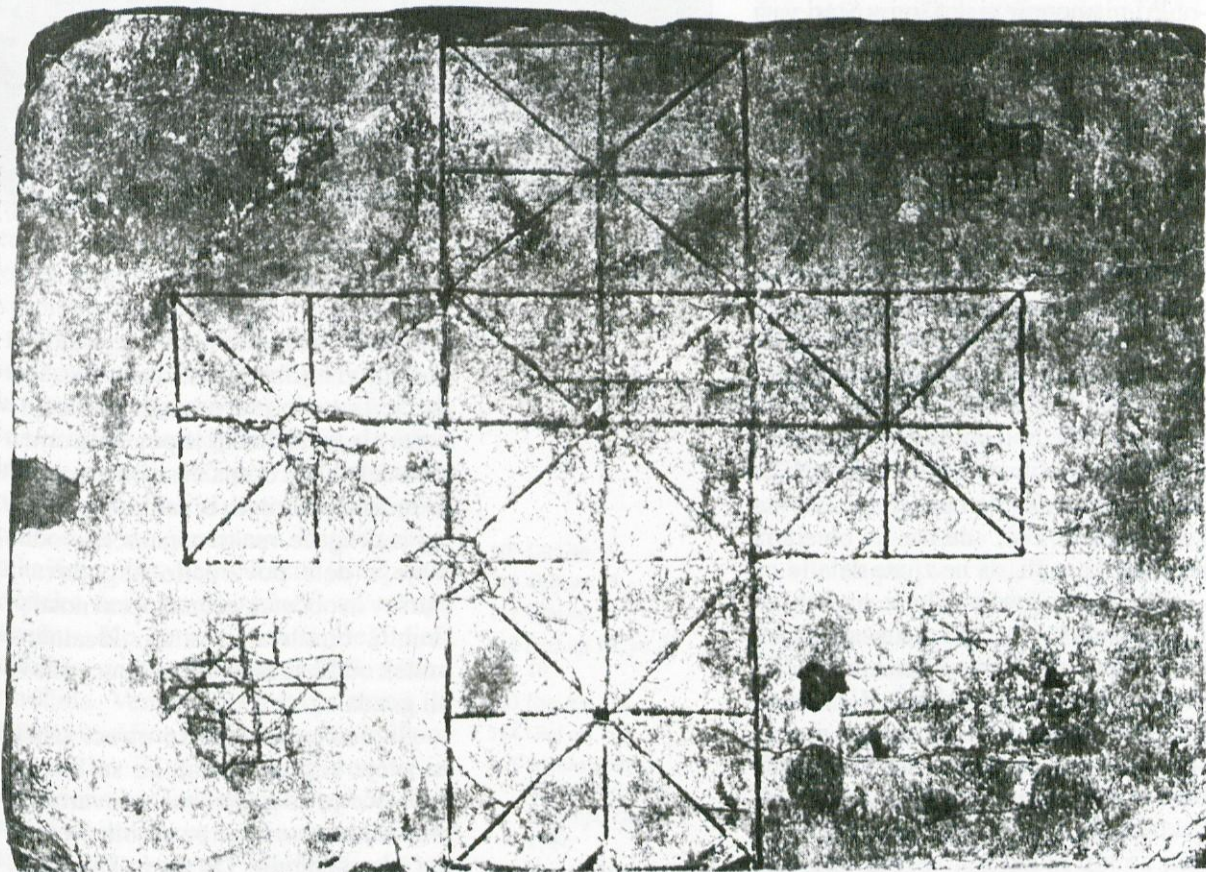
kruha.« Kadar je bila kakšna družina (iz drugih hiš), je skuhala vmes čaj. Tako je bilo lepo, postajajo otožni spomini.

Morda nikjer drugje kot ravno pri klekljanju se je uveljavilo v Žireh nekaj miselnih igrice, ki se jih je dalo združiti s hitrim in privajenim premetavanjem klekeljnov. Na primer »**Kam daš**«: »**Kam daš X in Y**«. Treba je bilo povedati začetni črki imena ali osebe. In vsi vprašani so svojo odločitev o njuni namestitvi povedali na glas. Tedaj pa je vpraševalec tudi na glas povedal, kaj oziroma katera dva predmeta ali osebi je mislil z njunima začetnicama. Kadar je kdo od vprašancev prav pogodil njun položaj, ni bilo toliko zabavno kot tedaj, kadar je prihajalo do prav smešnih in nelogičnih položajev. Podobno je bilo z igro »**Kaj imaš raje**«: »**Kaj imaš raje, X ali Y**«. Spet sta bili zaznamovani le začetni črki dveh predmetov ali oseb in

Žirovska »vovkalca« na listu iz risanke in prilepljena na trd papir.

spet je navzkrižje med resničnostjo in odločitvijo v igri razbijalo enoličnost vsakodnevnega posedanja za »povštrom«. Zadnja igra, »**Ena srakica je priletela**«, je najbolj sestavljena in je vznemirjala predvsem doraščajoče deklice, ki bi se že odzvale na spogledovanje: »**Ena srak'ca je priletela, pa je prinesla tri mlade pobe (= fante). Prvi je...**« Vsakega od treh je bilo treba opisati po zunanosti. In potem se je druga v igri odločila, kateri od njih ji je najbolj všeč. Včasih je pri opisovanju prepoznala, kdo je »za bregom«, marsikdaj pa tudi ne, a potem ko je izvedela, je bilo na obeh straneh malo zadrege, saj skrivnosti srca ni mogoče tajiti v nedogled.

Sicer pa je bilo skupno delo vedno lepa priložnost za pripovedovanje zgodb. Če starejši rod še danes protestira, češ da so včasih pripovedovali samo od »strahov« in »spominov«, da zato niti nog niso upali imeti stegnjenih pod klop,

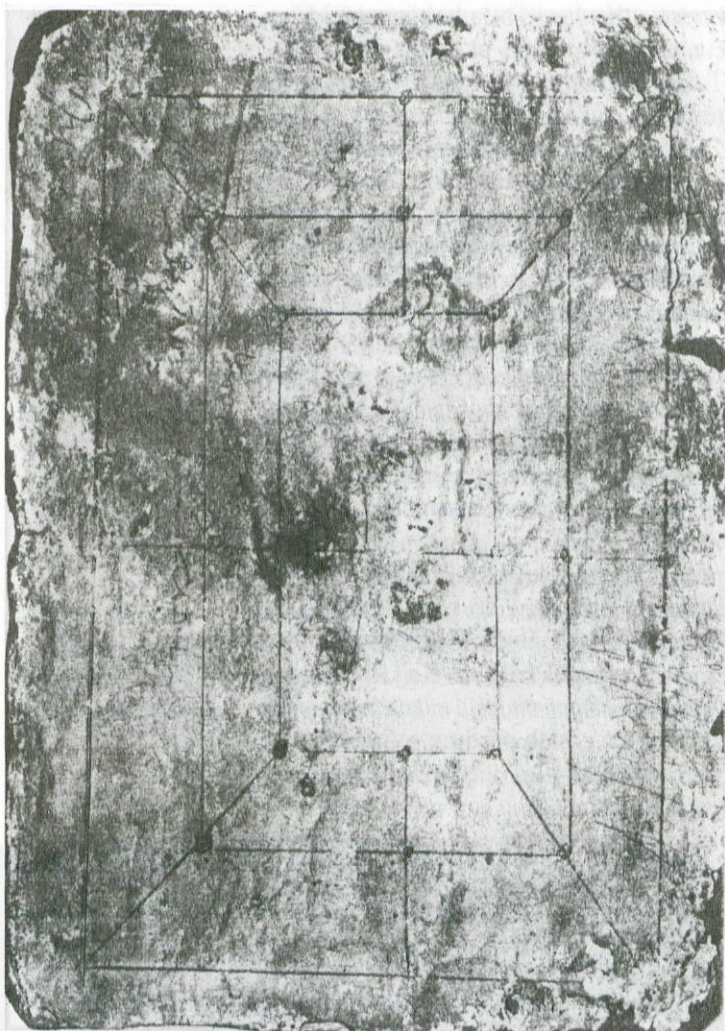

ampak so jih potegnili podse, so povojnemu bolj pred očmi pravljice (četudi le iz knjig), s katerimi je starejši brat stregel mlajšim med lupljenjem krompirja ali kaj podobnega. Ko pa je ta otročad odrasla, je deklica iz te skupine predlagala večji družini, s katero je že hodila nabirati borovnice, »ali se gremo za pesmice«. Nekdo med njimi je določil naslovno témo in ob njej je vsak po svoje razvil štirivrstičnici, eden bolj, drugi manj uspešno. Zabavno je bilo pa le.

Žirovci že od nekdaj veljajo za delovne. Na redno delo so navajali otroke v vseh socialnih plasteh in delovnih stanovih. »Dela sta delila oče in mati. Deklice so opravljale dela v hiši (npr. ribanje lesenih podov, pomoč pri kuhanju) in na polju, varovale mlajše otroke, nosile vodo, imele opravila pri prašičih in ne nazadnje klekljale. Fantje so bili veliko pri živini, vozovih, na travnikih, nosili so drva in vodo, pozimi so kidali sneg. Veliko del je bilo skupnih. Ta so bila za otroke hkrati tudi zabava in igra.«¹⁰⁸

Pri pismonoševi družini v Stari vasi je bilo kosilo točno opoldne. Pri mizi so bili otroci (a bilo jih je enajst!) tiho kot miške. Tedaj je oče vsakemu posebej odkazal svoje delo. Kadar je kot pismonoša, ki je veliko hodil tudi po cesti, opazil, da je na njej veliko konjskih fig in je bilo lepo vreme, je trem naročil, da so jih šli pobirat. Eden je imel smetišnico in metlo, drugi je držal kripo in tretji jo je porival. Tedaj je bilo veliko konj na cesti, zato so tudi oni pripeljali nazaj polno kripo fig. Čeprav so bili glede na očetov poklic bolj uradniška kot bajtarska družina, saj so kravo premogli le sem in tja, jih je mati naučila delati vsa kmečka dela, češ, »da nas ne bo sram, če boste kam šli, da ne znate delati«.

Prosto za igro je bilo le na kakšen »sopraznik« (sv. Valentin, sv. Jedrt, sv. Lucija), ali pa so si otroci privoščili, kadar staršev ni bilo doma. Včasih so tudi kam »ušli« (= odšli na potep), kar seveda ni bilo brez posledic. Kadar je bilo le prehudo, se je bilo treba tudi kako znajti. Če drugače ne, se je bilo vsaj za hip mogoče umakniti hudi po-

Na drugi strani »papndikla« (= trdega papirja) je pritrjena »faškalca«.

letni vročini ob spravljanju sena ali pletvi na njivi z odhodom na stranišče. Vendar je ta nedolžna prevara prihajala v poštev le tedaj, kadar je potekalo omenjeno delo blizu dóma in so bila stranišča še ločena od drugih bivalnih prostorov, saj je drugače vsako nenaročeno odhajanje z dela povzročilo negotovanje staršev in občutek neenakopravnosti pri drugih, bratih ali sestrah. Idealna za kratek oddih je bila tudi bližina grmovja ali gozda.

Še eno priložnost so otroci iznašli za svoje veselje. Tedaj, ko so bili njihovi očetje že zaposleni v tovarni Alpina, njihove mame pa so bile večino- ma še gospodinje. Ob dveh, ko je zatu-

108 Glej op. 34, str. 16

lila tovarniška sirena, so hitele pripravljati kosilo, otroci pa so stekli ven »čakat ata«, da pride iz tovarne. Če so mu tekli po poti »naproti«, je hčerki prepustil kolo, da se je z njim pripeljala do doma, mlajšega, sinka pa je dvignil na ramo. Ali kje kako drugače. Po kosilu je bilo spet treba hiteti na delo in največja nagrada za otroke je bila, če jim je mama dejala: »Zdej se pa le pejte mal' pajegrat« (= zdaj se pa le pojdite malo poigrat). V počitnicah seveda, drugače je bilo treba dokončati domače naloge in se učiti. Tedaj si je kdo izprosil, ali se sme samo do tam in tam enkrat, ne več, peljati s kolesom ali ocvreti jajček. In če ga je dobil, ga je delil z drugimi.

SKLEP

Če se vrnemo na Trstenjakovih šest stopenj ali obdobjih otroštva, je s tukajšnjega vidika obravnave mogoče reči, da je v prvih dveh obdobjih otrok bolj pasiven predmet igre kot njen aktiven dejavnik. Očitno se to vidi pri igri, ko otroka mečejo v zrak, ga dajo čez ramo, da visi komu navzdol kot bisaga ipd. Najbolj živo se izrazi v ukazu ali prošnji staršev, ko namignejo starejšemu: »Pridi/pojdi se **igrat** z njim/njo,« to je z naj/mlajšim bratcem/sestrico. Seveda se s tem razume tudi varovanje in ne le igra v igrivem, neodgovornem pomenu besede.

V knjigi Bukovci¹⁰⁹ je Jože Peternelj veliko strani posvetil prav otroštvu, toda iz nje ni dovolj jasno, kaj je v njej doživeto in kaj sad pisateljeve fikcije, do česar imajo pisatelji pač pravico, zato tu ni upoštevana. Bolj ali manj pa velja povprečno za vse generacije, ki so zajete v tukajšnjo obravnavo, kakor je napisala učenka šestega razreda¹¹⁰ za svoje starše: »Ko so moji starši preživljali otroštvo, je bila v naših krajih še velika revščina. Vendar, pravi moja mami, je prav ta revščina ljudi med seboj bolj povezovala. Živel so bolj veselo in sproščeno kot v današnjih časih.« »Danes si otroci ne znajo nič sami pomagati. Mi bo prinesel Miklavž, dedek

Mraz... Nič ne vejo, kaj se pravi živeti,« niza svoje misli ena od sogovornic in pribije: »Že od otroka se moraš učiti iznajdljivosti.« Revščina, stiska sta priganjali vse od kraja k ustvarjalnosti v vsakdanjem življenju. Tudi otroke. Od tod spoznanje: »Zabave je bilo veliko, igrač pa malo.«¹¹¹ A kaj so igrače? Vsa stvar, s katero se otrok igra, lahko imenujemo igrača v širšem pomenu besede. V prvih mesecih življenja so to njegovi prsti nog in rok, pozneje razni papirji, obleka in odeje in na koncu predmeti, ki mu jih dajo starši. Te igrače so lahko take, 1. ki jih starši sami napravijo, 2. industrijsko izdelane ali 3. predmeti, ki jih otroci sami naredijo. Tako kot igra je tudi igrača vzgojno sredstvo, ki otroka spodbuja k razmišljanju, kombiniranju, opazovanju, bogatenju njegovih občutkov in ga uvajajo v širše družbeno okolje.¹¹² Razložki v igri in predmetih za igro med podeželskimi in mestnimi otroki se najbolj opazijo prav na primerih stvari, ki jih otroci uporabljajo za igro.¹¹³ Podeželski otroci čutijo neverjetno zadovoljstvo, ko lahko sami ustvarjajo igro, tako kot si sami želijo ali so se naučili od starejših. Njihovo otroštvo glede na mestne vrstnike pomembno določata dva dejavnika: 1. odsotnost institucij za čuvanje otrok; 2. že zelo zgodnja vključenost otroka v proizvodne in druge dejavnosti – delotorej. Delo je najbolj zanesljivo sredstvo, da se iz otroka napravi zdravega in koristnega člana družine vaše in širše skupnosti.¹¹⁴ Več o tem v imenitni knjigi Alenke Puhar.¹¹⁵

Igrače so vedno vsebovale tudi družbeno razsežnost in funkcijo, glede na to, da so izraz določenega načina življenja in kulturne ravni. Medtem ko so bile najprej vse izdelane iz gline in lesa, se pozneje pojavijo iz dragocenejših materialov¹¹⁶ in če že samo glede na to testiramo tu obravnavano gradivo, opazimo, kako nebogljen je bila plast, ki se je prebijala v višji družbeni razred. Tako igrače postajajo pomemben zgodovinski dokument in z njihovo pomočjo lahko preučujemo stanje in razvoj človeške družbe nekega časa, in to ne

109 Glej op. 19

110 Glej op. 78

111 Glej op. 78

112 Glej op. 69, str. 2–10

113 Glej op. 112

114 Glej op. 112

115 Alenka Puhar, Prvotno besedilo življenja, Zagreb 1982

116 Glej op. 100

Leander Mlinar v »bojni opravi«

samo odnos odraslih do otrok, ampak tudi odnos otrok in odraslih do sveta.¹¹⁷

V predstavljenih razdelkih je bilo prikazano, kaj vse utegne vplivati na igranje in igrače: starost, spol, krajevna lega domačije, letni časi, socialna razslojenost staršev, njihova in njihovih otrok ustvarjalnost, a konec koncev ne gre spregledati tudi nekakšne mode. V posameznem obdobju je bilo eno popularno bolj, drugo manj. Res je na to že tedaj vplivala tudi trgovina, kot ima tudi dandanes odločilno vlogo. Za časa »abesinske vojske«, ko je bila torej Italija v vojni z Etiopijo, so otroci zbirali sličice vojakov, ki so bile priložene čokoladicam. Potem je prišlo obdobje spuščanja papirnatih zmajev, aeroplančkov, čolnov, kap ipd.

Če so bili žirovski otroci nekdanj, tako kot večina podeželskih otrok sploh, v prvih šestih desetletjih dvajsetega stoletja prikrajšani za igrače, ki bi jim dvigale socialni status, pa so bili za to bogato poplačani s sodoživljanjem narave. Trata, travnik, voda, gmajna, gozd, gospodarska poslopja so bili njihovo vsakdanje okolje in življenje v njem je bila neke vrste šola poleg šole. Poznali so vse

živali, ptice, drevesa, rastline, spremljali njihovo življenje od zgodnje pomladi do pozne jeseni in njihov počitek čez zimo, jih vzljubili in se povezali z njimi za vse življenje.¹¹⁸ Danes otroci niso le že od vsega začetka večinoma prikrajšani za takšno sožitje z naravo, še več. Predvsem so institucije za vzgojo otrok, še posebej mlajših, razdvojile življenjski prostor in prostor za igro. Odhod v vrtec otroci doživljajo kot svojo delovno obveznost. V vrtcu so otroci združeni s prijatelji, ki jih ne izbirajo sami, skupine so velike in sestavljene iz naključnih skupin otrok.¹¹⁹ Tudi igrač si ne izdelujejo sami, kvečjemu jih le sestavljajo, kar jim ponuja trgovina.¹²⁰

Vendar ne presoajamo sedanjosti z merili preteklosti. Vsak čas prinese svoje, bi rekli modri ljudje. Alepo je doživeti, ko skoraj osemdesetletna žena, ki je preživljala otroštvo na samotni domačiji pod obronki Žirovskega vrha, potem pa si je ustanovila družino pod strmim Storžičem, pride na pogreb nekaj let starejšega nekdanjega sosedovega otroka, ki ji je kot mladenič celó kakšno zagodel, pozabi na vse grenkobe in pravi: »**Saj veš, skupaj smo se igrali.**«¹²¹

INFORMATORJI:

V prispevku sem poleg literature in avtopsije, navedene v opombah, uporabila tudi podatke, ki sem jih dobila najprej od pokojnih staršev in drugih domačih, kakor tudi od naslednjih informatorjev:

Frančiška Arh (roj. 1914), Preddvor, kamor se je preselila 1952
Dana Demšar (roj. 1926), Dobračeva
Dana Gluhodedov (roj. 1931), Stara vas
Ivan Gluhodedov (roj. 1925), Stara vas
Irena Okoren (roj. 1945), Ljubljana, kamor se je preselila 1958
Zorka Štajer (roj. 1922), Žiri

Vsem se iskreno zahvaljujem.
Marija Stanonik
Inštitut za slovensko narodopisje
ZRC SAZU

117 Glej op. 78

118 Glej op. 78

119 Glej op. 69

120 Elfriede Moser-Rath, Lirum Larum Löffelstiel, Wer mischt mit beim Kinderspiel?, Eine Ausstellung des Seminars für Volksskunde der Universität Göttingen, 36 strani

121 Frančiška Arh, Preddvor, 29. 11. 1992

STAROŽITNOSTI

Rado Jurca

Spomini na kontrabant

Kar nas je starejših, se še dobro spominjamo meje med staro Jugoslavijo in Italijo. Ob njej se je marsikaj dogajalo in rad bi popisal nekaj oseb in dogodivščin iz tistih časov. Naša hiša ni bila daleč od meje; vrh tega je bila v njej gostilna in ob pijači se je veliko govorilo ter marsikaj izvedelo. Še več pa bo za zmeraj ostalo zavito v skrivnost; o vsem pač ne kaže govoriti, posebno če gre za posle ob meji.

Ob meji so bile karavle in v njih stražarji – graničarji. V karavli jih je bilo od osem do deset, glavni je bil kaplar, ki je imel precejšnjo odgovornost. Skoraj vsi so bili iz Srbije – da bi imeli čim manj znanstev s civilisti in seveda zato, ker so bili najbolj zavedni Jugoslovani. Svoje stražnice so postavili na zelo vidnih krajih, zračna razdalja med njimi je znašala dva do tri kilometre. Na našem koncu so bile štiri (gledano z juga): na Lomu pod Zavraticem, v Ravnah pod Kovkom, na Vrsniku nad Sovro in v Osojnici. Meja je bila zelo dobro označena z betonskimi *konfini*. Na njih je bila letnica 1920 ter na naši strani velika črka J (Jugoslavija) in na drugi I (Italija). Razdalja med njimi je bila različna glede na vidljivost, navadno od 50 do 100 metrov.

Kot vsi vemo, je tam, kjer je meja, tudi *šverc*. Zanj pa mora biti nadarjen človek, saj je vedno z eno nogo v zaporu. Biti mora res iznajdljive narave. Največ možnosti za ta posel so imeli dvolastniki, ki so morali že zaradi svoje posesti tako rekoč vsak dan čez mejo.

Graničarji so jih dobro poznali in bili z njimi že zato manj natančni kot z drugimi.

Primerjajmo zdaj razne menjalne vrednosti na tej in oni strani. Razmerje med liro in dinarjem se skorajda ni spreminjalo: ena lira za dva dinarja (1940). Če primerjamo vrednost ene krave ali konja, ugotovimo, da je stala v Italiji ravno toliko lir kot v Jugoslaviji dinarjev. In brž nam je jasno, zakaj so *švercarji* dobro shajali – če jim je šlo seveda vse po sreči. V našem kraju je bilo takih kar nekaj. Lepo so napredovali in kupovali parcele. Kdor je imel smolo, pa je zapravil še tisto, kar je imel prihranjeno.

*Mica Visokomenski
(1897–?), po
domače Pucova
Mica iz Podklanca.*

Mica Visokomenski z mačeho Marjano Puc.

Mica Visokomenski, rojena Puc, je bila poročena s Čehom, ki je prišel v Žiri po prvi svetovni vojni. Bil je zelo dober muzikant in je poučeval godbenike pri godbah na pihala v Žireh in na Vrhcu Sv. Treh Kraljev, žena Mica pa se je ukvarjala s *kontrabantom*. Švercala je živo srebro, ki je bilo pri nas zelo iskano. Nosili so ga seveda iz Idrije. Kako so ga tam dobili, se še danes ne ve; jasno je le to, da so ga morali krasti. Pravijo, da jim je to omogočal slab nadzor v času, ko so ga prevažali z enega na drugi konec rudnika. Kot vemo, je to zelo težka kovina. Ena pollitrška steklenica od piva, napolnjena z živim srebrom, je tehtala sedem kilogramov in pol.

Mica se je ukvarjala tudi s t. i. eksportnim tobakom, ki je bil brez davka na izvoz. To pa je potekalo takole: ta tobak je bil brez žiga in ga je trgovec lahko prodal samo za izvoz. Mica je v navzočnosti financarja kupila pri trgovcu vrečo takega tobaka. Financar jo je nato spremljal do meje, da bi videl, ali bo šel tobak zares v Italijo, kjer je bil zelo iskan in bistveno cenejši od italijanskega. Še pri nas je bil za polovico cenejši od siceršnjega. Zato so ga kadili tudi na tej strani, a le na skrivaj; če te je dobil financar, si bil kaznovan do sto dinarjev. Kazen je bila tudi, če so pri kom dobili nežigosan vžigalnik. Mica,

ki je bila *pregnana kšeftarica*, je tobak največkrat prinesla le do naše gostilne k Jureču, včasih tudi kakšno hišo naprej, da financar ne bi prišel na slab glas in bil ob službo. – Povedati moram seveda še to, da je imela tri lepe hčere, ki so bile do moškega spola zelo vljudne. Ko je bilo vojne konec, so morale vse skupaj na Češkoslovaško. Pregnalo jih je minulo delo; prerade so sodelovale z vsemi, da so le imeli orožje: bodisi s četniki, domobranci, partizani in bogve s kom še.

Za *kontrabant* je bila precej vnetja tudi moja teta oz. očetova sestrična, Frančiška Novak, ki je bila pri nas za natakario. Bila je invalid, brez desne roke; izgubila jo je, ko so mlatili žito v Hlevnem Vrhcu. Njeno nezakonsko hčer so posvojili sorodniki v Rakitni. Francka je bila živahna in za *šverc* zelo sposobna. Tudi ona je tihotapila srebro, tekstil, ki je bil v Italiji precej cenejši in zelo kvaliteten. Bila je tako samozavestna in trmasta, da svojega *šverca* ni priznala, tudi če so ji grozili z orožjem ali postregli z dokazi. Rajši je šla v zapor, kot da bi priznala svoj greh. Zaradi srebra, s katerim sta mešetarila z Dušanom, je bila zaprta še po vojni.

Mali kmetje dvolastniki so imeli, kot že rečeno, za *šverc* več možnosti od drugih. Taka sta bila tudi Birt in Prodovc, malo starejša in oba zelo *pregnana*. Ukvarjala sta se z živino, kar je bilo bolj težavno, zaslužek pa dober, če je le bilo kaj uspeha. Včasih je bilo treba graničarja podkupiti; a bilo je tvegano, saj si kaj lahko padel v past. Za *trajbarja* sta imela Pavleta Pišlarja iz Raven. Poznal je vse poti in steze in vedel za vsak premik graničarjev ob meji. Rad je zaslužil kakšen dinar, navsezadnje tudi zato, ker je bil ljubitelj pijače. Bil je tudi izredno dober tesalec tramov. Micka, Birtova žena, je bila zelo delavna, vendar je rada stopila čez mejo. Imela je veliko možnosti, saj je prala perilo kar za dve karavli, Lom in Ravne, in zato graničarji niso gledali na vsak njen korak. Vrh tega je bila živahna in zelo vesele narave.

Kontrabant je bil tvegan posel. Če človeka nisi dobro poznal, si bil lahko ob vse premoženje in si šel v zapor. Naj omenim nekaj primerov. V Ravnah je živel mlad fant, zelo napreden, a premalo natančen. Bil je dvolastnik in trgoval je z živim srebrom. Kupil ga je po sto kilogramov hkrati in ga, zapakiranega v zaboju, prepeljal čez mejo, skritega pod senom ali steljo. Nekajkrat mu je uspelo. Ko pa so na oni strani videli, da je fant preveč pošten, so mu v zaboj naložili peska z isto težo. Tako je bil ob vse, kar je zaslužil že prej, pa še tiho je moral biti, ker bi šel sicer v zapor.

Vas Breznica je prišla pod Italijo in tudi tam je bil doma šverc. Veliko so tihotapili konje, ki so bili dragi in zelo iskani. Franc Kavčič (Katernik) je imel trgovino s konji. Pri njem so jih kupovali in jih vodili čez mejo. Toda če se je zataknilo, so jih graničarji zaplenili in jih v naslednjih dneh prodali na *letstanti* v Žireh. Lastnik v takem primeru ni bil le ob konje; lahko je prišel ob vso posest. V zvezi s tihotapstvom je znan tudi dogodek, ki se je končal s smrtjo. Smrt je vzela Gregorača, po domače Firbarja iz Žirov. Šel je čez mejo, ko je bila svetla noč. Graničar ga je že od daleč opazil in mu zaklical, naj se ustavi. Ker se tudi po drugem opozorilu ni ustavil, ga je ustrelil in bil je na mestu mrtev. Zapustil je družino z nepreskrbljenimi otroki.

Nekateri so čez mejo spravljali vino, ki je bilo v Italiji zelo poceni, od ene do dveh lir za liter. Pri nas je bilo zelo drago, najmanj deset dinarjev za liter. Vina v Jugoslaviji nisi mogel kupiti v trgovini; točilo se je le v gostilnah in to pod strogim nadzorom države in njenih financarjev. Andrej Seljak, po domače Kralj, je imel v Žirovnici hišo z gospodarskim poslopjem tik ob meji. Stalno je imel na zalogi zelo dobro črno vino. Prodajal ga je seveda tudi čez mejo, v Jugoslavijo. Bil je srednje velik posestnik, sicer pa vesele narave, zelo družaben in velik humorist. Imel je ženo in šest otrok, štiri hčere in dva sinova.

Frančiška Novak (1897–1966), slikana s svojim fantom Ignacem Mlinarjem (1905–1944), Matečkovim iz Ravni, ki so ga med vojno ubili. Njena nezakonska hči Cita, roj. 1918, živi v Argentini.

Tisto, na kar bi rad ob tej priložnosti še posebej opozoril, pa je dejstvo, da se še danes ne ve, komu se je tako zameril, da je moral eno leto po vojni, star komaj 47 let, umreti. Z novo oblastjo se res ni najbolj strinjal, a knojevci, ki so bili še po vojni (meja cone B) nastanjeni v sosednji vasi Sovra, so kljub temu redno zahajali v njegovo hišo. Dekleta so odraščala in to jih gotovo ni odbijalo. S čim se je tedaj zameril njim in okolici?

Šestega februarja 1946 (!) je dobil poziv, naj se naslednjega dne zglati v Ledinah. Tako se je odpravil na pot, peš in s palico v roki. S palico zato, ker je imel eno nogo krajšo od druge. Prepričan je bil, da se bo še istega dne zvečer vrnil domov, saj ni imel ničesar na vesti. Med vojno ni bil nikjer, le malo se je skrival; treba je bilo skrbeti za številno družino. A ni prišel daleč. Na Vrsniku so ga čakali knojevci. Vse je bilo vnaprej pripravljeno; vaščani so s pomočjo knojevcev zbrali nekaj podpisov za njegovo aretacijo, ga odvedli v neko hišo na Vrsniku in ga v njej »v imenu ljudstva« obsodili na smrt. To se je zgodilo brez vsakega zaslišanja in v nekaj minutah je bilo vse končano. Sod-

nik je bil neki priučen delavec, skoraj nepismen. Usmrtili so ga takoj.

Kje je njegov grob, se še danes ne ve. Vedo le tisti, ki so podpisali smrtno obsodbo. Verjetno mislijo, da svojci ne vedo, kdo so bili ti podpisniki. Pa ni tako! Vse vedo, tudi to, da jih je nekaj še živih, in upajo, da jih peče vest, ker so na smrt obsodili nedolžnega človeka,

očeta mladoletnih otrok. Njihova mati si je morala sama prizadevati, da jih je spravila do kruha. – Tudi sam se sprašujem, kako živijo taki ljudje. In upam, da se bo vsaj eden od njih, ko bo prebral te vrstice, odločil in povedal, kje je grob Andreja Seljaka. Da mu ga svojci okrasijo in po 47 letih prižgejo svečo. Mar ni res že čas!

Poroka Matije Jurca in Marije Novak na dan sv. Jurija 1921. Na tleh sedijo (z leve): Pavel Jereb (Malnarč iz Podlesca), Marija Možina (Homovčkova iz Žibrš), Franc Lapanje (Birt iz Podklanca), Pepi Visokomenski (Čeh), Ivana Kogovšek (Mrliška, Na Mrliš, uradno: Mravljišče), Ivana Možina (Homovčkova), nepoznana deklica, Maks Seljak (Abraht iz Sovre), Jože Žust (Hlevišar iz Hleviš). Sedijo: Franc Seljak (oče Abraht), Frančiška Kogovšek (mati Mrliška), Frančiška Možina (Komovčkova), Pavel Kogovšek (drug, Trevnov iz Sovre), Marija Tratnik (družica, Jurečeva posvojenka), Matija Jurca (ženin, novi Jureč), Marija Jurca (nevesta, Jurečevka), Franc Jurca (ženinov oče, stari Kenda iz Opal), Frančiška Jurca (ženinova mati, Kendovka), nepoznana ženska, Pavel Kogovšek (Treven), Antonija Rupnik (Vosojnišča iz Rovt), Valentin Rupnik (Vosojniščer). Stojijo: neznani otrok, Terezija Pečelin (Gantarica iz Brekovic), Marjana Seljak (Abraška), Marija Kogovšek (Trevnovka), Frančiška Žakelj (Balčkule iz Goropek), Andrej Žakelj (Balčk), Marjana Oblak (Javoršča iz Žirovskega vrha), Tine Oblak (Javorčen), Katarina Treven (Kendovka), Franc Treven (Kenda), Marija Pivk (Mlinarca iz Osojnice), Janez Pivk (Mlinar), trije neznanci. V drugi vrsti stojijo: neznana ženska, Anton Možina (Homovč), N. N., Mrlakica iz Zaplane, Marija Kogovšek (Mrliška), Tone Kogovšek (Mrliš), Frančiška Jurca (Pivkovca), Janez Jurca (Pivka iz Kladja), Ivan Jurca (Petrovč iz Rovt), Marija Jurca (Petrovčevka), Merlak iz Zaplane, Jožefa Jurca (Kendova iz Opal, kasneje Selakica v Žirovskem vrhu), Marija Kogovšek (Mrliška). Zadaj stojijo: neznani otrok, Marjana Leskovec (Strojerjeva iz Podklanca), N. N., Terezija Osredkar (Sedejka iz Martinj Vrha), Matevž Osredkar (Sedej), Frančiška Mlakar (Krogarica), Janez Mlakar (Krogar iz Opal), N. N., Franc Kogovšek (Frjulec /pomeni: prišel iz Horjula/ iz Žirov), N. N., Tone (vardjan pri Jureču). Od razpoznanih živi samo še družica Marija Tratnik, por. Dolinar, Opale 13, stara 88 let. Foto: N. N. Fotografirane razpoznal Rado Jurca.

Foto: Franc Temelj

IZ NARODNO- -OSVOBODILNEGA BOJA

Marijan Masterl

Tragedija pod Bevkovim vrhom

DOGODKI NA KMETIJI PRI MRZLIKARJU POD
BEVKOVIM VRHOM MED OKUPACIJO IN DANES

Škofja Loka, 21. novembra 1992

UVODNO POJASNILO

Morda bo kdo vprašal, zakaj po petdesetih letih še pisati o medvojnih dogodkih, odporniškem gibanju in bojih v neposredni bližini Žirov. O tem so že veliko napisali Stanko Petelin, Karel Leskovec, Jože Vidic, Radosav Isaković, Andrej Pagon – Ogarev, od domačinov pa Vinko Govekar, Janko Mrovlje in Milan Žakelj. Malo ali nič pa ni napisano, kako se je poljansko hribovsko prebivalstvo vključevalo v odporniško gibanje. Ni dovolj opisano maščevanje Nemcev, ki so te ljudi streljali, pošiljali v taborišča in jim uničevali domačije.

Tokrat se bomo napotili v manj znan kraj, k domačijam na oplečju Bevkovega vrha (1051 m) severozahodno od Žirov. Kopasta gorska gmota je zlasti dobro vidna iz Žirovskega vrha, saj se dviga nad drugimi nižjimi obrobnimi vrhovi visoko v nebo, kot

bi bila čuvar svoje okolice. Med vojno je bil Bevkov vrh zaradi svoje značilnosti pomembna partizanska strateška točka, nikoli brez partizanskih vojaških enot.

Tole besedilo je posvečeno samotni domačiji, po domače Pri Mrzlikarju, položeni na poličast svet jugovzhodno pod Bevkovim vrhom. Spremljali bomo ljubezen in tragedijo pogumne Mrzlikarjeve Frančiške in njen »alpinistični« podvig. V taborišču Rawensbrück, daleč na severu Nemčije, je preplezala 6 m visoko obzidje.

Omenili bomo nesrečno smrt njenege fanta Boštjana Podobnika, Rovtarjevega s Koprivnika.

Opisali bomo tudi, zakaj je 5. bataljon Gradnikove brigade 3. decembra 1943 doživel pri Mrzlikarju tako hud poraz, v katerem je padlo 48 mož in žena. Med njimi je bila tudi Danica Škapin – Bojana, sestra Mihaele – Drine, ki je malo pred tem padla pri Kremžarju v Žirovskem Vrhju (Glej

Del Mrzlikarjeve družine okoli 1919–1920. Sedijo (z leve proti desni): Dominik Eržen (1897–1968), Marija (1908), Frančiška (1902–1983), gospodinja Marijana, roj. Jezeršek (1876–1938), Štefanija (1906–69), Janez (1896–1970). Spredaj stoji mali Leopold (1917–1989). Na fotografiji ni gospodarja Jakoba (1868–1943) in otrok Franca (1904–1975), Julijane (1910–1980), Katarine (1911), Ivane (1921), Cirila (1923) in vnuka Aleksandra (1930).

Žirovski občasnik, leto XII, 1991, št. 18, 83–96).

Omeniti je treba tudi zloglasni bataljon Heine iz Idrije. Le-ta je imel v svoji sestavi posebno četo, usposobljeno za boj proti partizanom.

Govorili bomo o vsem, kar je 1943 hudega doživela Mrzlikarjeva kmetija, ko so tam divjali boji. Kakšne posledice je imela v tem času nenadna smrt Mrzlikarjevega gospodarja in kako je pozneje to vplivalo na kmetijo in družino vse do današnjih dni.

VAS LANIŠE POD BEVKOVIM VRHOM

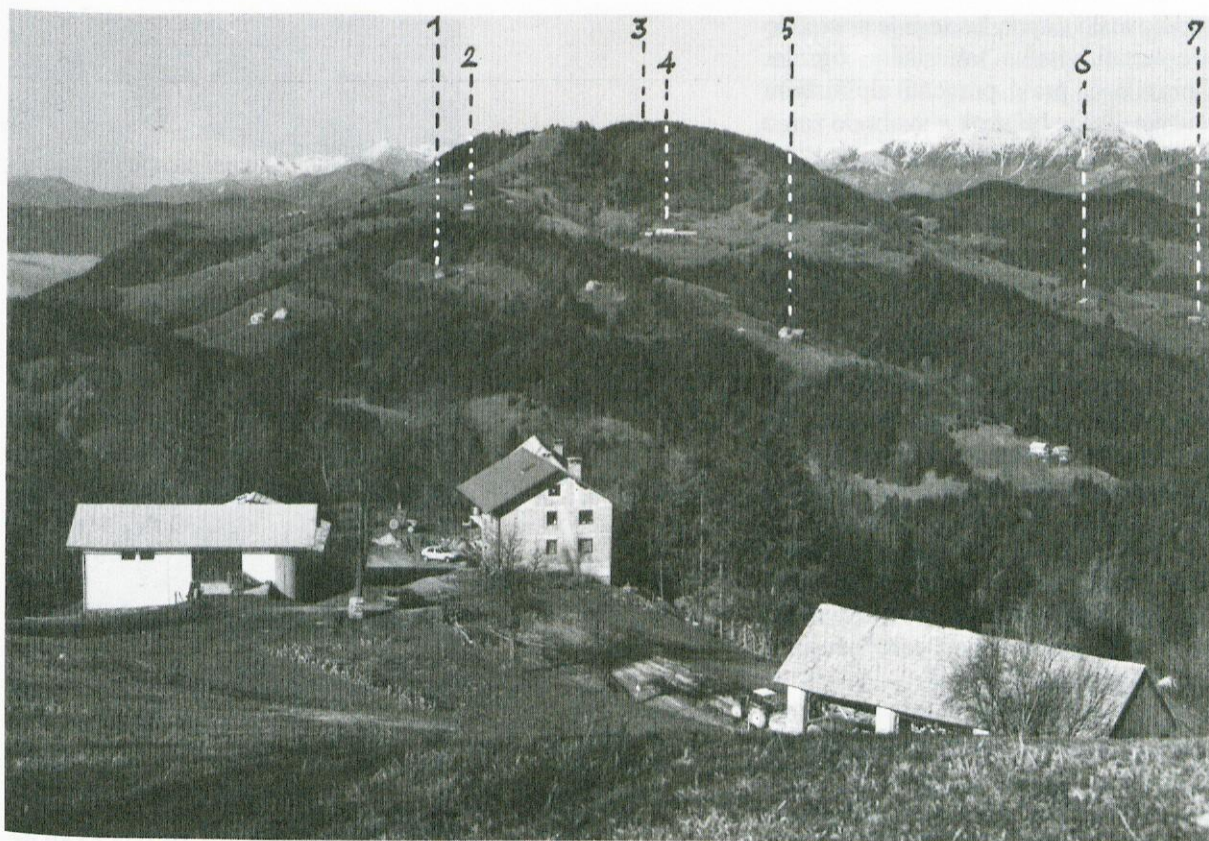
Vas Laniše sestavljajo samotne domačije, razložene vzdolž grape Javorščica, ki teče z juga (od Lanišarja) proti severu do Sovodnja. Raztresene domačije ležijo tudi zunaj grape po bregovih, ki se spuščajo z Bevkovega vrha v grapo Podosojnice in Javorščice. Vas ima zdaj 15 gospodinjstev in 60 prebivalcev. Ob prvem popisu prebivalstva 1890 je štela še 143 prebivalcev. V stotih letih se je prebivalstvo več kot prepolovilo.¹ Ta razpo-
tegnjena in odročna vas je bila pogosto gostiteljica partizanskih enot in tistih, ki so bili na pohodu. Pod Laniše spada

zaselek Na Rupah (769 m), ki leži na vzhodnem pobočju Bevkovega vrha. Najvišje v tem zaselku (782 m) je domačija Janeza Trevna, p. d. Lisjaka, Laniše št. 11. Na zahodni strani takoj za domačijo je bila v drugi svetovni vojni meja med Italijo in nemškim zasedbenim ozemljem. Po meji so Nemci leta 1941 spletli žične ovire in v njih skrili protipehotne mine. Lisjakovi so se morali izseliti iz obmejnega pasu v Koprivnik k Vovšarju. Njihova poslopja ob meji so porušili in posekali 100 m širok pas gozda.

MRZLIKARJEVA DOMAČIJA JUŽNO POD BEVKOVIM VRHOM

Povedali smo že, da stoji Mrzlikarjeva domačija v samoti na majhnem položnem svetu v nadmorski višini 862 m na južnem pobočju Bevkovega vrha. Hiša nosi častitljivo letnico 1859. Mogočna enonadstropna in prostorna stavba je bila zgrajena za številno družino. Postavil jo je Lovrenc Eržen, oče Jakoba Eržena. Ima hišno številko Jazne 30 ter spada v občino Idrija. Poleg hiše obsega domačija še gospodarsko poslopje, vezani kozolec dvojnik in samostojno kaščo. Čeprav je bila domačija pred drugo svetovno vojno na italijanski strani, je na hišni tablici pisalo Laniše 17. Ta opredelitev je bila naravna, saj stoji domačija na padavinskem območju Sore. Bila je med najbolj trdnimi kmetijami na južni strani Bevkovega vrha s približno 70 ha zemlje, lepo osončena in zavarovana proti hladnim severnim vetrovom. Zato tu na višini 862 m še uspevajo orehi. Pri Mrzlikarju je pred napadom idrijskih policistov na 5. bataljon Gradnikove brigade (3. decembra 1943) živelo 11 družinskih članov oziroma z vnukom Aleksandrom 12. Gospodarju Jakobu Erženu (1868–1943) in ženi Marijani, roj. Jezeršek (1876–1938), se je rodilo 15 otrok. Štirje so umrli še kot otroci. Doma so pridelali toliko žita, da so le za praznike dokupovali belo moko. Tudi kozolec je bil zato primerno velik. Imel je 12 oken (štantov). Redili so 30

¹ Almanah občine Škofja Loka za leto 1990, str. 9, Škofja Loka, julij 1991.

Panoramski posnetek Bevkovega vrha z višine 900 m, iznad Likarja v Mrzlem vrhu, smer objektiva azimut 321o, fotografiral M. M. Z leve: 1 – Lamatovše (820 m), 2 – V Pleču (900 m), 3 – Bevkov vrh (1051 m), 4 – Mrzlikar (862 m), 5 – Kocjanovše (770 m), 6 – Lisjak (782 m), 7 – Na Rupah (768,5 m). V ozadju Julijske Alpe.

glav goveje živine, po 10 prašičev in 20 ovac. Mesa so imeli čez vse leto dovolj. Imeli so dva konja, vendar so orali le z voli. Glavni dohodek je kmetija dobivala od prodane živine in lesa.

TRNOVA POT MRZLIKARJEVE FRANCKE (1902–1983)

Od 11 otrok Mrzlikarjeve družine je bila Francka tretji otrok in najstarejše dekle. Od zgodnje mladosti je morala trdo delati in tudi gospodinjiti. Bila je majhna in drobna ženička. Za fanta si je izbrala Boštjana Podobnika (1894–1942), Rovtarjevega iz Koprivnika pri Sovodnju, po poklicu mizarja. Njune ljubezni ni ovirala državna meja. Oba sta poznala varne prehode skozi žične ovire Na Rupah, vsako stezo, grm in kamen. Še neporočenima se je rodil sin Aleksander, ki živi zdaj s svojo družino v Lanišah št. 18.

Kot dobra poznavalka okolice ob meji je Francka vodila čez mejo ilegalce in partizane. Zataknilo pa se je 2. marca 1942. Pri prehodu čez mejo so jo odkrili nemški orožniki iz Sovodnja. Po zaslišanju na škofjeloškem gestapu so jo, staro 40 let, poslali v Begunje in od tam v žensko taborišče Rawensbrück, 200 km severno od Berlina. Kraj leži v pokrajini jezer in plovnih poti, ki vodijo v Mecklenburški zaliv in Severno morje. Širna ravnina severne Nemčije, velika oddaljenost od domačega hribovitega sveta, ločitev od sina, drugih članov družine in svojega izvoljenca, vse to je stopnjevalo njeno domotožje. Tudi bojazen, da jo bodo ubili, jo je podžigala k begu iz taborišča, obdanega s 6 m visokim obzidjem in bodečo žico na vrhu. Kako močna je bila Franckina želja po svobodi in življenju, dokazuje njen

nadčloveški napor, ko se ji je posrečilo preplezati visoko taboriščno ograjo. Opravila je pravi pravcati alpinistični podvig. Žal je bil skok v svobodo zanjo usoden. Poškodovala si je nogo, zato so jo ujeli še blizu taborišča. Skoraj nerazumljivo je bilo, kako je ta drobna ženička, tehtala je komaj 40 kg, vse to zmogla. Bila je zelo utrjena in žilava; tako jo je naredilo trdo kmečko delo v strmih robovih Bevkovega vrha.

Za mesec dni so jo poslali v kazenski blok, kjer so jo pogosto pretepali. Na prsih je imela vrisan velik rdeč krog, kar je pomenilo, da je skušala pobegniti iz taborišča. Življenje tu je bilo težko – bila je brez prostih nedeljskih popoldnevov. Redke so bile taboriščnice, ki so splezale na vrh zida, največkrat so obvisle na žicah, kjer jih je usmrtil električni tok.²

Po komaj 3 mesecih bivanja v taborišču Rawensbrück je prišla do nje žalostna vest, da ni več njenega Boštjana. Pri Pagonu pod Bevkovim vrhom je nekaj malega mizaril. Počival je na stelji v hlevu. Fašisti, ki so bili takrat ob meji, so ga zamenjali za partizana in ga kar tam strahopetno ustrelili, ne da bi ga pozvali k predaji.

Poglejmo, zakaj so Nemci morali Francko Eržen predčasno izpustiti iz taborišča. Takrat se je javno razglašalo zavezništvo in prijateljstvo med Nemčijo in Italijo, v resnici pa je bilo vse drugače. Na tihem so delovali drug proti drugemu. Italijanom ni bilo po volji, da so jih Nemci imeli za strahopetce in slabe vojake. To neprikrito jezo so Italijani izražali v obliki zelo vztrajnih zahtev, da jim morajo Nemci vrniti iz zaporov njihove državljane. Franckina sestra Katarina Eržen je izrabila njeno italijansko državljanstvo. Župnik iz Otaleža g. Anton Pilat, ki je dobro znal nemško, je sestavil prošnjo za izpustitev Francke iz zapore. Iz taborišča Rawensbrück je bila izpuščena 31. marca 1943 ali leto dni po aretaciji. Umrta je leta 1983, stara 81 let.

Frančiška Eržen (1902–1983)

BEVKOV VRH – POMEMBNA STRATEŠKA TOČKA PARTIZANOV

Po razpadu Italije je v Cerknem in bližnji okolici kmalu nastalo osvobodno ozemlje. V kraj so se vselili vojaško poveljstvo partizanskih odredov in brigad, zaledna partizanska vojaška in politična oblast za Primorsko. Začelo se je razvijati partizansko gospodarstvo in kultura; na sploh je bilo čutiti normalno življenje.

Osvobodeno ozemlje je bilo treba varovati pred nenadnimi nemškimi vpadi. Najdaljši in najbolj odprti sta bili vzhodna in južna stran cerkljanskega ozemlja. Zato so bili posamezni bataljoni brigad razporejeni po razvodju med Idrijco in Poljansko Soro od vrha Slugove doline (1223 m) na severu do Bevkovega vrha (1051 m) na jugu. Ta visoka gora nad dolino Idrijce je bila vojaško še posebno pomembna. Partizanski bataljoni na tej gori so bili najbližji idrijskim policistom in so zapirali sovražniku dohod na osvobodeno ozemlje na severu.

2 Cirila Curk, "Strafblok" – baraka strahu za žično ograjo, TV-15, 11. september 1980; Jože Vidic, Noč v hotelu Park, str. 190, "Jaz sem jugoslovanska banditka", Ljubljana 1987; inž. Sonja Lapajne- Oblak, Družijo nas isti cilji, Borec, 1952.

NEMŠKI BATALJON HEINE IZ IDRJE

Bataljon planinskih lovcev Heine s približno 600 možmi, ki je pred novembrsko nemško ofenzivo 1943 spadal v 71. pehotno divizijo, se je po ofenzivi nastanil v Idriji. Vključen je bil v sestavo 188. rezervne gorske divizije.

Njegova naloga je bila varovati idrijski živosrebrni rudnik, nadzorovati ozemlje v porečju reke Idrije in spremljati gibanje partizanskih enot.

Konec 1943 je bataljon dvakrat poskusil prodreti na osvobojeno ozemlje. Opravi je tudi nekaj uspešnih akcij proti partizanom: 1. decembra 1943 je uničil premično ambulanto Vojkove brigade v Pleču pod Bevkovim vrhom, nato pa 3. decembra 1943 popolnoma razbil 5. bataljon Gradnikove brigade pri Mrzlikarju pod Bevkovim vrhom. Šele v tretje mu je uspelo 27. januarja 1944 vdreti v Cerkno, kjer je uspešno napadel partijsko šolo.

Posebna četa bataljona Heine je zaradi uspešnih vojaških operacij proti partizanom dobila vzdevek »zloglasna«.³

NAPAD NA PARTIZANSKO AMBULANTO V PLEČU 1. DECEMBRA 1943

Po novembrski ofenzivi 1943 so nemški policisti iz posameznih posto-

jank vztrajno zasledovali in napadali enote Vojkove in Gradnikove brigade. Najbolj so bili prizadevni idrijski policisti. Vojkovi in Gradnikovi brigadi, ki sta bili decembra 1943 poslani v okolico Bevkovega vrha, je štab divizije zaplaval pomembno nalogo. Vojkova brigada naj bi vdrla v Dolomite, Gradnikova pa naj bi prevzela bojne položaje pred Idrijo.

Petdeset mož bataljona Heine iz Idrije je 1. decembra 1943 napadlo v Pleču (900 m) pri Petru Bevku pod južnim pobočjem Bevkovega vrha štiri obolele partizane. Bevkova kajža je 420 m oddaljena in na zahodu meji na soseda Mrzlikarja. Tri bolnike so ubili na begu, četrtega, Matevža Rudolfa iz Zadloga pri Črnem Vrhju, pa zajeli. Ker je govoril nemško, si je ohranil življenje. Nemci so ga kot rudarja vrnili na delo v idrijski rudnik.⁴

Pri Mrzlikarju je bilo tedaj poveljstvo 2. bataljona Vojkove brigade z zaščitnim vodom. Bilo je 18 partizanov. Drugi borci bataljona so medtem kopali cestne ovire na Kladju, prevalu Cerkno–Sovodenj. Vso težko opremo in orožje so pustili v gospodarskem poslopju pri Mrzlikarju. Iz Pleča so se nemški policisti napotili k Mrzlikarju. Štab bataljona se je ob streljanju pravočasno umaknil iz hiše. Ko so preiskali poslopja, so našli le opremo in orožje borcev, ki so bili na Kladju. Poveljstvo 2. bataljona je torej imelo srečo, saj so policisti prišli iz Jazen na Rinkovo ravnan in najprej napadli obolele partizane v Pleču.

Mati Frančiška in sin Aleksander sta s Kaludrovša opazovala postave, ki so se gibale okoli domačije, nista pa zagotovo vedela, kdo so. Iz poslopij so nosili partizansko opremo in jo na prostem zažgali. »Če so to partizani, pomeni, da je konec vojne,« sta modrovala mati in sin. Kmalu pa sta ugotovila, da so nemški policisti. Ob vračanju v Idrijo so policisti Mrzlikarjevim zagrozili, da se bodo kmalu okrepljeni vrnili. Če bodo tedaj na domačiji našli partizane, se bo vse drugače izteklo.⁵

3 Stanko Petelin, Gradnikova brigada, str. 399, Nova Gorica 1966.

4 Andrej Pagon – Ogarev, TV-15, 26. februar 1970, str. 4.

5 Izjava Aleksandra Eržena (1930), Laniše 18. z dne 15. 10. 1964 in 15. 11. 1992.

Nemški policisti iz Idrije. Drugi z desne je Matevž Rudolf iz Zadloga pri Črnem Vrhju, ki so ga zajeli 1. decembra 1943 v Pleču pod Bevkovim vrhom.

Zaradi takih groženj so se Mrzlikarjevi odločili, da bo del družine ostal na domačiji, del pa se bo preselil k bližnjemu sosedu Lamotovšu. Tako so že 1. decembra po odhodu policistov odšli z bolnim gospodarjem Jakobom, starim 75 let; sinova Ciril in Leopold, hči Frančiška s sinom Aleksandrom so tam ostali do petka, 3. decembra 1943. To je bila zdrava kmečka odločitev oziroma samoobrambni ukrep za ohranitev življenj in domačije. K Lamotovšu v Jazne so se napotili zato, ker je bila v hiši samo gospodinja in je imela dovolj prostora.

TRAGEDIJA 5. BATALJONA GRADNIKOVE BRIGADE PRI MRZLIKARJU IN LISJAKU 3. DECEMBRA 1943

Po umiku 2. bataljona Vojkove brigade k Slabetu na Bevkovem vrhu in 4. bataljona v Lazec je 2. decembra 1943 k Mrzlikarju prišel zvečer 5. bataljon Gradnikove brigade. V hiši in gospodarskem poslopju (hlev) se je nastanilo približno 70 mož. Prišli so s Cerkljanskega vrha mimo Veharš in pod Osojnico. Še tisti večer so pripravili miting. Harmoniko je pozno v noč igral Kankarjev Vinco iz Podlanišča, bataljonski mesar pa je pobil Mrzlikarjevega bika.

Policisti iz Idrije so z »obljubo« mislili resno in se 3. decembra vrnili s trikratno močjo, to je s 150 možmi. Bila je zloglasna četa Heine. Očitno so se bili pripravljene spopasti tudi z večjo partizansko enoto. To pot so prišli tiho in po skrivnih poteh iz druge smeri. Morda so vedeli, da so pri Mrzlikarju partizani. Domačije v južnem pobočju Bevkovega vrha so kot v izloženem oknu, vidne z različnih okoliških razgledišč. Z daljnogledi so lahko policijski ali civilni ogledniki nenehno opazovali Bevkov vrh. S premikanjem okoli Mrzlikarjeve domačije pa so se partizani lahko tudi sami izdali. V brigadah so namreč partizani popolnoma zanemari-li nekdanjo opreznost.

Pohode napadalnih idrijskih policistov v smeri proti Bevkovemu vrhu lah-

ko po naši oceni razumemo kot načrt za vdor na Cerkljansko ter iskanje ugodnih razmer in varne smeri po razvodu Idrije in Poljanske Sore. Ker Bevkov vrh nikoli ni bil brez partizanske vojske, je razumljivo, da je vsakič prihajalo do spopadov. Zato je za vojaške uspehe policistov kriviti izdajstva večkrat le opravičilo partizanskega poveljstva za svoje neuspehe. Dne 1. decembra 1943 je bila policijska enota iz Idrije prešibka (50 mož), da bi vdrla daleč na osvobojeno ozemlje. Sklenili pa so, da se bodo vrnili 3. decembra 1943 in poskusili na skrivaj prodreti prav v središče osvobojenega ozemlja, v Cerkno. V zgodnjih jutranjih urah je tako odšlo na pot iz Idrije 150 policistov iz bataljona Heine. Že ob devetih so bili pri Mrzlikarju in le 190 m pod Bevkovim vrhom. V celoti je tedaj odpovedal 5. bataljon Gradnikove brigade, katerega poglavitna naloga je bila varovati osvobojeno ozemlje pred sovražnikovim vdorom. Idrijske policiste sta šele na Bevkovem vrhu

Aleksander Eržen, Mrzlikarjev, kaže na pašnik, imenovan V Logu; tam je padlo 22 borcev, ki so se brez kritja umikali na Bevkov vrh. Foto: M. M.

(1051 m) zaustavila dva bataljona Vojkove brigade.

Z zbranimi podatki pri domačijah na Mrzlem Vrhu in v Lanišah je bilo mogoče razmeroma natančno ugotoviti smer njihovega skrivnega prodiranja iz Idrije 3. decembra 1943 proti osvobodjenemu ozemlju.

Iz Spodnje Idrije so se pripeljali na Razpotje. Od tod dalje so ubirali stranske poti, se izogibali zaselkom ali posameznim kmetijam. Šli so pod Pečnikom, Kamnikom in Likarjem, mimo Znojil in Lanišarja. Prve opozorilne strele, ki so najavljali Nemce, je bilo slišati precej zgodaj iz okolice Likarja, nekoliko pozneje pa še rafalno streljanje od Lanišarja (663 m). Policisti so tu presenetili tri obveščevalce 5. bataljona Gradnikove brigade. Dva so ubili, tretjega pa ranili. Zato prva patrulja ni prišla poročat v štab. V sosednji vasi, v Gorenjih Jaznah (685 m), so slišali streljanje in hitro ugotovili, da policisti prodirajo skozi grmovje v Bevkov vrh. Pri Bašlu v Gorenjih Jaznah je bila tedaj Mrzlikarjeva Katarina. K Lamotovšu (820 m), h katerim se je tedaj zateklo nekaj članov Mrzlikarjeve družine, je poslala Vilčka Zajca s sporočilom, da se Nemci vzpenjajo proti njihovi domačiji. Mrzlikarjev trinajstletni Aleksander je na vso moč tekel domov, da je obvestil komandanta 5. bataljona Gradnikove brigade na pretečo nevarnost še pred nemškim prihodom. Za njim se je v skrbi za sina napotila še mati Frančiška. Komandant tudi po sporočilih obeh ni ničesar ukrenil, da bi dodatno zavaroval bataljon in Mrzlikarjevo domačijo.⁶

Nekaj minut za Aleksandrom in materjo je h komandantu prišel poročat še tretji – vodja druge patrulje oglednikov Gradnikove brigade – in povedal, da se bataljonu naglo bližajo policisti. Komandant pa ni upošteval niti opozorila svojega obveščevalca, še več, ozmerjal ga je s paničarjem. Še vedno ni hotel verjeti, da so Nemci v resnici tako blizu.

Miha Orehar – obveščevalec, ki je komandantu prinesel zadnje poročilo o

Danica Škapin, partizanka Bojana, intendanka 3. SNOUB Ivana Gradnika, rojena 13. junija 1921 na Velikem Polju (občina Sežana), padla 3. decembra 1943 Na Rupah v Lanišah (občina Škofja Loka).

približevanju Nemcev, je v svojih spominih povedal: »Medtem ko sem poročal, je zunaj že zaropotalo. Komandant je brez besed planil iz hiše in mene s puškomitraljezom ter nekaj borcev s težkim mitraljezom postavil na položaj pred kozolec, od koder smo zadrževali sovražnika. Ko je kozolec začel goreti, je med nami nastala zmeda. Borci so se umikali vsak po svoje in pravega vodstva ni bilo več. Del bataljona se je po čistini umikal proti položajem Vojkove brigade, kakih dvajset do trideset borcev pa se je umikalo proti nekdanji italijansko-jugoslovanski meji. Kričali smo za njimi, naj se vrnejo, vendar nas niso poslušali. Ob meji so bile namreč žične ovire in minska polja. Kmalu nato smo iz iste smeri zaslišali močne eksplozije. Pozneje smo izvedeli, da je največ naših padlo prav tam, kjer so zašli med mine.«⁷ (Oreharjeva trditev ni točna. Pri Lisjaku je padlo pet borcev. Največ, osemindvajset, jih je padlo pri Mrzlikarju in pri umiku na Bevkov vrh, op. M. M.)

Mrzlikarjev Aleksander pripoveduje:

6 Pisna izjava Frančiške Eržen z dne

15. 10. 1964, izjava Aleksandra Eržena in Likarja, Mrzli Vrh 13.

7 Izjava kot pod op. 5 in spomini Mihe Oreharja, hrani INZ v Ljubljani; isto kot pod op. 3, str. 262; Stanko Petelin, 31. divizija, str. 56–57, Ljubljana 1985.

»Okoli 12 borcev je pod vodstvom Karla Kneza – Sočana, namestnika komandanta, od naše domačije bežalo navzdol proti Rupam, tam pa so bile pred Lisjakovo domačijo žične ovire z minskimi polji. Nekdo od bežečih je stopil na mino in ta je ubila pet borcev, med njimi Danico Škapin – Bojano, intendantko bataljona. Ta mi je še posebej ostala v spominu. V pesti je stiskala ročno bombo in bila pripravljena, da jo vrže na sovražnika. Mina je lažje in huje ranila še nekaj mož. Eden je takoj umrl Na Rupah in je pokopan v Novi Oselici. Ranjenega Karla Kneza iz Števerjana, Jožeta Jelinčiča iz Velikega Polja in Hermine Gruden – Miško je Janez Treven – Lisjakov zapeljal na Sovodenj k Jakobu Bevku. Kneza in Jelinčiča je prevzela premična partizanska ambulanta, Sočan je zaradi zastrupitve ran umrl v bolnišnici Franji 5. januarja 1944.«⁸ Jelinčič je vojno preživel in umrl doma leta 1981.⁹ Padle v žičnih ovirah sta pokopala Ignac Kržišnik, po domače V Koreninah, in Janez Bajt, po domače Strojškov, nekdanji borec za severno mejo, oba iz Sovodnja.¹⁰

Komaj so se ob izgubi prve, mlajše hčere Mihaele – Drine posušile solze na obrazu Pevcove mame, partizanke z Velikega Polja pri Sežani, že jo je čez dober mesec pretresla novica, da je izgubila še zadnjo hčer, Danico – Bojano. Danica je bila četrti otrok Pevcove družine, ki je padel v partizanih. Po vojni so jo prenesli na domače pokopališče.

Dr. Aleš Bebler piše v svojih spominih pod naslovom Čez drn in strn, da ga je vojaško in politično vodstvo 1942 poslalo po julijski italijanski ofenzivi na Primorsko, da bi tam okrepil narodno-osvobodilno gibanje. Tja je odšel s pooblastili civilnega in vojaškega poverjenika CK KPS in IO OF za Slovensko primorje.

Na strani 105 svojih spominov tako-
le omenja naše znance iz Žirovskega občasnika – Škapinove: »Prva postaja (z Notranjske na Primorsko, op. M. M.) je bila Veliko Polje na Vrhéh. Bili smo

Obnovljena Mrzlikarjeva domačija pod Bevkovim vrhom. Na levi je spomenik 37 padlim v Pleču, 1. decembra 1943, pri Mrzlikarju in pri Lisjaku Na Rupah, poleg je kašča. Desno od nje sta hiša in del hleva. Tem stavbam nasproti stoji desetokenski kozolec dvojniki. Foto: M. M.

gostje v hiši pri Škapinovih. V njihovi kleti smo imeli prvi partizanski miting na Primorskem. Družina Škapinovih je bila vsa partizanska. Hči Mihaela – Drina ima v vasi spomenik. Vaščani pa se zavzemajo, da bi se Škapinova domačija preuredila v muzej NOB za to pokrajino.«

Poglejmo, kako so ob tem napadu in v nastali zmedi ukrepali Mrzlikarjevi. Nemci so svoje položaje razširili proti zahodu do Rinkove ravni. Aleksander Eržen, očividec napada nemških policistov na 5. bataljon Gradnikove brigade, se je potem, ko je zapustil poveljstvo, nameraval z materjo vrniti k Lamotovu. Vendar sta prišla le kakih 20 m stran od hiše. Ustavila sta se v zavetju cestnega useka in med spopadom opazovala, kaj se dogaja okoli domačije. Nemci so s Kaludrovskega griča najprej zajeli borce v kozolcu; ti so se le kratek čas upirali. Glavnina bataljona se je zato morala brez zaščite umikati po odprti senožeti navzgor v strmino Bevkovega vrha, tam pa je postala odlična tarča policistov. Preden so borci dosegli gozd, je na senožeti, imenovani V Logu, v višini 870–890 m padlo 22 mož. Šest borcev, ki so skočili skozi okna, je padlo takoj pri hiši.

S partizani, ki so se umikali z domačije naravnost v Bevkov vrh, sta se

8 Isto kot pod op. 5 in izjava Hermine Gruden – Miške, poročene Korenčič, stanujoče Koper, Oljčna pot 43 F; Stanko Petelin, Gradnikova brigada, str. 843; Partizanska bolnišnica "Franja", Mestni muzej Idrija, Idrija 1983, str. 327.

9 Pisna izjava Ivanke Hrib, Veliko Polje 4 z dne 24. 4. 1986, pisno v avtorjevem arhivu.

10 Izjava Ignaca Kržišnika (1913), Sovodenj 7.

umaknila tudi domača sinova Ivan in Franc. Hčere Ivanka, Julijana, Marija in Štefanija pa so iz hiše zbežale navzdol po stezi Za Javorco in dalje h Kocijanovšku. Na begu je bila Ivanka obstreljena ter huje ranjena v trebuh in ledvice; tri mesece se je zdravila v idrijski bolnišnici.¹¹ Deset borcev je ob nemškem napadu steklo od domačije po kolovozu proti Rinkovi ravni. V zavetju uvalastega sveta pod Kojco so se varno povzpeli na Bevkov vrh.

Kaj pa se je medtem dogajalo med poslopji domačije? Policisti so s Kaludrovša z granato zažgali gospodarsko poslopje, ogenj pa je preskočil tudi na stanovanjsko hišo in kozolec. Vsa poslopja, razen kašče, so imela slamnate strehe. To je bil požar, ki ga okolica z nasprotnih razgledišč ni videla ne prej ne pozneje. Ni samo gorelo in prasketalo, kar bobnelo je. V hlevu je ostala privezana vsa goveja živina. Mrzlikarjevim je ostala le tista, ki je pred požarom prišla z napajališča in še ni bila privezana. Grozljivost mogočnih ognjenih zubljev, ki so požirali slamnate strehe in vse, kar je bilo lesenega, je še stopnjevalo obupno mukanje govedi, prašičje kruljenje ter ovčje blejanje v hlevu. Enemu od policistov je končno uspelo odpreti hlevska vrata in neprivezana goved se je rešila. Živa sta ostala tudi vprežena vola, ki sta pred napadom pripeljala 200-litrski sod vode s studenca. V kratkem času je bila uničena domačija, stara 84 let, in ves trud dvanaajstčlanske družine. Čez nekaj časa je okolico zajel še neprijeten vonj po ožganem živalskem mesu in po ožganih truplih padlih borcev.

Ko je oče Jakob Eržen izvedel, da je domačija uničena, ga je pri Lamotovšu zadela kap in je tam umrl.¹²

OB RAZMIŠLJANJU O UNIČENI GORSKI DOMAČIJI

Robanov Joža, kmet, ki je zrasel in živel v čudovitem svetu Savinjskih Alp in ki mu je bila narava nezmotljiva učiteljica ter spremljevalka do poslednjih dni, mož odkrite in poštene besede

– še posebej, kadar je tekel pogovor o naravi in trdem življenju gorskega kmeta – mi je 1969 v enem izmed poslednjih pisem med drugim zapisal: »Na kolikšnej gospodarnosti človeka vpliva pogled na opustošeno kmetijo tako kakor na mladega pogled na mrtvaško lobanjo.« Mar ni to svareča oporoča in sporočilo zrelega človeka tistim ljudem, ki so danes pri nas odgovorni za napredek gorskega in hribovskega prebivalstva? Človek mora vztrajati v naravi, da vzdržuje ravnovesje naravnim silam, da si ne bi prehitro vzele nazaj tistega, kar so pridne kmečke roke v stoletjih iztrgale iz divjine. Narave se ne da zaobiti ne pretentati.

Za uničeno domačijo, živino in poljske pridelke Mrzlikarjevi niso dobili nikoli povrnjene vojne škode. Ob pomoči sosedov so hišo pokrili še pred koncem vojne, hlev so obnovili 1946, nov kozolec z desetimi okni pa so postavili 1953. Zimo 1943/1944 so prebili pri sosedih. Drugo zimo pa so se že zasilno vselili v domačo hišo.

VOJKOVCI OBRAČUNAJO Z NEMŠKIMI POLICISTI IZ IDRIJE

Napadalni policisti so pritiskali od Mrzlikarja za umikajočimi se borci Gradnikove brigade na Bevkov vrh v želji, da bi uničili še preostale borce in nato neovirano nadaljevali pot proti Cerкну. Vojkovci so vojaško ukrepali pravilno. Ob policijskem napadu na 5. bataljon Gradnikove brigade so takoj zapustili nevarne, nižje ležeče in zato težje branljive položaje in izpraznili domačije v Lazcu in pri Slabetu. Odhiteli so na Bevkov vrh ter tam zavzeli ugodne bojne položaje. Na odličnih obrambnih položajih so tako policiste pričakali dobro pripravljene borci 2. in 4. bataljona Vojkove brigade. Sovražnik ni vedel, da je na Bevkov vrh ob streljanju prihitela še druga partizanska brigada, zato so bili presenečeni zaradi močnega odpora. Spopad je trajal vse do mraka, nakar so se Nemci čez Otalež in Jazne vrnili v Idrijo. Pri spopadu naj bi policisti imeli več ranjenih. V poročilu ope-

11 Isto kot pod op. 4 in 5.

12 Isto kot pod op. 5.

rativnega štaba IX. korpusa NOV in PO Jugoslavije z dne 31. decembra 1943 beremo:

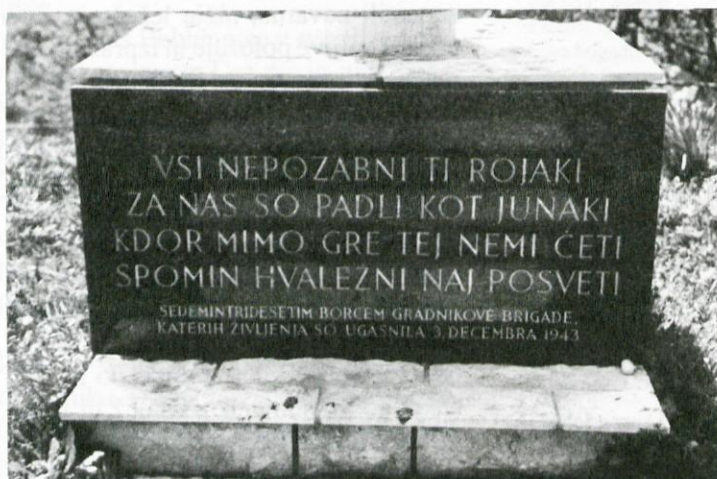
»3. XII. 43: Nemci so nenadno napadli 5. bat. III. SNOUB 'Ivan Gradnik' pod Mrzlim vrhom (pravilno Bevkovim vrhom, op. M. M). Bataljonu je hitro prišla na pomoč XVI. SNOUB 'Janko Premrl – Vojko', ki je napadla Nemce in jih v borbi od 10. do 19. ure pobila nad dvajset (to število je gotovo pretirano, saj so vaščani Otaleža in Jazen videli predvsem ranjene, op. M. M), precej ranila ter zaplenila 6 pušk in 1 puškomitraljez.«¹³

Kot je razvidno, se je operativni štab IX. korpusa v poročilu povsem izognil izgubam 5. bataljona Gradnikove brigade. Te so štejele 33 padlih pri Mrzlikarju, Lisjaku in dva pri Lanišarju, tri ranjene in devet zajetih pri Mrzlikarju in enega pri Lanišarju – skupaj 48 borcev in bork. Tako je od bataljona ostalo le 22 borcev.

Tako so se borci Vojkove brigade hitro in učinkovito oddolžili policistom za žrtve v Pleču ter za uničeno orožje in opremo pri Mrzlikarju 1. decembra 1943.¹⁴

Zvečer 3. decembra so se borci Gradnikove brigade vrnili k Mrzlikarju in tam začasno pokopali padle tovariše. Še istega meseca pa so jih prenesli na otaleško pokopališče. Spomladi 1944

Spominska plošča ob spomeniku pri Mrzlikarju. Foto: M. M.

13 Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov VI/9, Borbe v Sloveniji 1943 (december), INZ, Ljubljana 1962, str. 345, dokument št. 153

14 Isto kot pod op. 5.

15 Med 37 padlimi partizani so všteti tudi trije borci Vojkove brigade, ki so padli 1. decembra 1943 v Pleču, in borec, ki je padel tod leta 1944; spominsko ploščo na hiši Janeza Trevna, po domače Lisjaka v Lanišah, glej Pomniki NOB na Škofjeloškem, str. 168, Ljubljana 1986; da je na pokopališču v Otaležu pokopanih 26 borcev, ki so padli na Bevkovem vrhu leta 1943, glej Bilten Odbora za postavitev Šole – spomenika NOB Cerkno, št. 6, september 1972, str. 64; Stanko Petelin, Vojkova brigada, str. 119, Ljubljana 1980; kot pod op. 10.

so tja prenesli še padle v žičnih ovirah pri Lisjaku Na Rupah.¹⁵

Tako se je zgodilo, da je Vojkova brigada slavila zmago, medtem ko je 5. bataljon Gradnikove doživel usoden poraz in po nepotrebnem pokopaval padle borce. Zaradi velikega števila padlih in zajetih je od 70 borcev 5. bataljona ostalo le 22. Zato je poveljstvo Gradnikove brigade bataljon razpustilo, preostale može in žene pa razdelilo med druge štiri bataljone te brigade.¹⁶

POLICISTI ODPELJEJO UJETNIKE IN PLEN V IDRIO

Prvi policisti, ki so se povzpeli s Kaludrovša k Mrzlikarju, so tu zajeli sedem borcev in dve borki. Začuda niso pobrali pri Mrzlikarju ne živih ne zaloge žit. Z volji so odpeljali le meso pobitega bika. S patroljo so v Idrijo odpeljali zajete partizane.

SPOMINSKA ZNAMENJA PADLIM BORCEM V PLEČU, PRI MRZLIKARJU IN LISJAKU

Na tragedijo 5. bataljona in na žrtve 3. decembra 1943 danes opozarjajo spominska znamenja pri Lisjaku, Mrzlikarju in na Otaležu. Osrednji spomenik je pred Mrzlikarjevo domačijo. V 3,70 m visoki okrogli steber iz betona je vrezano 37 pasov, po eden za vsakega padlega partizana Gradnikove brigade. Spomenik je bil odkrit 22. avgusta 1976.

Pri Lisjaku Na Rupah je spominska plošča na hiši Janeza Trevna; ta napočno opozarja, da je tu 4. decembra 1943 padlo pet partizanov Vojkove brigade. Plošča je bila odkrita leta 1963.

Plošča na pokopališču v Otaležu priča o tem, da je tu pokopanih 26 borcev, ki so 1943 padli na Bevkovem vrhu. Preostalih 11 padlih borcev so svojci prenesli na domača pokopališča.

Vsi trije spomeniki imajo pomanjkljive in netočne napise, ki so v nasprotju z resnico. Pri Mrzlikarju je 3. decembra padlo le 28 borcev Gradnikove brigade, 1. decembra so padli trije borci Vojkove brigade in še en neznan borec

1944. Pri Lisjaku je v žičnih ovirah padlo pet borcev Gradnikove brigade. Brigada je 3. decembra 1943 pod Bevkovim vrhom tako izgubila 33 borcev. Tudi ploščo na otaleškem spomeniku bi bilo dobro zamenjati z napisom: Tu je pokopanih 26 borcev, padlih 3. 12. 1943 pri Mrzlikarju pod Bevkovim vrhom.

IZGUBE 5. BATALJONA GRADNIKOVE BRIGADE 3. DECEMBRA 1943

Izguba tega bataljona je seštevek padlih, ranjenih in zajetih na štirih mestih, prikazanih v spodnji tabeli. Sestavljena je po podatkih, vklesanih v tri spominska obeležja, navedbah v partizanski literaturi in na podlagi ustnih virov ljudi, ki so bili kakor koli povezani s to tragedijo bataljona.

Prve žrtve policistov na pohodu 3. decembra 1943 iz postojanke v Idriji so bili trije bataljonski obveščevalci pri Lanišarju (663 m) pod razvodjem med rekama Idrijco in Poljansko Soro.

IMENA NEKATERIH PADLIH

Kraj izgub borcev	Padli	Ranjeni	Ujeti	Skupaj
Patrulja pri Lanišarju	2		1	3
Pri Mrzlikarjevi domačiji	6		9	15
Nad Mrzlikarjem v Logu	22			22
Pri Lisjaku Na Rupah	5	3		8
Skupaj izgube bataljona	35	3	10	48

BORCEV 5. BATALJONA GRADNIKOVE BRIGADE

Žal na nobenem spomeniku ni imen padlih borcev. Ni podatkov, od kod so bili doma in koliko so bili stari, ko so izgubili življenje. Še tako lepa arhitektura spomenikov ne more nadomestiti pomanjkanja imen padlih. Vsi padli imajo ne samo pravico do groba, temveč tudi do imena.

Domicilni odbor Gradnikove brigade si je 1976 prizadeval, da bi odkril njihova imena. Po še ne povsem preverjenih podatkih naj bi 3. decembra 1943 padli pri Mrzlikarju v Jaznah in v žičnih ovirah pri Lisjaku v Lanišah naslednji

16 Stanko Petelin, Gradnikova brigada, str. 264, Nova Gorica 1966; isti, 31. divizija, str. 58, Ljubljana 1985.

Spomenik padlim partizanom na pokopališču v Otaležu. Tu so pokopani 103 partizani in žrtve okupatorjevega nasilja. Tu imajo svojo spominsko ploščo tudi borci (26), ki so padli pri Mrzlikarju. Foto: M. M.

borci te brigade: Franc Benčina iz Retij v Loškem Potoku; Draga Grgič iz Tubelj pri Komnu; Ivan Kašmre iz Cerknice; Jožko Mlekuš iz Zavrzelna nad Bovcem; Mihael Oštrič iz Splita; Franc Prem iz Otlice; Anton Sošnja iz Čepovana; Andrej Šavli iz Lokovca; Anton Šimac iz Splita; Danica Škapin z Velikega Polja pri Sežani; Andrej Šuligoj iz Lokovca; Janez Turk iz Retij v Loškem Potoku; Jožef Volf iz Planine pri Kočevju in Benjamin Uršič iz Mirna pri Novi Gorici. Ostaja še dvajset nepoznatih imen padlih borcev tega bataljona.¹⁷

SKLEPNE MISLI

Čeprav je res, da je za nazaj vsakdo lahko pameten, bomo tvegali oceno o spopadu pri Mrzlikarju. Nepojasnjeno ostaja vprašanje, zakaj je drugače preudarni komandant 5. bataljona Gradnikove brigade trmasto vztrajal s svojim poveljstvom v hiši pri Mrzlikarju, kljub temu da je pravočasno dobil tri poročila

17 Imena padlih pri Mrzlikarju in Lisjaku mi je sporočila 13. februarja 1986 Nada Božič – Alenka, borka 4. bataljona Gradnikove brigade, stanujoča Avče 13, 65213 Kanal. Imena padlih je zbral domicilni odbor Gradnikove brigade.

o sovražnikovem prodiranju naravnost proti bataljonu. Tak razlog bi lahko bil mraz, ki je bil decembra še posebno neprijeten. Tega dne je bila zemlja še zmrznjena, zvečer pa je začelo še snežiti.

Komandant je verjetno tudi sodil, da je z dvema stražarskima mestoma bataljon dovolj zavarovan. Zagotovo je računal, da bo sovražnik tako kot prvič prišel po kolovozni poti, to je od zahodne strani iz Jazen čez Rinkovo ravan. V tem primeru bi se bataljon lahko brez izgub pravočasno umaknil. Rinkova ravan je namreč od Mrzlikarja dobro vidna in oddaljena 500 m proti zahodu. Umik bi bil mogoč v mrtvem kotu. Morda se je tudi preveč zanašal na to, da sta bila na zahodni in severni strani Bevkovega vrha 2. in 4. bataljon Vojkove brigade in da je imel torej hrbet dobro zavarovan.

Najmanj, kar bi moral storiti komandant po sprejetju obvestil, je, da bi takoj presodil, ali se je pametno spustiti v boj z dvakrat močnejšim nasprotnikom. Takoj bi moral izprazniti Mrzlikarjevo domačijo in zavzeti za bataljon ugodne bojne položaje na Kaludrovškem griču in Rinkovi ravni, ali pa se umakniti v Bevkov vrh k Vojkovi brigadi, kjer bi skupaj pričakali nasprotnika. Tako bi obvaroval življenje svojih borcev in preprečil uničenje trdne domačije, ki je preživljala 12 ljudi. Pri življenju bi ostal tudi gospodar Jakob, ki je umrl, star 75 let. Še živeči Mrzlikarjevi si še danes upravičeno zastavljajo vprašanje, kako bi v takem primeru ravnal komandant 5. bataljona Gradnikove brigade, če bi bila domačija njegova.

Stanko Petelin, objektivni vojaški analitik, je v knjigi 31. divizija na strani 58 zapisal naslednje:

»Poraz Gradnikovcev na Mrzlem vrhu (pravilno pri Mrzlikarju, op. M. M) je bil nepotreben in je neopravičljiv, ker bi se mu lahko izognili. Najprej je zatajila prva patrulja, ki ni streljala na Nemce (v okolici Lanišarja, op. M. M). Iz enakega razloga je zatajila tudi druga patrulja. Komandant bata-

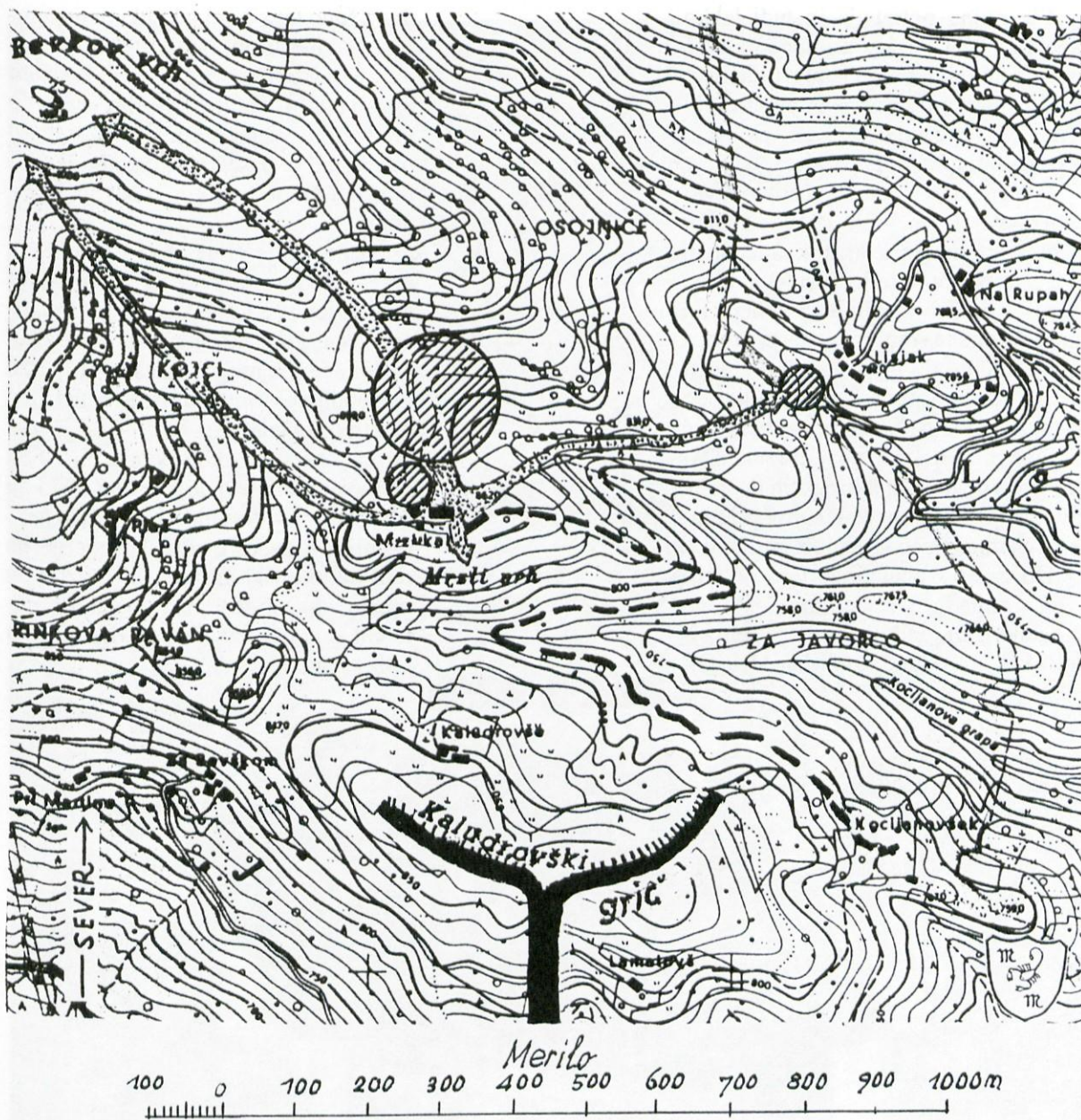
ljona je ravnal nepravilno, ker ni takoj preveril (bolj pravilno: upošteval opozoril Frančiške Eržen, njenega sina Aleksandra, svojega obveščevalca Miha Oreharja pa je nakuril s paničarjem, namesto da bi takoj izdal potrebne zaščitne ukrepe, op. M. M) resničnost navedb druge patrulje. Poleg tega bi morali biti borci obveščeni o žičnih ovirah z minami v njihovi neposredni bližini in o morebitnih prehodih v njih. (Obveščevalci so za žične ovire vedeli, ni pa zanje vedel namestnik komandanta Karlo Knez – Sočan, ki je skupino vodil skozi žične ovire, op. MM). Štab bataljona bi moral predvidevati možnost nenadnega napada na hiše, v katerih je bil bataljon nastanjen, in za tak primer pripraviti načrt obrambe, po drejenim poveljstvom in enotam pa dati ustrezne naloge. Izgovor, da je šlo za izdajstvo (čeprav je bilo to morda res), je neutemeljen, kajti povsem razumljivo je, da ima tudi nasprotnik svojo obveščevalno službo, s katero je treba vselej računati, hkrati pa jo s primernimi ukrepi in postopki, predvsem z dobrim zavarovanjem enote, čimbolj nevtralizirati.«

PRI MRZLIKARJU DANES

Na koncu pogledjmo še, kaj se pri Mrzlikarju dogaja po petdesetih letih od tedaj, ko je bila domačija uničena in ko so Mrzlikarjevi odnesli le golo življenje.

Okoli kmetije je danes tiho. Ni slišati otroških glasov in ni videti sušenja plenice. Le pes čuvaj vas ob prihodu napove stanujočemu v hiši. Na obnovljeni domačiji prebiva Ciril Eržen, star 69 let, najmlajši še živeči iz nekdanje dvanajstčlanske družine. V drugih krajih živita še dve njegovi sestri, v Lanišah pri Sovodnju pa si je ustvaril družino Cirilov nečak Aleksander Eržen. Videz poslopij opozarja, da današnji dohodki od kmetije ne zadostujejo za ustrezno vzdrževanje.

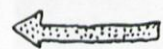
Cirilu v mladih letih ni uspelo privabiti družice visoko pod Bevkov vrh in ustvariti družine, ki jo tako velika do-

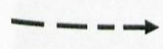
POJASNILA K ZEMLJEVIDU (Karta Cerklje-9 Geodetska uprava občine Škofja Loka)

Položaji 1. čete policijskega bat. Heine iz Idrije

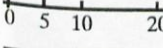
Smeri pospešenega umika borcev 5. bat. Gradnikove brigade

Smer umika Mrzlikarjevih deklet z domačije

Mesta, kjer so padli borci 5. bat. Gradnikove brigade

Nekdanja meja med Italijo in nemškim zasedbenim ozemljem

Zemljevid z vrisanimi elementi napada 3. decembra 1943.

mačija nujno potrebuje in tudi lahko preživlja. Danes zato primanjkuje več pridnih rok, ki bi obdelale tudi tisto zemljo, kamor traktor ne more, in da bi v hlevu dosegli nekdanji stalež živine in si izboljšali gmotni položaj.

Domačija se po uničujočem in krvavem dnevu 3. decembra 1943 še zdaj ni v celoti opomogla. Z njenim uničenjem se je, žal, pretrgala tudi družinska veriga in na domačiji izpadla ena generacija ljudi. Nenadna smrt gospodarja Jakoba je preprečila, da bi posestvo prepustil enemu od sinov. Ker se to ni zgodilo, so le-to dedovali vsi živeči iz Mrzlikarjeve družine in še nekdo zunaj družine. Danes je od nekdanjih štirinajstih dedičev živih še pet. Tudi to stanje ni v prid intenzivnemu gospodarjenju z gruntom.

Ob ogledovanju prizorišča policijskega napada 3. decembra 1943 na 5. bataljon Gradnikove brigade sem videl, s kakšno vnemo so Ciril in Aleksan-

der z ženo ter sinom v kratkem novembrskem dnevu pripravljali steljo in dovažali bukovino za kurjavo. Ko sem opazoval to zadnje kmečko opravilo pred zimo, sem premišljeval, ali bo mlajši rod le našel »pomladno« pot do domačije in jo dvignil na nekdanjo raven.

Danes se je življenje na kmetiji že precej izboljšalo. Vode ne vozijo več z živino, temveč jo od studenca 75 m visoko potiska električna vodna črpalka. Iz doline se je mogoče za silo pripeljati z osebnim avtomobilom. Kmetija ima elektriko in telefon.

Za konec je treba poudariti, da še vedno ni poravnani dolgi iz leta 1943 do Mrzlikarjevih kot ljudi. Do zgradb nekdanjih njihove cvetoče višinske kmetije, pa tudi do okoliške narave, ki ji vztrajno upada kakovostni razred zaradi pomanjkanja ljudi za delo na domačiji in tudi v naravi.

Foto: Franc Temelj

OSVOBODITEV ŽIROV

Anton Žakelj

Ob petdesetletnici umika nemcev iz Žirov

Na veliki petek, 11. aprila 1941, so Žiri zasedli najprej Italijani, devet dni pozneje pa Nemci.

Takrat sem imel že deset let službe pri Čevljarski zadrugi na Dobračevi pri Žireh. Toda ta služba pod Nemci je bila služba brez dela. V času Jugoslavije smo pošiljali naročnikom posamezne pare po pošti, zdaj pa večje količine hkrati, kar je dalo veliko manj dela.

Bilo mi je dolgčas, zato mi je kar prav prišla ponudba vodstva Mlekarne, naj bi še pri njih prevzel tajniško in poslovodsko službo. Zakaj pa ne? Saj nisem šel v zadrugo šolo zato, da bi prišel do lažje službe, ampak da bi lahko ljudem bolje pomagal. Naj malo premislim, kakšno nagrado bi zahteval za delo, in naj prinesem ponudbo na sejo prihodnje nedelje.

Poizvedel sem, koliko mleka sprejmejo na mesec, in izračunal, da bi bilo najbolje, če mi plačajo po pol pfeniga od litra na mesec. Drugega dela nisem pričakoval. Ponudbo sem predložil in odbor jo je po kratkem posvetovanju na predlog načelnika Pečelina sprejel.

Toda Jože Vrabec, takratni uslužbenec, je bil proti. V Žiri je prišel po prvi vojni kot finančni stražnik, se tu poročil in ostal. Z ženo Poldo sta kupila Pavlinovo hišo v Stari vasi in nekaj sveta ter redila eno ali dve kravi, nekaj prašičev, kokoši in pegatk. Žena se je ukvarjala tudi s trgovino s čipkami, kar je bil takrat donosen posel.

Jože se je kmalu vrnil v vodstvo Mlekarne ter prevzel tajniške in poslovodske posle, pri tem pa gospodaril z Mlekarno, kot da bi bila njegova. Za Mlekarno je dobavljal mleko, ki je imelo ves čas samo po 2 % maščobe (namesto povprečnih 3,6 %). Od drugih takih dobaviteljev niso sprejemali takega mleka, on pa si tega ni dovolil. Tako ravnanje odbornikom ni šlo v račun.

Radi bi se ga bili znebili, zato so službo ponudili meni.

Na načelnikovo ugotovitev, da je ponudba sprejeta, je Vrabec rekel: »To pa ne gre tako. Jaz sem proti.« Načelnik se ni dal ugnati: »Če je večina za predlog, je ta sprejet.« Pa tudi Vrabec ni odnehal. »E, pa jaz sem... tisto,« je rekel.

Načelnik je takoj spoznal položaj in rekel: »A tako, možakarji. Če je pa tako, potem pa mi nimamo več kaj govoriti.«

Razšli smo se: jaz v Čevljarsko zadrugo, kamor sem hodil vsako nedeljo dopoldne; prej, da sem kakemu oddaljenemu odjemalcu kaj postregel, zdaj pa, da smo se z odborniki kaj pogovorili, drugi pa v gostilno pri Burju.

Čez kake tri ure je prišel v Zadrugo podnačelnik Mlekarne g. Potočnik in mi povedal, da so sklenili poslati pritožbo na nemški gospodarski urad v Škofji Loki. Sestavili so pismo in želeli, da bi ga prevedel v nemščino in ga – po

podpisu odbornikov – poslal g. Blazniku (vodji urada) v Loko. V njem so napisali, da je bil načelnik izvoljen soglasno in da mu še vedno popolnoma zaupajo. Prosijo, da bi ga potrdil še za naprej.

Čez nekaj dni je prišel odgovor: »G. Jože Vrabec je bil obveščen, da je bil razrešen dolžnosti komisarja Mlekarnice, zato naj odda knjige in ključke Mlekarnice g. Pečelinu, ki ima edini pravico, najemati in odstavljati uslužbence.«

Vrabec je bil eden od približno stotih ljudi, ki so jih Nemci 8. julija polovili po Žireh, da bi jih odpeljali v Srbijo. Nekje v Poljanski dolini je konvoj s pregnanci srečal g. Oberreder, prej čevljar v Celovcu, zdaj pa komisar za obrt na Gorenjskem. Ta je pri vodstvu transporta protestiral proti preseljevanju. Dosegel je, da so izpustili Vrabca in njegovo ženo ter župana Ivana Seljaka z veliko družino.

Čudno se nam je zdelo, ko smo kmalu nato izvedeli, da je bil Vrabec imenovan za komisarja premoženja v Srbijo pregnanih Žirovcev – v korist nemškega rajha. Nekoč sem ga srečal, ko je nesel lep svečnik od Lengerja. Na vprašanje, kje ga je dobil, je odgovoril: »Ga moram spraviti na varno, da ga ne bi kdo (drug) ukradel.«

Po prevzemu službe sem predlagal odboru, naj bi takoj pretrgali vse zveze z Vrabcem. On je v svoji hiši najel za Mlekarno dva trgovska lokala, kamor je spravil vagon otrobi in za velik voz posušenega robidovega listja, ki so ga otroci nabrali za čaj vojakom.

Najeli smo veliko skladišče v sosednji hiši, ki je bila last istega gospodarja kakor ta, v kateri smo že imeli mlekarno in trgovino, ga za naše potrebe opremili in prepeljali vanj otrobe, robidovo listje pa uničili.

Pri selitvi smo našli v kupu vreč nekaj podganjih gnezd in še več na pol praznih vreč, za katere je Polda vselej rekla: »Ta je pa naša; smo jo kupili za prašiče.« Prav na dnu kupa je bil zaboj Petrinovičeve svinjske masti, ki je bila takrat dragocenost, saj se ne spominjam, da bi jo med vso vojno kdaj delili. Rad bi jo bil skril, pa je Vrabec vedel zanjo in videl, ko smo jo našli. Gotovo bi nas prijavil, če bi je ne bili prijavili.

Ob prvem obisku na prehranjevalnem uradu v Loki sem jo prijavil. »Ali si neumen?« so rekli. »Je ni škoda?« Dopovedoval sem jim, v kakšnem položaju sem, in končno neradi izstavili *Bezugsschein* na mesarja Kolenca, ki naj bi to mast razdelil.

Čeprav je bila moja služba v začetku samo postranska, je kar kmalu postala glavna. Mleka je bilo sicer vedno manj, drugega dela pa vedno več. Že leta 1941 je bilo veliko dela z zbiranjem borovnic in malin, ki jih je v Beljak odvažala tovarna sadnih sokov POMONA. Vsak teden so pripeljali prazne sode in odpeljali polne. Oboje je tisto leto izredno bogato obrodilo in ljudje so z nabiranjem veliko zaslužili. Drugo leto jih ni bilo več; najbrž je postal prevoz prenevaren.

V letih 1942 in 1943 smo dobili v Žireh toliko umetnih gnojil in apna, kot ga ni prišlo sem vso njeno zgodovino; enkrat smo hkrati imeli pri Tinčnu na Dobračevi v skladišču 12 vagonov umetnih gnojil.

Do tod sem pisal po spominu, naprej pa bom po dnevniku, ker so bili moji dnevniki za prvi dve leti vojne uničeni.

Do konca leta 1942, ko je bilo po Sloveniji, posebno po Dolenjski in tudi Gorenjski, že veliko žrtev državljanske vojne, je bil v Žireh še mir. Leta 1943 pa se je začelo: mobilizacije, dezertacije, likvidacije, represalije...

O Jožetu Vrabcu sem slišal marsikaj, pa nisem vedel, koliko je bilo res, zato nisem upal vsega napisati. Iz te zadrege me je rešil Rado Jurca, ki je v 18. številki ŽO napisal jedrnat članek o ropu zlatega zaklada pri Jureču v Brekovicah kmalu po vojni.

Ko smo se selili od Vrabca, je prišel v Mlekarno njegov sosed R. B. in mi pripovedoval, da je bil Jože blagajnik društva Sokol, ko so povečevali dom. Vpisal se je za zidarja in si izplačeval plačo za vse ure, kolikor so bili plačani zidarji, čeprav ni nič delal. Povedal mi je tudi, da je slišal, ko se je Vrabec skregal z ženo, da ga je posvarila: »Vrabec, bodi tiho. Jaz nekaj vem; če ne boš tiho, bom povedala.« Ta grožnja se je nanašala na rop zlatnikov pri Jureču.

Spominjam se še, da so govorili o tem, da je Jureč imel prav blizu doma v bregu nad cesto velik gozd stoletnih smrek, od koder so – požagane – kar same padale na cesto.

Po tem gozdu so se nekaterim lesnim trgovcem cedile sline, pa je Jureč vsakemu povedal, da ga bo dobil tisti, ki ga bo plačal z zlatom.

Za to je izvedel lesni trgovec Dolenc iz Loke in prinesel pehar cekinov. Maticov Franc je več kot eno leto vozil hlode – po enega – v Loko.

Nekega večera je prišlo (menda) pet roparjev k Jureču, s karabinkami, maskami in narobe obrnjenimi suknjiči, in zahtevalo zlato, za katero so vedeli, kje je. Ljudje so dolžili financarje, dokazati pa ni mogel nobeden nič. Šele iz omenjenega članka sem izvedel, da je to razkril moj pokojni brat Jože, in sem Radu hvaležen za to. Vse drugo bo držalo, samo to me moti, ko pravi, da je brat za roparje izvedel od nekega soudeleženca pri ropu v nemškem taborišču, kjer pa on nikoli ni bil.

JANUAR, FEBRUAR 1943

Novo leto, 1. januarja

To je bil eden izmed treh dni v letu (druga dva sta bila velika noč in božič), ko sem bil ves dan prost. Na silvestrovo smo navadno vsako leto imeli inventuro, zvečer pa sem dolgo v noč računal in sešteval, da je bila za novo leto poskusna bilanca pripravljena. Naši člani so hoteli že na novo leto vedeti, koliko je dobička in koliko bo prišlo na vsakega, kar je bilo sicer po združnih pravilih strogo prepovedano, a naši člani so bili vse drugo prej kot zadrugarji.

To jutro, ko sem še spal, je prišel neki kmet z Ledinice vprašat, če bi lahko dobil kaj umetnih gnojil. Odgovoril sem mu, da smem dati umetna gnojila samo tistim, ki dajejo mleko Mlekarni. »Saj tisti, ki nimajo mleka, še bolj potrebujejo gnojilo,« je rekel, nazadnje pa: »Čim bolj bodo ljudje lačni, tem hitreje bo konec vojne.« (On je bil pred vojno največji dobavitelj mleka, z začetkom vojne pa je dobavo čisto ustavil.)

Milostno fñhrerjevo dovoljenje, da se smejo v prihodnje boja proti barbarom z vzhoda udeleževati tudi moñje iz zasedenih deñel, se je začelo izpolnjevati; že 4. januarja je dobilo kakih 50 mladeničev, rojenih 1922, 1923 in 1924, poziv, naj se 11. januarja oglasijo na vojaškem poveljstvu v Kranju.

V nedeljo, 10. januarja, so se zbrali poklicani pri Źupanu na Dobračevi, da bi se zmenili, kako se bodo vozili v Kranj (poštni avto ni vozil), še bolj pa, da bi videli, koliko jih bo šlo k partizanom, koliko pa k Nemcem. Razšli so se prav tako neodločeni, kot so prišli. Mnogi so želeli, da bi jih partizani obkolili in odpeljali s seboj; s tem bi jih rešili skrbi zaradi odločitve. Saj nihče ni vedel, kako bi bilo bolje. Prepričani so bili, da se ne bodo nikoli vrnili domov, če gredo v nemško vojsko, vedeli pa so tudi, da bodo Nemci preselili njihove družine, če se pridruñijo partizanom in morda tudi požgali njihove domove. Nekateri so že tudi vedeli, da OF ni to, za kar se ima. Starejši veterani so videli prednost v redni vojski, kjer ima rekrut streho nad glavo, obleko in obutev, pa trikrat na dan redno hrano, medtem ko OF ne more ponuditi ničesar od tega, mlajši pa so rekli, da bodo fantje vse to lahko dobili doma, kamor se bodo lahko večkrat vrnili.

Pa kot nalašč: druge dni so partizani lovili posameznike, ne glede na to, ali so bili sposobni za vojsko ali ne, tu pa so imeli skupaj 50 zdravih fantov, vendar se niso zmenili zanje.

Ponedeljek, 11. januarja

Ponoči je zapadlo precej snega, vendar se je 25 mladeničev odločilo za Državno delovno službo (*Reichsarbeitsdienst*), ki je trajala eno celo leto, pa so jo pozneje, ko je začelo primanjkovati vojakov, skrajšali na pol leta, nakar so šli naravnost na fronto, najpogosteje v Rusijo, ki se je je vsak bal. Žrtvovali so se za svoje družine, da bi ostale doma, in prejemale karte za prehrano, 24 fantov pa se je odločilo za partizane, prav tako v dobri veri, da gre za domovino. Naročili so partizanom, naj pridejo ponje. Prišli so in jih odvedli nekam v poljanske hribe.

Prve so odpeljali v Schlading na Štajerskem, druge pa so nastanili v nekem seniku, daleč proč od ljudi. Ker je zapadlo še več snega, so bili popolnoma odrezani od sveta.

Ne vem, kako so Nemci izvedeli zanje, jih obkolili, zmetali v senik nekaj ročnih granat in ga prelučnjali z rafali iz strojnih pušk. Mrtev menda ni bil nobeden, lažje ali težje ranjenih pa je bilo precej.

Tisti, ki so lahko hodili, so šli peš, druge so naložili na smrekove veje in jih potegnili v dolino, kjer so že čakali tovornjaki, da jih bodo odpeljali v Begunje. Od tam so jih pošiljali na morišča kot talce; najprej zdrave, druge pa potem, ko so toliko ozdraveli, da so mogli hoditi.

Drugih 25 so kmalu začeli uriti za vojsko, jih čez pol leta poslali v Francijo na nadaljnje urjenje in potem na fronto. Veliko so pretrpeli, nazadnje pa so se po vojni po večini vrnili domov.

Razmere v Žireh so se začele tako naglo slabšati, da se mi je včasih zdelo nesmiselno pisati dnevnik, saj je bilo vedno manj upanja, da bi preživel vojno. In če bi je sam ne preživel, kdo bo znal brati moje zapiske v esperantu? Bilo bi tudi slabo zame, če bi prišel dnevnik v roke naših sovražnikov, ki so nas preganjali in preseljevali podnevi, ali pa naših osvoboditeljev, ki so nas osvobajali premoženja in življenja ponoči. Včasih po ves mesec nisem napisal nobene črke.

Po pobegu g. kaplana Žavbija in pregnanstvu g. župnika Pečnika nismo dolgo imeli nobenega duhovnika. Po približno enem letu je poslal celovski škof dr. Roracher 4 ali 5 nemških duhovnikov, da bi skrbeli za vso od Nemcev zasedeno Slovenijo. Od Gestapa so dobili strogo navodilo, da se ne smejo učiti slovensko in da ne smejo občevati z ljudmi. Č. g. Rudolf Bissel je dobil v oskrbo vseh 20 župnij loške dekanije in še dve iz ljubljanske. Bil nam je pravi misijonar. V Žiri je prišel prav za pogreb Homcove mame, ki menda ni zamudila dne, da ne bi šla k maši, in je vedno želela, da bi bila katoliško pokopana.

G. Bissel je prihajal navadno enkrat na mesec, včasih ves premočen, ker je že imel eno mašo kje drugje, ali pa je moral hiteti, da bo bral še eno v kaki drugi župniji. Motilo nas je samo eno: Ker ni znal slovensko, ni mogel spovedovati; dajal nam je vesoljno odvezo in nazadnje obhajal vse od kraja. Ali je to pravi duhovnik? V tem dvomu nas je potrdil še č. g. Srečko Hut, ki je prihajal čez mejo iz Ljubljanske pokrajine spovedovat in maševat k nekemu kmetu v Žirovski vrh. Obvestili so nas, da smo prihajali zvečer k spovedi, zjutraj pa k maši. To ni trajalo dolgo; kmalu so ga partizani ujeli in umorili.

Neke nedelje, ko je bil g. Bissel zadržan, je prišel neki višji duhovnik iz Celovca. Po maši je pri hiši, kjer je prenočeval, povedal željo, da bi rad govoril z nekaterimi možmi. Poklicali so jih in jim je povedal: »Jaz kot Nemec si želim,

da bi Nemčija zmagala, kot katoličan pa, da bi propadla. Če bi zmagala, bi bil vesel, ko bi smel pometati ceste po Celovcu.«

21. februarja

Ne vem, kateri duhovnik je prišel spovedovat; vsi navzoči verniki so hoteli iti k spovedi. Jaz sem čakal celo uro, pa nisem prišel na vrsto.

Po maši je bil napovedan sestanek nacistične stranke, pa se je govornik znašel v prazni dvorani. Šli so po goste v gostilno h Katri. Govornik je obetal novo orožje in za poletje konec vojne. Na ploskanje po govoru je zaman čakal.

VASKE STRAŽE

Ustanovitev vaških straž je napovedal deželni govornik (*Gauredner*) že jeseni leta 1942. Ker so bile zame precej pomembne, se moram pri njih malo dlje pomuditi. Rainhold Huber je na sestanku v mestni dvorani v Kranju povedal, da je vojaška služba častna, zato je bila dolgo pridržana samo za viteze. Ker pa je zdaj vsa Evropa v nevarnosti, se je fuhrer odločil, da lahko v vojaško službo vstopijo tudi možje iz zasedenih dežel. Vojaški veterani bodo lahko na starost pripovedovali svojim vnukom, kako so se udeleževali bojov za rešitev Evrope pred napadi barbarov iz Azije. Točen datum ustanovitve vaških straž v Žireh mi ni znan. Bilo je pozimi 1942/43.

V vaško stražo so bili povabljeni vsi mladeniči, stari od okoli 17 do 30 let. Vsakdo je moral priti na apel enkrat ali dvakrat na teden v župnišče. Tam nam je orožniški komandir Maler najprej kaj povedal, potem smo šli v patroljo, po 20 do 30 vsak večer. Z nami so šli navadno trije orožniki, oboroženi z brzostrelkami, mi pa smo dobili karabinke in vsak po dva ali tri naboje. Glavni namen je bil, da bi imeli orožniki vsak večer vsaj nekaj fantov pod nadzorstvom, da bi ne delali kakih neumnosti po ravnini – v hribe tako ali tako nismo šli.

Maler je kmalu spoznal, da nekoliko razumem nemško in mi je nekega večera po govoru, ker ni bilo rednega tolmača, namignil, naj prevajam. Naredil sem se, kot da ne razumem. Potem sem imel mir pred njim. Pač pa so orožniki, ki so šli v patroljo vedno zadaj, zahtevali, da hodim z njimi, da bi se kaj pogovarjali. Sprva sem se upiral, potem pa sem še rad šel z njimi, da sem jim tudi jaz kaj povedal. Včasih sem že težko čakal na apel, da bi se znesel nad njimi, kadar so naredili kake krivice domačinom. Oni pa so od mene hoteli izvedeti kake skrivnosti.

Nekega večera smo šli mimo hiše mesarja Andreja Demšarja, ki je bil preganjan v Srbijo, ker je bila hči poročena s srbskim častnikom. Najbolj je bil radoveden Westfalčan Willi. Vprašal me je, ali obstaja kaka organizacija, ki naj bi se maščevala za krivico, storjeno Demšarjevimi, pa je sami ne morejo popraviti oziroma se zanjo maščevati. Če bi bilo to v Nemčiji, bi prav gotovo imeli tako organizacijo. »Saj ni potrebno, da bi to kdo vedel; napiši na listek, kar veš, in ga vrzi – brez podpisa – v naš nabiralnik, pa ne bo nobeden izvedel, kdo je to storil.« Odgovoril sem mu, da nič ne vem o čem takem in tudi če bi vedel, bi tega nikomur ne povedal. »Zakaj?« je vprašal. »Zato, ker ste vi krivi, da so nastale organizacije, ki jim vi pravite banditi. Vi ste – brez zaslišanja in poizvedovanja pregnali iz domov okoli sto naših občanov, hiše pa jim podržavili.« »A tako? Ravno to sem hotel vedeti,« je rekel Willi.

Ob drugi priložnosti smo šli mimo Čizmarske zadruge. Spet je vprašal Willi: »Kako je mogoče, da imate tu tako lepe hiše in delavnice? Če je pri nas hotel kdo kaj graditi, je moral prositi za posojilo Juda; in če si potreboval denar za nabavo strojev ali blaga, si spet moral prositi Juda, ki ti je posodil samo, če si vse kupil od njega. Če bi lahko sam izbiral, bi se jaz prostovoljno javil, da bi ustrelil po sto Judov na dan.« »Jaz pa bi to rad vedel, kako je mogoče, da so Judje sedli na vrat

nemškemu narodu, ki se šteje za enega najbolj pridnih, kulturnih in tehnično naprednih v Evropi? Ljubljanci so že pred tristo leti zmetali vse Jude čez mestno obzidje, ker so jih dolžili, da so zanesli v mesto kugo, zaradi katere je umrlo več otrok. Pred vojno je bilo v Ljubljani samo devet judovskih družin, najdaljša in najlepša ulica v Zagrebu Ilica pa je bila čisto judovska.«

Še zaradi marsičesa sem se sporekel z Nemci, pri tem pa so me tovariši spodbujali: »Le povej jim jih, saj zaslužijo,« sami pa so previdno molčali. »Naj oni opravijo s teboj, pa nam ne bo treba,« so menda mislili.

Šele marca sem zapisal nekaj dogodkov iz februarja:

Nedelja, 21. februarja

Od desete do enajste zvečer se je slišalo streljanje s strojnimi nekje za Žirovskim vrhom, najbrž iz Poljanske doline.

22. februarja

Veliko razburjenje je povzročila zahteva Združenja obrtnikov v Kranju, da se morejo iz Žirov odpeljati vse zaloge usnja in izdelkov, pa tudi vsi delavci in stroji. Naši člani so začeli kar deliti.

24. februarja

Orožnik Bogdan Rajković, ki je bil v tej službi že v Jugoslaviji, pa so ga Nemci obdržali, je dobil ukaz o premestitvi na Jezersko. Ponj so prišli z oklopnim avtom iz Loke. Prosil je, da bi smel prej iti še k brivcu, kar so mu tudi dovolili. Ko ga po uri ni bilo nazaj, so šli pogledat, kje je. Brivec ni o njem nič vedel. Pobral jo je skozi Novo vas v Žirovski vrh – k partizanom. Rajkovića nekateri opisujejo kot slabega človeka, jaz tega ne morem reči. Zame je bil vedno dober, posebno po zmagi.

Sinoči so v Žireh ostrigli dve dekleti in ugrabili (mobilizirali) štiri fante.

25. februarja

Karawanken Bote, edini tednik na Gorenjskem, ki izhaja delno v nemščini in slovenščini, poroča, da so se Rusi ustavili na južni fronti, zahodno od Harkova in Rostova, ter napadli v sredini pri krajih Orel in Ržev ter jezeru Ilmen.

26. februarja

Zjutraj ob štirih se je slišalo več močnih eksplozij; partizani so minirali viadukt pri Fužinah, vendar so ga le malo poškodovali. Že po nekaj urah je stekel po njem reden promet. Ljudje ne odobravajo takih terorističnih dejanj, saj lahko samo škodujejo.

MAREC 1943

1. marca

Komisija, sestavljena iz treh članov Obrtnega združenja v Kranju, je prišla pregledat poslovanje Čevljarske zadruge in se zanimala za plače. Vprašala je, ali bi lahko v prihodnje izdelovali po 500 parov namesto po 350 na mesec. Strah pred prevzemom blaga in strojev je minil. Niti proti previsokim cenam niso ugovarjali.

Zvečer smo se v župnišču učili samo ciljati, v patroljo so šli orožniki sami. Ko smo še hodili skupaj, so vedno vedeli, kje kuhajo tisti večer žganje. Tja smo šli. Ob takih priložnostih bi nas bili partizani zlahka razorožili ali odpeljali. Pa je bilo med nami nekaj takih, da so šli včasih malo naprej povedat, naj se tovariši poskrijejo, da ne bomo trčili skupaj.

31. marca

Pošta je začela prihajati neredno: vlaki vozijo z zamudo, avto pa samo do Gorenje vasi, od tam naprej v Žiri pa Tine Ovsenk s konji.

Ko sem se zvečer vračal iz Nove vasi, so me pri Vrabcu v Stari vasi ustavili financarji, 50 m naprej pa še orožniki z brzostrelkami v rokah. Zahtevali so

legitimacije. To se je zgodilo prvič. Baje so iskali neke tihotapce. Dobro, da niso stikali po žepih.

4. marca

Od 8. do 9. ure zvečer nenehno grmenje nekje pri Cerknem. Pravijo, da so partizani pregnali Italijane iz Cerkna in kraj sami zasedli.

Odposlal sem paket s hrano bratu v ujetništvo in dvema v Ljubljani, pa znancom po taboriščih. Teta piše iz Zenice, da nepopisno trpijo; če bodo vzdržali še tri mesece, bodo še dolgo živeli. Homcovi veliko pošiljajo izgnancem v Srbijo in internirancem v Italijo.

5. marca

Mlekar je zbolel, pomočnica pa ničesar ne zapiše; tako delam ves dan v Mlekarni na račun Zadruga. Dobro, da tudi pri njih plača ni visoka, sicer bi se lahko pritoževali. Pa plača zdaj ni pomembna; pomembno je, da preživimo. Karkoli moremo izpuliti Nemcem, vse je dobro. Zdaj živimo celo bolje kot Nemci sami. Surovega masla, sladkorja in mesa dobimo več, kot smo si mogli tega privoščiti pred vojno. Najboljši trgovec je poleti prodal po kakih 5 kg sira na mesec. Mlekarna pa ga zdaj dobi vsak mesec kakih 150 kg. Varčevati z markami se ne splača, saj po vojni ne bodo nič vredne. Zelo redki so tisti, ki računajo na nemško zmago.

Ne morem pa razumeti tistih, ki uničujejo narodno premoženje. Pred kratkim mi je prišel v Mlekarno nekdanji prijatelj povedat, da bodo kmalu prišli razbit naše stroje. Kakšne stroje? Pinja, narejena iz soda, posnemalnik in centrifuga, to je vse. Rekel je, da delamo maslo za Nemčijo. Dopovedoval sem mu, da je Mlekarna izdelala pred vojno kakih 400 kg masla na mesec in ga ponujala po vseh slovenskih mestih, pa je bil povsod predrag. Zdaj ga dobimo po 200 do 300 kg na mesec, pa vse gre in še vse, kar se izdela doma. Žirovska mlekarna je najbrž edina na Gorenjskem, ki ni oddala iz Žirov niti kaplje mleka in ne ene deke masla. Vse mleko, ki ga kmetje oddajajo naravnost potrošnikom, pa se šteje, kot bi bilo dobavljeno Mlekarni, in za to dobimo umetna gnojila. Ni si dal dopovedati. Sla po uničevanju je bila v njegovih kosteh. Pa nisem bil proti uničevanju iz sebičnosti, zaradi izgube službe, tako kot neki uslužbenec v banovinski elektrarni na Fužinah, kamor so tudi prišli, da bi razbili stroje. »Ja, hudiča, tega pa ne smete narediti; potem bom jaz brez dela,« je rekel.

Pred dobrim mesecem je izginil okrog 20-letni Hieronim Kogovšek, Frjulcov. Zdaj so ga našli v bregu nad Novo vasjo, s strelom v glavi, zakopan samo do kolen. Je res tako, kot je nekdo napovedoval pred vojno, da bodo kmalu človeške glave cenejše kot zeljate. Govori se, da je bil Hieronim pri partizanih, delal pa za Gestapo, od katerega je baje prejemal velike zneske denarja. Partizanska Matilda je pravična in ve, kaj dela.

Ves dan sem v Mlekarni žigosal karte in strigel proč znamke (*Bestelscheine*), zvečer pa jih do desete lepil na časopise.

Zaradi pomanjkanja goveda mesa ni mogoče več dobiti. Mnogi jedo samo brezmesne jedi. Današnja nedelja ni kar nič podobna pustni.

Pust, 9. marca

Otroci kriče po cestah za desetimi maškarami, moški pa so šli popoldne po gostilnah, kjer je kmalu zmanjkalo 100 l pobarvane vode in nekaj sodčkov piva, kolikor ga je prejel vsak gostilničar za ta dan. Jaz sem do osmih zvečer lepil znamke, zato pogosto nimam časa iti na apel.

11. marca

Potovanja so zdaj naporna in nevarna, zato vselej z eno potjo opravi, kolikor največ morem. Ta dan sem šel od doma ob šestih zjutraj s kolesom in se vrnil domov ob osmih zvečer. V Loki sem poravnal dolg v Mlekarni, pri

trgovcih in na postaji, potem pa se peljal naprej v Kranj. Dopoldne sem bil v banki, v Savi, Kovini, pri Merkurju, pri Rabiču, pa še v Gorenjski kmetijski zadrugi in na Okrožnem uradu Obrtnega združenja. Opoldne sem pri Majerju kosil juho in *Eintopfgericht* (enolončnico). Ker sem bil lačen, je bilo vse dobro. Popoldne sem šel na Landrat /sedež nemškega okraja (Kreis) v Kranju (Krainsburg); Landkreisbehörden – op. ur./ po dovolilnico zaradi nakupa 32 l nafte, v Kmečki zadrugi pa naročil 5 okopalnikov, dva vagona živega apna in razne mlekarne potrebščine. Mlekarni v Čirčah sem plačal račun za dobavljena jajca. Vse za domače ljudi, nič za tisočletni rajh.

12. marca

V Podgori so »banditi« ustreli dve Žnidarjevi hčeri, ker sta ovajali Nemcem – pravijo. Na občini na Trebiji so uničili pohišstvo in akte ter požgali šolo, v Loki »pokupili« vso zalogo neke trafike, v Javorju pa pobrali zaloge Mlekarne. Partizanska dejavnost se stopnjuje.

13. marca

Delavnice delajo po 45 ur na teden, 5 dni po 8 ur in v soboto po 5 ur. Pred vojno nismo bili nikoli v soboto prosti.

Ves dan se sliši regljanje strojnic nekje za Goropekami.

Popoldne so šla dekleta v gozd proti Žirovskemu vrhu in naletela na nekaj »banditov«; Pavle Inglič, Barborčev, jim je naredil pridigo in naročil pozdrave zame – in svarilo zaradi govorjenja proti partizanom.

15. marca

Spal slabo; pa ne zaradi strahu, ampak zaradi skrbi, ki sem jih povzročil domačim. Moja vest je čista. Če bi moral živeti med partizani ali če bi moral umreti za svoje prepričanje, naj se to zgodi čim prej. Moj sum, da tu ne gre za osvoboditev slovenskega naroda, ampak za njegovo zasužnjenje, se je izkazal pravilen.

16. marca

Popoldne ob petih na apelu. Določenih je bilo 20–25 stražnikov za prihodnje tri dni. Prišlo je 7 novih orožnikov. Ob enajstih zvečer so brnela letala nad italijansko mejo od Vrsnika do Vrha. Slišalo se je tudi streljanje in eksplozije.

Nemški armadi je uspelo ustaviti rusko ofenzivo in uničiti njene načrte. Nemške čete so znova zasedle Ukrajino do Kijeva in Odese, piše *Karawanken Bote*. Spet je veliko ljudi razočaranih. Jaz mislim, da je nemška armada še vedno močnejša, kot se splošno misli. Mladina je fanatična in Gestapo drži s silo skupaj ljudi, ki niso zadovoljni.

18. marca

Dopoldne sem mislil pisati davčne prijave, pa sem moral iti v Mlekarno pomagat Jožetu Bogataju pri razkladanju 400 l arborina za škropljenje sadnega drevja. Komaj sem prišel domov, ko je Ferlan že pripeljal 5000 kg semena, 13 zabojev jajc in drugo. Po kosilu sem se takoj vrnil delit konjsko krmo: posušeno sladkorno peso, ki je skoraj sam sladkor, zato slaščica za konje. Ob petih na apel.

21. marca

Po jutranji maši (rožni venec in litanije, ki jih navadno moli Anže Zajec, kadar ni duhovnika) slovesnost pred spomenikom padlim v prvi svetovni vojni. Govorila sta finančni stražnik iz Osojnice in Jože Gantar. Nemec (Tirolec), hud protinacist, je končal svoj govor z besedami: »*Deutschland wird weiter leben, auch wenn wir sterben müssen.*« Navzočih je bilo 10 orožnikov in 20 finančnih stražnikov. Vsi se boje, da bodo morali iti na rusko fronto, raje bi ostali v Žireh, kjer je še razmeroma mirno. Nekateri so jezni, ker so že dobili obvestilo o premestitvi. Financarji so prihajali v cerkev skoraj vsako nedeljo, tudi če ni bilo maše.

22. marca

Ves dan v Mlekarni. Ljudem smo prodali 3000 kg ovsenega in lanenega semena in ves arborin.

23. marca

Popoldne smo delili jajca; po tri na karto. Prodanih je bilo 4000. Kljub razglasu, da bomo delili najprej drobna, nazadnje pa debela, ker so zaboji tako zloženi, so prišle vse ženske hkrati. Jajca so pripeljali iz Bolgarije in Finske, zato ni nič čudno, če je bilo med njimi nekaj gnilih; vsako moramo presvetiti, in če ima le majhno piko, zavreči. Čeprav je bila že dve leti vojna, je gospodarstvo še »klapalo«.

Pet mladih mož je bilo poklicanih k policiji, Janko Govekar, ki je šel 11. januarja k partizanom, pa je bil v Begunjah ali kje drugje – ustreljen kot talec.

Pozabil sem napisati, da je bila 3. februarja ustreljena Frančiška Bogataj, Krogarjeva, prva žrtev državljanske vojne v Žireh. Govori se, da je imela zveze z Gestapo in da so našli v hlebu kruha veliko mark. Kaj vse si ljudje izmislijo?

Po poročilih nemška armada napreduje na jugu, na sredini se umika; v Tunisu prazni kraje.

24. marca

Načelnik Čevljarske zadruga je šel na policijo, da bi posredoval zaradi vpoklica našega člana k policiji, pa ni nič dosegel. Rekli so, da bomo morali iti čez dva meseca vsi v vojsko.

25. marca

Pred vojno smo na ta dan praznovali; tudi danes večina praznuje ali pa igra karte v delavnici. V Loki policijski avtomobili stražijo ljudi.

26. marca

Časopisi poročajo o »čudežu na Doncu«, ki je odvrnil katastrofo, ljudje pa govore, da se pripravljajo za Gorenjsko usodna presenečenja. Težka mora leži nad nami. Možje, rojeni 1920, 1921 in 1922, so dobili pozive v *Reichsarbeitsdienst* (Državna delovna služba).

27. marca

Ves dan delal v Mlekarni, zato nisem šel ob petih k apelu, pač pa v patroljo skozi Staro vas in Žiri. Presvetili smo vse kote, a nismo ničesar našli. Sedaj je v Žireh več kot 20 policistov. Župnišče, kjer so nastanjeni orožniki, so močno utrdili z zapahi, drogovi in verigami. Vstop je mogoč samo, če greš po strani. Pred vhodom na stopnišče je zgrajena cementna cikcak stena.

28. marca

Ob sedmih sv. maša; pri obhajilu zelo veliko ljudi. Zvečer se je slišalo topovsko in strojnično streljanje nekje od Logatca, z Vrhnike pa vlak, kar je zelo redko.

Dvajset orožnikov, 15 vaških stražarjev in nekaj finančnih stražnikov je patroljiralo s puškami v rokah, da bi preprečili partizanom lov na rekrute, pa verjetno brez uspeha. Nemške oborožene sile v Žireh hočejo dokazati, da so tu nujno potrebne.

29. marca

Ob sedmih je prišel poštni avtobus v spremstvu oklopnika in treh osebnih avtomobilov – po rekrute. Ob osmih so se vrnili brez njih, ker se je zgodila pomota; rekrute so povabili za ob enih k avtomobilu (pa bi morali biti ob osmih v Kranju). Ob enih se je odpeljalo kakih 12 (od 50 vpoklicanih). Iz Žirov so odšli v gozd vsi – razen Zdravka Rinka, celo Peter Naglič. Tu pa nekaj ne »klapa«. Očitno sabotaža.

31. marca

Včeraj so prišli rekruti prepozno v Kranj; transport je že odpeljal. Pustili so jih domov, Gestapo jih je v Loki nekaj polovil in poslal naprej.

APRIL 1943

8. aprila

V Loko in Kranj. Na Landratu sem prosil uradnika Javorja za *Bezugsscheine*, za nafto, motorje, gonilne jermene, pluge, cement in drugo, pa kljub mazanju nisem dobil nič. Tudi po trgovinah – skoraj nič. *Reisemarke* (turistične znamke) za meso, maslo, sladkor, jajca in drugo lahko oddaš povsod, dosežeš pa malo.

11. aprila

Govori se, da so Anglo-Amerikanci iz Tunisa izgnali nemško in italijansko vojsko. Pred petimi meseci so napovedovali, da jih bodo do velike noči povsod iz Afrike. Ne gre tako lahko.

12. aprila

Na ruski fronti mir, v Tunisu pa so Amerikanci prerezali nemško-italijansko fronto na dva dela in ujeli 24 000 vojakov. Tako kot velikokrat tudi nocoj nisem šel v patroljo, raje spat.

13. aprila

Sinoči so partizani pri Dekli izpraznili trafiko in odnesli tudi razno blago, Anžetu pa čestitali, da jo je odnesel tako poceni, čeprav je bil sam pri policiji in ima dva sina v nemški vojski.

Načelnik Čevljarske zadruge je šel na Dunaj prodajat čevlje; tudi jaz bi rad šel, pa nimam časa. Verjetno se bom še kesal ko bi zdaj lahko poceni rajšal po Nemčiji, pa si ne vzamem časa.

14. aprila

Zvečer se je med ljudmi razvedelo, da bo kmalu prišel Gestapo z avtomobili preseljevat sorodnike tistih fantov, ki so šli raje v gozd, kot v nemško vojsko. Ogrožene družine se selijo na varno.

15. aprila

Zjutraj ob šestih so me zbudili avtomobili: dva osebna, trije veliki avtobusi in oklopnik. Hiše družin, ki so bile na spisku, so bile že zastražene. Ob pol desetih so že odpeljali Matevža Govekarja z ženo in sinom Milanom, Frančiško Erznožnik, Kočarico iz Žirovskega vrha, in Balčkove iz Goropek: mater in hčer Mico ter sina Guština, ki pa je – kljub trdemu kolenu – pobegnil že iz avtobusa. Pri Urbančku v Račevi, Kržišniku in Mrovcu v Stari vasi ter pri Koklju in Krogarju na Ledinici ni bilo nikogar doma. Ivan Pečelin je šel sam v vojsko.

Na večernem apelu sem se najhuje skregal z orožniki zaradi preseljevanja, posebno pa zaradi ropanja po hišah pobeglih družin. Maler je slišal prepir in je prišel po stopnicah v dvorano. »Kaj spet hujskaš ljudi?« je zarentačil. »Bodi tiho in hodi bolj redno na apele.«

19. aprila

Zjutraj v Kranj zaradi plače pomočnikom, ki bodo morali biti od 1. maja naprej plačani od kosa. Na Landratu nisem nič opravil. Vsi uradniki so bili prestavljeni; šef Javor je odšel na rusko fronto, namesto njega pa je prišel stari Nemec Schönhuber.

22. aprila

Govori se, da je Viktor Šparovec padel v službi Gestapa.

Začeli so spet strožje preganjati partizane. Nekateri simpatizerji so postali obupani; celo Filip Potočnik je začel govoriti, da so ljudje razočarani, ker vojne nikakor ni konec.

23. aprila

Ves dan sem pakiral 1500 parov čevljev za Alberta Landrichterja z Dunaja. Zvečer sem postavil 32 zabojev pred Zadrugo, ker pa Ferlana do devete ni bilo, sem jih moral spraviti nazaj v vežo. Ob desetih, ko sem odhajal spat, je pripeljal maslo in sir za Mlekarno, do enajstih pa naložil in odpeljal zaboje.

25. aprila

Velika noč. Ob devetih v cerkvi – brez maše. Slovesna, latinska maša je bila ob petih popoldne. Pevski zbor je lepo pel, posebno tisto »Ti si Peter, Skala«, ki je g. Bisslu najbolj ugajala. Pevski zbor že dve leti ni imel nobene vaje. Popoldanska maša je bila to pot prvič v naši župni cerkvi, jaz pa sem bil po 23 mesecih pri sv. obhajilu v naši cerkvi. Prej nisem verjel, da je ta duhovnik pravi. Cerkev je bila nabito polna. Namesto starega božjega groba, ki so ga člani R. A. D. deloma uničili, so postavili oltar pok. g. župnika Vidmarja.

26. aprila

Včeraj je ob meji mina ubila 18-letnega sina Anžonove družine v Račevi, Zdravka Bogataja, ki se je štel za najboljšega strokovnjaka za pobiranje min.

27. aprila

Ob sedmih sv. maša in birma – po osmih letih. Maševal in birmoval je celovski škof dr. Andrej Roracher. Birmovanje 360 birmancev je trajalo do 11.30.

Ob vračanju skozi Poljansko dolino je škof nekje blizu Poljan naletel na 5 pravkar ustreljenih talcev. Ukazal je ustaviti, stopil z voza in jih blagoslovil ter molil zanje, jokajoč.

28. aprila

Govori se, da je bilo izdano partizansko taborišče nekje v poljanskih hribih in mnogo fantov postreljenih, tudi nekaj Žirovcev.

Vest o 5 talcih v Poljanski dolini so popravili na 8. Ves dan so jih pustili ležati ob cesti.

Čez Žiri je letela doslej največja skupina, 11 izredno velikih letal, čez Nemčijo pa leti vsak dan na stotine ali celo tisoče.

29. aprila

Sinoči ob pol desetih je bil na Krištanovem griču ustreljen orožnik Edward Gredler. Kdo ga je, se še ne ve. Danes je baje prišlo obvestilo, da je na ruski fronti padel njegov edini sin.

Gredler je bil Tirolec, tu priljubljen.

30. aprila

Dopoldne so odpeljali ustreljenega orožnika Gredlerja v Kranj; pokopan bo na vojaškem pokopališču. Povračilnih ukrepov najbrž ne bo, ker so bili orožniki pijani.

MAJ 1943

Od mnogih za ta dan napovedanih dogodkov ni bilo nič – razen nekaj slovenskih in komunističnih zastavic. Ker je župna cerkev med tednom zaprta, se shajamo v dobračevski in vsako jutro beremo šmarnice; tudi poje se veliko, posebno tisto novo »Marija, pomagaj nam, vojskini čas«.

2. maja

V Pilovici je bil ustreljen žirovski partizan, menda Janez Strlič.

4. maja

Med partizanskimi simpatizerji je nastal preplah; v zadnjem času je bilo ustreljenih 7 žirovskih partizanov, OSTALI SO PA DIVJE PREGANJANI.

Ponoči so ukradli pri Balčku v Goropekah veliko kravo, pri Šubcu v Podlesku pa več krav, prašičev, maslo, moko in drugo.

5. maja

Zjutraj so privedli financarji iz Opal Milana Strliča in Aleksandra Oblaka iz Žirovskega vrha ter vso Kendovo družino, ker so ju našli pri njih. Družino so izpustili, oba partizana pa je Gestapo odpeljal.

Popoldne so napadli partizani na Fužinah dva osebna avtomobila, ki sta spremljala poštni avtobus. Pet esesovcev je mrtvih, 3 pa so ranjeni. En avto je zgorel, drugi je prevrnjen. Večina obsoja. Kakšne bodo posledice?

7. maja

Ob sedmih se je odpeljalo v avtobusu na nabor 16 (od 32 rekrutov) mož, rojenih od 1916 do 1919. Avtobus je spremljalo 1 motorno kolo, 1 osebni avto s 6 orožniki in 1 oklopnik. Popoldne se je vrnilo 7 mladeničev s tovornjakom za les; bili so začasno oproščeni. Vse druge so takoj odpeljali naprej v vojsko.

8. maja

Govore, da je po šestih mesecih anglo-ameriška vojska zasedla Tunis in Bizerto.

9. maja

Popoldne v cerkvi na Dobračevi. K branju šmarnic je prišlo veliko ljudi. Ob petju pesmi »Marija, pomagaj nam« je večina jokala. Ves svet nas je zapustil; naše edino upanje je Bog.

Ob desetih zvečer so prišli partizani k Homcu po Marjana in Janeza, ki bi morala iti jutri v vojsko, pa niso našli nikogar doma.

10. maja

Homcov Marjan ni dobil poziva za vojsko, Janez pa je dobil odložitev za šest mesecev zaradi slabih zob.

V Loki je bil ustreljen organist Matek, verjetno zaradi suma, da organizira odpor proti OF.

12. maja

Ob pol sedmih s kolesom v Loko in Kranj. Drugod sem dobil skoraj vse, kar sem iskal, samo na Landratu – nič.

Na Suhi pri Loki so bili ponoči odpeljani trije bogati kmetje.

Od nekje iz Gorenjske ali od Soče se slišijo močne detonacije.

14. maja

Govore, da je šel Lomarjev Tone namesto v vojsko k beli gardi čez mejo. Enako tudi Strličev Maks. Govori se tudi o pogajanjih med rdečo in belo gardo (za sodelovanje). Stiki med belo gardo in Mihajlovičem (jugoslovanski vojni minister) so menda že vzpostavljeni.

17. maja

Gostilničarji so prejeli po 100 l vina; skoraj vsi so ga že prvi dan prodali.

Šest orožnikov je spremljalo Homcovega Marjana na poti v Loko in v vojaško službo, Rinkov Zdravko pa je pobegnil.

19. maja

Zjutraj s kolesom v Loko. Po vsem mestu govore, da so Nemci odpeljali Franceta in Viktorja Debeljaka, lastnika valjčnega mlina na Trati, in postavili dva komisarja v mlin. Povsod polno orožnikov. Domov sem se vrnil ob sedmih, ravno ob pravem času, da sem zložil v skladišče 5300 kg otrobi, 4000 kg jih je še ostalo v Loki.

20. maja

Ponoči je bil storjen gnusen zločin pri Polonkarju v Račevi. Partizani so mučili in nato ustrelili dve sestri in njuna otroka. Ljudje so to dejanje vsi od kraja obsojali. Partizani so grozili, da si bodo vsakega, ki bi šel umorjene kropit, dobro zapomnili. Po delu v Zadrugi sem nameraval iti s kolesom v Račevo, da bi s tem javno pokazal, da zločin obsojam. V Novi vasi so me pri vsaki hiši

ustavili in svarili, naj ne hodim naprej. Tako se je naredila noč in sem se moral vrniti domov. Morili so baje 16-letni fantiči, da so jih na ta način privezali na partijo.

21. maja

Ponoči ob pol dveh me je zbudilo divje streljanje v Novi vasi. Obveščene skupine v Sokolskem domu in župnišču so šle poizvedovat šele čez dve uri. Finančni stražniki in partizani so se skoraj srečali in streljali vse križem v zrak. Hvala Bogu, da ni bilo nobene žrtve.

27. maja

Zvečer je pripeljal Ferlan 7500 kg živega apna. Razložili smo ga pri Tinčnu na Dobračevi. Kdor ne ve, kaj se pravi delati, naj si nadene masko na obraz in naj gre kidat živo apno, ko ti teče s čela, iz nosu in oči, pa se ne moreš niti obrisati.

28. maja

Še en avto apna. Delavca za razkladanje apna ni mogoče dobiti. Včasih mi pride pomagat blagajnik Nace Semič, ki je tudi sicer zelo vesten zadrugar. Skoraj vsako nedeljo zjutraj pride v Mlekarno, da povpraša, kaj je novega, in pregleda knjige. Tudi načelnik Pečelin in podnačelnik Potočnik prideta večkrat, pa nobeden nikoli ne vpraša, kdaj bomo delili (dobiček). S takimi zadrugarji je veselje delati – tudi zastonj.

3. maja

Popoldne je Barborčev Pavle iz gostilne pri Kendovcu na Selu odpeljal 18-letnega Franceta Eržena, Gantarjevega z Dobračeve, in ga nad Aleksandrom ustrelil. Umor sem opazoval od Modrijanovca, kjer sem se kopal. Pravijo, da je bil France v službi Gestapa ali SS. Težko je verjeti, da bi bilo v našem narodu toliko izdajalcev.

JUNIJ 1943

1. junija

Popoldne se je pripeljalo 6 avtov esesovcev, ki so se že čez dobro uro odpeljali. Torej ne bodo selili.

Govore, da je prišlo v Rovte 3000 fašistov in da se pogajajo z rdečimi. Italijanska mesta veliko trpe zaradi vsakodnevnih letalskih napadov Anglo-Amerikancev. Za konec meseca napovedano izkrcanje Amerikancev v Evropo se ni uresničilo. Zdaj so v teku hudi boji za kubansko mostišče in vsakdanje bombardiranje Sicilije in Sardinije. Poročajo o stotinah porušenih cerkva, šol in bolnišnic.

Vnebohod, 3. junija

Majnik mi je povedal, da bi Milan Žirovnik rad govoril z menoj; naj pridem popoldne k njemu. Šel sem ob dveh in ostal tam do devetih. Doma sem povedal, kam grem, in da me ne bo kmalu nazaj.

Milana sem našel v podstrešni sobi, vsega prepasanega, z ročnimi bombami na jermenu čez ramena in s pištolo za pasom. Opazil sem, da so polkna zaprta tako, da se vidi ven, noter pa ne. V slabi svetlobi je bil videti kot kak jetičen študent, pravo nasprotje fantu, kot sem si ga predstavljal. Govoril je tiho, premišljeno, kot bi bila pri spovedi. Vedno vpričo Maksa in Poldeta, ki je prišel kmalu za menoj. Vpraševal me je o vsem in zahteval vse. Dati bo treba, kar bodo zahtevali, radi ali neradi. Brezpogojno je hotel imeti razmnoževalnik, ki smo ga kupili za Združenje obrtnikov tik pred začetkom vojne. Zanj smo dali 4000 din; raje, kot bi jih dali Logatčanom, kamor se je Združenje preselilo. Videlo se je, da je Milan veliko bral in da je strasten partizan. Ob pol sedmih bi bil moral iti k maši, pa smo kar govorili, lačni – do devetih.

Dal mi je neko revijo s sliko partizana na naslovni strani, ležečega na tleh in kažočega naravnost vate: »Kaj si pa ti storil za OF?« Povedal mi je, da drugi veliko podpirajo OF, naša Zadruga doslej ni še nič dala. Odgovoril sem mu, da nisem ne odbornik in ne član Zadruga, zato ne morem nič obljubiti, koliko bodo dali. Če bi hotel sam kaj dati, bi moral najprej ukrasti, tega pa jaz ne bom nikoli storil. Vprašal me je, kdo je načelnik, in mi naročil, naj mu povem, da bo v kratkem prišel v Zadrugo s kolesom in jim naredil dolgo pridigo. Šele v begunstvu sem izvedel, da ga ni bilo nikoli v Zadrugo, pač pa je povabil načelnika v neko hišo na koncu Žirov. Tam je Milan zahteval in dobil obljubo, da bo Zadruga podpirala OF.

Med pogovorom sem ga vprašal, ali je res, da partizani koljejo noseče žene in da so na neki kmetiji v Potoku pri Št. Joštu umorili osem ljudi, ker niso našli domačega sina bogoslovca, ki so ga iskali. Zakaj partizansko vodstvo tega ne demantira? To je zelo slabo za dober glas OF. Dolgo je premišljeval, končno pa odgovoril: »Ljudem je treba zabiti strah v kosti.« To je bilo vse, kar sem želel vedeti.

Nenadoma me je vprašal: »Ali kaj veš, da Nemci organizirajo belo gardo?« (Odgovor na to sem že dal v 18. številki Žirovskega občasnika na straneh 112 in 113 pod naslovom Pismo uredniku, zato ga ne bom ponavljal.)

Milan je rad pripovedoval, kako bo po zmagi. Nikdar ni rekel: »Če bomo zmagali,« ampak vedno: »Ko bomo zmagali.« To sem nekoč povedal tudi orožniku v patrulji, ki je tudi rad prerokoval, kako bo po zmagi. »Toda zmagati more samo eden,« sem mu ugovarjal. »Tudi komunisti so prepričani, da bodo zmagali.«

Torej: »Ko bomo mi zmagali, bomo ves Žirovski vrh zasadili z borovci ... Ko bomo zmagali, bomo vse Sorško polje posadili s krompirjem, ki je najboljši na svetu ... Ko bomo zmagali, bomo vse kmete preselili v tovarne oz. v njihovo bližino ... V začetku bodo hudi na nas, ko pa bodo spoznali, da se v tovarni da zaslužiti v osmih urah več kot na kmetiji v 16, nam bodo pa hvaležni.«

Milan je govoril tudi o plavčkah; pripomnil sem, da bi bilo lepo, če bi se vse tri barve: bela, plava in rdeča združile v slovensko zastavo, se združile in skupno bojevale proti okupatorju. »Saj smo mi za to. Naj pridejo vsi k nam in delajo pod našo komando, pa bomo veseli. Da bi pa mi popustili le za las, bi to pomenilo izdajo naših načel.«

Kakšno sodelovanje je to? Popolna diktatura! Na ta način ne bo nikoli prišlo do miru na svetu.

Kako si more stranka, ki je pri prvih (ustavotvornih) volitvah v Jugoslaviji 28. novembra 1920 dobila v Žireh 1 % glasov (in drugod ni bilo dosti drugače), lastiti monopolno pravico do odločanja, kdo se sme bojevati proti okupatorju? Kdor bi delal proti Nemcem na svojo roko ali pod komando koga drugega, bo razglašen za izdajalca. V kakšnem zavezništvu so bili z Anglo-Amerikanci, od katerih so prejeli vso pomoč, kažejo te njegove besede: »Mi smo dovolj močni, da se sami osvobodimo in da si sami vladamo. Brez našega dovoljenja ne sme stopiti noben Anglo-Amerikanec na naša tla.«

Še o mnogih drugih stvareh smo govorili, moj končni sklep pa je bil: Raje delam po 16 ur na dan, kot da bi se podnevi skrival po goščavah, ponoči pa kradel poštenim ljudem in jih pobijal. Ali je to osvobodilna fronta? Koliko Nemcev so že pobili v boju za svobodo? Kolikor jaz vem, v Žireh samo dva; domačinov pa je padlo več kot tristo.

4. junija

Z Javorča so prišli povedat, da so videli 12 članov Mihajlovičeve skupine; bili so dobro oblečeni in oboroženi. Ali so se prišli pogajat z rdečimi za sodelovanje?

Ob pol treh ponoči me je zbudilo divje streljanje nekje na Ledinici. Že čez pol ure so se pripeljali iz Loke policisti v petih osebnih avtih v spremstvu dveh motociklov in oklopnika. Partizani so na Selu požagali nekaj telefonskih drogov in pretrgali zvezo. V zelniku na robu koruzne njive so opazili stoječega »partizana«, ki se – kljub rafalom iz strojnic, ni vdal. Jezni so Nemci ugotovili, da je bil – strašilo. Na strehi Brezarjeve hiše so pobili vse steklene plošče, ki so bile v strehi zaradi svetlobe v seniku, ker so imeli odbijajoče se lunine žarke za ogenj iz partizanskih pušk. Končno so naredili preiskave po vseh okoliških hišah in hoteli ustreliti Štefana Oblaka, ker so našli pri njem žago, na kateri se je še držalo sveže žaganje.

6. junija

Ljudje veliko razpravljajo o skupini mihajlovičevcev in odobravajo njihov nastop, rdeči pa pravijo, da so to špijoni. Nekateri nacionalisti zahtevajo sodelovanje med rdečimi in »črnimi«, sicer bodo odpovedali podporo rdečim in ustavili mobilizacijo njihove mladine.

7. junija

Ob sedmih v Loko in Kranj. Na Landratu nisem dobil nič, ker damo vse »banditom«. Ponovno so mi očitali, da z njihovo nafto požigajo lesene mostove. Že med potjo v Kranj je začelo deževati in nehalo zvečer ob osmih. Bil sem ves dan moker. Ker v Loku nikjer nisem dobil nič za pod zob, sem vprašal pri Anžku v Srednji vasi. Dobil sem pečenko in kozarec vina, ki ga je pravkar pripeljal iz vinograda na Štajerskem.

8. junija

Mnogi se skrivajo pred partizani ali pa Nemci. Jaz sem šel to noč prvič spat k Homcu, pa ne vem, ali sem kaj zaspal. Partizani so mobilizirali na Selu, potem pa kričali in streljali, da se je slišalo po vsej ravnini. Nikoli ne grem več spat drugam; raje umrjem stoje, kakor da bi živel na kolenih.

9. junija

Sinoči so partizani pobrali na Selu: Brezarjevega Vinka, Starmanovega Karla, Franca Šorlija, Janka Grošlja, na Dobračevi pa Franca Grošlja, Ivana Luznarja, Pavleta Jesenka, Donata Bogataja in še nekaj drugih. Vsi govore o tem, nobeden ne more delati. Tudi jaz sem paf. Nekateri se pripravljajo na odhod k mihajlovičevcem ali k beli gardi.

Razglašena je policijska ura, od 10. ure zvečer do štirih zjutraj (lani je bila nekaj časa od 6. zvečer do 6. ure zjutraj).

10. junija

Ves dan sem pisal pisma osmim fantom, nekdanjim članom obrtnega naraščaja Fantovskega odseka, ki so v nemški vojski. V društvu so slišali o komunizmu v Rusiji in vedeli, da je to največja nesreča za vsak narod.

11. junija

Tudi to noč so na Selu streljali. Odpeljali so Kovačevega Juleta, Šurkovega Franceta in Kolerjevega Maksa, ki je šele pred dvema dnevoma prišel iz Innsbrucka.

12. junija

Zvečer je pripeljal Ferlan 134 vreč po 50 kg otrobi, 90 vreč pa je ostalo v Loku.

13. junija

Sv. maša ob šestih zvečer in posvetitev Marijinemu srcu. Osem mož je pelo semeniške litanije, 20 ljudi pa je molilo naprej. Nepozabna slovesnost!

Binkoštni ponedeljek, 14. junija

Maša ob sedmih in obhajilo. Zelo velika udeležba.

Popoldne sem videl, da sta dva partizana odpeljala Lomarjevega Janeza, ki se ni nikoli več vrnil.

15. junija

Vse noči brne letala kakor podnevi. Pravijo, da so Amerikanci zasedli Lampeduso, Pantellerio in Limoso na Siciliji; vse se pripravlja na zasedbo Sicilije, Sardinije in Korzike.

16. junija

Kljub dežju smo prodali 7000 kg otrobi.

19. junija

Na meji v Brekovicah smo se sešli z bratom, ki je prišel peš iz Logatca; videli se nismo že več kot dve leti. Govorili smo preko španskih jezdecev in žičnih ovir na cesti in si metali križem, kar smo imeli, le steklenico smo si podajali čez mejo na dolgih letvah. Noben stražnik ni bil navzoč.

21. junija

Ob pol tretji uri zjutraj so se pripeljali Nemci z oklopnikom, motociklom in s tremi osebnimi avtomobili; takoj nato je pribrnelo letalo čisto nizko, vendar zaradi megle ni bilo vidno. Zjutraj smo pobirali letake »Poslanica Britancev Slovencem«. Prvi dokaz, da Britanci vedo za nas, in upanje, da nam bodo prinesli, kar potrebujemo. Nemci so se odpeljali ob treh, takoj za angleškim letalom, ki je priletelo od zahoda in krožilo nad nami, nato pa odletelo na jug.

NA PRVI DOPUST

24. junija

Deset let sem že v tej službi. Po zakonu imam pravico do 15 dni letnega dopusta, pa nisem izrabil še niti enega dne. Če drugi nimajo pravice do dopusta, si ga tudi jaz ne bom vzel. Tako sem mislil deset let. Zdaj pa sva z nevesto sprejela prijateljevo vabilo, naj prideva k njemu za en teden na Koroško:

V enem tednu smo prekolesarili precejšen del Koroške, si ogledali Celovec, Gospo Sveto, Osoje, Grlicem, Feldkirchen (Trg), Visoko Ostrovico in Sv. Hemmo Krško, kjer so prav tedaj praznovali 88-letnico ustanovitve samostana in nas vabili, naj ostanemo še en dan, ko bo glavna proslava. Žal se nam je mudilo domov. Z ženo bova prijatelju vedno hvaležna za lepe vtise s prvega dopusta.

Na Koroškem se je takrat še dobilo vse, seveda na karte; gospodinja, pri kateri smo stanovali, nam je dala hrano brez kart in še sendviče za na pot, kakršnih doma nismo bili vajeni: na pol črn kruh s šunko, sirom in solato. Ves teden smo preživeli v miru, ko smo se pripeljali skozi Podroščico (Področca/Rosental), pa smo takoj slišali o mobilizacijah, likvidacijah, represalijah... Doma sem tudi videl, da sem bil dopusta že res potreben. Polletno bilanco v Čevljarski zadrugi in Mlekarni sem naredil z lahkoto.

JULIJ 1943

2. julija

Ponoči bi bil moral iti od dveh do štirih v patroljo, pa sem zaspal.

3. julija

Dopoldne sem delal v pisarni Čevljarske zadruge, potem pa do sedmih v Mlekarni, zvečer na stražo – po skoraj dveh mesecih. Od tega dne naprej bodo vsako noč stražili po trije možje v podstrešni sobi občinskega doma, vsaka trojica po dve uri. Njihova naloga je, da skozi malo okence opazujejo okolico in sproti poročajo orožnikom o vsakem premikanju partizanov, o raketah itd. Kako naj bi poročali, če pa je vmes med občinskim domom in župniščem visoka župna cerkev, mi pa nimamo ne telefona in nobenega drugega sredstva za

poročanje na daljavo? Edini namen te farse je bil, da so imeli orožniki vsako noč nekaj mladine pod svojim nadzorom. Vse to pa je bilo posledica naše neredne službe in strela, ki se je sprožil Kržišnikovemu Tončku, ko je polnil puško pred odhodom v patruljo, krogla pa je priletela skozi strop v zgornjo sobo, kjer so spali orožniki.

5. julija

Ob sedmih zjutraj s kolesom v Kranj, kjer nisem opravil nič. Dobil nisem ne kart za nafto, ne blaga na *Bezugsscheine*, ne kaj drugega. Nazaj grede malo bolje v Loki na Prehrambenem uradu, v Mlekarni, v Kmetijski zadrugi, po trgovinah.

7. julija

Dopoldne pobral okoli 200 jajc, ki so jih prinesli domači kurjerejci, popoldne pa sem razdelil 9400 jajc iz Avstrije, Nemčije in Finske. Pri sprejemanju jih ne preiskujemo, pri prodaji pa vsako posebej. Neki posestnik je prinašal vranja jajca (ali pa so bila od malih kokošk), pa ni bilo nikjer zapisano, kako težka morajo biti. Škoda pa se mi je zdelo, ko je neka ženska prinašala izredno debela jajca, težka po več kot 8 dag. Naj bi jih prej zamenjala za drobnejša. Jajca so bila edini pridelek, ki smo ga odvajali v Kranj, da so jih tam pregledali in sortirali.

8. julija

Od dveh do šestih sem razdelil še 5000 jajc, za koliko mesecev je bilo to, nisem zapisal.

V Rusiji so Nemci začeli ofenzivo na sekciji Orel–Volgograd, Rusi pa so odgovorili s protiofenzivo. Oboji na dan uničijo po tisoče tankov in letal.

10. julija

Ofenziva v Rusiji se je razvila v doslej največjo bitko med ruskim in nemškim vojnim materialom – tako poročajo časopisi.

11. julija

Ko sem šel zjutraj v cerkev, sem izvedel, da so se Anglo-Amerikanci izkrcali na Siciliji in zasedli 160 km obale. Pripeljali so se z ladjami v konvoju, ki je bil dolg 40 milj, in napadli s tisoč letali. Vsi govore o tem in pričakujejo skorajšen konec vojne.

V Zaplani je imel novo mašo g. Vojko Seljak; mama, sestre in brat so šli čez mejo, oče (župan) pa se ni upal, potnega lista pa tudi ni dobil.

Kärntner Zeitung poroča o bojih na Siciliji; torej bo že res, da so se zavezniki izkrcali.

13. julija

V Mlekarni imam vedno dovolj dela: tovarnjaki dovažajo apno, otrobe, maslo, posušeno sladkorno peso in drugo. Ljudje še ne vedo, kako radi imajo konji to krmo, zato je ne pokupijo.

Ce hočemo dobiti delavce, jim moramo postreči s kruhom, sirom in žganjem. Sira imamo vedno na zalogi, ker ga ljudje niso vajeni toliko pojesti, da bi vsega pokupili. Do kruha pridemo s pomočjo ovsa, ki ga je neki kmet pripeljal, da bi ga poslal naprej. Mi pa smo ga zadržali in zamenjali za belo moko v valjčnem mlinu v Loki, kjer so potrebovali oves za konje, za žganje pa nam je prišla prav sladkorna pesa.

Nekomu sem dal 45 kg pese, da je skuhal 10 l žganja. Čudil se je, da toliko da. Moko dobimo v zameno za oves, ki ga je neki kmet pripeljal, da bi ga poslali naprej, pa smo ga zadržali. En liter žganja iz pese nas stane 1.- RM (*Reichsmark*, op. ur.), na črno pa stane od 40 do 50 mark. Stari vremenski mojster sv. Urban je 50 dni slabo vladal: vsak dan je bil dež. Zdaj upamo, da bo tega konec.

15. julija

Komaj smo uskladiščili en vagon apna, smo že dobili brzojavko za drugega. Linke ga pripelje z eno vožnjo 4000 kg. V Selcah so gestapovci iz Begunj ustrelili 19 »banditov«, eden je bil menda iz Žirov. Ko so se vračali, so jih napadli partizani in jih baje 4 ranili; napadli so tudi konvoj avtomobilov s policisti, ki so šli na pomoč gestapovcem, in jih 28 ustrelili – tako pravijo. *Kärntner Zeitung* poroča, da so Amerikanci zasedli na Siciliji črto Licata–Augusta.

Govori se, da so Rusi s svojimi tanki prodrli 45 km, severno od Orla. Vsak dan je na vsaki strani uničenih po kakih 400 tankov.

Sv. Ana, 26. julija

Strelišče gori. Vidi se iz podstrešne sobe.

AVGUST 1943

Nedelja, 1. avgusta

Zvečer se je pripeljal neki častnik z osebnim avtom v spremstvu oklopnika.

2. avgusta

Naše spanje je postalo tako rahlo, da me zbudi brskanje vrabca v strešnem žlebu. Nič čudnega, če me je ob pol štirih zbudilo večje število financarjev, pa kakih 30 različnih avtomobilov, ki so prihajali iz Loke in se usmerili proti Račevi. Verjetno bodo zastražili italijansko mejo, potem pa nas polovili in preselili ali pa naredili hajko na »bandite«. Za trenutek se je ustavil rep kolone blizu naše hiše. Za beg je gotovo že prepozno.

Ko se je zdanilo, smo izvedeli, da se je začela velika hajka po Žirovskem vrhu. Izvedeli smo tudi, da v hajki sodeluje nekaj domačih policistov, ki so bili mobilizirani pred nekaj tedni. Nemci so zasedli italijansko mejo v Lavrovcu, dopoldne so že začele padati bombe, regljati strojnice in puške. To je trajalo dva dni in dve noči – brez prestanka. Poveljujoči častnik je sicer dal povelje, da ne potrebuje več kot enega živega »bandita«, vendar so jih kmalu začeli dovažati v Sokolski dom. Tu smo lahko vse prešteli. Prva ujetnika sta bila Jerica Kristan in njen mož iz Radovljice, ki sta bila že dve leti v »gošči«. Govori se, da je prišlo včeraj 800 ali celo 2000 partizanov v Kladje; odhajajo na Dolenjsko, kjer naj bi dobili uniforme, orožje in municijo. Bili so razcapani in le redki so imeli puške. Za odpor torej popolnoma nesposobni.

3. avgusta

Slabo spal zaradi boja nekje v smeri proti Čufarju. Boji trajajo že ves dan, ujetnike še dovažajo; med njimi so bile doslej ženske. Mali avtobus jih je že trikrat odpeljal naprej, po 15–20. Neki V. K., ki so mu Nemci rekli *Banditen-propagandaminister*, je hodil po cesti in zmagoslavno trdil: »Poka, kaj?« Moj oče, ki je preživel več italijanskih ofenziv v Doberdobi v več kot enoletnem strahu in je sočustvoval s preganjanimi, ga je zavrnil: »Tepec, ali ne veš, da poka po naših fantih? Vojne mora biti konec, ljudje preveč trpe. Mi še nismo nič. Bi ne bilo prav.«

Popoldne je priletelo malo letalo »štorklja«, ki je dvakrat pristalo za Račevo. Popoldne se je pokanje približalo Javorču in Petelinu, zvečer pa že Zatrežniku. Od 8. do 12. ure se je slišalo vsake pol ure divje pokanje min, regljanje strojnic in razsvetljevanje z raketami. Položaj partizanov se zdi brezupen ali že izgubljen.

Pred četrto uro zjutraj me je zbudilo kričanje: »Juriš! Živio, Stalin! Smrt fašizmu!« Kričanje je trajalo do okoli četrte ure. Pa to morajo biti partizani! Nemci ne bi tako vpili. Po glasu bi sodil, da bi jih bilo vsaj dvesto na razdalji od 1 do 2 km. Streljanje se je ponavljalo vse do petih, ko je spet priletelo letalo.

Ob šestih sem vstal in se odpeljal s kolesom na Selo. Od Dobračeve naprej so bile povsod ob cesti straže, pripravljene na napad. Žarometov, ki so tipali vso noč navzgor po Šurkovi grapi, ni bilo več.

Pred Šurkom na cesti je ležal mrtev partizan. Zadet je bil v sence. Majhno rano na desnem sencu je obkrožal temnomoder madež. Na prsih mu je ležala triglavka, notes in italijanska vadnica. Triglavko sem to pot videl prvič. Iz notesa sem prebral, da je doma iz Puštala pri Loki in da se piše Kavčič. V notesu je imel zapiske o izdatkih za razne potrebščine. Šel sem naprej po opravkih.

Ko sem se vračal po isti poti, je ležal poleg prvega še en mrtvec. Pozneje sem izvedel, da je bil ta pri predoru iz obroča ranjen v nogo in se je zavlekel v koruzo pod cesto, kjer so ga ob koncu boja našli Nemci, ga odpeljali v Sokolski dom na zaslišanje in ker ni hotel nič povedati, so ga odpeljali nazaj k Šurku in ga ustrelili poleg prvega. Edini domačin Ivan Šubic, po domače Žvižgov, je bil smrtno zadet, ko je hotel zbežati pred Nemci iz svoje hiše.

Pozneje sem tudi izvedel, da so bili partizani nekje na Ledinici v stalni zvezi z onimi v gozdu s signali z lučjo in jim dajali navodila, kje naj naredo izpad. Tega je vodil mlad fant L. K. /= Leopold Kavčič, Mrovcov Polde iz Stare vasi – op. ur./, ki se je splazil po gosti praproti v grapi v bližino žarometa in ga z rafalom razbil. To je bil znak za izpad. Partizani so vdrli čez cesto v koruzo in po njej proti Ledinici. Na travniku so si dali duška svoji sreči. Čez dve uri so bili na italijanski strani na varnem.

Rezultat te največje hajke na Žirovskem je bilo 55 (po drugih vesteh 45) mrtvih in 98 ujetih. Ugotovili smo, da je bilo poročilo v listu *Karawanken Bote* resnično. Prej poročilom edinega delno slovenskega časopisa na Gorenjskem nismo verjeli. Če so v tem številu upoštevani tudi tisti, ki so bili ujeti v Zabrežniku, ne vem. Nekaj mrtvih so ljudje našli še pozneje, ko so spravljali praprot. Nemci so imeli baje samo eno žrtev in to takoj ob začetku, že ob italijanski meji v Lavrovcu.

5. avgusta

Govori se, da je partizansko poveljstvo že v soboto vedelo, da Nemci pripravljajo ofenzivo, pa niso nič ukrenili, ali da je bila celo izdaja. Zdaj za vso nesrečo dolže »belčke in Mihajlovičeve četnike«, ker niso prišli pomagat.

9. avgusta

Zjutraj ob sedmih v Loko: opravlki v lekarni, mlekarni, v Zadrugi, nato v Kranj: Landrat, Merkur, *Kreishandwerkerschaft*, Sava, Rabič, Jelen in *Kärntner Zeitung*. Opoldne kosil na Stari pošti – čisto sam. Popoldne v Loko in še po nekaterih opravkih, proti večeru domov. Dopoldne je 12 letal bombardiralo Selca, Jelovico in Kropo, ker so jih zasedli partizani. Vse take vesti pa niso vedno resnične. Skozi Kranj se prevažajo vojaški transporti proti Ljubljani.

V dnevniku so daljši presledki – pa ne, da se ni nič zgodilo, ampak ker se je veliko zgodilo, pa nisem vedel, ali bi smel zapisati; naj pride v roke enega ali drugega, bi zame ne bilo dobro. Pa tudi ne vemo, če bomo ostali živi, da bi te zapiske kdaj brali.

SEPTEMBER 1943

7. septembra

Zvečer sem že bil v postelji, ko so me klicali, naj vstanem in grem takoj iskat delavce za razkladanje dveh vagonov apna po 15 000 kg. Našel sem samo Evstahica. Ob enajstih je Ferlan pripeljal prvi tovor 7500 kg, ki smo ga razložili pri Tinčnu, ob petih zjutraj pa drugega, pri katerem sta nam pomagala še dva delavca.

9. septembra

Ob petih močna eksplozija; pravijo, da Italijani minirajo most v Sopovtu. Sledile so še druge – ves dan. Z Nacetom Semičem sva pri Tinčnu 11 ur delila apno in kalijevo sol.

10. septembra

V dveh dneh smo razdelili 65 000 kg umetnega gnojila: 6000 kg ga je še ostalo.

11. septembra

Približno te dni enkrat je prišel v Mlekarno orožniški kuhar in zahteval surovo maslo na nežigosane karte. Zahtevo sem zavrnil, ker mi je šef prehranjevalnega urada v Loki prepovedal dati. Že gostilničarka Gostiša je imela težave z njimi, ko jih je imela dve leti na hrani. Vedno so godrnjali, da jim da premalo in preslabo, karte pa so hoteli vselej obdržati zase. Večkrat so jih oddali prepozno, da je morala samo zaradi njih v Loko, pa tudi meni se je to že zgodilo. Ko sem zadnjič prišel s kartami prepozno, je rekel, da kart ne bo več sprejel. Orožniki bi morali biti za zgled drugim, ne pa v potuho. Vse to sem povedal kuharju, staremu možičku, ki so mu zobje skakali po ustih, ko je govoril. Spravil je karte v aktovko in odšel. Mlekar me je pregovarjal, naj mu dam, češ saj imava dosti masla, pa se nisem vdal. »Kaj bo pa zdaj?« je rekel. »Vem, kaj bo: prišli bodo trije z brzostrelkami in zahtevali isto. Pa ne bodo nič opravili.«

Res se je prav kmalu vrnil kuhar z drugim tovarišem in tudi komandir Maler je bil zraven – vsi z brzostrelkami.

Komandir je vzel karte iz aktovke, jih položil na pult in rekel: »Daj nam maslo!« »Oprostite, gospod narednik,« sem odgovoril. »Šef prehranjevalnega urada, g. Krobath, mi je prepovedal dati vam karkoli brez kart.« »Pa karte so tu!« »Ker niso žigosane, niso veljavne!« »Mi nismo na te karte dobili *Bezugs-scheina*, zato tudi ne masla.« »Daj, sem rekel!« »Gospod narednik, jaz ne vem, ali me skušate, da bi me ovadili, da ravnam proti predpisom? Jaz se moram ravnati po navodilih g. šefa, ki je izdajo masla izrecno prepovedal.« Še je zahteval in še me je mlekar skušal pregovoriti, da bi dal, pa vse zastonj. »Fant! To si boš zapomnil!« mi je zagrozil Maler in so odšli. Za zdaj je zmagala moja trma, kdo pa bo zadnji, bomo videli.

OKTOBER 1943

17. oktobra

Mlekar je zbolel; zdaj bom moral sam vse delati, tudi maslo iz smetane, o čemer nimam niti pojma.

Ponedeljek, 18. oktobra

Prvi dan 55. prehranjevalne dobe (ena doba traja 4 tedne). Izredne množice žensk pred vsemi trgovinami, tudi pred mlekarno. Od osme dopoldne do ene popoldne sem prodal skoraj 150 kg masla. Popoldne ni bilo žensk, zato sem se lahko pripravil, da bi prodal ostanek naslednji dan.

19. oktobra

Spet sem prodal več kot 100 kg masla. Takega navala nismo vajeni.

21. oktobra

Nemci (na videz) brezskrbno opazujejo gibanje partizanov. Pravijo: »Mi imamo dovolj pripravljenega zanje, naj kar pridejo! Med ljudmi pa se govori, da se pripravljajo na umik. Prišle so okrepitve, pripeljali so tudi več streliva in brezžično postajo.

Popoldne sem bil v delavnici. Vsi so obupani: splošna mobilizacija, preseljevanje, bombardiranje, smrt... Zahtevali so, da jim izplačam zaslužek tega

meseca. Ker ni bilo denarja, sem si ga moral izposoditi. Samo zame ni ostalo nič. Tudi če bi kaj bilo, ne bi sprejel, saj so že dosti obupani.

22. oktobra

V petek dopoldne sem prodal 50 kg masla in 150 kg sira. Orožnik Böhm se je jezil, da ga pustim čakati v vrsti. Vsi Nemci so prišli poravnat svoje račune za mleko in drugo. Dobili so povelje, naj se takoj izselijo. Polnijo razna vozila z orožjem, municijo in pohištvom, tudi s takim, ki so ga tu »pridobili«. Nekje na Fužinah grmi... Popoldne sem šel še v Mlekarno. Ostalo je še dober kilogram masla, pa ni nikogar, da bi ga vzel.

Ob pol treh se je začelo streljanje z Žigonovega griča v Novi vasi: pif, pif, pif, torej strojnice italijanske brede in navadne puške. Hkrati pokanje v Koprivniku in Kladju. Torej napad z vseh strani hkrati.

To je Nemce zmedlo. Dva orožnika sta pritekla k Petriču in iskala hlapca in Žagarja, pa sta oba izginila. Končno sta sama odvezala par konj v hlevu in ju vpregla v voz ter pohitela z njimi k župnišču. Tam so ga na hitro napolnili in se v teku zapodili proti Sokolskemu domu. Toda že med potjo so dobili ukaz, da se morajo vrniti. Obrnili so voz in odpeljali nazaj v Žiri.

Medtem se je zaslišalo streljanje iz bližine Stare vasi. Vojaštvo, ki je prihajalo na pomoč iz Loke za varen umik, je zastražilo cesto na obeh straneh, vse do Bahača. Stražarji so bili postavljeni za hišami, da bi videli, če bi se kdo približeval cesti. Ko je Tušar v Stari vasi slišal streljanje, je šel ven pogledat, kaj se dogaja. Stražar ob cesti je takoj pomeril in sprožil. Zadel je podboj vrat, v katerih je stal Tušar. Krogla je odbila močno hrastovo iver, ki je naredila hudo rano na Tušarjevem komolcu. Šli so po zdravnika, toda g. dr. Volčjaka niso mogli nikjer najti. On je že pobegnil v bolnico Franjo, kjer je potem ostal do konca vojne.

Z vojaštvom je prišel tudi oklopni avto, ki se je ustavil pred Bahačem. S svojo strojnico in s svetilnimi krogli je tipal po »banditih«. V oknu hiše Valentina Kržišnika so se odbijali sončni žarki, ki so jih Nemci imeli za ogenj iz pušk. Ko je šofer iskal mesto, od koder bi bolje videl skozi drevje, je z levim prednjim kolesom zavozil v globok obcestni jarek, kar je vozilo tako nagnilo, da bi moglo streljati samo v zemljo poleg sebe.

Medtem sem jaz opazoval zmedo izpred Mlekarne. Neki Nemec iz ojačenja je tekel po cesti in takoj pripravil puško na strel, ko me je zagledal. Dvignil sem roke in zaklical: »*Nicht schießen!*« Povesil je puško in tekel dalje.

Tudi komandir Maler je pritekkel mimo z dvema puškama: z brzostrelko v rokah in z drugo, opremljeno s tromblonom na rami. Pri mostu je šel v strugo Račeve in po njej do Česna. Ko je videl, da se za hišo nihče ne skriva, je prišel nazaj.

Mislim, da je bila tega dne (22., ne 23. 10., kakor piše v Seznamu žrtev vojne v 17. številki Žirovskega občasnika) ubita od topovske granate šestletna Helena Pečelin v Novi vasi, ko so Nemci streljali s topom, menda iz Gorenje vasi, na bunker na Žigonovem griču, od koder se je začel napad.

Ob petih sta prišla dva moža iz Loke in povedala, da je vsa cesta iz Loke pod nemškim nadzorstvom, vendar je promet dovoljen. Šel sem domov.

Ko se je znočilo, je nastal mir. Pa ne za dolgo. Nemci so streljali po okoliških hribih z minami, ob devetih pa je spet začelo pokati na Selu. Sosedove je bilo strah in so prišli k nam prenočevat.

Tudi top se je spet oglasil. Prva granata je padla blizu Bartelčka na Jezerih, potem pa so padale v enakih časovnih in krajevnih presledkih po travnikih in njivah vse do Županove ledenice. Nobena ni naredila škode.

Okrog polnoči je začela goreti hiša krojača Ruperta Gantarja, ki je najbližja

Bahačevi. Ali so jo zažgali Nemci, hoteč preprečiti partizanom, da bi se priplazili preblizu? V dveh urah je popolnoma pogorela, čeprav so šli Nemci po brizgalno in skušali gasiti. Pozneje se je izvedelo, da je Rupert z ženo zapustil hišo, ko se je začelo streljanje, in odšel v varnejši kraj, pri tem pa je žena pozabila odklopiti električni likalnik, ki je padel na tla in prežgal pod, v kleti pa zažgal še drugo gorljivo robo in hišo.

Sobota, 23. oktobra

Vstal sem ob sedmih. Po zajtrku sem pripravil fotokamero in rekel sestri: »Danes se bo dalo narediti kako zanimivo sličico«. Pa sem jo takoj spet spravil, ko sem zagledal v daljavi kakih 200 m od nas Malerja, ki se je sam s puško na rami bližal Dobračevi. »O, o, to pa nekaj pomeni«, sem si mislil. Sestri sem povedal, da gre mimo Maler. Če bo stopil v našo hišo, jo bom jaz ubral proti Žirovskemu vrhu, ona pa naj mu reče, da sem šel v Zadrugo. Na dvorišču sem čakal in poslušal, ali se bodo zaslišali koraki v veži. Niso se, Maler je šel dalje. Nevarnost je bila mimo.

Minilo je samo nekaj minut, ko je prišel Malovrh, ki je imel hišo blizu Čevljarske zadruge, povedat, da Maler zahteva, naj mu pridem odpret Zadrugo.

Ceprav je bilo samo dobrih 200 m, sem vzel bicikel, da bi hitreje prišel nazaj.

Maler me je že čakal pred Zadrugo. Ne spominjam se več, ali sem sploh kaj odklenil, pač pa, da mi je rekel: »Pusti kolo tu in pojdi z menoj!« Ključke sem dal Malovrhu in sva šla. Po poti sem spraševal: »Kam greva?«, »Zakaj?«, »Za kako dolgo.« Na vsa vprašanja je odgovarjal v koroškem nemškem narečju: »*i voas net!*« »A, tako,« sem si mislil: »Če ti ne veš, pa vem jaz.«

Ko sva šla mimo naše hiše, mi ni dovolil, da bi šel noter.

Nekje blizu Bahača se nama je pridružila moja nevesta Cilka; ne vem, od kod je prišla. Tudi ona mi je postavljala enaka vprašanja kot prej jaz Malerju, in jaz sem ji odgovoril enako, samo po slovensko. Pri starovaškem mostu sva se ločila – ne da bi si podala roke. Nič ni slutila, kam grem.

Na orožniški postaji v župnišču je Maler odklenil vrata in me potisnil v dvorano. Tam so že bili trije bratje Kavčiči, Sivkarjevi iz Javorjevega Dola. Začudil sem se, ko sem jih zagledal. Eden je ležal na okrvavljeni slami v kotu, druga dva sta sedela poleg njega. Povedali so mi, da so bili 14 dni prej mobilizirani k partizanom in odvedeni v Žirovski vrh, kjer so imeli za poveljnika bivšega jugoslovanskega, pozneje nemškega orožnika, Dalmatinca Bogdana Rajkovića.

Ko je Rajković prejšnji dan zaslišal streljanje v ravnini, je mislil, da se je začela hajka. Ker je bil eden redkih pametnih partizanskih voditeljev, ki niso porivali ljudi v smrt samo zato, ker »žrtve morajo biti«, je svojim fantom svetoval, naj si vsak pomaga na varno, kakor si ve in zna. On noče biti odgovoren zanje.

Vsi so bili tega veseli, in ko se je znočilo, se je vsak odpravil po najbližji poti domov.

Bratje Kavčiči so mislili prečkati cesto nekje blizu Sela, a so zašli v nemško zasedo. Ko je stražar zaslišal lomastenje po hosti, je počakal, da je prišlo bližje, potem pa oddal rafal. Jakob je bil hudo ranjen v stegno, ostala dva sta ostala pri njem in so vse tri ujeli in odpeljali v župnišče kot talce. Tako so se znašli med nami po naključju, kot Pilat v veri.

Za menoj so pripeljali še 7 drugih talcev: Filipa Potočnika, Leandra Mlinarja, Franca Bizjaka, Jako Plestenjaka, Jožeta Vrabca, Rudolfa Bačnarja in Tineta Kržišnika. Vsi so bili potrti in tihi.

Proti deseti uri so prišli po Filipa, naj gre odklenit skladišče, kjer so imeli Gantarjevi zalogo čevljev. Šel je, pa ga ni bilo več nazaj. Ali so Gantarjevi

Žirovski talci, slikani pred Bahačem, 24. oktobra 1943 okoli 8. ure. Z leve: Jakob Plestenjak, Leander Mlinar st., Franc Bizjak, Rudolf Bačnar, Valentin Kržišnik, Jože Vrabec in Anton Žakelj. Manjkajo: Filip Potočnik in trojica bratov Kavčič, Sivkarjevih iz Javorjevega dola. Fotografiral Anton Žakelj s samosprožilcem

namenoma žrtvovali čevlje, da bi rešili Filipa, ali pa so mu Nemci sami, ki so ga dobro poznali, dali priložnost, da bi pobegnil. Zgodilo se je, kakor je želel Tine, ki je naročal vsaki ženski, ki se je prišla poslavljat od svojega moža, naj gre med fante in jim pove, naj bodo danes mirni, ker gre za naše glave. Filip najbolje ve, kje so naši fantje in jim bo že znal svetovati, kako naj ravnajo. (Jaz sem priznaval Malerju zaslugo za to, da ni bilo pri nas še nobenega talca ustreljenega, čeprav so partizani večkrat napadli poštni avto v Maharjevi grapi, jih nekaj zažgali in pobili nekaj Nemcev. Vendar bi bil ta dan rad dal svojo glavo, če bi padla tudi Malerjeva. Stalno opominjanje žensk, da gre danes za naše glave, mi je šlo že na živce.)

Okrog enajste so prišli tudi pome, kar dvakrat z motornim kolesom; prvič, da bi jim šel odklenit Zadrugo, drugič pa Mlekarno. Ko so me prvič pripeljali domov, je pritekla sosedka čez cesto in me jokaje vprašala: »Ali misliš, da bodo tudi tebe...?« Razumel sem, kaj hoče reči, pa sem odgovoril: »Veliko nedolžnih so že ustrelili, zakaj ne bi tudi mene?«

Ne v Zadrugi in ne v Mlekarni niso prav nič vzeli: gledali so samo po lepih čevljih, ki jih pri nas ni bilo, in po surovem maslu, katerega zadnje ostanke sem včeraj spravil v klet, za katero niso vedeli. Tudi ko je šel financer, ki me je vozil, k Primožiču nabirat bale svilenega blaga, me je pustil zunaj brez varstva. Sklenil sem, da ta dan ostanem s skupino, pa naj bo, kar hoče. Ker sem imel – razen

Filipa – največ poznanstva z Nemci, bi mi to morda koristilo. Moja vednost o fantih zunaj – prav gotovo ne.

(Drugo polovico prejšnjega lista sem pisal po spominu, zdaj pa sem našel na koncu dnevnika celo stran opisa dogodkov tega dne). Tam piše:

Financarji so vzeli v mlekarji: 4,30 kg surovega masla, 25 kg smrdečega sira Limburger, ki so mu Nemci rekli Stinkburger, in 28 kg dobrega, 45-odstotnega tilsitskega sira. Vse skupaj je bilo vredno 149,48 RM.

Še dvakrat ali trikrat so prišli pome z motociklom. Ob cesti so nas vselej pozdravljali otroci in ženske, moških pa ni bilo videti nikjer; vsi so se poskrili.

Prvič v Zadrugi mi je rekel orožniški kapetan, ki je vodil umik, da bo dal s topovi uničiti vso vas, če bo padel en sam partizanski strel; če bo padel en nemški vojak, bo dal postreliti 100 Žirovcev.

Lipe je uvidel nevarnost in si je izprosil izpust iz ječe. Mi smo bili s tem zadovoljni.

Okrog desete so odnesli hudo ranjenega Kavčiča na občino (po spominu ga je Maler prepustil v oskrbo sosedu Pečelinu).

Uro pozneje je nastal nekakšen nemir. Odpeljali so nas iz župnišča za hišo, postavili k zidu in čakali. Česa? Če nas bodo postrelili, nas ne bo nič bolelo; morda še poka ne bomo slišali. Taka smrt bi bila mnogo lažja kot gledati, kako love ljudi in jih odvažajo, pa jim ne moreš nič pomagati. »Heraus!«

Prišlo je novo povelje: Ob močnem spremstvu so nas vodili do občinskega doma, kjer je stala gruča ljudi v živahnem pogovoru. Posebno župan Seljak in poštarica Anka Gagl sta bila videti delavna. (Anka je bila sicer Nemka, a zelo prijazna z ljudmi; če je le mogla, je vsakemu rada pomagala. Zato sem ji dal enkrat ali dvakrat stepeno smetano (*Schlagsahne*), za kar je bila zelo hvaležna. Vedel sem, da bo naredila za nas, kar bo mogla).

Spet je prišlo novo povelje in odvedli so nas nazaj v župnišče. Med potjo smo srečali orožnika Hansa Joachima, s katerim sva se iz patrulj dobro poznala. Bil je blede in zdelo se mi je, da ga je sram, da je Nemec. Nekoč mi je pripovedoval, da je bil rojen v Porurju, katoličan in pristaš Centra, več let tudi ministrant. Z osemnajstim letom je dokončal učno dobo za kovača, toda nikjer ni mogel dobiti dela. Povsod, kjer ga je iskal, so ga spraševali, ali ima 20 let delovne skušnje. Ko je prišel leta 1933 na oblast Hitler, je dobilo prvo leto vseh 30 ali več odstotkov brezposelnih delo, naslednje leto pa so že vabili sto tisoč tujcev. To je vplivalo nanj, da je začel misliti o Hitlerju drugače.

Opoldne so prinašale žene svojim možem kosilo in se poslavljalje od njih, moški pa so jim dajali ure in denar, ki so ga imeli pri sebi. Meni je dal kos kruha z maslom Rudolf Bačnar.

Okrog druge ure popoldne so nas spet odpeljali proti Stari vasi. Vso pot nismo videli niti enega človeka. Pač! Ko smo šli mimo Bačnarja, sem zaslišal glas iz hiše: »Oh, moj Rudl!« Bila je njegova mama, ki se je nato oddaljila od okna. Ni mogla gledati svojega sina med orožniki kot kriminalca. V zastrtem oknu sosednje Strojarske hiše sem videl senco obraza, ki nas je opazoval skozi zaveso. Nikdar ne bom pozabil potez na obrazu Leandrove žene Marjane, ko se je poslavljalje od moža. Za trenutek je zmedlo tudi vsaj tri stražarje. Ustavili smo se pred Bahačem. Tam smo bili pod stalnim varstvom. Posebno neki Šlezijec je bil strog. Vedno z brzostrelko v rokah nam ni dovolil, da bi se kdo kam oddaljil. Tudi z domačimi nam ni dovolil govoriti. Neki drugi stražar nam je pustil več svobode. Tako sem si lahko ogledoval sledove napada z »breda«. Nekaj krogel, ki so priletele s konico naprej, se je zarilo v omet, druge so priletele na plosko in se komaj obdržale v ometu ali padle na tla. Bile so pač izstreljene iz daljave okoli 1 km.

Kmalu se je prišla poslovit od mene nevesta Cilka. Šlo ji je na jok in bila je nejevoljna, ker ji zjutraj nisem povedal, kam grem. Prosil sem jo, naj bo pogumna, naj Nemci vidijo, kakšne so Slovenke. Po kratkem slovesu je odšla, morda prepričana, da me ne bo več videla.

Od domačih sem se poslovil, ko me je pripeljal financar z motornim kolesom zadnjikrat po ključke. Sestra Mici me je objela in me ni hotela izpustiti, čeprav ji je financar zagotavljal, da bom prišel kmalu nazaj. Z očetom sem imel nekaj dni prej hud spor zaradi Nemcev, ki jim je popravljajl čevlje, pa se jim je pustil nesramno izkoriščati. Sestra Julka je prišla popoldne, mama pa je bila hudo bolna in ni mogla priti. Poštarica Ani Gagl je pri zadnjem srečanju obetala, da bo storila vse, kar bo mogla, da nas reši. Poslovil sem se tudi od župana Seljaka in organista Jobsta, pa od orožnikov Strupa in tirolskega Italijana Zenija, s katerimi smo se poznali.

Dopoldan je minil kar hitro, popoldne sem se pa kmalu naveličal stati pred brzostrelkami. Bil sem kar dobre volje, če upoštevam, kako žalostni so bili drugi. Ker sem bil edini »klerikalec«, sem se že bal, da me bodo imeli za špijona med komunisti in njihovimi simpatizerji. Poslavljanje in skoraj prazen želodec (imel sem čire) sta začela izločati želodčno kislino in bolečino, da sem kmalu postal enak drugim.

Okrog štirih popoldne se nam je približal neki voznik iz Poljanske doline, ki ga nisem še nikoli videl. Čakal je, ko so mu nakladali na voz tisoče parov čevljev pred Postolarsko zadrugo. (Tisti dan so mobilizirali vsa prevozna sredstva iz vse Poljanske doline.) Ta dan so odpeljali iz Žirov okrog 30 000 parov čevljev in precejšnje količine boljšega usnja. In tudi moj bicikel, ki je bil brez dvoma najboljši v občini. Čeprav je bil izdelek nemške tovarne DÜR-KOPP, so Nemci rekli, da se kaj takega v Nemčiji ni dalo dobiti. Vse najboljše izdelke so izvozili, slabše pa prodali doma. Tisti voznik mi je mignil, naj pridem bližje. Škripajoč z zobmi in z jokajočim glasom me je vprašal: »Povej mi, kaj naj storim? Jaz tega ne morem več gledati. Če bi imel mašinc, bi vse pokosil.« Odgovoril sem mu, naj ostane miren in če more, naj zmoli kak očenaš za nas. Upam, da se bo vse mirno izteklo. Vozniki so čakali tudi pred Čižmarsko zadrugo in pred Zajcem.

Kmalu za njim je prišel kapetan, ki je vodil umik. Šel je dvakrat okoli nas, kot da bi nas ocenjeval, koliko smo vredni. Izrabil sem to priložnost, da sem začel glasno premišljovati – seveda po nemško, da je lahko slišal in razumel: Kaj bo naredil moj najmlajši brat, ki se bori na ruski fronti proti komunizmu, ko bo izvedel, kaj se je zgodilo doma z menoj?

Čisto zadnji, ko se je že zmračilo, je prišel moj oče. Hotel sem mu dati zapestno uro – kot so to storili drugi že prej, pa je odklonil, rekoč: »Kar obdrži jo! Če tebe ni škoda, tudi ure ni. Jaz sem jo kupil tik pred vojno, pa me je spremljala skozi več najhujših italijanskih ofenziv in srečno pripeljala domov. Imam jo še in še vedno mi kaže čas.« Poslovila sva se kot oče in sin.

Opazoval sem množico pred Postolarsko zadrugo. Skoraj brez izjeme je vsakdo nesel kak zavojali vsaj par čevljev; nekateri so pomagali nakladati, drugi so nosili na svoje domove. Neki domačin, ki je delal pri Gestapu v Loki, je spremljal tovarnjak in kadar je kje videl kakega človeka, metal čevlje s tovarnjaka. Bolje, da dobe domačini kot Nemci! Tako se je tisti dan »izgubilo« kakih 5 do 6 tisoč parov čevljev; v Ljudski dom v Kranju so jih pripeljali samo okrog 24 000 parov. Med plenom sem opazil tudi moje kolo. Neki orožnik ga je pripeljal mimo. Na mojo prošnjo, naj mi ga vrne, je odgovoril, da ga bo pripeljal nazaj. Nikdar več ga nisem videl. Samo gestapovec Maks Kopač ga je vrnil Leandru.

Ob pol sedmih so nas nagnali v majhne avtobuse in ob sedmih smo se odpeljali proti Loki. Med potjo se je konvoj ustavljal, da so pobirali stražarje. Prva postaja je bila tik pred našo hišo. Ko sem slišal očeta glasno moliti rožni venec, me je pomirilo. Vse se bo srečno izteklo! Ustavili so se na Selu, na Fužinah in na Trebiji. Ko so se za trenutek ustavili tudi v Maharjevi grapi, sem si mislil: Sedajle bomo pa plačali tu ceno za vse grehe, ki so jih naredili partizani v tej grapi. Če bodo kolono napadli partizani, sem želel samo eno: da bi prva krogla zadela mene. Ker sem težko prenašal vožnjo z avtom, mi je od slabosti tekel pot po obrazu.

Ob devetih smo se pripeljali v Gorenjo vas – brez vsake motnje. Hvala Bogu! Toda kaj bo na poti do Loke? Partizani po poljanskih hribih gotovo ne vedo o nas in o svarilu policijskega komandanta. Ustavili smo se pred Perešutjem in proti pričakovanju spet zaslišali povelje *Heraus!* Postavili so nas v gosji red in nas vodili po klancu navzgor. Neki Nemec, ki nas je srečal, je vprašal stražarja: »*Was sind diese Leute?*« »*Banditen, zum erschiessen,*« je bil kratek odgovor.

Vodili so nas dalje, na levo v breg mimo hiše dr. Gregorčiča, na dvorišče naslednje hiše, kjer je bila nastanjena policija. Kako uro smo čakali tam, dobro zastraženi. Bilo je videti, da ne vedo, kaj bi z nami. Končno je prišel Maler in rekel: »*Und jetzt die letzte Lehre!*« (In zdaj zadnji pouk). In je povedal vsakemu njegove grehe. Leandru: »*Alter Gauner, Partisanenagitor*«, Bizjaku približno isto. Obema je očital, da sta dala svoje sinove edinčke raje banditom, kot da bi šli v boj za domovino. Ko bi bila kaj vredna očeta, bi bila to preprečila. Bačnar je bil »*Partisanenschneider*«, Kržišnik »*Partisanenpropagandaminister*«, Plestenjak je bil lenuh, Vrabca so rešili iz kolone na poti v Srbijo, ker so mislili, da bo delal zanje, pa je za partizane. Ko je prišel do mene, ki sem bil zadnji v vrsti, sem ga prehitel in rekel: »Gospod narednik, jaz bom pa sam povedal, kaj sem zagrešil.« »Tiho bodi, ti bom jaz povedal,« je zarenčal. In je nadaljeval: »Ti si kvaril disciplino v Landwachu in redko prihajal na apele, nisi maral iti v policijsko službo, nas pa v Mlekarni šikaniral, kadar si le mogel.« Svoj »pouk« je končal z besedami: »Umik se je izvršil mirno. Zdaj ste prosti, toda ne hodite nocoj domov. Ceste so vse zastražene in stražarji imajo strogo nalogo, streljati na vsakega, ki bi se približal. Pojdite k znancem ali prijateljem, ki jih gotovo imate tu, prenočit, zjutraj pa domov. Zapomnili si boste, kdaj so bili Nemci v Žireh. *Gute Nacht.*« Zahvalili smo se mu in tu se je naša častna služba talcev končala. Zapisati bi moral: K O N E C, pa vas prosim, da mi daste še en dan odloga, da povem še nekaj, kar spada k temu spisu.

Po slovesu od g. Malerja smo šli vsi k Anžku, kjer so imeli včasih gostilno. Dali so nam lahko večerjo, kaj, sem že pozabil. Po večerji je Rudolf Bačnar ostro grajal Tineta Kržišnika zaradi njegovih opominov ženam, naj sporoče fantom zunaj, naj bodo mirni, ker danes gre za naše glave. Tine se je kar stisnil pod mizo. Končno sem še jaz porabil priložnost in povedal, kar sem že večkrat mislil: »Danes smo doživeli nekaj, kar si bomo zapomnili za vse življenje. Sklenimo zdaj, da se ne bomo nikoli več kavsali in prepirali med seboj, če bomo doživeli še enkrat svobodo.« Vsi so se spogledali in – molčali. Torej še nismo dovolj pretrpeli! Razočaran sem precej obupal nad slovenskim narodom. Kolikokrat smo poskušali sodelovati z našimi nasprotniki, pa so nas vselej odbili. Vsaj v narodnih zadevah bi morali složno delati.

Nato smo šli v skedenj in po lestvi splezali na seno visoko pod streho, lestev pa zaradi varnosti potegnili za seboj, če bi se Nemci ponoči le premislili...

Po srečno prespani noči smo po naključju našli nekega voznika, ki je moral zvečer ostati v Gorenji vasi in nas je sprejel na svoj voz.

Na Trebiji so morali orožniki že vedeti, kje smo, ker so nas že čakali pred šolo, kjer so se začasno nastanili. Hans Joachim je vesel pritekel naproti in rekel: »O, saj sem vedel, da se vam ne more nič hudega zgoditi.« Pozneje sva se še večkrat srečala, vselej kot prijatelja.

Nekako ob osmih smo se pripeljali v Žiri, ravno ko so ljudje šli iz cerkve. Pred našo hišo sem jim naročil, naj me počakajo pred Bahačem, bom prišel za njimi, da se bomo šli slikat. Res so me počakali. Ko sem pozneje gledal sliko, sem se čudil, zakaj ni Kavčičevih dveh zraven. Zdaj berem v dnevniku, da je Maler že včeraj dopoldne dal težko ranjenega v oskrbo sosedu Pečelinu, ostala dva brata pa spustil domov. In šele letos sem izvedel, da je bil eden od bratov klican po vojni v Loko na zaslišanje in se nikoli več ni vrnil domov. Pogrešan...

Medtem so se zbrali pri Bahaču tisti, ki so imeli zaradi rekvizicije večjo ali manjšo škodo. Nekdo je predlagal: »Zdaj moramo najprej poskrbeti, da dobimo nazaj pokradeno robo.« »Kako boste dobili, kar so Nemci odpeljali?« »Ne to! Kar so domačini pokradli!« Kaj tudi to se je delalo? Hitler je ravnal modro, ko je izdal zakon, da je treba ustreliti vsakega, ki si je po bombardiranju kakega mesta prilastil kak kos tujega imetja.

Okrog desete so začeli prihajati prvi partizani – domačini. Mlad prijatelj mi je pokazal svojo puško, karabinko z odžaganim kopitom in cevjo. Poskusil sem jo repetirati in opazil, da nima *izvlakača*. Pojasnil mi je, da je puška ležala dve leti v apneni jami, zato ni več perfektna. »Kako pa streljate, če pride do boja?« »Če bi imelo priti do boja, raje zbežimo«.

Okrog enajste so nabili na vrata vseh delavnic obvestilo, da morajo te poslovati naprej kot doslej in da se morajo ta dan do šeste ure zvečer javiti na občini vsi moški od 16. do 60. leta za vojaško službo. Navdušenje za svobodno republiko pojema. Bedrihar in Potokar, ki sta prišla z Jesenic obćudovat novoustanovljeni raj, sta jo takoj popihala čez Žirovski vrh nazaj na Jesenice.

S prijavo sem odlašal do ene minute pred šesto. Nikamor ne bom bežal ali se skril. Da bi se bojeval za idejo, za katero sem od vsega začetka vedel, da ni prava, me pa tudi ne veseli. Kaj je komunizem, vem iz papeških okrožnic! Rerum Novarum in Quadragesimo Anno, pa iz knjig nemško-ruske pisateljice Alje Rahmaninove Ukrajina joka in Dijaštvo, ljubezen, čeka in smrt ter iz drugih. Utopija, ki je že v Rusiji zahtevala milijone žrtev.

Vpisal sem se pod številko 64. Za menoj je prišel g. dr. Ernest Demšar, ki ga že nisem videl več kot dve leti. Nemci so ga kmalu po preseljevanju aretirali in poslali v Dachau. Od tam so ga rešili sorodniki, ker je spadal – kot rojen Idriččan – pod Italijo. Nemci so ga izpustili – komaj živega, pod pogojem, da bo ostal. Vprašal sem ga, kaj misli, ali bo šlo? »Poskusiti bo treba,« je rekel.

G. Tajnik je gledal iz žabje perspektive politkomisarja, ki mu je nekaj narekoval na pisalni stroj. Potem se je politkomisar obrnil k meni in me vprašal: »No, kaj misliš, kako bo?« »Če boste dali ljudem jesti, bo šlo,« sem rekel. »Ah, nehaj že biti enkrat realist in postani idealist!« je odgovoril visoki funkcionar, potem pa nadaljeval: »Ljudje v Beli krajini jedo že dva meseca nezabeljeno repo, pa so zadovoljni.«

Poznejši dogodki spadajo v drugo poglavje, zato moram končati.

KONEC

Dovolite mi še eno pripombo: Mi nismo bili prvi talci v Žireh. Dobro leto prej, menda avgusta 1942, je bil neke sobote zvečer na Dobračevi ustreljen član

Državne delovne službe, katere bataljon je bil nastanjen na Dobračevi, podnevi pa so hodili plest žične ovire in nastavljal mine ob italijanski meji. Naslednji dan je bila maša na Dobračevi. Orožniki so porabili to priložnost, da so polovili vse moške v vasi in še precej drugih, vseh skupaj okrog 20, in jih zaprli v občinsko ječo. Dva dni so jih zasliševali, potem pa je prišel ponje iz Loke oklopnik. Neka mlada žena z majhnim otrokom je prišla prosit za svojega moža, pa so jo surovo nagnali. Sedem so jih odpeljali v Loko in jih en teden zasliševali in pretepali, potem pa vse izpustili.

Takrat sem bil v mlekarčniški trgovini, ko je prišel neki neznani Nemec po maslo. Videl sem, da me opazuje, in kmalu me je vprašal: »Kaj se je zgodilo, da si tak?« »Enega pobalina so Nemci sami med seboj ustrelili, zdaj bosta morala pasti pa eden ali dva naša nedolžna človeka.« »Fant, pazi se, kaj govoriš.« »Mi je čisto vseeno, če me takoj na mestu ustrelite, saj življenje v rajhu ni vredno nič.« »Razumem te, jaz sem tudi Adolf in tudi soboslikar, a ne Hitler: sem dunajski Čeh.«

Zdaj ko sem doživel oboje: gledal talce in bil sam eden njih, lahko rečem, da je neprimerno lažje biti talec kot gledati jih.

SPOŠTOVANI GOSPOD UREDNIK!

V 18. številki ŽO ste na strani 83 objavili kroniko g. Marjana Masterla o nemški hajki Traufe sredi novembra 1943 pod naslovom Narodna junakinja Drina.

Hvaležen sem g. Masterlu za poročilo o nemškem požigu Kremžarjeve domačije v Žirovskem vrhu 15. novembra, za kar še nisem vedel. Takrat je bila taka megla, da se ogenj v Žirovskem vrhu ni videl v ravnini.

V istem članku omenja g. M. na strani 88: »5. delavski (pionirski) bataljon Vojkove brigade je bil skupaj z 2. bataljonom Gradnikove brigade na Goropekah.«

Res je tudi to, toda ko so prišli Nemci okrog desete ure v Goropeke, jih ni bilo več tam, pač pa sta bila dva pobegla partizana, brata Janko in Vinko Grošelj z Dobračeve 10. Bila sta skrita v podstrešni sobici pri Koklju, nemški telefonisti pa so se nastanili v njuni predsobi, v frčadi. Ko bi bila dala le kak znak od sebe, bi ju bili gotovo takoj ustrelili. Rešila ju je zmeda, ki je nastala, ko je pri Balčku, Goropeke 3, začelo goreti. Nemci so iskali partizane po hišah, vendar našli Balčkovo prazno, v kuhinji pa kotel s še toplo hrano, ki je partizani niso imeli časa pospraviti.

V nevarnosti je bil nasproti ležeči Kokljev hlev s steljo v prizidku. K sreči je bil v bližini kup desk. Te so naslonili na streho, da je voda od talečega se snega tekla po njih in hladila steljo. Če bi se bila ta vžgala, bi pogorela vsa vas.

Balčkova hiša je bila prazna, ker so Nemci pregnali na Bavarsko gospodinjso Frančiško Žakelj in hčer Mico zaradi sina Toneta, ki je raje šel k partizanom kot v vojsko, pa pri prehodu čez mejo stopil na mino in zaradi poškodb kmalu umrl.

ŽIROVCI V AMERIKI

Anton Žakelj

Žirovci v Clevelandu

UVODNO DOPISOVANJE

Žiri, 16. 3. 1992

Spoštovani g. Anton Žakelj!

Da Vam lahko pišem, je »kriva« ali »zaslužna« Marija Stanonik, ki mi je posredovala Vaš naslov. Gre pa za dvoje:

1. Kolikor vem, ste še edini živeči od talcev, ki so jih Nemci 23. 10. 1943 odvedli iz Žirov. Ta dan smo v Žireh, odkar pomnim, praznovali kot krajevni praznik; posebno velika je bila proslava ob 40-letnici, 1983. Prihodnje leto bi bila najbrž še večja, a čas za te reči je nekako prešel. Gotovo pa ne bi bilo odveč, če bi v Žirovskem občasniku objavili kakšno bolj »trezno« (se pravi: ideološko neobremenjeno) razmišljanje o teh dogodkih. Vaš zapis o tem, kako ste tedaj doživljali vse skupaj, bi bil nadvse dragocen!

2. Letos mineva 500 let od odkritja Amerike. Zato bi rad nekaj prispevkov za rubriko Žirovci v Ameriki. Bi lahko pričakoval katerega od Vas? Ali vsaj sugestijo, na koga naj se še obrnem?

V pričakovanju Vašega odgovora Vam želim zdravja in vse dobro.

S spoštovanjem

Miha Naglič,

glavni in odgovorni urednik

Žirovskega občasnika

Anton Žakelj, 5516 Carry Ave
Cleveland, 29. 6. 1992

Spoštovani gospod Naglič!

Vaše cenjeno pismo od 16. 3. 1992 sem prejel 23. 3. 1992. Lepa hvala za Vaše zaupanje.

Najprej Vas moram pohvaliti za objavo Seznama žrtev vojne in revolucije v letih 1941–46 v 17. številki Žirovskega občasnika. Prepričan sem, da nobena druga občina nima popolnejšega. Ravno ta seznam je najboljši dokaz, da ni šlo za osvoboditev, ampak za oblast ene stranke, kakor Vi pravite v predgovoru. Tudi predlog g. Ivana Jana, ki je v neki letošnji številki Gorenjskega glasa zapisal, da bo treba partizansko zgodovino na novo preštudirati in pisati samo resnico, daje upanje, da se je res nekaj spremenilo.

K točki 1. Vašega pisma Vam odgovarjam tole:

Mislim, da nisem edini še živeči od talcev, ki so jih Nemci odvedli s seboj 23. 10. 1943, ko so se umikali iz Žirov. Med nami so bili tudi trije bratje Kavčiči

iz Javorjevega Dola, od katerih – upam, da je vsaj eden še živ. Morda bi ustregel Vaši želji. Jaz nisem več sposoben za take stvari. Poskusil bom, pa nisem gotov, da mi bo uspelo tako, kakor Vi želite. Spomini so pač osebni spomini, tudi če se drugim zdi, da so pristranski. Jaz sem skušal biti vedno objektiven, pa naj sem govoril s sovražnikom ali s prijateljem. Torej: Poskusil bom nekaj napisati, pod pogojem, da ne boste nič bistvenega spreminjali ali krajšali.

Odgovor k 2. točki:

Lepo je, da ste se spomnili 500-letnice odkritja Amerike. To vprašanje se mi je zdelo lažje in sem se ga takoj lotil. Mislil sem si: Podatke o ducatu ljudi bom hitro spravil skupaj. Pa je že prvo noč nastalo iz enega pet ducatov in pozneje še več. Vsi rojaki so mi obljubili pomoč, le ena oseba je rekla, da ne mara biti imenovana. Samo na odgovor ene družine sem čakal šest tednov in podatke potem dobil od drugod.

Rojake sem razdelil v tri kategorije: v prvo spadajo izseljenci, v drugo njihovi tu rojeni otroci, ki navadno še bolj ali manj razumejo slovensko, v tretjo pa vnuki in pravnuki izseljencev. Prvi dve kategoriji sem označil z zaporednimi številkami, preostale pa samo z imenom ali celo samo po številu.

Če se Vam bo zdel spis uporaben za objavo, ga objavite, če ne, pa ga dajte mojemu bratu Janku (Slovenska pot 2).

Kot sem že zapisal, nisem več sposoben za take naloge: Ker slabo vidim in nisem že dolgo tipkal, je veliko napak. Prosim, da to oprostite. Enako tudi, da ste morali tako dolgo čakati na odgovor.

Želim Vam veliko uspeha pri urejevanju ŽO in Vas pristrčno pozdravljam.

Vaš rojak

Anton Žakelj

P. S. Seznamu Žirovcev v Clevelandu dodajam še malo opisa našega mesta in države Ohio, da bi bralci ŽO videli, kaj je Slovence tako vleklo v te kraje.

Dodajam tudi fotografijo trgovine Demshar Builders Co. iz leta 1915.

ŽIROVCI V CLEVELANDU

1. Bogataj Frank: roj. 1944 na Selu, v ZDA prišel 1966, se poročil, delal pet let svedre v firmi Cleveland Twist Drill, nato pet let kot gradbeni pomočnik, zdaj je že 16 let samostojni gradbeni mojster.

2. Bogataj Jolanda: roj. Erznožnik, 1947 v Avstriji, umrla 1987 v Clevelandu, brez otrok.

3. Bogataj Mary, Debencova Mica iz Račeve: vrnila se je v Slovenijo in umrla 1963 (v Novi vasi /Žiri/) (dopolnila T. S.).

4. Demšar Jožef, Česnov: roj. 1887 Jakobu Demšarju in Heleni Kopač. V ZDA prišel 1904, se 1914 poročil z Johano Mačerol; po njeni smrti še drugič. Bil je najstarejši od 17 otrok. Ustanovil je Demshar Builders Co. ter postal ugleden stavbenik in tovarnar kakovostnega pohištva. Umrl 1978. V prvem zakonu sta se mu rodila dva otroka:

5. Demšar Vincent: sin, umrl 1969; drugi podatki niso znani.

6. Demšar ?: hči, umrla zelo mlada.

7. Demšar Vincent Filip: sin.

8. Demšar Ralph: sin. Za nobenega nimamo podatkov.

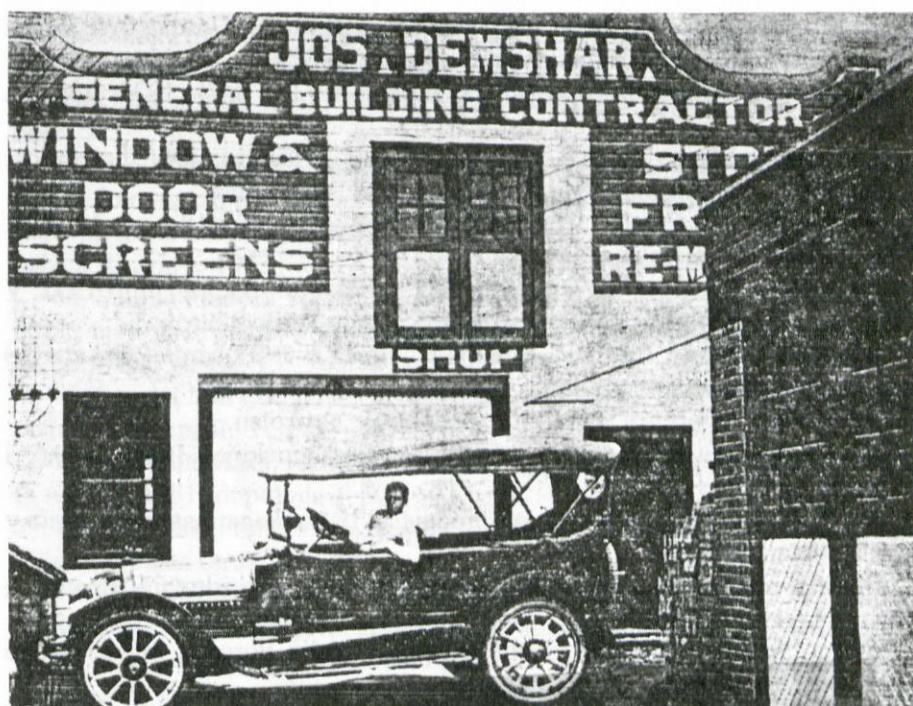
V drugem zakonu so se rodili:

9. Demšar Jožef ml.: roj. 1915. Živi v Mentorju.

10. Demšar Jožef Edward: roj. 1945, umrl 1992. Bil je tretji lastnik Demshar Builders Co. Deloval je v mnogih organizacijah. Umrl je za rakom, star 47 let.

11. Demšar Raymond: imel je sina in hčer, drugi podatki niso znani.

12. Demšar Harold E.: imel je hčer Joanne, por. Rahal.

Joseph J. Demshar st. (starejši brat dekana Viktorijana Demšarja) v cadillacu, pred svojo prvo tovarno Demshar Builders Co. na Norwood Ave., Cleveland, 1915.

13. Dermota Rudi: roj. 1904, v ZDA prišel 1950, poročen z Margaret Tovornik, umrl 1974. Bil je samostojni čevljar.

15. Erznožnik Karl, Vrščanov: roj. 1910, v ZDA prišel 1949 iz Avstrije, umrl 1980.

16. Erznožnik Marija: žena, roj. Starman, 1908, umrla 1979.

17. Fik Ivanka: roj. Mlakar, 1895, umrla 1980.

18. Hartman Teodor: roj. 1885, v ZDA prišel 1921, umrl 1974.

19. Hartman Ivana, Burjevka: roj. Kavčič, 1896, umrla 1951.

20. Hartman Walter: sin, roj. 1923, umrl 1985.

21. Hartman Jennie: roj. Fik, 1923.

22. Jereb Franc: roj. 1889, umrl 1946.

23. Jereb Mary: roj. Dermota, 1894, v ZDA prišla 1912, umrla 1982. Imela štiri hčere:

24. Jereb Stella: roj. 1915, por. Barstow, umrla 1966, brez otrok.

25. Jereb Frances: roj. 1916, por. Zupančič, ima enega sina.

26. Jereb Mary: roj. 1919, por. Jeraj, ima enega sina in hčer.

27. Jereb Olga: roj. 1921, por. Pcelar, brez otrok.

28. Jereb Leopold: sorodnik Tomincovega šuštarja, podatki neznani.

29. Jesenko Frank, Škrjancov: roj. 1936, v ZDA prišel iz Avstrije in se poročil z Milico, roj. 1940 v Goričici pri Celju. Imata štiri sinove:

30. Jesenko Marko: roj. 1965, prof. politične znanosti in zgodovine.

31. Jesenko John: roj. 1969, študiral gospodarstvo in upravo.

32. Jesenko Steven: roj. 1973, še študira.

33. Jesenko Jerry: roj. 1981, učenec.

34. Jesenko Jakob: roj. 1897 na Breznici pri Žireh, v ZDA prišel 1922, umrl 1972. Ustanovil in 25 let (do smrti) vodil pevsko društvo Triglav.

35. Jesenko Ana: roj. Žakelj, 1901, v ZDA prišla 1923. Umrla 1991. Znana kulturna delavka, pevka in čipkarska učiteljica. Zapušča dve hčeri in enega sina:
36. Jesenko Anna ml.: roj. 1921, por. Lekan, v ZDA prišla 1923. Ima dva sina.
37. Jesenko Myron: sin, roj. 1926, por. z Doris, ki je umrla 1990, brez otrok.
38. Jesenko Ruth: roj. 1935, por. Abbott. Ima hčer in sina.
39. Kog(ovšek) Frances: roj. Mlinar, v Žirovskem vrhu 18., umrla 1975. Bila je znana čipkarica in sadjerejka.
40. Kolanž John, prej Kolenc: roj. 1887, v ZDA prišel 1905, umrl 1952. V zakonu z Mary Oblak iz Ljubljane, roj. 1892, se je rodilo 7 otrok:
41. Kolanž Marie: roj. 1911, por. Staley, imata sina Richarda (zdaj star 50 let), računalniški analitik, živijo v Texasu.
42. Kolanž Albert: roj. 1914, por., brez otrok, upokojen.
43. Kolanž Edward: roj. 1916, por. z Elsie Karst, upokojen. Imata dve hčeri in enega sina:
Wendy, por. Magee, stara 42 let, prodajalka tiskarskega materiala; živita v Connecticutu, brez otrok;
Pamela, por. De Jesus, 40 let, bolniška strežnica; mož je zdravnik, imata dva otroka in živijo v Texasu;
Marc, star 38 let, direktor zavoda za zdravo okolje. Poročen, ima tri otroke in žive v Clevelandu.
44. Kolanž Eleanor: roj. 1918, por. Reed, brez otrok, umrla 1978.
45. Kolanž Lois: roj. 1926, por. Trautman, živi na Floridi, upokojena. Ima hčer Jaclyn, por. Ludwig, stara 39 let. Pravna svetovalka.
46. Kolanž John: roj. 1928, pomožni blagajnik, samski, živi v Clevelandu. John je imel še tri brate, ki so prišli v ZDA približno takrat kot on.
47. Kolanž Frank: podatki niso znani. Umrli je brez otrok.
48. Kolanž Anthony: isto.
49. Kolanž Lawrence: roj. okrog 1880. (Glej dopolnilo seznama. – Op. ur.)
50. Kolanž Joe: sin, imel je sina Jima, ki še živi v Clevelandu.
51. Kovačič Frances: roj. Demšar, Česnova, 1899, v ZDA prišla 1921, umrla 1991.
52. Kovačič Harold: roj. 1922, por. z Dolores; imata 4 hčere in 10 vnukov.
53. Kržišnik Franc, Urbančkov: roj. 1889, v ZDA prišel iz Avstrije, umrl 1962. Tu je bil samostojni čevljar.
54. Kržišnik Marijana: žena, roj. Fortuna, 1922, umrla 1978.
55. Kržišnik Cynthija: hči, roj. 1925, por. Lorber. Ima 2 hčeri:
Anna Mary, roj. 1953, por. Berk. Ima dva sina in eno hčer;
Karmen, roj. 1956, por. Tienga. Imata enega sina.
56. Miller Herman, prej Mlinar Hieronim: roj. 1923 v Žirovskem vrhu, v ZDA prišel 1950. Poročen z Julko Babič 1957. Imata dva sina in dve hčeri. Herman je znan kot najboljši zidar v Clevelandu.
57. Miller Herman ml.: roj. 1960, civilni inženir.
58. Miller Viljem: roj. 1961, inženir elektronike.
59. Miller Julka: roj. 1963, programerka na računalniku.
60. Miller Marlyn: roj. 1965, otroška zdravnica.
61. Mlinar Janez, Hermanov brat: roj. 1927, upokojen tovarniški delavec.
62. Mlinar Frank, Kuclerski: podatki neznani.
63. Mlinar Tomaž, Kuclerski: podatki neznani.
64. Oblak Mary, Jesenkova z Breznice: roj. Eržen, 1886, v ZDA prišla iz Nemčije 1921, umrla 1967.

65. Oblak Pavel: roj. 1909 v Nemčiji, umrl 1986. Poročen je bil s Florencijo Schwarz. Imela sta sina Allena in hčer Arkyn.

66. Oblak Mimi: roj. 1920, por. Štibil. Imata dva otroka: sina Charlesa in hčer ???.

67. Puc Marijana, Balančka: roj. 1869. Prišla je najprej v Mehiko, nato v Colorado in nazadnje v Ohio. V prvih dveh državah je od Indijancev kupovala kože divjih živali za koralde in bonbone, v Clevelandu pa je bila znana kot babica. Umrla je 1953.

68. Salmič Frances, Jernačevcova: roj. Pauli, 1887, umrla 1966. Imela je 7 otrok; njihova imena in drugi podatki niso znani.

69., 70., 71., 72., 73., 74., 75.

76. Smrdel Mary, Micnkova: roj. Trček, umrla 1976. Število otrok in drugi podatki niso znani.

77. Stanonik Maks, Kališarjev iz Žirovskega vrha: roj. 1917, v ZDA prišel iz Avstrije 1951 (dopolnila T. S.).

78. Stanonik Frances: roj. Kavčič, 1921. Obdelujeta vinograd v Genevi (Ohio). Nimata otrok.

79. Strel Jože, Strelov: osebni podatki niso znani.

80. Strel Maksa, Burjeva: žena se je po moževi smrti vrnila v Slovenijo.

81. Strel Jakob: roj. 1893, umrl 1966.

82. Strel Frances: roj. Jereb, 1898, umrla 1973. Imela sta tri otroke.

83. Strel Carolina: roj. 1922, por. Miklavčič.

84. Strel Jake: roj. 1925, drugi podatki niso znani.

85. Strel Charles: roj. 1930. Isto.

86. Ušeničnik John: roj. pred 1900. Umrl okrog 1953.

87. Žakelj Anton: roj. 1907, por. 1946 v Avstriji, v ZDA prišel 1949.

88. Žakelj Cilka: roj. Gantar, 1914, v ZDA prišla 1949.

89. Žakelj Janez: roj. 1948 v Avstriji, por. z Bonnie Watkins, državni finančni nadzornik v Minesoti. Imata dva otroka:

Žakelj John ml.: roj. 1987.

Žakelj Cecilija, roj. 1988.

90. Žakelj Anton ml.: roj. 1952, por. z Jan Dietz, računalniški programer pri Cleveland Electric Co. Imata tri otroke:

Christopher, roj. 1978,

Steven, roj. 1980,

Loren, roj. 1989.

91. Žakelj Jože: roj. 1953, por. z Apolonijo Košir, računalniški programer pri TRW. Imata štiri otroke:

Mihelca, roj. 1982,

Tončka, roj. 1984,

Ančka, roj. 1985,

Janezek, roj. 1990.

92. Žakelj Marija: roj. 1955, otroška zdravnica v Fordovi kliniki v Detroitu.

93. Žakelj Charles, Fricov: roj. 1889, umrl 1973.

94. Žakelj Margaret: hči, roj. 1919, por. Loucka, umrla 1976.

95. Žakelj Gabriel: roj. okrog 1906, v ZDA prišel v začetku prve svetovne vojne. Drugi podatki niso znani.

Po pomoti je izpadla družina:

96. Kolanz Robert: Johnov sin, roj. 1929, trgovski potnik za ogrevalne in hladilne naprave, por. z Eleanor, živita v Kentuckyju. Imata štiri otroke:

Robbie, star 37 let, zdravnik, por. z Nancy, bolniško strežnico. Imata tri otroke in živijo v Californiji;

John, star 30 let, odvetnik, por. z Meshelle, brez otrok, živita v Kentuckyju;
Susan, stara 36 let, prejšnja učiteljica, por. z Jamesom, ki je odvetnik. Imata tri otroke in živijo v Kentuckyju;

Deborah, roj. 1967, učiteljica, živijo v Kentuckyju.

97. Burja Borut, sin Ivana in Makse Burja. Živel med letoma 1950 in 1960 v Clevelandu.

DOPOLNILO SEZNAMA

Spoštovani gospod Naglič!

V pismu z dne 29. junija sem Vam poslal podatke o Žirovcih v Clevelandu.

V njem sem pisal, da sem moral čakati na podatke neke družine šest tednov. Dva dni po oddaji pisma sem prejel od njih šest pol informacij. Bili so na počitnicah, zato niso mogli pisati.

Ker smo se tudi mi ravno takrat odpravljali na izlet v Kanado, se je tudi moje pismo zavleklo skoraj za dva tedna. Končno sem danes prišel do sape in prevedel informacije družine Kolenz v slovenščino. To so dodatni podatki za št. 49 in 50, ki pa so tako obsežni, da sem jih prevedel v celoti, pa sami izberite, kar se Vam zdi pomembno. Meni se zdijo te informacije zanimive zato, ker kažejo, kako so naši ljudje napredovali, kako so se poročali in kakšne službe so opravljali. Po pravilih, ki sem se jih skušal držati pri sestavljanju seznama, pa 4. in 5. generacija ne spadata več v spis.

Zgoraj omenjenih šest pol sem stisnil v 4, kar bo morda še otežilo pregled.

Spomniv ob 50-letnici talcev še nisem začel pisati. Do kdaj bi radi imeli v rokah? Ker sem imel z dozdevno lažjo nalogo dosti težav, se še nisem odločil, če se bom druge lotil ali ne.

S spoštovanjem vdani

Anton Žakelj

POTOMCI LOVRENCA KOLENZA IN JENNIE LAURIC

Lovrenc: roj. ?, umrl za gripo, ki se je v ZDA širila v začetku 20. stoletja.

Jennie: roj. Lauric, ?, prebolela raka in tuberkulozo, umrla v šestdesetih letih. Imela sta dva otroke: Jožefa in Elsie, ki sta živela v Clevelandu.

Jožef se je poročil z Ruth Schulte (Nemka). Imela sta pet otrok: Jamesa, Ronalda, Raymonda, Johna in Janice. Jožef je umrl 3. 8. 1980. Ruth je imela raka in je umrla 1947.

James: roj. 22. 12. 1932. Delal je v East Ohio Gas Co. in se je upokojil 1990. Poročil se je 6. 8. 1955 z Mary Ann Kelly (Kulinauskas, Litvanka). Nekaj časa je bila zasebna tajnica sindikata vlakovodij. Imela sta štiri otroke (Lawrence James, Dianne Mary, Kathleen Ann, James Joseph).

Lawrence James: roj. 12. 8. 1956. Zdaj je lastnik podjetja za hlajenje in ogrevanje. Leta 1977 se je poročil z Mary Catherine Jeewek (irsko-nemškega rodu). Imata štiri sinove; živijo v Brunswicku (Ohio). Mary C. je bolniška strežnica v dobrodelni bolnišnici v Clevelandu. Otroci:

Mark Jožef, roj. 30. 7. 1984,

Michael Lawrence, roj. istega dne (dvojčka),

Robert James, roj. 6. 5. 1980,

Daniel Christopher, roj. 11. 6. 1989.

Dianne Mary, por. Szeke: roj. 11. 10. 1958, fizioterapevtka v bolnišnici v Clevelandu. Poročena je z Edwardom Szekom (Madžar). Imata dve hčeri in živijo v Brook Parku (Ohio):

Melissa Ann, roj. 11. 8. 1979,

Jacqueline Michele, roj. 9. 8. 1989.

Kathleen Ann, por. Stenger: roj. 13. 3. 1960. Na pravnem oddelku vodi zavarovalniške zadeve (mednarodnega podjetja). Poročena je z Lawrenceom Stengerjem (Nemec), roj. 1968, in živi v North Olmstedu (Ohio). Rodilo se jima je troje otrok:

Krista, roj. 13. 9. 1988, mrtvorojena,
Michelas, roj. 19. 8. 1989,
Mathew, roj. 13. 7. 1991.

James Joseph: roj. 20. 11. 1962, diplomiral iz pospeševalnih komunikacij (promotional communications), živi pri starših v Middleburgh Heightsu (Ohio).

Ronald: roj. 1934. Poročen z Ruth Peter (Nemka). Imata štiri otroke (Ronald, Deborah, Timothy in Kris). Ronald je nazadnje delal na policijskem oddelku v North Hamptonu (Ohio), zdaj je upokojen, Ruth pa v Ohio Turnpike Highwayu. Živi v Cuyanoga Falls (Ohio).

Ronald: roj. 1954 v Nemčiji, poročen z Laurie; živita v Port San Lucie (Florida). Ron je lastnik tovarne ploščic. Imata dva otroke, sina in hčer.

Deborah: roj. 1959, je rentgenologinja in poročena z upravnikom bolnišnice Jeffom Zehlom. Živita v Richmondu (Virginija). Imata hčer Jessico.

Timothy: poročen z Deniso; živita v Stowu (Ohio). Tim je lastnik transportnega podjetja. Imata dva otroke:

Kristen, roj. 1988,
Justin, roj. 1990.

Kris: roj. 1963, živi v Salt Lake Cityju (Utah). Diplomiral je iz plesa in kemije. Je baletni plesalec. Dela kot kemik analitik na oddelku za varstvo okolja.

Raymond: roj. 1937. Poročen je z Lindo Wroblewski (poljsko-italijanskega rodu). Zdaj je upokojen pri upravi firme East Ohio Gas Co. Živi v Parmi (Ohio). Imata osem otrok (Melinda, Patricia, Allem, Leslie, Kimberly, Michael, Scott, Brad).

Melinda: roj. 1955. Poročena je z Gregom Miniak. Imata tri otroke in živijo v Seven Hillsu (Ohio):

Lindsey,
Joshua,
Son.

Patricia: roj. 1957. Poročena je z Nickom Greco (Italijan). Imata štiri otroke in živijo v Seven Hillsu (Ohio); Nick je arhitekt.

Mathew,
Lauren,
Danielle,
Joseph.

Allem: roj. 1958. Poročen je s Stefanijo (Grkinja). Imata dve hčeri in živijo v Parmi (Ohio).

Leslie: roj. 1960. Poročena je z Johnom Malvickom, ki je lekarnar. Imata dva sina in živijo v Dublinu (Ohio).

Mathew,
Ryan.

Kimberly: roj. 1961. Poročena je s trgovskim potnikom za ogrevalne naprave Tomom Tenhagenom. Kim je frizerka. Imata tri hčere in živijo v Parmi (Ohio).

Michael: roj. 1962. Pred kratkim se je poročil in živi v Lakewoodu (Ohio).

Scott: roj. 1962. Poročen je z višjo bolniško sestro Kathy. Živita v Clevelandu (Ohio). Scott je bolniški strežnik in paramedik.

Brad: roj. 1970.

John: roj. 1. 2. 1944. Poročen je z Marlene Liedke. Je brivec. Z ženo živita v Clevelandu, nimata otrok.

Janice: roj. 21. 6. 1946. Poročena je s Frankom Keatingom (Irec). Mož je zaposlen v transportni industriji, Janice dela v trgovini z živili. Imata tri otroke in živijo v Brook Parku (Ohio).

Teri Marie: roj. 1961, dela v živilski trgovini in živi v Parmi (Ohio).

Todd: roj. 1962, dela v industriji dvigal in je poročen s Sharon, upokojeno pravno tajnico. Imata dva otroke in živita v Olmsted Fallsu (Ohio).

Timothy: roj. 1963, dela za električnega kontraktorja.

Elsie: roj. 1917, poročena je z Lawrenceom Ockulyjem (Irec), ki je bil prodajalec pri Kraft Food Co. Elsie je delala pri J. C. Penney Co. Pred okoli desetimi leti se je upokojila. Imela sta dva otroke, sina in hčer. Elsie še živi v Parma Heightsu (Ohio).

George: sin, poročen je s Sandro Barun; imata pet hčera. Živijo v St. Louisu (Missouri). Ena od njih se je poročila s sinom predsednika podjetja.

Eileen: hči, poročena je z Richardom Amato (Italijan), ki je upokojen zavarovalniški agent. Imata tri sinove in živijo v Kirtlsandu (Ohio).

Richard,

Lawrence,

Michael.

DRŽAVA OHIO

Država Ohio je bila ustanovljena 1803 in kot 17. sprejeta v zvezo Združenih držav Amerike. Ko so zgradili ceste in železnice, je hitro napredovala in postala pomembna zveza s takrat še nenaseljenim zahodom.

Po popisu prebivalstva iz 1960 je bil Ohio ena izmed vodilnih industrijskih držav Amerike, po vrednosti svojih izdelkov na tretjem mestu, za New Yorkom in Kalifornijo, po številu prebivalstva na petem, po velikosti pa na 35. mestu. Cleveland je bilo njegovo največje, Columbus pa glavno mesto.

Država meri 41 222 kvadratnih milj (106 770 km²); je torej velika za 5 Slovenij. Po reki Ohio meji na vzhodu s Pensilvanijo in Zahodno Virginijo, na jugu pa na Kentucky. Reka Ohio, združena s Tennesseejem, je večja kot Misisipi. Država se imenuje tudi Buck-eye state, ker je po njenih planjavah raslo na milijone kostanjevih dreves. Veliko so jih posekali »pionirji« (prvi naseljenici) za svoje brunarice. Kar je ostalo, pa je uničila kostanjeva kuga.

Država je večinoma ravna ali valovita; najvišji hrib, Campbell Hill, je visok 1550 čevljev (500 m).

Prebivalstvo: okrog 1965 je štelo dobrih deset milijonov, potem pa je začelo upadati. Protestantske sekte (Kristusovi učenci, luterani, metodisti in prezbitrijanci) imajo največ članov, katoličani pa so najmočnejša enotna verska skupina.

Glavni izdelki: stroji, cement, kemikalije, keramični in stekleni izdelki, električna oprema, železni in jekleni izdelki, orodje, papir, gumijasti izdelki, prevozna sredstva.

Poljedelstvo: govedo, ovce, perutnina, koruza, soja, volna, les.

Rudarstvo: premog, apno, apnenec, sol, pesek, gramoz.

Ko so zgradili železnice in ceste, so se njena naravna bogastva zares lahko uveljavila. Ohio ima za 500 let zalog premoga, soli pa za tisoč let za potrebe vse Amerike. Ohio je bila vodilna ameriška država v izdelovanju avtobusov in tovornjakov. Prednjačila je tudi v proizvodnji strojev in gumijastih izdelkov. Mesto Akron je bilo po proizvodnji gumijastih izdelkov na prvem mestu v svetu.

Toda Ohio ni samo industrijska država. Rodovitna polja, ki so del srednje-zahodnega koruznega pasu, se raztezajo skoraj po vsej državi. Ohajski farmarji pridelajo velikanske količine koruze, soje in pšenice. Vinogradi in sadovnjaki se raztezajo ob jezeru Erie. Velikanske količine vode v jezeru preprečujejo nagle

temperaturne spremembe, kar zelo ugodno vpliva na rast teh kultur. Ohio šteje med vodilne države tudi v prašičereji. Ohajski farmerji imajo velike črede govedi in ovac. Farmerji predstavljajo le 5 % vsega ohajskega prebivalstva.

Tudi nafta in naravni plin črpajo v raznih delih države. Cenijo, da znašajo zaloge nafte še 77 milijonov sodov, plina pa je toliko, da njegova cena pada, čeprav se po drugi strani vse drugo draži.

Razen belorepe srnjadi ima država malo velike divjadi. Med manjšo divjad spadajo: kuna, pižmovka, oposum, zajec, rakun, rdeča lisica, veverica, dihur in jazbec.

Ohio ima okoli 175 vrst ptic pevk in 170 vrst rib. Mnoge med njimi so tudi take, ki jih Evropa ne pozna.

Železa in jekla se je izdelalo 22 milijonov ton. Glavne železarne so v Clevelandu, Lorainu in Youngstownu. Premog in železovo rudo dobivajo iz bližnjih ležišč po železnici ali z ladjami.

V industriji so na tretjem mestu izdelki, ki se uporabljajo v poljedelstvu, pri gradnji in obdelovanju kovin.

Država je bila dolgo vodilna v izumih in izboljšavah izdelkov kmetijske industrije. Vodila je tudi v izdelovanju strojnega orodja, mesto Cincinnati pa je prvo med ameriškimi mesti.

Med največje izumitelje štejemo brata Wright, ki sta izumila prvo letalo v Ameriki, Thomas Edison pa je prijavil več kot tisoč izumov raznih električnih naprav. Sedanji ohajski senator John Glen je bil prvi ameriški astronaut, ki je poletel v satelitu okrog Zemlje.

Ohio se imenuje tudi mati predsednikov; v tej državi je bilo rojenih 7 predsednikov, eden pa je živel tu (Ulisses S. Grant, Rutherford B. Hayes, James A. Garfield, Benjamin Harrison, William McKinley, William Howard Taft, Warren G. Harding, William G. Harrison). Samo Virginija jih je dala več.

Ohajčani so sprejeli svojo prvo ustavo 1802 in drugo 1851. Državo vodi guverner, ki je izvoljen za štiri leta; po prvi izvolitvi je lahko izvoljen še enkrat. Doslej je bil deležen te časti samo en Slovenec: Fran Lauše (tudi Lovše), ki je bil izvoljen petkrat (takrat še ni bilo omejeno na dve dobi). Lauše, edini slovenski senator, je umrl lani, star 92 let.

Grb in pečat države Ohio: v krogu je upodobljeno polje s hribi v ozadju, na njem snop pšenice – znak rodovitne zemlje, zraven pa šop 17 pušic, ki pomenijo, da je bila sprejeta v ZDA kot 17. država.

Vsaka država si je poleg grba izbrala še tri simbole: ptico pevko, cvetlico in drevo. Pri Ohiju zastopa ptico rdeči kardinal, cvetlico nagelj, drevo pa kostanj. Seveda ima vsaka tudi svojo zastavo. Ohajska je edina v obliki banderca. Sedanji guverner George Vojnović je po očetu Srb, po materi pa Slovenec, zato ga tudi lahko štejemo za Slovenca.

Ohio ima 72 milijonov ha obdelovalne zemlje in 520 tisoč kmečkih prebivalcev. Povprečna velikost 140 000 farm je 53 ha. Skupna letna vrednost vseh kmetijskih pridelkov je samo 8 % skupne državne proizvodnje.

CLEVELAND

V Ameriki je veliko mest z enakimi imeni, zato je tu navada, da se imenom mesta dodaja tudi ime države, kamor mesto spada, torej Cleveland (Ohio).

O Clevelandu je včasih vedel vsak Slovenec, da je drugo največje slovensko mesto na svetu, takoj za Ljubljano. Zato morda ne bo odveč, če ga nekoliko opišemo.

Cleveland je dobil svoje ime po geometru Mosesu Clevelandu, ki je ob koncu 18. stoletja meril te, še nenaseljene pokrajine za Connecticut State Co., ki je

kupila tri milijone akrov zemlje (1 akre = 40 % ha) za skupino preprodajalcev po manj kot 40 centov za 1 akre (torej 1 dolar za 1 ha), ti pa naj bi jo prodali naprej novim priseljencem.

Moses Cleveland je bil vodja ekspedicije geometrov, ki naj bi izbrala prostor za glavno mesto prihodnje države Zahodna rezerva. Tako so imenovali takrat še vse ozemlje zahodno od Connecticuta. Za ta namen se mu je zdel najprimernejši kraj ob reki Cuyahoga (indijansko ime za Krivo reko), in sicer ob njenem izlivu v jezero Erie. Za glavno mesto je odmeril eno kvadratno miljo zemlje vzhodno od reke.

To se je zgodilo 1796, vas Cleveland pa je bila registrirana šele 1812; hitreje se je začela razvijati šele 1820, po odprtju kanala, ki je povezoval Erie in reko Ohio.

Potem ko je bilo sredi 19. stoletja posodobljeno pristanišče in so bile izboljšane železniške zveze, je mesto postalo pomembna postaja na poti proti zahodu. Ob bogatih ležiščih premoga in železove rude v bližini se je razvil v drugo največje industrijsko središče v Ameriki.

Z naglo rastjo železne industrije in s prihodom naseljencev iz Evrope se je mesto med letoma 1870 in 1930 povečalo od 100 000 na skoraj 900 000 prebivalcev. Postalo je osmo največje mesto v Ameriki. Tu je bila zgrajena prva rafinerija nafte, veliko avtomobilskih tovarn in tovarn za avtomobilске dele. Terminal Tower (773 čevljev oziroma 250 m) je bil najvišja stavba zunaj New Yorka.

Gospodarska kriza v tridesetih letih je močno prizadela mesto; opomoglo se je šele med drugo svetovno vojno s pomlajeno industrijo in z dotokom črnega prebivalstva z juga, hkrati pa trpelo zaradi selitve belcev in industrije v predmestja, kar je 1966 povzročilo velike gospodarske premike in mestne nemire, ko je bilo požganih na stotine hiš. Deli mesta so še zdaj prazni in stavbne parcele naprodaj po dolar.

Rast in padec mestnega prebivalstva osvetljuje tale preglednica:

	Cleveland mesto	Cleveland s predmestji
1960	810 858	1 909 483
1980	573 822	1 498 400
1990	505 616	1 412 140

Po podatkih edinega angleškega dnevnika v mestu so v Velikem Clevelandu razne narodnosti zastopane takole:

Nemci	233 000
Poljaki	103 000
Čehi	80 000
Madžari	70 000
Slovaki	48 000
Slovenci	46 000
Španci	34 000
Rusi	20 000
Litvanci	17 000
Hrvati	15 000
Ukrajinci	15 000
Romuni	10 000
Srbi	3 200

Te številke se nanašajo na prebivalstvo mesta s predmestji, ne upoštevajo pa črncev in Ircev, ki jih je največ. V mestu samem je črncev dobra polovica vseh meščanov.

Marsikomu se bo čudno zdelo, zakaj je med 46 000 Slovenci v Clevelandu tako malo Žirovcev. Vedeti je treba, da so šli Žirovci zelo malo od doma; bili so vedno skromni, varčni in delavni, zato so bili zadovoljni z dohodki od čevljarstva in čipkarstva. Tisti pa, ki so v Ameriko prišli, so delali večinoma v pensilvanskih in železnih rudnikih Minnesote.

Padec mestnega prebivalstva se zlasti pozna pri Slovencih: stari umirajo, mladi se selijo v predmestja. Pred 40 leti so bile tu štiri slovenske župnije, zdaj sta še dve in ena mešana. Največja je župnija sv. Vida; 1914 je imela v svoji župnijski šoli 2100 slovenskih otrok, zdaj jih je 180, pa še med temi je polovica Hrvatov.

Razen štirih cerkva je v Clevelandu deset narodnih domov in več pevskih zborov. Pred 30 leti, ko so tu še izhajali trije angleški dnevnik, je izhajal tudi slovenski dnevnik Ameriška domovina. Medtem sta dva angleška dnevnika prenehala izhajati, Ameriška domovina pa še izhaja kot tednik. Prejšnji slovenski tednik Amerikanski Slovenec je zdaj štirinajstdnevnik in se lahko pohvali, da je najstarejši slovenski list na svetu; lani je praznoval stoletnico.

V gospodarskem pogledu ni tako slabo: medtem ko so prej znani slovenski podjetniki (Demšarji, Zicherli, Žagar, Drenik, Ipavec idr.) večinoma pomrli, so v zadnjih desetletjih mladi slovenski naseljenci ustanovili kakih deset strojnih in gradbenih podjetij. Vendar se v podjetnosti ne morejo kosati z drugimi narodnostmi, na primer s Hrvati.

Cleveland se je prilagodil izgubi prebivalstva in industrije ter gospodarsko rast preusmeril v storitvene dejavnosti: banke, bolnišnice, grafična umetnost, pravo (tu je sedež ene največjih advokatskih firm s 600 strokovnjaki vseh vrst prava). Mesto se je spremenilo iz industrijskega v uradniško. Razvila so se tudi podjetja za razvojno tehnologijo, zdravniško opremo, robotske stroje in računalniško opremo. Kljub velikemu padcu industrije imajo v Clevelandu svoje sedeže še tri družbe, ki spadajo med 100 največjih v Ameriki:

Mesto	Družba	Število zaposlenih	Izdelek
23.	Standard Oil (Ohio)	22 938	Nafta
70.	TRW	94 051	Avtomobilski deli
98.	Republic Steel	40 746	Jeklo

Med prvimi tisoč največjimi ameriškimi podjetji je 22 takih, ki imajo svoje sedeže v Clevelandu.

ODMEVI

Pismo uredništvu

Franč Galičič

Škofja Loka, 26. oktober 1992

V reviji Žirovski občasnik št. 18 ste na strani 112 objavili Pismo uredniku (1), ki ga je napisal anonimni pisec Anže, ki zdaj živi v Ameriki.

Vaše uredništvo je le-ta zaprosil, da pismo objavite, ker boste s tem dokazali, da tudi vam objektivnost ni samo fraza. Vam verjamem, da cenite objektivnost, toda za pisca tega zmazka to nikakor ne velja. Iz vsebine njegovega pisma puhtijo neresnice, laži in blatenje nekaterih zgodovinskih dogodkov iz časa NOV na območju Žirov in drugod.

Pisec se sklicuje na »objektivnost« ob svoji bujni domišljiji. Prav in pošteno bi bilo, da bi se podpisal s pravim imenom (Anton Žakelj iz Žirov). Prav in pošteno bi tudi bilo, da bi tistega partizanskega političnega komisarja iz Žirov imenoval po imenu in priimku. Pripovedovanje tega komisarja o ustanavljanju be-ga je izmišljotina ali pa je resnica povsem drugačna.

Zakaj je bil med vojno ubit Ivan Zajec, je znano, znano je tudi, zakaj se je bil NOB in zakaj je bilo v Žireh požganih nekaj javnih stavb.

Nikakor ne drži trditev, da sta na Žirovskem med vojno padla samo dva okupatorjeva vojaka in še ta dva po nesreči. Zlasti je popolnoma zlagana njegova trditev, da je orožnik Fr. Gredler padel pri Krišanu na Selu po nesreči, ko so Nemci in komunisti hkrati pili v hiši. Pri tem dogodku sem bil namreč osebno soudeležen in se še danes spominjam vseh okoliščin. (Zaradi zgodovinske resnice bom ta dogodek za javnost podrobno opisal v časopisu Svobodna misel – TV-15.)

Ta pisec postavlja javna vprašanja, kdo so bili »kolaboracionisti« in kdo »boljševiki«. Znani so mu samo »komunisti«, očitno za partizane NOV še nikoli ni slišal.

Na vsa njegova vprašanja mu številni še živeči udeleženci NOB prav lahko odgovorimo. Priporočamo mu, naj se vrne v domovino, saj ima vendar čisto vest. Če bo pri volji, se bomo prijateljsko pogovorili o njegovih zmotah in pomotah ter ovrgli njegove trditve. Sicer pa je naša želja, da ta rojak spremeni mnenje o našem NOB, v katerem so bili verni in neverni borci za osvoboditev našega naroda.

Prosim, da odgovorni urednik Žirovskega občasnika to sprejme v vednost. Povzetek mojega protesta lahko tudi objavi, saj sem prepričan, da bodo moje mnenje in trditve podprli še mnogi drugi.

Lep pozdrav!

Še o žrtvah vojne

Imena vseh žrtev vojne, ki jih je pred skoraj dvema letoma objavil Žirovski občasnik, so me navedla k razmišljanju o nekdanjih prijateljih, sosedah, sošolcih in sovaščanih, ki niso imeli sreče, da bi preživel drugo svetovno vojno. Bil sem pretresen ob prebiranju številnih imen sosedov in sovaščanov, ki so maj 1945 dočakali kot vojni ujetniki, potem pa jih ni bilo več.

Objavljenih 312 imen in priimkov sovaščanov me je spodbudilo k zapisovanju spominov iz usodnih let druge svetovne vojne. Nekaj časa sem zapisoval, potem pa se je spet začela vojna. Najprej kratkotrajna v Sloveniji, potem veliko bolj surova tukaj, v vzhodni Hrvaški, kjer živim že več desetletij. Nekaj mesecev sem preživel doma v kleti v Vinkovcih in poslušal trušč bomb in granat, ki so nam jih pošiljali dober kilometer oddaljeni sosedje, s katerimi smo skoraj pol stoletja kovali »bratstvo in enotnost« ter gradili socializem.

Preživel sem še eno vojno. Spomini na prejšnjo so zbledeli, socializem je usahnil, moji zapisi pa so ostali. Urednik Žirovskega občasnika mi je sugeriral, naj jih pošljem. Izvlekel sem jih iz pozabe in poslal.

PRVI OGNJENI KRST

V začetku leta 1943 se je začela mobilizacija v nemško vojsko. Približna polovica Žirovcev, med njimi tudi brat Miloš, se je odločila za neposlušnost Nemcem. Priključili so se partizanskim enotam v okoliških hribih. S tem so za Nemce postali vojaški dezertjerji, vendar nedosegljivi za njihova vojaška sodišča. Zato so račun za neposlušnost poslali svojcem. Začeli so jih zapirati in pošiljati v koncentracijska taborišča. Po začetnih izkušnjah drugih smo tudi v naši družini vedeli, kaj nas čaka. Ko so Nemci nekega zgodnjega spomladanskega jutra obkolili našo hišo v Račevi in vdrli vanjo, smo bili skriti pri sosedi. Ne vedoč, kaj se dogaja, sem se s kolesom pripeljal domov. Skozi odprta vrata sem že precej pozno opazil Nemca, ki je brskal po kuhinji. Ko sem hotel s kolesom pobegniti, sem zaslišal najprej vpitje Nemcev, potem pa še nekaj strellov. Pobegnil sem v gozd na drugo stran doline. Nemcem sem kot vojni plen pustil kolo s tremi prestavami, na katero sem bil tako ponosen. To je bil moj prvi ognjeni krst, ki naj bi bil odločilen za odhod v partizane.

O POLONKARJEVIH

Starši so me prepričali, da sem z manj kot 18 leti za partizane še premlad in naj bi svojo odločitev še malo odložil. Zato sem se pred Nemci nekaj časa skrival pri naših sosedi – Polonkarjevih. To je bila družina, ki se je stalno otepala z revščino. Ob prihodu Nemcev so bili zato prepričani, da jim slabše kot prej ne more biti. Pričakovali so, da se pod novo oblastjo življenje lahko kvečjemu izboljša.

Nemški žandarji, nastanjeni v Žireh, ki so patroljirali v obmejnem območju v smeri proti Smrečju in Vrhju Sv. Treh Kraljev, so bili prav od začetka vojne skoraj vsak dan v tej hiši dobrodošli gostje.

Pred Nemci so me torej skrivali prijatelji Nemcev. Polonkarjevi so prav gotovo tudi vedeli, kje se skrivajo moji starši in mlajši brat.

Nekaj mesecev pozneje me je pretresla vest, da jih je doletela »pravična kazen za sodelovanje z okupatorjem«. Nikoli nisem mogel doumeti in verjeti, da je bil greh Marjane, France, Janeza in Pavleta res tako velik, življenje pa tako poceni. Ne vem, koliko škode je partizansko gibanje pretrpelo zaradi mojih sosedov. Trdno pa sem prepričan, da je njihova smrt za partizane črn madež, ki ga niti polstoletna časovna distanca ni mogla izbrisati.

KOLIKO SO ŽIRI BILE PARTIZANSKE?

Po vojni smo govorili o Žireh kot partizanskem kraju. Najbolj partizanski je bil ta kraj jeseni 1943, v času osvoboditve. Takrat se je partizanskim brigadam priključilo veliko Žirovcev, ne glede na politično ali versko prepričanje. Spominjam se srečanja s Homcovim Janezom in še nekaterimi Žirovci v Vojkovi brigadi na Primorskem. Nemcev niso marali, vendar tudi socializem in komunizem nista bila tisto, za kar bi se bili pripravljali bojevati. Zato so kmalu po prvih nemških hajkah zamenjali uniforme in se znašli v domobranskih posadkah v neposredni okolici Žirov: v Rovtah, na Vrhju Sv. Treh Kraljev, Šentjoštu, Suhem Dolu, Lučinah, Gorenji vasi in Hotavljah.

Iz spiska žrtev vidim, da je posebno veliko Žirovcev odšlo med domobranci iz hribovskih vasi, ki so gravitirale k navedenim postojankam. To so bili fantje, od otroških let vzgajani za delo na siromašni zemlji. Od družbenopolitičnega življenja v Žireh so bili tudi prostorsko oddaljeni. Vpliv cerkve v vojnih letih ni mogel biti velik, saj so Nemci takoj po prihodu v Žiri pregnali žirovskega župnika. Dostop do ostalih cerkva v okolici je bil dolgo časa zaprt z bodečo žico in minskimi polji ob nemško-italijanski meji. Prvi dve leti vojne so maloštevilne partizanske enote uživale zaščito in podporo domačinov po raztresenih kmetijah Žirovskega vrha. Vendar pa kmečki fantje v glavnem niso čutili potrebe, da bi se tudi sami priključili partizanom.

V letih 1943 in 1944 pa se je vsak od teh fantov, bolj ali manj nepripravljen znašel pred odločitvijo: v prvih mesecih leta 1943 za nemško vojsko ali partizane, pozneje pa je moral izbirati med partizani in domobranci. Kdor se ni sam odločil, je bil prav kmalu vpoklican. Vse tri vojske so mobilizirale.

Šele zdaj, ko prebiram seznam žrtev, vidim, kako veliko Žirovcev je bilo prepričanih, da so izbrali nekakšno srednjo pot, ko so se odločili za domobranci, saj so v Nemcih videli okupatorje, v partizanih pa so vse bolj prepoznavali brezverce. Ne morem doumeti, zakaj so vsi ti fantje to svoje prepričanje morali tako drago plačati.

Iz sosednje Jakobčeve kmetije so trije sinovi šli k domobrancem. Vrnili se je le eden. Imel je 17 let. Kriterij ni bil: kriv – ne kriv. Pravico do življenja so imeli le tisti, ki še niso imeli 18 let.

Ko prebiram po imenih 180 žrtev vojne, ki niso zapisane na spomeniku pred šolo, se sprašujem, koliko je naš »žirovski kot« med vojno bil zares partizanski.

KRESOVI

Domobranci so sodelovali z Nemci, čeprav niso verjeli v njihovo zmago. Radi so govorili o svojih zvezah z Angleži.

Leta 1944 so angleška letala partizanskim enotam na Cerkljanskem pogosto spuščala s padali pomoč v orožju, obleki in sanitetnem materialu. Za orientacijo so uporabljali kresove, ki so jih partizani kurili ob določenem času in na določenem mestu. Zaradi nenatančnosti letalcev ali kresov, ki so jih zažigali domobranci, da bi zmedli letalce, je nekaj te pomoči prišlo v njihove roke. To je bil za domobranci eden od dokazov o njihovi povezanosti z zahodnimi zavezniki.

RUPNIKOVA LINIJA

Poleti 1944 smo obveščevalci dobili nalogo, da za potrebe zahodnih zaveznikov pripravimo podatke o utrdbah Rupnikove linije ob nekdanji italijanski meji, ki bi jo Nemci lahko izrabili kot obrambno linijo ob morebitni invaziji zaveznikov preko Istre in Primorske.

Zdaj premišljuje, kakšen bi bil seznam žrtev vojne na Žirovskem, če bi se takrat zavezniki odločili, da obračunajo s Hitlerjem po tej poti. Ali bi potem Angleži in Amerikanci pomagali svojim vojaškim zaveznikom (partizanom) ali pa ideološkim (domobrancem).

ZADNJI OGNJENI KRST

Med zadnjo ofenzivo aprila 1945 sem se nekaj dni skrival z dvema terencema (Kovkarski Ciril in Krtar) v bunkerju v Mavsarjevi grapi. Nemci in domobranci so nas ob sistematičnem preiskovanju gozdov na tem področju odkrili, vendar smo si z energično akcijo izbojevali beg iz bunkerja. Bilo je veliko streljanja, pa smo le vsi odnesli celo kožo. Jaz sem poskušal po grabnu mimo Kendovca in Cankarja priti na drugo stran doline. Odkril me je eden od Cankarjevih otrok in na to opozoril svojega oboroženega brata, domobranca, ki je bil prav tedaj doma. Ta je streljal za mano, vendar ni bil dovolj dober strelec. Streljal je na bežečega, vendar oboroženega sovražnika, pa čeprav sovaščana. Učili so ga, da je to njegova dolžnost. Tudi mene so tako učili.

Dober mesec pozneje (junij 1945) je nekdo (ne vem, kdo) streljal nanj, razoroženega in zvezanega, brez dokazov o krivici, brez sodišča. Ni streljal samo na njega. Celo Cankarjevo družino je zavil v črno – šest imen je na spisku žrtev vojne.

LOJZE

Ne vem, ali je še kje kak dom, ki so ga viharji vojne vseh mogočih strani tako opustošili kot dom Toncovih s Tabra. Na spomeniku padlih borcev in žrtev fašizma sta iz te družine vklesani imeni partizana Antona in Janeza. Iz te hiše pa sta še dve vojni žrtvi: Lojze in Vinko. Mlajša sestra Mara je imela srečo, saj je kot mladinska partizanska aktivistka le preživela vojno, pa čeprav v nemškem taborišču.

Od vseh bratov sem dobro poznal le Lojzeta. Partizan je postal v začetku leta 1943. Dalj časa je bil na Dolenjskem, leta 1944 pa se je že kot izkušen borec vrnil v okolico domačega kraja. Potem sva skoraj eno leto bila skupaj kot obveščevalca 31. divizije, razporejena na mejno področje Dolomitov. Rad je pripovedoval o bojih, trpljenju in lakoti, o vsem, kar je preživel na Dolenjskem. Kot prekaljen borec je bil cenjen in užival je zaupanje, čeprav je bilo znano, da je njegov brat Vinko pripadnik četniške enote nekje na Notranjskem.

Zadnjo zimo se je med njim in mlado partizanko razvila romantična zveza. Verjamem, da so bili kljub vojni to najlepši dnevi njegovega trdega življenja. Na žalost to ni dolgo trajalo. Prišli so tudi dnevi zadnje ofenzive aprila 1945, ki smo jih skupaj preživeli v okolici Žirov. Oba sta bila pod hudim pritiskom. Čutili smo, da nekaj skrivata. Njegovo dekle je bila noseča.

Ob neprijetnem srečanju z Nemci nad Ledinico smo se razbežali in nikoli več ju nisem videl. V splošnem metežu, ki je takrat vladal v Žireh, je Lojze prišel v stik z bratom Vinkom – četnikom. In ob tem srečanju, tik pred koncem vojne, se je v njem nekaj zlomilo. Postal je četnik.

Namesto da bi se nekaj tednov pozneje veselil zmage partizanske vojske, v kateri se je bojeval več kot dve leti, se je z bratom Vinkom znašel v žalostni koloni ujetih domobrancev in četnikov.

Nikoli nisem izvedel, kdo mu je sodil in presodil za en sam, v hudi krizi storjen, napačen korak.

NA PEPLI

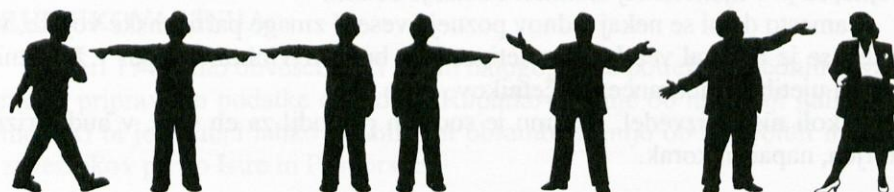
Po 23. oktobru 1943 – dnevu osvoboditve – so se večje partizanske enote v Žireh zadrževale le občasno. Vedno pa smo se v obrobni vasi zadrževali terenci, komanda mesta, obveščevalci, kurirji itd. Vsi smo se bolj ali manj svobodno gibal po Žireh, vendar čisto na »svojem« smo se počutili le na Ledinici, v Jarčji dolini in Koprivniku.

Mrovcov Slavic, Lojze, Vera in jaz smo z različnimi nalogami imeli skoraj osem mesecev svojo bazo na Pepli nad Ledinico. Nobenih straž ne konspiracije ni bilo. Počutili smo se varne, čeprav v okolici ni bilo partizanskih enot. Zbirali smo podatke o okoliških nemških in domobranskih postojankah. Prav gotovo so tudi oni imeli svoje ljudi, da so jih obveščali o naših položajih. Prav lahko bi nas speče presenetili. Ne morem verjeti, da niso vedeli za nas. Zmote iz domobranskih postojank so v Žirovsko dolino prihajale občasno in le za nekaj ur. Do Ledinice se po navadi niso upali, razen ob večjih ofenzivah skupaj z Nemci.

USTAŠI, DOMOBRANI IN DOMOBRANCI

Skoraj ves povojni čas živim na Hrvaškem, zato mi je dobro znana usoda tukajšnjih kvislinških formacij po vojni. Hrvatski domobranci so predstavljali mobilizirano vojsko, ki ni bila kaj prida razpoložena za vojskovanje s partizani. Zato se mi zdi razumljiv razmeroma human postopek z ujetimi domobranci ob koncu vojne. Z ustaši je bilo bistveno drugače. Partizanske komande niso čutile potrebe preverjati, kako veliki so bili njihovi grehi. Le nepolnoletnim so prizanesli.

V Sloveniji ob koncu vojne ni bilo hierarhije glede krivde kot na Hrvaškem (domobranci – ustaši). Vsi ujeti domobranci so bili enako krivi.

Replika na zgodbo dveh bregov

Cleveland, 25. februarja 1993

Anton Žakelj

5516 Carry Ave.

Ohio 44103 U. S. A.

Uredništvo Gorenjskega glasa

Kranj

Spoštovani gospod urednik,

prijatelji so me opozorili na članek Zgodba dveh bregov, objavljen na strani 10 Vašega cenjenega lista od 15. januarja t. l.

Čez celo stran in še čez je objavljen intervju g. Mihe Nagliča, urednika Žirovskega občasnika (ŽO), z Jožetom Peterneljem, pisateljem pravkar objavljene njegove šeste knjige Štirideset let pozneje.

Ker je v tem spisu večkrat omenil mene, Vas prosim, da objavite moj odgovor.

Naj povem takoj v začetku, da nisem bil nikoli domobranec, partizan pa samo 17 ur in da sem prav tako odločno obsojal domobranske napake kot nemške krivice ali partizanske zločine. Vendar čisto nevtralen ne more ostati v razmerah, kakršne so bile med vojno v Sloveniji, noben pošten človek. Kriv je tisti, ki je začel. Kot nevtralec mislim, da lahko govorim bolj objektivno kot kdo, ki je bil vsa vojna leta na eni strani.

G. Peternelj mi očita, da se skrivam za psevdonomimom in mečem kamne izza grma na nedolžne ljudi. V Ameriki sosed ne pozna sosedu, če pišem za ŽO, pa res nima smisla rabiti drugo ime, saj je še toliko ljudi živih, ki se me spominjajo.

ODGOVOR NA ZGODBO DVEH BREGOV

Konec januarja t. l. sem prejel pravkar objavljeno (šesto) knjigo mojega rojaka g. Jožeta Peternelja Štirideset let pozneje. Takoj sem jo prebral in rad priznam, da je boljša, kot je bilo prejšnjih pet.

Vesel sem uspeha vsakega rojaka, pa naj bo to na gospodarskem, političnem, umetniškem ali katerem koli drugem področju, in vsakemu bi rad čestital. Torej: iskrene čestitke tudi tebi, Jože.

Jože, oprosti, da te kar po ameriško tikam, saj sva bila v mladosti stanovska tovariša – kopitarja. Ti si pozneje postal slaven slikar in pisatelj, jaz pa sem se povzpел do službe tovarniškega pometača v Ameriki.

V tej službi sem bil prav zadovoljen, prav gotovo bolj, kot bi bil na mestu kakega tovarniškega direktorja v zaslužnjeni Sloveniji. Zame je svoboda več vredna kot udoben fotelj.

Da sem bil v tej službi res zadovoljen, zadostujeta dva dokaza:

Leta 1961 sem poletel v London, da bi se tam srečal z bratom, s katerim se že 16 let nisva videla. Prišel je v Anglijo s svojim kolegom, Titovim osebnim zdravnikom, na neki kirurški kongres. Večerjali smo navadno v eni izmed stotih ali tisočerihi *Lions restaurant*. Ker smo bili navadno med zadnjimi gosti, so se nas strežnice kmalu zapomnile in po večerji rade malo pokramljale z nami. Nekoč me je ena izmed njih vprašala: »Kako, da ti vselej plačaš račun?« »Ker sem jaz tovarniški pometač v Ameriki, ta dva gospoda pa sta samo zdravnika v Jugoslaviji.«

Nekaj podobnega sem doživel dve leti pozneje na potovanju po Jugoslaviji. V vlaku, ki je peljal v Črno goro, je sedel poleg mene mlad človek, ki je pravil, da je bil že nekajkrat kot mornar na trgovski ladji v New Orleansu. Mene je vprašal, kakšno tovarno imam v Ameriki, da lahko potujem z družino po svetu. Odgovoril sem mu, da nisem tovarnar, pač pa tovarniški *broom operator*. Pogledal me je po strani in vem, da si je mislil: Tale pa mora biti kak špijon ali hujskač. Umaknil se je in pogovora je bilo konec.

Nekaj dni za knjigo mi je prinesel prijatelj dve strani Gorenjskega glasa z datumom 15. januar, v katerem je bil natisnjen pogovor g. Mihe Nagliča, urednika Žirovskega občasnika, s Teboj, Jože.

Iz tega članka povzemam, da se že kesaš, da si napisal knjigo Štirideset let pozneje. Si dobil kak ukor? Zakaj se znašaš nad menoj z raznimi očitki, podtikanjem in izmišljotinami? Ker si me izzval, ti odgovarjam, pa oprosti, če malo bolj na široko:

Biti je moralo že po napadu na Rusijo (22. 6. 1941), ko me je obiskal neki znanec z izgovorom, da bi rad vedel, kje je tisto orožje in municija, ki je ostala po razpadu Jugoslavije po bližnjih bunkerjih. Odkrito sem mu lahko odgovoril, da tega ne vem, ker sem bil takrat sam pri vojaki na Žirovskem vrhu in pri umiku proti Ljubljani.

Glavni namen obiska pa je bil izvedeti, kaj mislim o novo ustanovljeni OF. O tem pa res še nisem nič slišal. Vendar sem mu tudi na to odkrito odgovoril: Čisto gotovo je, da se bodo morale združiti vse stranke v eno narodno organizacijo in se skupno bojevati proti okupatorju.

Znanec me je prekinil in rekel: »Saj tako organizacijo že imamo; v njej so zastopniki vseh strank.«

»Kdo zastopa našo?« sem ga vprašal.

Povedal mi je ime nekega moža, ki je bil res trdno naš, toda kolerik. Hitro se je navdušil za vsako dobro stvar, pa tudi hitro odletel, če ni šlo vse po njegovem. Pri OF je še dolgo vzdržal. V začetku je hotel, da bi šli vsi v goščo in še leta 1943 me je vprašal, koliko mi damo za fante v hribih? Ponosno se je pohvalil: »Mi damo vsak teden eno peko kruha.«

Ko so se začele likvidacije, je protestiral. V odgovor so pokradli njemu in njegovi družini obleko in hrano, kar ga je nagnalo k četnikom in po vojni na Koroško. Od tam so ga »zavezniki« poslali nazaj domov, kjer je bil mučen in ubit (pogrešan). Ko sem bil zadnjič doma, so mi pokazali kraj, kjer je že bil skopan grob za njegovo družino, pa je pokol preprečil neki kmet.

Gost mi je pripovedoval, da so nekateri že dobili pozive za odhod v hribe.

S to naglico se nisem strinjal. »Ali ni prenevarno? Če bodo Nemci zvedeli zanje, jih bodo polovili in pospravili, preden bodo mogli zbežati.« Mi bi morali počakati z uporom tako dolgo, da bi naše število nekaj pomenilo. Če bi nastopili zdaj, ko sta Poljska in Francija na tleh, Anglija trepetala v strahu pred invazijo, ruske armade pa se vdajajo, ker so oborožene samo z lopaticami za pokopavanje mrličev, bi bil to narodni samomor. Ne Angležem in ne Rusom nismo dolžni kaj takega.

»Pa se mora narod navdušiti za boj,« je rekel.

Pogovor sva končala z mojo ugotovitvijo, da je zdaj naša glavna naloga preživetje. Pomagajmo našim zaveznikom s tem, da izvlečemo iz Nemčije, kolikor največ moremo.

Moj prvi vtis o OF je bil negativen. Gorje narodu pod takim vodstvom.

Komunisti so znali narodna nasprotja do okupatorjev izkoristiti tako, da je preteklo ravno eno leto, ko mi je prvi omenil svoj dvom glede OF. »Kaj ti misliš?« je rekel. »Meni se zdi, da to ni čisto ta pravo.« Poznal sem pobožne

ženice, ki so rekle: »Zdaj pozabimo na vero; zdaj je narod v nevarnosti.« Ljudje so začeli spregledovati šele, ko so se začeli umori ljudi, o katerih nismo vedeli nič slabega. Vendar so kmalu nehali spraševati: »Zakaj so pa tega?« Kajti kmalu se je kdo oglasil: »Partizanska Matilda že ve, kaj dela; ona je pravična.«

ŠE H KNJIGI

Jože. Kljub napadu name te moram pohvaliti za pogum, ki si ga potreboval za izdajo te knjige. Lahko jo postaviš ob stran Alfonzovemu seznamu žrtev druge svetovne vojne med Žirovci. Škoda, da nisi opisal vse žrtve tako, da bi vsakdo, ki pozna takratne razmere, vedel, koga predstavlja kaka oseba.

Roman je precej objektivni, razumem pa, da je za človeka, ki je bil vsa tista leta na eni strani, nemogoče biti čisto nepristranski, posebno, če je bil še mlad, navdušen in pod popolnim vplivom politkomisarjev.

Moti me samo nekaj drobnarij: na primer pogosto ponavljanje o nekem kaplanu Slivniku, ki je z maziljeno roko delil svete hostije in hujskal proti partizanom. Vem namreč, da v Žireh ves čas vojne ni bilo nobenega kaplana, če je bil kateri na oni strani meje, pa naši ljudje niso imeli dostopa do njega.

Kolikor vem, je bila v Žireh v dveh letih in pol samo ena pridiga. Šele po umiku Nemcev je prišel iz Idrije 7. novembra 1943 g. kaplan Janko Žagar, ki je imel ob enajstih sv. mašo, potem pa je šel takoj v spovednico. Pa ne vem, če je že začel spovedovati, ko je prištorkljal v cerkev neki partizan, šel naravnost k spovednici, potolkel po njej in rekel: »Tovariš, zdaj pojdi na miting! Babje čenče boš lahko še pozneje poslušal.« Zapomnil pa sem si temo njegove pridige: »Resnica Vas bo osvobodila.«

Jože, oprusti. Še nekaj me moti: Ko se spomnim mnogih metamorfoz Spomenke Hribarjeve, me navdaja dvom o tvoji iskrenosti. Spomenka je sama pisala v 17. številki ŽO, kako je bilo, ko je v nekem starem časopisu opazila kratko vest o umoru njene tete. Ona piše: »... še poprej, preden mi je prišlo do zavesti, da je to vendar moja teta ... je reagiralo moje telo...« (Jože, ti bi to drugače zapisal.) Tistega dejanja od strani L E V I C E, Spomenka ne bo nikoli pozabila. In ga res ni. Še štirideset let pozneje je pozivala ves svet na križarsko vojno proti D E S N I C I. Kakšna logika je to? Zdi se mi, da velja za komunista isti rek kot za pijanca: da se spreobrne, ko se v jamo zvrne.

ČAST IN SLAVA

Nikoli si nisem želel časti in slave, ne bogastva ali oblasti, svobodo sem pa vedno cenil čez vse; življenje brez svobode nima zame nobene vrednosti. Hvaležen sem partizanom, ki so me s silo odvedli od doma, prostovoljno bi ne bil šel nikamor, še najmanj pa v Ameriko. Pa Bog po svojih – dobrih ali hudobnih angelih včasih prisili človeka, da gre, kjer bo zanj dobro. Veliko slovenskih duhovnikov, ki so bili pregnani v Srbijo, se ima samo Nemcem zahvaliti, da so jih rešili pred še hujšim sovražnikom. Ko bi bili ostali doma, bi bila verjetno mnoge izmed njih doletela ista usoda, kot je kakih 70 njihovih tovarišev na Dolenjskem.

S tem sem že nekoliko odgovoril pisatelju knjige Štirideset let pozneje, ki mu ni prav, da se navadno podpišem s psevdonimom Anže. To so začetnice mojega pravega imena in domače ime mojega umorjenega prijatelja Ivana Zajca – Anžeta. V Ameriki, kjer sosed ne pozna sosedu, je vseeno, kako se pišeš, v Žireh, če pišem o svojih spominih, se pa morda še najde kdo, ki bi se me spomnil.

UMOR IVANA ZAJCA

Najprej mi, prosim, dovolite, da popravim datum: Anže ni bil umorjen 30., ampak v ponedeljek, 29. novembra 1943.

Mislim, da nisem edina še živeča priča dogodkov tistega večera, pa morda vendar vem kaj, kar drugi ne vedo. Naj opišem vse po vrsti:

Preteklo je že pet tednov v svobodni žirovski republiki, ko so prišli k nam pred sedmo uro zvečer partizani in mi povedali, naj se hitro pripravim in grem z njimi. Prosil sem jih, naj mi dajo en dan odloga, da bom oddal ključe in knjige kakemu odborniku dveh zadrug, pri katerih sem bil knjigovodja. Rekli so, da zdaj ni časa za odlog, ker je vojna.

Ker sem se še obotavljal, mi je nastavila Ana Marija (ali Marija Ana), ki je akcijo vodila, revolver na prsi in rekla: »Prokleti fant. Vsak gumb zapenjaš pet minut. Ali greš ali ne?«

Vprašal sem očeta, kaj naj storim. »Pošten bodi in pojdi,« je odgovoril.

Odvedli so me k Čelešniku na Dobračevo, kjer so se tisti večer zbirali terenci – tudi taki, ki jih nisem pričakoval.

Tu je politkomisar Strojko dajal svojim borcem navodila, kam naj gredo in kaj naj prineso. K Anžetu (Deklovcu) jih je poslal vsaj štirikrat. Tretjič so prinesli vrečke moke, sladkorja in drugih živil, ki jim jih je dal Anže po vrvici iz nadstropja.

Četrtič jim je pa naročil: »Nocoj moram dobiti Anžeta živega ali mrtvega.«

Tu bi lahko moje pričevanje končal. Ker mi je pa več za resnico kot za propagando, povem Strojkoovo povelje do konca: »Ne. Ne delajte nobenih neumnosti! Pripeljite mi Anžeta živega.«

Zdi se mi nemogoče, da bi bil človek slabši kot žival (ki kolje samo v potrebi), zato dajem Strojku »benefit of the doubt«.

Ekspedicijski zbor se je vrnil čez kake pol ure in se umaknil v stransko sobo poročat svojemu poveljniku.

Strojko je prišel kmalu iz stranske sobe, hodil po hiši gor in dol in mrmral: »Prekleta! Da se je mogla narediti ta neumnost.«

Tisti večer še nisem vedel, kaj se je zgodilo. Okrog enajste smo odšli k Sivkarju v Zabrežnik, kjer smo prespali noč.

Naslednje jutro je domača hči, ko je prišla iz Žirov, kamor so hodili vsak dan, povedala, da je bil sinoči umorjen Anže.

Premišljeval sem, komu naj verjamem: Strojku ali politkomisarju Milanu Žirovniku, ki mi je na vnebohod, 3. junija, rekel, da belo gardo lahko sami ustanovijo; pobijejo nekaj naših najboljših mož in bela garda je ustanovljena. Tako se je zgodilo čisto po načrtu. Tudi Anže je pred 14 dnevi napovedal isto. Po hajki Traufe, ki je šla 15. novembra skozi Žiri, je nemški voditelj baje zagrozil, da bo dal vso vas izravnati s topovi, če bo še enkrat naletel v Žireh na partizane. Anžeta sem vprašal, ali misli, da grozijo Nemci zares. »Računati moramo s tem; zmožni so vsega in navadno ne groze v prazno.« In je nadaljeval: »Toda mi ne smemo storiti nič, da bi to preprečili. Mi katoličani ne smemo začeti z nobenim oboroženim odporom, ampak moramo mirno čakati, da nas nekaj pobijejo, potem se bodo pa ljudje že sami organizirali. Vem, da bom jaz padel prvi, toda mi ne smemo začeti.«

Anžetov umor je presenetil tudi nekatere privrženice partizanov, še posebno pa mlade fante in može. Zavedeli so se, da doma niso več varni. Že tisto noč se nam je posrečilo, da je poslal Strojko Homcovega Janeza, ki je bil z nami pri Sivkarju, z nekim naročilom v ravan, pa je obvestil več fantov in so skupaj pobegnili v Rovte.

Zmedeno partizansko vodstvo ni vedelo, kako pojasniti umor. Če bi zdaj razbobnali, da je bil izdajalec, bi jim nihče ne verjel, zato so raznesli vest, da je bila to pomota, tragična nesreča.

Taka »tragedija« bi se bila najbrž zgodila tudi z menoj, če ne bi bil šel »prostovoljno« s partizani. Videl sem, da vodijo kartoteko o vseh, ki bi jim mogli biti kdaj nevarni. Strojko in Milan sta mi postavljala natanko ista vprašanja: moj glavni smrtni greh, zakaj sem kot mlekarški uslužbenec izsiljeval pšenico od kmetov in jo pošiljal v Nemčijo. Strojko me je izpraševal tik pred Anžetovim umorom, Milan pa že nekaj dni prej: »Kje je pšenica? Ste jo že poslali naprej? Ste jo plačali kmetom?« Resnica je bila pa takale:

Vsako leto, 1941, 42 in 43, smo dobili od oblasti ponudbo za žitna in lanena semena. Vsakdo, ki se za seme zanima, naj pripelje v Mlekarno enako množino in enake vrste zrna. Plačati ni treba nič drugega kot nekaj za prevoz.

Prvi dve leti nismo ne zahtevali in ne prejeli od nikogar njegovo seme, zadnje leto pa so nam zagrozili, da nam semena ne dajo, če jim prej ne damo kmečkega semena.

Kmetje so bili z 99-odstotno čistočo semena zelo zadovoljni, saj so pridelali dvakrat tolikšen pridelek kot z domačim semenom.

Samo en kmet je delal težave: namesto pšenice je pripeljal grašico. Tudi po trikratnem vejanju se grašica ni hotela spremeniti v pšenico. Poslali smo jo naprej in sprejeli so jo za pšenico.

In ravno ta kmet nas je zatožil pri partizanskem vodstvu, da zahtevamo njegovo seme in še plačilo za dobavljeno pšenico.

Ko sem izvedel, kaj se je zgodilo prejšnji večer, sem se spomnil očetovega nasveta ob slovesu: »Pošten bodi in pojdi.« Mislim sem si: Če hočem ostati pošten, ne smem ostati pri morilcih mojega prijatelja niti minuto dalj, kot je nujno potrebno.

Še o tem, zakaj so ga ubili? Ko sem se leta 1963 vrnil domov prvič po 18 letih, so me tovariši povabili na prijateljski razgovor. Vzel sem ga zares in »prijatelje« vprašal, zakaj so ubili Anžeta. Po daljšem molku je odgovoril tajni mož postave: »On je bil trgovec.« »Pa pošten, kakršne bi vi potrebovali,« sem odgovoril.

Jože, ali verjameš, da je bil Anže res sam kriv svoje smrti?

Ta bajka me spominja na nekega črnca, ki je bil obsojen na smrt, ker je umoril tri ženske. Na zaslišanju so ga vprašali, ali jih je res ubil. »Da,« je priznal. »Zakaj?« »Ker se niso ravnale po mojih pravilih.« »Po kakšnih pravilih?« »Niso mi hotele dati, kar sem zahteval.« To so pravila divjakov.

Kdo ga je umoril? Eni pravijo, da Merlak, drugi pa, da Poljak Tomo (Tadeusz Sadowsky). Partizansko vodstvo bi to moralo zagotovo vedeti.

Anže je bil dober človek. Na eni zadnjih sej gradbenega odbora za Zadržni dom je predlagal, naj bi ustanovili Vincencijevo konferenco: on vidi reveže in bi jim rad pomagal, pa tako, da oni ne bi vedeli, kdo daje. »Jaz bi dajal, vi bi pa delili.«

PRIPOMBE

Pa še nekaj pripomb h knjigi, če dovoliš.

K odstavku: »Laže, kdor govori, da se je boril za komunizem ali za vero.« Kaj pomeni beseda »partizan«, če ne člana stranke? In: »Pri nas je bilo glavno vodilo boj proti okupatorju.« Koliko okupatorjev ste pa pobili? Če se ne motim, dva, pa še od teh dveh enega po pomoti. In koliko čez 330 domačinov je padlo čisto brez potrebe. Vaše vodstvo je pričakovalo, da bodo Nemci drago plačali vse slovenske žrtve in je izdalo ukaz: »Žrtve morajo biti.« Politkomisar Milan

je rekel: »Če bosta ostala po vojni dva človeka, pa bosta ta dva komunista, je zmaga naša.« Stara Š. je imela dva sina v nemškem taborišču, pa je rekla orožniškemu komandirju Malerju: »Jaz prosim Boga, da bi dal, da bi ostali po vojni živi trije ljudje: Firer, Vi in jaz.« Ta je bila že za 50 % boljša kot Milan. On je tudi rekel: »Če bo med desetimi likvidiranci en naš nasprotnik, bo likvidacija vseh desetih upravičena.«

PREGANJANJE DRUGAČE MISLEČIH

Jože, ti ne verjameš, da bi bili partizani preganjali drugače misleče. Zakaj pa so ubili 79-letnega Jakoba Strliča iz Žirov in zakaj 67-letnega Lovra Šinkovca iz Stare vasi, če ne zato, ker sta bila drugače misleča in sta to tudi odkrito povedala. In zakaj je nekdo obsodil na smrt in ustrelil občinskega reveža Majnika, ki je še v puškino cev vpil proti partizanom?

Praviš, da so bili likvidiranci zaslišani in obsojeni na zahtevo nekakih porotnikov. Kje so zapisniki o takih zaslišanjih? To me zanima tudi zato, da bi vedel, komu se imam zahvaliti, da so bili moji starši in moji sestri po devetih dneh zapora v nekem tolminskem hlevu izpuščeni, razlaščeni in pregnani od doma? Morda so upali, da jih bodo domobranski stražarji v Gorenji vasi postrelili, ko so jih nagnali sredi noči pred njihove puške?

Če ne verjameš, da so bili profesorji tik pred upokojitvijo razlaščeni, oropani pravice do pokojnine in mnogi v hudi zimi pognani čez avstrijsko ali madžarsko mejo, beri knjigo prof. dr. Franca Koblarja Moj obračun ali knjigo prof. Ivana Dolenca Moja rast. Oba sta bila naivna in sta verjela, da ima OF res dober namen, zato sta jo podpirala. V zahvalo so jima po zmagi vzeli službe in pravico do pokojnine ter ju oropali dragocenih knjižnic. Oba sta bila na starost reveža. Čez mejo izgnani profesorji so bili toliko na boljšem, da so si lahko na starost zaslužili v tujini drugo pokojnino. Koliko pa je takih revežev ostalo doma brez vseh dohodkov, se ne ve.

POLITIKA IN ZGODOVINA

Jože, kaj hočeš reči, ko mi očitaš, da se spuščam na spolzko področje politike? Morda je politika to, če jaz obsojam partizanske zločine; če jih ti zdaj priznavaš, je pa zgodovina? Ali kaj drugega? To diši po kulturnem molku, ki so ga rdeči predlagali po italijanski zasedbi Ljubljane. Naj bi vsi drugi molčali, da bi novic željni ljudje tembolj segali po monopolizirani rdeči propagandi.

In še o pobalinskem skrivanju za grmom: Rekel sem že, da mi ni bilo nikoli do časti in slave, oblasti ali bogastva, pač pa sem se vedno rad učil, da bi mogel ljudem bolj pomagati. Ravnal sem se tudi po Apelu, največjem grškem slikarju, ki »podobo na ogled postavi« in posluša kritike, skrit v ozadju.

PARTIZANSKE ARMIIJE

Stack, ki govori o enem izmed komandantov brigad, ki je ocenil tvojo knjigo za prav dobro, me spominja na Rajkovićevo oceno partizanskih brigad, divizij, armij in drugih vojnih enot. »Kakva je to armija?« se je vprašal. »Politkomisar, četni komandir, kuvar, jedan borac i dva kurira – več je to četa,« je rekel. In: »Politkomisar i njegov namestnik, bataljonski komandant, kuvar, tri vojnika i šest kurira – to vama je bataljon. Pomnoži sve sa četiri več je to brigada...«

Kot je veljalo, da žrtve morajo biti, tako je veljalo, da morajo zavezniki vedeti, da ima Titova vojska na tisoče velikih bojnih enot; tako bodo zavezniki vedeli, da imajo opraviti z velesilo.

Tudi g. urednik se čudi, kako to, da je toliko pisanja o likvidacijah, pa tako malo o bojih. Saj jih ni bilo! Dražgoška bitka je bila razvpita kot velika partizanska zmaga, v zgodovino pa bo šla kot velika narodna tragedija in partizanska sramota. Partizanski kronist je pisal v tem listu pred nekaj leti, da je poizvedoval in izvedel, da v dražgoški bitki ni padel noben Luksemburžan in da tudi nobeden ni bil premeščen zaradi upiranja drugam, preprosto zato, ker v Dražgošah nobenega ni bilo. In je zaključil, da bo treba partizansko zgodovino na novo preštudirati in pisati samo resnico.

Resnica prihaja počasi na dan.

Iz knjige Štirideset let pozneje bi človek sodil, da je v zaledju delalo veliko več likvidatorjev, kot je bilo borcev v boju proti okupatorju.

IZDAJALCI

Jože, če misliš, da so bili pri Merlaku skriti kurirji izdani, se motiš. Ko so šli šentjoški domobranci 1. ali 2. decembra na Dobračevo na pogreb Anžeta Zajca, so blizu Javorča opazili dečka, ki je bil na straži, pa je domobranci prepozno opazil in se ni znal skriti ali pobegniti. Sledili so mu k Merlaku, kjer so pozneje našli v bunkerju večino borcev, ki so bili udeleženi pri umoru Anžeta. Šestnajstletni stražar je kmalu potem umrl v Ljubljani, pa ne vem, zakaj.

Če so bile kake izdaje drugod, ni bilo nič čudnega. Po sili mobilizirani mladeniči, brez vsake vojaške preteklosti, niso bili vajeni discipline in niso bili zadovoljni z delom OF: bili so strgani in lačni. Vsakdo je želel priti pod streho in se nasiti.

Da so bile velike žrtve hajke po Žirovskem vrhu prve dni avgusta 1943 posledica izdaje, je več kot gotovo. Več kot 150 žrtev na partizanski strani in menda niti ena na nemški, kaže na izdajo na višji ravni; noben navaden partizan bi ne mogel do tisoč neoboroženih »borcev« poslati v nemško past. Za boje taka armija seveda ni bila sposobna, zato je raje bežala, kot je rekel mlad partizan na prvi dan svobodne republike.

NARODNA SPRAVA

Do resnične narodne sprave ne more priti, dokler bodo pogoje za spravo stavili zločinci žrtvam ali njihovim sorodnikom. Do nje lahko pride samo, če se morilci in njihovi voditelji pokesajo, svojo krivdo priznajo in obljubijo, da bodo krivice po možnosti popravili.

Če res želite spravo, zahtevajte mednarodno sodišče in se mu prijavite, kot se je prijavil slovenskemu sodišču Vinko Levstik. To ni revanšizem, ampak iskanje pravice. Naj se vsi še živeči obtoženci zaslišijo pred pričami ali pred njihovimi sorodniki in – če so spoznani za krive – obsodijo, potem pa (razen glavnih krivcev) pomilostijo, saj mora biti dolgo življenje pod očitki vesti najhujša kazen. Pravica pa zahteva tudi, da se odvzame obsojencem pravica do pokojnine, ki je niso nikoli zaslužili in v pokojninski sklad nikoli nič prispevali.

Jože, praviš, da mora ostati pisatelj nevtralen, osebe v knjigi pa naj povedo svoje. Kako, če ne po pisatelju?

Če pisatelj rabi izmišljena imena, je nevarno, da bo rabil tudi izmišljena dejanja. In jih naprtil osebam, ki jih sam ne mara. Tako lahko obrne resnico, ki človeka zapelje, da misli drugače, kot je res. Saj pisatelja tako nihče ne more postaviti na laž.

DODATKI

Odgovor na Zgodbe dveh bregov sem že napisal, pa me je nekdo vprašal, kaj pomeni tisti stavek v intervjuju: »Jaz se s svojo knjigo ne želim nikomur

prikupiti – tako kot kolega Tone svojim generalom...¹ Odkrito povem, da nisem mislil, da bi se to nanašalo name, zato na to nisem odgovoril. Da ne bo kdo mislil, da se »hudim« očitkom izogibljem, pa moram odgovoriti:

Jaz poznam v Ameriki samo dva generala: General Hospital in General City. Oba nastopata na TV v »soap operah« (sentimentalnih nadaljevankah – op. ur.), pa mene nič ne poznata.

Če namiguje na generala Rupnika, pa tole: Njega sem videl dvakrat ali trikrat, ko se je pripeljal v Žiri nadzirat gradnjo po njem imenovane obrambne linije, ki se mi nikoli ni zdelo pametno podjetje – v času letal in tankov. Imelo pa je svojo vrednost v tem, da je pognalo vse mrtvo gospodarstvo v tek. Čudim se samo, kako da so te velikanske izdatke Srbi odobrili.

Pred več kot 60 leti sem pa poznal pravega, srbskega generala, katerega »posilni« ali ordonanc sem bil za kratek čas. O njem in o mojih drugih predpostavljenih v armadi stare Jugoslavije pa bi rad kaj napisal, a se mi čas že izteka.

Da ne bo mladi rod mislil, da so bili vsi enaki, bi bilo dobro primerjati, koliko likvidacij so zagrešili domobranci in koliko partizani.

Pribiti je tudi treba, da so obstajale uporniške organizacije po vseh deželah zasedene Evrope, pa se niso nikjer drugje kot v Sloveniji bojevale proti lastnim narodnjakom.

Razlik med slovensko in jugoslovansko revolucijo je malo: obe so začeli in jih vodijo komunisti z istimi sredstvi in z isto divjostjo, le da Srbi uporabljajo tudi težko orožje, ki ga Slovenci niso imeli, Srbom pa so ga plačali Slovenci. Cilj je povsod isti: iztrebiti nasprotnika do zadnjega človeka. Glavna razlika je v tem, da se je slovenskim partizanom posrečila laž o boju proti okupatorju, za Srbe pa ves svet ve, da so agresorji.

Vprašanje, ali je bilo naše bojevanje smiselno ali ne, je bilo presneto resno. Kdor je vedel, da je šlo samo za oblast, niti malo pa ne za boj proti okupatorju, je bil po pravici zaskrbljen za usodo naroda.

Mučí me vprašanje, zakaj je padlo v boju za svobodo tako malo rdečih voditeljev? Poznal sem samo Staneta Žagarja, ki je bil moj vodni oficir na Golem vrhu leta 1940 in je padel kmalu po dražgoški bitki. Ali so drugi vsi hranili svoja telesa za udobne fotelje po zmagi?

Če je v tem odgovoru kaka trditev netočna, prosim, da jo popravi, kdor jo bo opazil; storjena ni bila namenoma, ampak iz pomanjkanja virov, ki se tu ne dobijo. Pri vsem tem pisanju me je vodila misel: »Resnica vas bo osvobodila.«

Jože. Za konec bi ti rad povedal čisto po tihem, da noben drug ne bi slišal: tvoji bralci tu in v Kanadi bi raje videli, če ne bi uporabljal v svojih spisih besed, ki se jih olikani ljudje izogibljejo. To bi bilo tebi v korist.

Pa še kaj se oglasi s svojimi legendarnimi predavanji na žirovskem radiu pod naslovom Še pomnite, tovariši?

Oprosti. Še nekaj:

O umetniški vrednosti tvoje nove knjige ne morem soditi, ker sem pač samo kopitar, torej prazen Žakelj.

Tvoj rojak

Anton Žakelj

¹ Jože Peternejl je mislil na pisatelja Toneta Svetino. – Op. ur.

Avtorji v tej številki

FRANCI ALIČ, absolvent bogoslovja, doma iz Žirov.

DR. KAREL BERNIK (1912–1993), zdravnik, v letih 1945–1993 živel in delal v Žireh.

IVAN CANKAR, diplomirani inženir fizike, strokovnjak za računalništvo, zaposlen v finski podružnici IBM v Helsinkih, doma iz Sela pri Žireh.

VINCENCIJ DEMŠAR, profesor zgodovine, predsednik Izvršnega sveta Skupščine občine Škofja Loka.

VILJEM ERŽEN, absolvent arhitekture, doma iz Žirov.

PETER HAWLINA, diplomirani ekonomist, predsednik Skupščine občine Škofja Loka.

RADO JURCA, upokojenec, živi v Brekovicah pri Žireh.

MILAN KOPAČ, diplomirani inženir strojništva, v. d. direktorja podjetja Kladivar, živi v Žireh.

STANE KOSMAČ, akademski slikar, učitelj na Osnovni šoli Žiri, živi v Žireh.

MARIJAN MASTERL, višji bančni svetnik v pokoju, živi v Ljubljani in Škofji Loki.

DR. ANTON MLINAR, duhovnik, profesor moralne teologije na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, doma iz Žirov, živi v Repnjah pri Vodichah.

STANKO MLINAR, upokojenec, živi v Vinkovcih na Hrvaškem, doma iz Žirov.

DR. ZDRAVKO MLINAR, sociolog, akademik, redni profesor na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, doma iz Žirov.

MIHA NAGLIČ, profesor filozofije in sociologije, samostojni kulturni delavec publicist, živi v Žireh.

PETER NAGLIČ, upokojenec, eden od protagonistov razvoja Žirov v petdesetih in šestdesetih letih, živi v Žireh.

SLOBODAN POLJANŠEK, učitelj glasbe in zborovodja, ravnatelj Osnovne šole Žiri, živi na Selu pri Žireh.

IZIDOR REJC, diplomirani ekonomist, poslanec v Državnem zboru RS, doma iz Žirov, živi v Ljubljani.

DR. DUŠAN SEDEJ, zdravnik, specialist splošne medicine, vodja Zdravstvene postaje Žiri, živi v Žireh.

DR. MARIJA STANONIK, slavistka in etnologinja, višja raziskovalna sodelavka Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, doma iz Žirov, živi v Ljubljani.

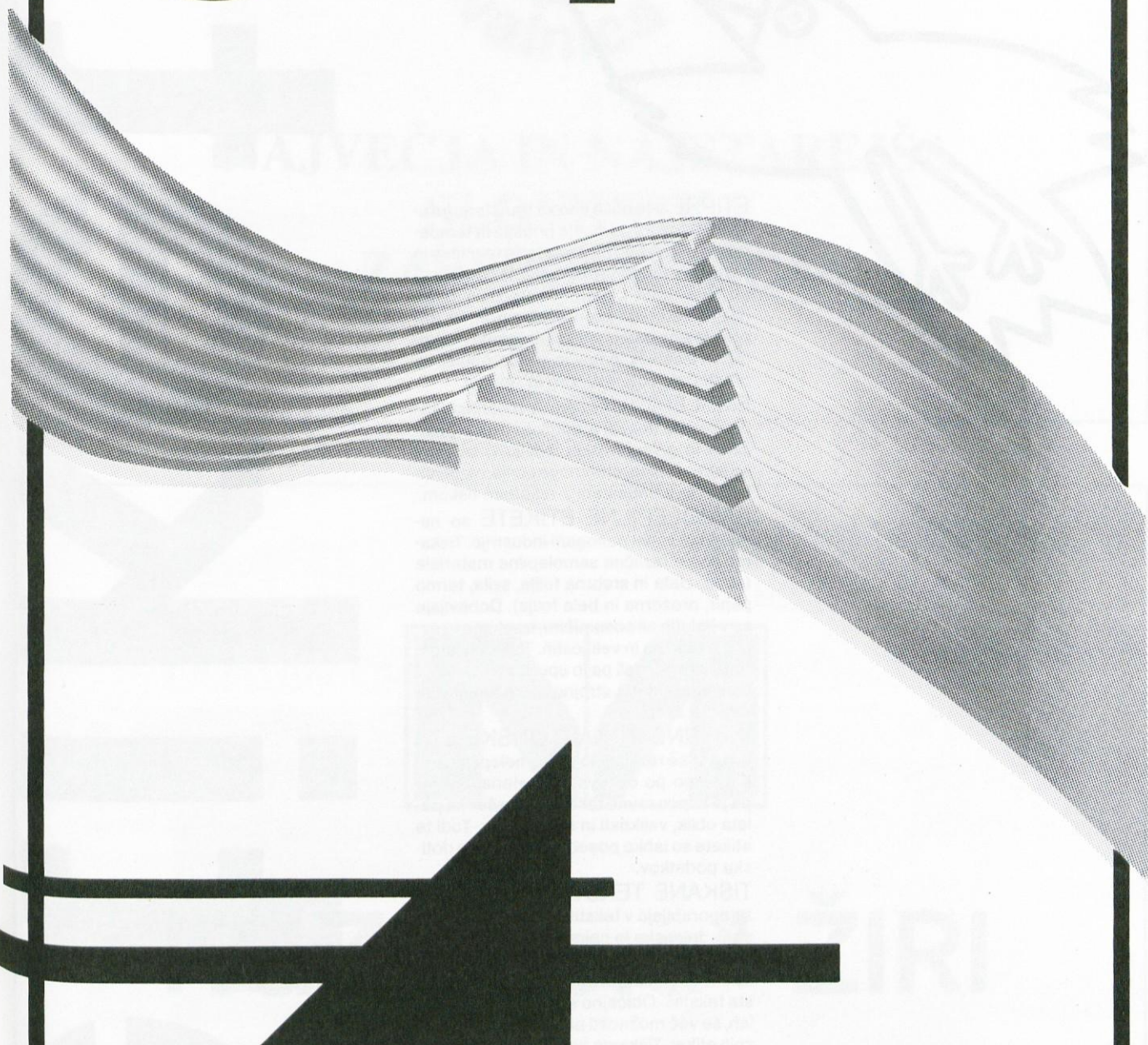
BOJAN STARMAN, diplomirani ekonomist, glavni direktor Alpine, živi v Žireh.

FRANC TEMELJ, elektrotehnik, zaposlen v Kladivarju, živi v Žireh.

ANTON ŽAKELJ, upokojenec, živi v Clevelandu (Ohio), doma iz Stare vasi pri Žireh.

alpina®

ALPINA TOVARNA OBUTVE
p.o. ŽIRI, Strojarska 2
64226 ŽIRI

ETIPRES je naše ime za transferje/preslikače, ki se s pomočjo pritiska in temperature prenašajo na proizvode tekstilne in obutvene industrije ter galanterije. Razvitih je več tipov transferjev glede na material, na katerega je predviden prenos. Etipres je ena možnosti za obogatitev trikotajnih izdelkov, nogavic, perila, oblačil za prosti čas, pokrival, torb in obutve.

EMBLEMI so naslednja možnost, kadar želimo doseči atraktiven izgled oblačilnih in galanterijskih izdelkov. Izdelani so lahko iz filca, umetnega usnja, različnih tkanin in kombinirani z reliefnim tiskom.

SAMOLEPILNE ETIKETE so namenjene vsem panogam industrije. Tiskamo jih na različne samolepilne materiale (papir, zlata in srebrna folija, svila, termo papir, prozorna in bela folija). Dobavljajo se v kolutih ali posamično, izsekane v različnih oblikah in velikostih. Tiskamo lahko tudi bar kodo, ali pa jo uporabnik skupaj z ostalimi podatki strojno ali računalniško dotiska sam.

PAPIRNE IN KARTONSKE ETIKETE se razlikujejo od samolepilnih etiket samo po osnovnem materialu, sicer pa je kupcu ravno tako na voljo široka paleta oblik, velikosti in števila barv. Tudi te etikete so lahko posebej prilagojene dotisku podatkov.

TISKANE TEKSTILNE ETIKETE se uporabljajo v tekstilni in obutveni industriji, dejansko je najmanj ena na vsakem artiklu. Te etikete so lahko tiskane enostransko ali obojestransko na različne vrste tekstila. Običajno se izdobavljajo v rolah, še več možnosti pa nudi tisk posameznih etiket. Tiskamo tudi obešanke, vezalke in elastiko.

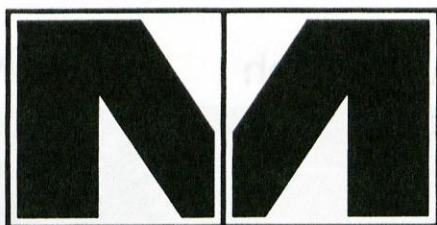
OKRASNI TRAKOVI so nepogrešljivi, kadar želimo aranžirati darilo ali cvetje. Za njihovo izdelavo uporabljamo tkanine in folije.

ETITAPE je tekstilni trak za direkten tisk z barvo ali folijo, ki ga po dogovoru s kupcem izdelujemo v različnih kvalitetah in širinah.

NAJVEČJA IN NAJSTAREJŠA SLOVENSKA ZAVAROVALNICA

ZAVAROVALNICA TRIGLAV d.d.
OE KRANJ
BLEIWEISOVA 20

KGZ „Sora” ŽIRI

Tukaj smo

*in ponujamo vam enostavne rešitve
za varen vsakdan.*

MDCCCLXXXIV

SLOVENICA

zavarovalniška hiša d.d., Ljubljana

*Sprejeli vas bomo
v Ljubljani na Celovski 91, tel.: 556-754,
v Kranju na Koroški 2, tel.: 222-850,
v Idriji na Trgu maršala Tita 10, tel.: 71-757*

Naša dejavnost zajema poleg imovinskega zavarovanja tudi avtomobilsko, zavarovanje oseb in transporta, ravno tako pa tudi aktivnosti s področja preventive, ki jo obravnavamo v najširšem pomenu te besede (humanitarne akcije, vzgojno-izobraževalni procesi) ter preventive v ožjem pomenu besede (požarno varstvo, prometna varnost, pogoji dela ipd.), kot tudi pri ohranjanju kulturnih in zgodovinskih vrednot naroda.

Zaupajte nam.

Ko previdnost postane modrost.

PETROL

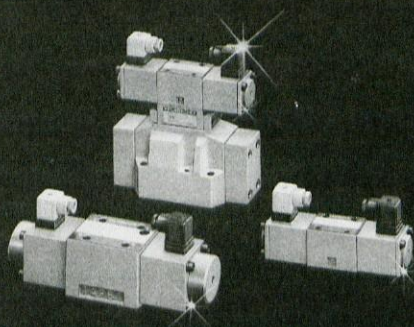
Slovenska naftna družba

Bencinski servis v Žireh

SREČNO VOŽNJO

Priporočamo obisk in nakup v naših trgovinah v Medvodah in Kranju ter dobro založenih bencinskih servisih po vsej Gorenjski!
Nakup večjih količin nafte in naftnih derivatov vam priporočamo v skladiščih v Medvodah, tel. (061) 611-341!

KLADIVAR®

- HIDRAVLICNE KOMPONENTE INDUSTRIJSKE HIDRAVLIKE
- HIDRAVLICNE KOMPONENTE MOBILNE HIDRAVLIKE
- HIDRAVLICNE NAPRAVE
- ELEKTROMAGNETI
- UČNI PRIPOMOČKI ZA HIDRAVLIKO
- PROGRAMI IZOBRAŽEVANJA ZA PODROČJE HIDRAVLIKE

KLADIVAR Tovarna elementov za fluidno tehniko
Industrijska c. 2, 64226 ŽIRI

telefon: 064/691-300
telefax: 064/692-234
telex: 37505 YU KLADI

VIBRO

Tovarna elementov in sistemov avtomatizacije strege, p.o.

64226 ŽIRI, Novovaška c. 147
Telefon: (064) 691-400
(+38 64) 691-400
Telefax: (9064) 691-440
(+38 64) 691-440
Telegram: VIBRO ŽIRI

VIBRO

Tovarna elementov in sistemov avtomatizacije strege, p.o.

64226 ŽIRI, Novovaška c. 147
Telefon: (064) 691-400
(+38 64) 691-400
Telefax: (9064) 691-440
(+38 64) 691-440
Telegram: VIBRO ŽIRI

VIBRO

Tovarna elementov in sistemov avtomatizacije strege, p.o.

64226 ŽIRI, Novovaška c. 147
Telefon: (064) 691-400
(+38 64) 691-400
Telefax: (9064) 691-440
(+38 64) 691-440
Telegram: VIBRO ŽIRI

MARMOR HOTAVLJE p.o.

Gorenja vas

IZ NAŠEGA PRODAJNEGA PROGRAMA VAM NUDIMO:

- tanke marmorne ploščice
- kuhinjske in kopalniške pulte naravnega kamna
- kamine
- mize
- stopnice in okenske police
- balkonske obrobe
- notranje in zunanje stenske obloge
- tlake
- fasadne plošče iz naravnega kamna in penobetona
- fontane
- druge izdelke po naročilu

Za vse podrobne informacije o lastnostih materiala in tehniki vgrajevanja smo vam na voljo:

MARMOR HOTAVLJE
64224 Gorenja vas
SLOVENIJA
Telefon: 064/681-100
Telefax: 064/681-640

jaka kavčič
gojzer šivana obutev
cesta XXXI. divizije 44
64226 žiri, tel.: 691-666

**MODRIJAN MIRKO – MIRČ
PREVOZ LESA**

Cesta jurišnega bataljona 20
tel.: 692-241

MIXI • MARKET

MIHAELA KAVČIČ

Gregorčičeva 27, 64226 Žiri, tel.: 064 691-182

Prodaja na drobno
živilskega blaga in gospodinjskih potrebščin

Se priporočamo!

FRIZERSKI SALON MARIJA

Cesta XXXI. divizije 68
Obratovalni čas
od 7.00 – 19.00
sobota od 7.00 – 13.00

**Cenjenim strankam se za
obisk že v naprej
priporočamo**

**ESAD BILJALI
OKREPČEVALNICA**
Pecivo po naročilu po najnižji ceni

**NEMET BILJALI
SADJE ZELENJAVA**
Dnevno sveže sadje in zelenjava

Vabita k obisku!
Trg osvoboditve 9
Tel.: 691-298

Cvetličarstvo - vrtnarstvo
Lver

Gregorčičeva 20, Žiri, telefon: (064) 691-209

Lončnice, rezano cvetje, zemlja,
ikebane, poročni šopki,
žalni venci, sadike za balkonske rože,
grobove, vrtove...

KRISTAN IVAN

Jezerska 46
64226 ŽIRI, SLOVENIA
tel.: (064) 692-091

- Projektiranje, izdelava, montaža hidravličnih naprav
- Izdelava in popravilo hidravličnih cilindrov
- Servis kmetijskih in gradbenih strojev

HIDRAVLIKA

Podjetje za projektiranje, montažo
in servis hidravličnih naprav, d.o.o.

SLO – 64226 ŽIRI
Selo 41
Tel./fax. 064/691-836

Proizvodni program:
hidravlični cilindri, agregati in naprave

Računalniško vodena videoteka in avdioteka:

- najnovejši filmi
- moderna glasba na CD
- izposoja video opreme

GEODAT d.o.o.

Delavska 12, Žiri
tel. in fax: (064) 691-974

VIDEOTEKA – AUDIOTEKA

KROUSTVO

Marjan Oblak

Triglavska 9
64226 Žiri
Tel.: (064) 692-001

RENAULT

AVTO-FRELJH d.o.o.

Ob potoku 2, 64226 Žiri / tel. in fax (064) 691-321

- POOBLAŠČENI SERVIS RENAULT
- PRODAJA AVTOMOBILOV RENAULT, vsak kupec dobi nagrado
- TRGOVINA Z ORIGINALNIMI REZERVNIMI DELI: Renault, Zastava
- VELIKA IZBIRA DODATNE OPREME

semenarna

na Dobračevi
vse za vaš vrt, cvetje in
male živali

AVTOBUSNI PREVOZ **PAVEL PEČELIN**

BEDRIH 42, 64226 ŽIRI, TEL.: (064) 691-812

POSREDOVNIK

VAŠE PODJETJE ZA NEPREMIČNINE

Telefon: (061) 215-214, 125-30-16

ali osebno na naslov

Breg 8/II, Ljubljana

Pri Maruši

TRGOVINA Z MEŠANIM BLAGOM
MARUŠA KOPAČ
C. 31. divizije 133, 64226 Žiri
Tel.: (064) 691-625

Spoštovani obrtniki in podjetniki!

V prihodnji številki bomo objavili seznam žirovskih obrtnikov iz leta 1934 – bilo jih je kar 192! Za primerjavo bomo objavili še sedanji seznam obrtnikov in podjetnikov, ki je vse daljši, saj Vas je že čez sto!

Ob tej priložnosti Vas vabimo, da objavite v Žirovskem občasniku svoj oglas. Tako boste predstavili svojo dejavnost in hkrati podpirali našo.

Uredništvo

ŽIROVSKI OBČASNIK (1980–)

Zbornik za vsa vprašanja na Žirovskem,
letnik XIII/XIV (1992/1993), številka 19/20

Ustanovitelja in izdajatelja

Krajevna skupnost Žiri
DPD Svoboda Žiri – Literarna sekcija

Zbornik izhaja občasno ob stalni denarni podpori
Krajevne skupnosti Žiri, Občine Škofja Loka, Zveze
kulturnih organizacij Škofja Loka in nekaterih podjetij

Glavni pokrovitelj

Alpina Žiri

Predsednik uredniškega sveta

akademik dr. Zdravko Mlinar

Uredniški odbor

Tone Eniko, Franc Kopač, Stane Kosmač, Tomaž
Kržišnik, Miha Naglič, Nace Naglič, Franc Temelj

Glavni in odgovorni urednik

Miha Naglič

Oblikovalec

Stane Kosmač

Lektorica in korektorica

Tončka Stanonik

Stalni sodelavci

Franci Alič, dr. Karel Bernik (u.), Spomenka Hribar,
Rado Jurca, Marijan Masterl, dr. Anton Mlinar,
dr. Zdravko Mlinar, Janko Mrovlje, Peter Naglič,
Matevž Pečelin, Jože Peternelj, Izidor Rejc, Ivan
Reven, dr. Ivan Sedej, Vlastja Simončič, dr. Marija
Stanonik, Tončka Stanonik, Alfonz Zajec, Anton Žakelj,
Viktor Žakelj

Naslov uredništva

Žirovski občasnik
SLO-64226 Žiri, p. p. 34

Žiro račun pooblaščenega izdajatelja

Pegaz international d. o. o.
Breg 8, 61000 Ljubljana
50101-603-47735
s pripisom: za ŽO

Cena te številke

2400 SIT

Naklada

500 izvodov

Elektronski prelom

Posrednik d. o. o., Ljubljana

Tisk

Studio Print, Ljubljana

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS št. 23/343-92
z dne 16. 6. 1992 šteje ŽO med proizvode, za katere se
plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5 %.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji sami.

Rokopisov ne vračamo. Redakcija te številke
zaključena poleti 1993.

Kranj ČB 293/13-14(1992-3)

D ZGODOVINA

revije

ŽIROVSKI OBČASNIK 1992/1993

008(497.12)

191000816,19/20

COBISS o

